Jan Leijten Kleine hebzucht loont niet *Kronieken*

UITGEVERIJ BALANS

Kleine hebzucht loont niet

Opgedragen aan Jan Leijten,
mijn zoon

Jan Leijten

Kleine hebzucht loont niet

Kronieken

UITGEVERIJ BALANS

Uitgeverij Balans 2003
© 2003 Jan Leijten. Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm op of welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Boekverzorging Studio Cursief, Amsterdam
Verspreiding voor België Libridis, Sint Niklaas

ISBN 90 5018 598 3
NUR 323

www.uitgeverijbalans.nl

'Oh, what a wonderful world'

WOORD VOORAF

Deze verhalen, schetsen en bedenksels zijn voor het overgrote deel geschreven in de periode tussen 1 augustus en 1 november 2002. Ze staan in het teken van persoonlijke wanhoop over recente politieke ontwikkelingen, zoals reeds het eerste stukje meer dan duidelijk maakt aan zelfs een slechte verstaander. Ik heb nooit waardering gehad voor wijlen P. Fortuyn. Zijn columns in *Elseviers' Weekblad* beschouwde ik op hun best als soms amusant, meestal verbitterd kruimelwerk en op hun slechtst als vreemdelingenhaat. Lang leve Huub Oosterhuis. En als het kan ook nog gelukkig.

Maar Fortuyn had natuurlijk moeten kunnen tonen wat hij waard was en daarom is degene die hem vermoord heeft, niet alleen een onrechtvaardig, maar ook een dom mens. Moord is het minst te vergeven als zij geschiedt door de staat die een doodstraf laat uitvoeren. Direct daarop in verderfelijkheid komt de moord op een politicus, omdat hij politicus is. Behalve als hij een onrechtvaardige tiran is. En dát was Fortuyn niet.

Het feestelijk gevoel na het einde van een nationale doldwaasheid vervlakte enigszins bij de gedachte aan toekomende internationale verdwazing, opgezet vanuit het land der vrijheid, die meer dan één dode zal opleveren.

Al gaat dit boek niet in hoofdzaak over hedendaagse politiek, het is er, denk ik, wel door gekleurd.

Politiek is zelfs belangrijker dan recht, in een samenleving die de verkeerde kant op gaat. Want dan gaat het recht onder het juk van de politiek door. En daar waren we in de afgelopen maanden druk mee bezig.

Op 1 augustus 2002 begonnen, geëindigd op 1 november. Geen honderd dagen, zoals mijn bedoeling was maar drie maanden. En dus zijn er dagen geweest dat er meer dan één verhaal tot stand kwam. Zo gaat het ook in het leven: twee torens die doorboord werden.

De rust is weergekeerd? Nee, dat is niet waar. Niet alleen voor het recht is er geen rust. Kom, laten we vrolijk wezen, al is het leven nog zo droevig. Herinneren we ons de goede dagen en de ongerepte sneeuw van vroegere jaren.

Niet alles zal meer 'reg kom'. Er zijn er te veel die anderen haten. Maar scheef blijft alles evenmin.

Enkele van deze verhalen zijn ook gepubliceerd in het tweewekelijkse juridische tijdschrift *Juridisch up to Date*, Uitgeverij Euroforum, Eindhoven. Een beschouwing (over het gedoogbeleid) verscheen in het dagblad *De Gelderlander*.

Bericht aan J. P. Balkenende en zijn CDA; de tout mon coeur

Hij zei dat hij een vuur kwam brengen, maar jullie blijven op veilige afstand van die hitte en zweren bij je pappot.

Hij zei dat hij de rijken met lege handen zou wegsturen, maar jullie zijn bij hen op schoot gekropen en kirren van plezier.

Hij joeg de kooplieden uit de tempel en jullie hebben hen onder gejuich weer teruggehaald.

Hij zei dat de rechtvaardigen mochten plaatsnemen aan *zijn* rechterhand, maar jullie gingen met innig genoegen links naast de mannen van de Lijst Fortuyn zitten en roepen nu: het centrum, dat zijn wij.

Jullie, zo zei hij, moesten het zout der aarde zijn en wat zijn jullie meer dan een lege pijp kaneel?

Jullie moesten de armen verheffen, maar je ziet als belangrijkste taak de beurskoersen te verbeteren en het begrotingstekort weg te werken.

Hij zei dat het een werk van barmhartigheid is de gevangenen te bevrijden, maar jullie zouden willen bewerkstelligen dat ze nooit meer vrijkwamen.

Hij zei dat hij gekomen was voor iedereen, autochtonen en allochtonen, en jullie zien als verheven taak zo veel mogelijk vreemdelingen te weren.

Hij zei: laat de kinderen tot mij komen en jullie hebben de mond vol van de jonge criminelen die zwaarder moeten worden aangepakt.

Hij zei dat wie niet wordt als de kinderen, zijn rijk niet zal binnengaan, en jullie zijn verworden tot oude mannen die hun geld tellen en vrouwen die kwaadspreken.

Hij zei: ik ben de weg, de waarheid en het leven en ik mij maar afvragen welke weg jullie na de grote overwinning bij de verkiezingen hebben gekozen, waar jullie waarheid is gebleven en welk leven jullie nastreven.

Hij zei – och ik mag hem amper tot mijn woordvoerder maken want ik deug evenmin als jullie, maar toch durf ik het te zeggen: die ruk naar rechts waar jullie met je parlementaire meerderheid het hardst aan trekken, het is een ruk naar (nog meer) onrecht.

Niet iedere vergelijking gaat mank

Er zijn veel overeenkomsten tussen de belastingfraudeur en de inbreker. Beiden doen wat in hun macht ligt om zich onrechtmatig te verrijken ten koste van anderen. Beiden laten na wat aan onrechtmatigheden buiten hun bereik valt: de inbreker fraudeert niet, omdat hij geen inkomen heeft dat fraude de moeite waard maakt; de belastingfraudeur breekt niet in, omdat hij daarvoor te houterig, te corpulent en te traag is.

Er zijn ook nogal wat verschillen. Het meest opvallende verschil is dat de fraudeur heel wat binnenhaalt, terwijl de inbreker meestal maar een beetje naar buiten haalt. En verder: een inbreker wordt nogal makkelijk gepakt en krijgt dan een fatsoenlijke maar slechte advocaat toegewezen: de fraudeur wordt zelden gepakt en als dat al gebeurt, voorziet hij zich van een onfatsoenlijke maar o zo scherpzinnige advocaat.

Maar het belangrijkste verschil hangt samen met die onrechtmatige verrijking *ten koste van anderen.* Want bij de inbreker zijn die anderen mensen met een voor- en achternaam, mensen van vlees en bloed. De belastingfraudeur benadeelt door zijn misdrijf de onbenoemde en naamloze gemeenschap waarbinnen hij leeft. En dat telt niet echt als misdrijf.

Daarin deugt het recht niet.

The Horror

Zo ongeveer bij de dood van Anthony Trollope op 6 december 1882 was het gedaan met de romans van vijfhonderd tot duizend pagina's en meer. Zelf had Trollope zich, behalve in zijn niet bijzonder geslaagde korte verhalen, maar twee keer weten te beperken: aan het begin van zijn aanvankelijk bescheiden succes toen hij *The Warden* publiceerde en, zowat aan het einde van zijn langzaam teruglopende carrière, in *An Autobiography.* Dit kostelijke boek schreef hij in 1877, maar het zag op zijn uitdrukkelijk verzoek pas na zijn dood het licht. In die autobiografie schrijft hij op zijn typisch relativerende manier over *The Warden:*

> *The novel-reading world did not go mad about The Warden, but I soon felt that it had not failed as the others had failed [...]. At the end of 1855, I received a cheque for 9 pound, 8 shilling, 8 pence.*

Dickens, Collins, Gaskell, om er maar enkelen te noemen uit het Verenigd Koninkrijk bij wie de lijvigheid van hun romans een flinke steun in de rug kreeg door de winstgevende gewoonte ze eerst als feuilleton op te nemen in een krant of weekblad, konden toch niet op tegen Tolstoj, die in *Oorlog en Vrede (1868)* zeer ruim en in *Anna Karenina (1878)* bijkans de duizend pagina's haalde.

Twee echt *korte* meesterwerkjes, het een van de Amerikaan Henry James, het ander van de Pool Joseph Conrad, die beiden hun heil zochten en ook wel vonden in Engeland, stammen dan ook uit de laatste jaren van de negentiende eeuw, respectievelijk

uit 1898 (James) en 1899 (Conrad). Dat ik van die twee *Heart of Darkness* van Conrad prefereer boven het raadselachtige *The Turn of the Screw* van James, betekent allerminst dat dit laatste verhaal niet ook aangrijpend is. *The Turn of the Screw is* minder gelukkig in het Nederlands vertaald als *In de Greep*. De (duim)schroef die in strafzaken van weleer werd gebruikt als folterwerktuig ter verkrijging van een bekentenis en daarbij steeds nauwer werd aangedraaid, is heel wat beeldender en afgrijselijker dan wat te kennen wordt gegeven met de uitdrukking 'In de Greep'. Beide verhalen van amper meer dan honderd pagina's stappen resoluut af van het bij Trollope, Dickens en andere verhalenvertellers uit de negentiende eeuw heilige beginsel dat alles uiteindelijk op zijn pootjes terecht komt. Toen Dickens zijn wellicht beste roman *Great Expectations* al in 1861 een triest einde wilde geven, heeft hij dat op aandringen van Bulwer Lytton alsnog ongedaan gemaakt. Het kan geen toeval zijn dat Conrad, zowat de enige keer dat hij zich in zijn romans over collega's uitliet, dat deed in *The Nigger of the Narcissus*. In het begin van dit verhaal verbaast hij er zich hogelijk over en ergert hij zich eraan dat de oude matroos Singleton geheel opgaat in een boek van de bij zijn leven immens populaire Lytton. Hij vraagt zich af welke betekenis voor ruwe zeebonken toch wel te vinden valt in de elegante en bombastische woordenschat van diens door hem terecht verafschuwde boeken.

Na 1882 is het met het optimisme aan de eindstreep bij de schrijvers van naam gedaan. Conrad en James zetten de twintigste eeuw in met zijn heilloze geschiedenis van miljoenen doden – soldaten en burgers – op slagvelden die ook de gedaante van steden aannemen. De rustig verhalende stijl met eindeloze uitweidingen, maar vaak toch ook aangenaam en informatief om te lezen, is voorbij. We zijn beland in het domein van de tergende en getergde figuren, die tot op het bot aan zelfontleding doen en daaraan met open ogen ten gronde gaan.

James heeft meer onder die overgangsperiode geleden dan

Conrad. Conrad kreeg pas laat in zijn leven, na het schrijven van een van zijn mindere boeken, *Chance*, de erkenning waar hij naar hunkerde. Voordien werd hij beschouwd als een obscuur en moeilijk schrijver met kleine oplages. Hij was onbekend en er was dus geen reden om hem aan te vallen. Opvallend is dan wel dat 'chance' zowel toeval betekent als kans, geluk. Voor Conrad was het alleen in zijn boek het toeval dat overheerste. James daarentegen stond zowat op het hoogtepunt van zijn roem, toen hij met zijn toneelstuk *Guy Domville*, waaraan hij hard had gewerkt en waarvan hij zoveel verwachtte, luidruchtig werd uitgejoeld. Het was, zo riep iemand uit de zaal, een rotstuk en dat lag niet aan de spelers maar aan de schrijver. In dit toneelstuk schetst James een katholieke jongeman, die een vrolijk gezelschapsleven, een florissant huwelijk en alle aards geluk uiteindelijk versmaadt om zich als kloosterling geheel aan God te wijden. Dat was voor zijn publiek wel de slechtste afloop die in hun optiek denkbaar was en dat namen zij daarom niet. Engelsen houden bovendien niet van katholieken, en al helemaal niet als die hun geloof gaan uitdragen. Ik heb de indruk dat de negentiende eeuw niet alleen veel preutser was dan de onze, maar, als het erop aankomt, ook nog veel ongeloviger. Want zoals zij niet mochten laten merken en er zeker niet over mochten schrijven dat de vele kinderen die de meeste gezinnen toen telden, ook in een bed of achter een schuur verwekt waren, en hoe het er daarbij toeging, zo deden ze ook alsof God in het middelpunt van hun wereld stond zonder daar enige consequentie aan te verbinden. Noch bij Dickens noch bij Trollope, voorbeeldige christenen als zij waren, vindt men anders dan bijvoorbeeld bij Graham Greene enig thema van wezenlijk religieuze of theologische aard, al stikt het bij Trollope van de anglicaanse rectoren, priesters en (aarts)dekens. En juist bij George Eliot, van wie wij weten dat ze volstrekt ongelovig was, treffen we het religieus element wél aan.

In zijn wel zeer uitvoerige biografie ontkomt Leon Edel niet

aan een kleine vergelijking tussen Conrad en James, die elkaar kenden, vrienden waren en elkaars werk waardeerden. De vergelijking betreft de beide kleine werken waarvan dat van James een jaar voorafging aan dat van Conrad. Heel treffend vind ik die vergelijking niet. De huishoudster wordt door de gouvernante ertoe gebracht de naam van Peter Quint, een vroegere werknemer van de voogd te noemen en vervolgens te zeggen: 'Mr Quint is dead.' Dan last Edel in, en wel tussen haakjes: ('Joseph Conrad would echo them in another tale of evil, *Heart of Darkness,* in the following year.') En inderdaad zegt de zwarte bediende van de manager bij Conrad: 'in a tone of scathing contempt: "Mistah Kurtz – he dead."' Dat doet mij niet veel. Want de een is alleen maar misschien dood en de ander is 'dead as a doornail'.

Mij heeft een andere vergelijking veel meer getroffen. Kurtz, de hoofdpersoon, *zij het op de achtergrond* van Conrads verhaal, ligt op sterven en gaat dood als het schip van Marlow, de verteller, hem na veel wederwaardigheden heeft bereikt. Kurtz, begonnen als idealist, is in zijn eenzaamheid geleidelijk aan een dictator, een bedrieger, afperser en moordenaar op grote schaal geworden. Zijn huis en tuin zijn afgebakend met palen op elk waarvan, naar bij nader inzien blijkt, een doodshoofd is bevestigd. En de laatste (beroemd geworden) woorden van de in het bijzijn van Marlow stervende Kurtz zijn: 'The horror! The horror!' Conrad beschrijft de sfeer waarin Kurtz die woorden uitbrengt: '*He cried in a whisper at some image, at some vision – he cried out twice, a cry that was no more than a breath.*'

Marlow begaat kort daarna een lafheid, of is het dat toch niet, maar eerder een eerlijke leugen, als hij 'the intended', de verloofde, van Kurtz ontmoet, die het verschrikkelijk vindt dat zij niet aanwezig was toen hij stierf en die hem dringend vraagt haar de laatste woorden van Kurtz over te brengen. Want zij heeft er geen besef van hoe hij op het laatst heeft geleefd. Wat een verlies voor mij, voor ons, voor de wereld is zijn dood, ver-

zucht zij. En ze vraagt Marlow nog maar eens: '*You were with him – to the last?*' Marlow kan niet veel anders doen dan dat bevestigen, maar hij had daar niet aan toe moeten voegen: 'I heard his very last words.' Op het moment dat hij dat zei, schrok hij er zelf van en wist dat zij zou blijven aandringen om die laatste woorden van haar verloofde te vernemen. Marlow: '*I pulled myself together and spoke slowly. The last word he pronounced was – your name.*' En zij, jubelend: '*I knew – I was sure!*'

Een jaar daarvoor had James zijn spookgeschiedenis geschreven. Zijn verhaal wemelt van de *images* en *visions*. Ik weet niet of Conrad, toen hij zijn *Heart of Darkness* schreef, James' novelle reeds had gelezen. Waarschijnlijker lijkt mij dat twee hoogbegaafde mensen op dezelfde tijd en op uiteenlopende maar vergelijkbare wijze aanvoelden wat er te gebeuren stond en aan hun gevoelens op deze manier uiting hebben gegeven. Het verhaal van James eindigt met de dood van Miles, het jongetje, in de armen van zijn gouvernante. En ook in dit verhaal is het uiteindelijk de horror, de ook in de tekst voortdurende terugkeer van *horror* en *horrible things* die het leven van alle protagonisten bedreigt en van een van hen, of van twee?, verwoest. Want James' verhaal is raadselachtig en open voor allerlei interpretaties: Peter Quint, hij is dood; of is hij toch niet dood? Hij is a *devil* en, dood of levend, hij komt Miles halen.

'*What is he? He's a horror.*'

De twintigste eeuw, vol van horror, vol van verschrikkingen, vol van welvarende maar sombere mensen, werd door James en Conrad ingeluid. We hebben hem nog steeds niet kunnen uitluiden.

Bloem, dichter en jurist

Wat hebben Marsman, Nijhoff, Bloem, Keuls, Pauwels en Bordewijk gemeen? Het antwoord van velen zal waarschijnlijk zijn dat ze alle zes landelijke bekendheid hadden als beoefenaars van de literatuur. Of veel juristen een tweede gemeenschappelijk kenmerk onderkennen, weet ik niet. Maar toch: ze hebben alle zes de titel van meester in de rechten verworven. Van hen heeft Marsman hiermee het minst gedaan. Hij heeft, meen ik, een paar jaar in Utrecht het beroep van advocaat uitgeoefend. Stijgend op de ladder van bekendheid *als jurist* wordt hij gevolgd door Nijhoff en Bloem. Nijhoff heeft na de oorlog min of meer juridisch werk verricht op een ministerie en Bloem is nooit verder gekomen dan griffier bij een kantongerecht. Bordewijk en (H W.J.M) Keuls waren bekende en gewaardeerde advocaten in civiele zaken. Pauwels was zeer bekend en gewaardeerd als strafpleiter. Zijn werk als literator sproot in zekere zin voort uit zijn werk als advocaat. Van de anderen kun je niet zeggen dat er veel cohesie bestond tussen die twee leefwerelden. De kwaliteit van het dichterschap van Bloem was zowat omgekeerd evenredig aan zijn gebrek aan kwaliteit als jurist. In PRO MEMORIE, bevattende *Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* (jaargang 3, aflevering 2, jaar 2001, blz. 267-312) tref ik onder de titel *Geheime-Bloemstukken* een essay aan van Gretha Donker dat minder op zijn dichterlijk werk ingaat dan op zijn juridische levens- en lijdensweg. Wat op zich in een rechtshistorisch tijdschrift niet hoeft te verwonderen.

Hier worden we weer eens geconfronteerd met het eeuwige dilemma: vent of werk. Ik heb ooit over Talleyrand (1754-1834)

geschreven dat hij in veel opzichten een verachtelijk mens was, corrupt als weinig anderen, bisschop zonder geloof, gehuwd man zonder trouw, dienaar van de machthebbers totdat zij hun macht kwijt waren, maar dat dit alles niet wegnam dat hij een van de grootste en heilzaamste staatsmannen van zijn tijd is geweest. In de literatuur komt dit dilemma terug onder anderen bij Céline en Pound. In de schilderkunst brengt Orwell het te berde bij Salvador Dali.

Donker leert mij veel nieuwe dingen over Bloem. Pas als zij verzen of versfragmenten van hem aanhaalt, voel ik mij op bekend terrein. En ik wist óók dat hij niet kon terugzien op een glanzende carrière binnen de rechterlijke macht. In kringen van rechters werd standaard het volgende verhaal over hem verteld (dat ik niet terugvind bij Donker): Bloem placht als substituut-griffier veel te laat op zijn werk te verschijnen. Toen hij daarover onderhouden werd door zijn baas, de griffier, die hem verweet altijd de laatste te zijn die op het werk kwam, gaf hij zijn fouten in dat opzicht ruiterlijk toe, maar voegde daaraan toe: 'Daar staat echter tegenover dat ik altijd als eerste weg ben.'

Van Bloem vernemen wij bij Donker dat hij lid is geweest van de NSB, zij het voor korte tijd en vóór de oorlog. Hij zou daartoe overgegaan zijn onder invloed van Maurras (1868-1952), die zich onder intellectuelen veel aanhang had verworven. Daarna werd hij, ook weer voor korte tijd, lid van Zwart Front, waarvan Arnold Meyer de voorman was. In bezettingstijd werd hij lid van de beruchte Kultuurkamer. Maar na de bevrijding schreef hij het mooiste vers over de bevrijding dat ik in de Nederlandse taal ken. Het begint zo:

Schoon en stralend is, gelijk toen, het voorjaar.
Koud des morgens, maar als de dagen verder
Opengaan, is de eeuwige lucht een wonder
Voor de geredden.

En het eind luidt:

> *Waard is het, vijf jaar gesmacht te hebben,*
> *nu opstandig, dan weer gelaten, en niet*
> *één van de ongeborenen zal de vrijheid*
> *ooit zo beseffen.*

Is dit vers minder ontroerend omdat Bloem lid van NSB, Zwart Front en Kultuurkamer is geweest? Minder oprecht?

In zijn jonge jaren werd Bloem in hoger beroep wegens een zedendelict veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf. En lange tijd was hij een stevig alcoholist. Adriaan Roland Holst, altijd kwaadaardig, schreef ooit aan een vriend dat Bloem zich voortaan aan Mussert en alcohol kon gaan wijden. Clara Eggink, die met hem getrouwd is geweest, weet het stukgaan van hun huwelijk aan zijn bovenmatig drankgebruik: 'De situatie was gewoonlijk zo dat Jacques in de avond dronken in bed lag en dat ik met logerende mannen in de maneschijn aan het wandelen was.'

Hoewel er heel soms ook positieve berichten werden gelanceerd over de kwaliteit van het werk van Bloem als substituutgriffier en als griffier, was het overgrote deel van de berichten slecht tot zeer slecht. Daarom liepen zijn sollicitaties vaak negatief af. Interessant is nog wel dat Bloem ooit, samen met Frans Duynstee, later bekend hoogleraar staatsrecht aan de universiteit van Nijmegen, gesolliciteerd heeft naar de functie van griffier bij de Hoge Raad. Ze zijn het geen van beiden geworden. Als een van de redenen geeft Donker op dat hij kale sollicitaties schreef, met alleen het meest nodige er in. Daar kan ik inkomen. Maar de tweede reden lijkt mij onjuist: 'Een ander minpunt kan men hierin zoeken dat hij de enige was die gewoontegetrouw zijn sollicitatie aan Hare Majesteit adresseerde. Hoewel dit aan het verkeerde adres was, aangezien de Kroon niet over vervulling van vacatures op ministeries ging, was het ook

weer geen ramp ... Maar handig was het niet.' Ik weet echter niet beter of het was niet alleen gewoonte maar zelfs voorschrift je bij zo'n vacature binnen de rechterlijke macht in je sollicitatiebrief tot Hare Majesteit te richten. Of het nu nog zo is weet ik niet, maar in mijn jonge jaren deden we dat allemaal.

De laatste juridische functie die Bloem heeft uitgeoefend, was die van griffier bij het kantongerecht te Zutphen van 1942 tot 1946. Bloem zou nadien nog twintig jaar leven. Die laatste ambtsperiode was een ramp voor hem, voor het kantongerecht en waarschijnlijk ook voor de mensen die als verdachte, eiser, gedaagde of getuige met het kantongerecht te maken kregen. Bloem werd op 1 juli 1942, na het tekenen van de zogenaamde ariërverklaring, benoemd op voordracht van (of door?) Schrieke, toen secretaris-generaal van het ministerie van Justitie. Schrieke gaf in een brief als niet bijzonder positief argument voor zijn voorkeur voor Bloem op dat deze ten gevolge van de opheffing van verscheidene kantongerechten in 1934 wachtgeld ontving. Een tweede argument werd later doorgestreept. Dit hield in dat Bloem op literair gebied een vooraanstaande persoonlijkheid was. En inderdaad is die laatste kwaliteit geen reden tot benoeming en succes in de juridische sfeer. De band tussen Bloem als dichter en Bloem als jurist werd door die doorhaling zelf ook doorgehaald.

De ramp mag niet alleen op rekening van Bloem worden geschreven. Clara Eggink berichtte vele jaren na hun echtscheiding: 'Die kantonrechter was een grove lummel. Jacques was bepaald geen ideale griffier, verre van dat, maar dat was bepaald nog geen reden om hem zo beledigend te behandelen.'

Toen Bloem door een kennis, duidelijk niet uit de juridische sfeer, werd gevraagd waarom hij niet probeerde kantonrechter te worden, gaf hij ten antwoord dat hij er de man niet naar was om andere mensen te beoordelen en te veroordelen. Een wijs woord. Met dat probleem heb ik vanaf 1964, toen ik rechter werd, ook geworsteld.

Voor mij was het verhaal van Donker interessant en nieuw, maar voor mijn waardering van de dichter Bloem van geen betekenis. En nu ik al die minder hoogstaande dingen over Bloem als mens en als jurist heb moeten vernemen, blijft hij overeind als de dichter voor wie een stuk of wat gedichten de rechtvaardiging van zijn bestaan hebben gevormd.

De strafmaat toen en nu

Wanneer er weer eens een verschrikkelijke misdaad is gepleegd, laat de roep om verhoging van de strafmaat zich dwingend horen en ministers van Justitie nemen die roep maar al te vaak over. Als er een misdrijf is begaan waarop als maximumstraf levenslang staat, is verhoging echter niet meer mogelijk, tenzij de doodstraf weer wordt ingevoerd. Daar is ook al bijna de helft van de Nederlandse bevolking voorstander van. Maar omdat Nederland het Verdrag van Rome heeft onderschreven, zal die roep voorlopig niet gehonoreerd worden. En daarom wordt nu een ander middel aangevoerd en aangegrepen om tot verhoging van straffen te komen, waar rechters niet onderuit kunnen: het bepalen van bijzondere minimumstraffen voor afzonderlijke delicten, zodat bijvoorbeeld een verdachte die een inbraak heeft gepleegd, in elk geval niet wegkomt met een lagere straf dan, zeg, zes maanden.

In de negentiende eeuw en tot ver in de volgende eeuw stond op moord in Engeland alleen maar de doodstraf. Maar anders dan bij bewezen moord (*murder*) was bij doodslag (*manslaughter*) de strafmaat vrij.

Een merkwaardig voorbeeld van die vrijheid en van de waardering daarvan trof ik aan bij Anthony Trollope in zijn roman *Doctor Thorne*, uit 1858, bladzijde 24:

> 'Hij werd gearresteerd en berecht wegens moord; al de pijnlijke omstandigheden van het geval kwamen in het proces aan het licht: hij werd schuldig bevonden aan doodslag en veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf. *Onze lezers zullen waarschijnlijk denken dat die straf te zwaar was.*'

Kuisheid

Meer dan 1100 jaar na de stichting van de stad, op 24 augustus 410 na Christus, werd Rome door Alaric en zijn Duitse en Scythische troepen onder de voet gelopen. Over die eerste *sacco di Roma* krijgen we bericht van Edward Gibbon in zijn *History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* Als vanzelfsprekend werd er verwoest, gebrandschat, vermoord, geplunderd en verkracht. Na zes dagen verdwenen de barbaren weer uit Rome. Maar, zo betoogt Gibbon, de twéede *sacco di Roma* was heel wat erger. Deze werd uitgevoerd door Karel v, 'a catholic prince, who styled himself emperor of the Romans' en meer dan negen maanden in Rome huishield. Er ging toen geen uur voorbij zonder afschuwelijke wreedheid, ontucht en roofzucht. En bij de éérste overweldiging van Rome werd maar één lid van de senaat onthoofd.

Het viel vergelijkenderwijs nogal mee, want de barbaren, onder aanvoering van de tot het katholicisme bekeerde Alaric, toonden bijvoorbeeld eerbied voor de heilige vaten, die in processie vanuit alle kerken onder psalmgezang naar het Vaticaan werden gebracht, waar trouwens ook zoveel mensen als maar mogelijk was bescherming zochten en vonden.

Verkrachting, eeuwenlang het 'recht' van de overwinnaars. In die begintijd van het katholicisme, waarin leerstukken belangrijker leken dan leven en werkelijkheid, bogen de theologen zich eerst en vooral over de brandende vraag of een verkrachte vrouw de kroon der maagdelijkheid nog mocht dragen. Gibbon geeft daar zelf geen antwoord op, maar haalt een nogal moeilijke passage uit *De civitate Dei* van Augustinus aan, waar-

in deze vooropstelt dat er in elk geval geen sprake kan zijn van schuld om vervolgens onderscheid te maken tussen morele en fysieke maagdelijkheid.

Gibbon kwalificeert verkrachting als een verschrikkelijker misdrijf dan moord ('more dreadful than death itself') en komt dan met een verhaal over een even knappe als vrome vrouw die zich zo hevig verweerde dat ze van haar belager een slag met het zwaard in haar nek kreeg. Toen ze zich bléef verzetten, kwam de soldaat tot inkeer, bracht haar eerbiedig naar de veiligheid van het Vaticaan en schonk haar ook nog eens zes goudstukken (die hij waarschijnlijk even tevoren gestolen had). Het enige wat de orthodoxe katholieken toch niet plezierig vonden was dat deze schone dame de leer van Arius was toegedaan, want dat was een gevaarlijke ketterij en aanhangers van het arianisme dienden eigenlijk met wortel en tak te worden uitgeroeid. Bovendien, zo gaat Gibbon verder, was dit toch maar een uitzondering: '*Such instances of courage and generosity were not extremely common.*'

Maagdelijkheid verliezen was erg, maar een naargeestig realisme maakt zich van Gibbon meester als hij vervolgens poneert dat er verliezen zijn van meer substantiële aard en van groter publiek belang. Daar komt nog bij dat de barbaren eigenlijk meer belust waren op geld, goud en andere waardevolle zaken dan op erotische veroveringen. Ze kwamen in dat opzicht, zo besluit hij, ook lang niet altijd aan hun trekken: het merendeel van de vrouwen van Rome ontkwam aan het gevaar van verkrachting. Waarom dan wel?

Het antwoord van Gibbon is cynisch: omdat ze niet jong meer waren of omdat ze lelijk waren, dan wel, het is moeilijk te vertalen, maar gemakkelijk te begrijpen, wegens *want of chastity.* Ze wilden zelf ook wel.

'Morgen brengen'

– 1 –

Op 9 juni 1998 schreef Marita Mathijsen in NRC-*Handelsblad* dat ze aangekeken wordt alsof ze gek is wanneer ze beweert dat ze de poëzie van Tollens beter vindt dan die van Victor Hugo. Dit in het kader van haar fundamentele herwaardering van de vaderlandse letterkundige voortbrengselen uit de negentiende eeuw. Ongetwijfeld kent zij het in 1874 geschreven artikel van Busken Huet over Tollens dat in de serie *Litterarische Fantasien*, deel 2, bij uitgever Funke te Amsterdam het licht zag. Het beslaat meer dan honderd pagina's wat er al wel op wijst dat ook tijdgenoot Busken Huet Tollens geen volstrekt onbelangrijk dichter kan hebben gevonden. In dat wijdlopige opstel wordt veel goeds maar minstens even veel kwaads over Tollens aan de hedendaagse lezer meegedeeld. Kort na zijn dood werd Tollens vergeleken met een nog beroemder dichter dan Victor Hugo: Petrarca. Hij doorstond die vergelijking glansrijk:

Zoo Tollens aan den zoom des Tibers waar' geboren,
Waar heilig kunstgevoel in arm en edel woont;
Had hij zijn verzen in Petrarca's taal doen hooren,
Hij ware op 't Kapitool gekroond!

Maar nu hij de aard verliet; nu hem geen praal kan deeren,
Wiens stoffe daalde in 't rijk van stilte en duisternis;
Nu mogen arm en rijk, naar lust van 't hart, hem eeren
Die grooter dan Petrarca is!

Jammer dat Busken Huet deze regels aanhaalt als waarschuwend voorbeeld tegen overschatting '*en teneinde te doen gevoelen, welke de dwaling van het nu levend geslacht zou zijn, indien het bij het bepalen van Tollens' verdienste, in stede van hem alleen aan zich zelven te meten, hem naast of boven een wereldberoemd dichter van vroeger of later tijd ging plaatsen*'.

Niet alleen het toen levend geslacht dient deze waarschuwing blijkbaar ter harte te nemen, al is het vooral voor tijdgenoten moeilijk de balans te vinden tussen redelijke waardering en overdreven loftuiting. Ook Schiller en Goethe vallen in het niet bij vergelijkingen van toen met onze eigen dichterlijke landgenoten, die trouwens zelf ook nogal tevreden waren met eigen prestaties: '*Onze vaderlandsche dichtkunst staat thans op eene hoogte, waarop zij nog nimmer is geweest. Onze naburen overtreffen wij op dit oogenblik zeker*', schreef Helmers in 1807 aan Tollens.

Besprekingen van boeken uit de negentiende eeuw bevatten, meer dan tegenwoordig, uitvoerige citaten uit het besproken werk en vooral Busken Huet kan het daarbij bont maken. Het voordeel ervan is dat wie, zoals ik, nooit een bundel van Tollens in handen heeft gehad, toch heel wat verzen van hem te lezen krijgt en ik geef Marita Mathijsen in zoverre gelijk dat het al met al wel meevalt. Busken Huet haalt, als in andere gevallen, ook hier lof en blaam bijna onontwarbaar door elkaar Op de ene plaats zegt hij dat we, Tollens gedichten lezend, '*het meest van al door hare onbeduidendheid worden getroffen*', en elders: '*Oordeel bezat hij om zo te zeggen niet.*' Maar ook: '*Onze litteratuur heeft niets moderners aan te wijzen dan deze navonkeling van den dichter uit de oude doos.*' Voorts voert Busken Huet aan dat het hem geen inspanning kost '*om sommige beroemde verzen van Tollens fraai te vinden, – want daar zijn er onder, die regtstreeks tot het hart gaan en zich onuitwischbaar in elk Nederlandsch geheugen prenten*', maar wel '*om door te dringen tot den eigenlijk gezegden aard van zijne poëzie*'. En als Tollens de bruiloft van een

van zijn zoons bezingt, prijst Busken Huet hem als volgt: '*Nooit is in Nederland eene schoondochter hartelijker welkom geheeten in het gezin van haren man.*' Ik haal maar een klein stukje van dit prachtvers aan:

God verhoor' het! – Vreugdeklanken,
Juicht, zoo luid als ooit weleer!
'k Heb een dierbaar kind te meer:
'k Heb Gods goedheid weer te danken.
Welkom, welkom, dierbaar kind.
Nieuw geschenk van 's Hemels zegen.
Die ons achttal brengt tot negen
En me op nieuw aan 't leven bindt !.....

Vooral de voorlaatste regel van dit verscitaat zal ik niet gemakkelijk vergeten.

– 2 –

Marita Mathijsen had ook de toch beslist van nature kritische Bakhuizen van den Brink kunnen aanhalen om haar sympathiek gelijk te bewijzen, als deze bij de onthulling van het monument op Tollens'graf een lange volzin als volgt afsluit: '... *dat toch de herinnering aan wat zij was en wat zij wilde in de gezangen van haren dichter blijve leven; en dit is de krans der onsterfelijkheid, welke wij op de grafzerk van Tollens nederleggen.*'

'Zij' is de Nederlandse natie.

En Mathijsen heeft óók het gelijk aan haar kant wanneer zij de uitlating van Hugo Brandt Corstius dat de *Camera Obscura* '*een irritant kloteboek*' is, afdoet als '*een Propria Cures-grapje*'. Een verschaald grapje bovendien. En gelukkig wordt de *Camera* door haar niet vergeleken met de *Odyssee* of met Dantes *Divina Commedia*.

Mathijsen zet in haar artikel, noem het liever een interview, uiteen dat er een moeilijke bewerking nodig is van negentiende-eeuwse teksten om de kloof tussen deze en de gewone hedendaagse lezer te overbruggen. Het zoeken naar de juiste equivalente uitdrukking is verre van eenvoudig: '*Bij Bilderdijk*', zo schrijft zij, '*stuitte ik op: "Ja, zo menig een Fransman!" wat zoiets betekent als "Bekijk het!" Mijn dochter zou zeggen: "Rot op!" Dat is te veel jeugdtaal en equivalenten als "Ammehoela!" of "Ammenooitnie!" vond ik niet passend. Uiteindelijk heb ik voor "Ja, morgen brengen!" gekozen.*'

Die keuze is daarom zo voortreffelijk omdat ook een lezer uit de negentiende eeuw ze zonder moeite zou begrijpen. In dat zelfde opstel over Tollens citeert en vertaalt Busken Huet zeer uitvoerig (blz. 79 tot en met 89) de zuivere lezing van de hand van Prosper Mérimée van een middeleeuwse door Tollens berijmde legende. Een passage daaruit betreft een Faustiaans tweegesprek tussen de Dood en zekere Federigo, waarin zij onderhandelen over het aantal jaren dat de zeventigjarige Federigo nog kan bedingen als hij de Dood die door zijn toedoen vast zit in een boom, zal vrijlaten:

> 'Tien jaren, dat is ook wat! antwoordde Federigo; neen vriend, zoo gij naar beneden wilt kunnen komen, wees dan scheutiger. – Ik zal er u twintig schenken. – MORGEN BRENGEN! – Nòg tien dan enz...'

Van toen het recht nog simpel was (1)

Het Weekblad van het Recht was geen weekblad, want het verscheen – in 1889 – 'des maandags, woensdags en vrijdags, prijs per jaargang fl 20,–'.

Het blad heeft een onmogelijk formaat. Als je de bladen liet inbinden, leverde dat boeken op die in geen enkele boekenkast passen. Ze zien er onooglijk uit. De opmaak is allerbelabberdst. Op de laatste – meestal vierde – pagina tref je aan: Berichten, Mengelwerk, Boekbesprekingen, Ingezonden Brieven, alles kriskras door elkaar in een piepkleine letter, compact afgedrukt.

Maar boeiend zijn die pagina's vier vaak wel. In genoemd jaar speelt zich een geval van provocatie af. Het gaat niet om drugs maar om cognac. De deelnemers zijn een doodarme weduwe die wordt beschuldigd van overtreding van de Drankwet en poging tot omkoping van ambtenaren in functie en twee als handelsreiziger vermomde marechaussees. De vrouw, die een café drijft, heeft geen vergunning voor het schenken van sterke drank, waaronder cognac.

Nu volgt de tekst, zoals ik die aantrof in *Het Weekblad* van 29 juli 1889, nr. 5737:

> *Op zekere morgen treden twee handelsreizigers – daarvan hebben zij althans het voorkomen – haar nederig koffiehuis binnen en bestellen ieder een glas bier. 'Een lekker biertje, juffrouw,' zegt de een na zijn glas te hebben geledigd.... 'Geef ons nu een cognacje.' 'Daarvoor heb ik geen vergunning, dat mag ik niet schenken,' is het antwoord. 'Och kom,' herneemt de reiziger, 'daar kan je immers niets van overkomen.'*

'Kan er geen kwaad bij?' vraagt het vrouwtje nog eens. 'Wat kwaad zou dat kunnen?' is de wedervraag.
De kasteleines gaat naar binnen en brengt twee glaasjes cognac. De heren betalen veertig cent voor de gemaakte vertering, staan op en ...
'Je bent erbij, vrouwtje. Je hebt proces-verbaal. Wij zijn de marechaussees uit Steenwijk.'
Dodelijk verschrikt staart het moedertje hare bezoekers aan. 'Ach heren,' jammert ze, 'heb medelijden. Van ochtend is mijn schaap gestorven en nu dit nog. Maak me toch niet ongelukkig. Ik wil de heren graag ieder een gulden geven als ik er daarmee van af ben.'
'Nogmaals proces-verbaal wegens poging tot omkoping van een ambtenaar in functie,' klinkt het haar tegen. En werkelijk stond ze thans voor beide vergrijpen terecht.

De officier van justitie, zo gaat het verhaal verder, keurde in zijn requisitoir de handelwijze van de politieambtenaren af en eiste voor het eerste feit een boete van fl 0,50 of een dag vervangende hechtenis en voor het tweede een gevangenisstraf van drie dagen. De redactie van *Het Weekblad* vraagt zich af of de ambtenaren het eerste feit niet door misleiding hadden uitgelokt en in elk geval hebben zij onverantwoordelijk gehandeld. *Het Weekblad* besluit:

Valt zodanige handeling niet onder het bereik der strafwet, wat van de omstandigheden afhangt, dan verdient het toch zeker een voorbeeldige disciplinaire bestraffing.

Kort daarna maakt de gewone pers zich van de zaak meester. *Het Nieuws van den Dag* vraagt zich af of artikel 47 aanhef en onder 2 Strafrecht (uitlokking) op ambtenaren niet van toepassing is en of agents provocateurs te onzent bij de wet zijn erkend.

Ook de NEDERLANDSE POLITIEGIDS, officieel orgaan van de Algemene Nederlandsche Politiebond, is niet mis in het

commentaar, waarin de redactie allereerst een 'van verontwaardiging trillend protest' laat horen 'tegen de ergerlijke handelwijze van twee ambtenaren der marechaussee' om te vervolgen:

> Waar gaan wij heen als politiedaden als deze straffeloos kunnen worden begaan, waar blijft het prestige der politie als hare ambtenaren zich zo vergeten en wat blijft erover van de schoonste roeping van de politie misdrijf en overtreding te voorkomen, zoveel in haar vermogen ligt? Laat in ons land in het bijzonder alle provocatie van de zijde van de politie verre blijven!!
>
> Agents provocateurs, wij kunnen deze niet alleen niet gebruiken, maar achten hen bovendien zeer tot schade van alle politiegezag. Treurig is het toch met zodanig gezag gesteld als het zich van provocerende middelen bedienen moet, n.b. tot handhaving der wet, als provocatie het middel moet zijn om overtreding te constateren.

Een Haarlemse inspecteur van politie zegt dat, veeleer dan de beklaagde, deze twee mannen, die handelen in naam der wet, een ernstige straf zo niet ontslag uit hun bediening verdienen. En het *Sociaal Weekblad* ziet over de grenzen en verklaart dat 'Belgische agents provocateurs en Duitse Lockspitzel uitheemse giftige planten zijn'.

De verontwaardiging is groot. Maar ik heb niet kunnen achterhalen of het 'vrouwtje' haar boete van vijftig cent toch heeft moeten betalen en haar drie dagen gevangenisstraf heeft moeten ondergaan. Van onrechtmatige bewijsgaring wordt in dit verband niet gesproken en zeker niet van onrechtmatig bewijs dat daarom niet gebruikt mag worden voor de bewezenverklaring. Dat soort noties stamt van na de Tweede Wereldoorlog. De mannen moesten desnoods ontslagen worden, maar dat betekende niet dat het bewijs ondeugdelijk was.

Maar dat infiltratie, dat misleiding, ook in deze kleine zaak, het hele land in 1889 op stelten zette, geeft wel te denken, nu wij

ruim een eeuw later ons alleen maar afvragen of een politieambtenaar, vermomd als gevangene, rechtsgeldig verklaringen van een echte gevangene mag verzamelen om zo het bewijs rond te krijgen. Over misleiding gesproken.

Van toen het recht nog simpel was (2)

Een eeuw tevoren begon in en vanuit Frankrijk de nieuwe tijd. Maar in 1889 heerste er allerwegen rust.

De revoluties van 1830 en 1848 waren voorbij. De Duitse dichter Heine had gehoopt dat die van 1830 de wereld zou veranderen, maar alleen hij veranderde. Hij trok min of meer gedwongen weg uit zijn geliefde vaderland om zich voorgoed in Parijs te vestigen. Frankrijk heeft daarna nog de verschrikkingen van 1870 gekend, maar wij waren alleen België kwijt geraakt in een oorlogje met zijn tiendaagse veldtocht dat weinig om het lijf had. 'Dan liever de lucht in,' had een dappere strijder geroepen, maar zonder resultaat want het vliegtuig moest nog worden uitgevonden.

In 1889 zou koning Willem III zich, als hij het had geweten, op zijn dood hebben moeten voorbereiden, en zijn dochter Wilhelmina begon aan het tweede decennium van haar veelbewogen leven. Toen wellicht alleen maar niet eenzaam.

Het was een rustig jaar, maar voor het recht bestaat rust niet. Nog maar kort was echtscheiding bij verstek, ten onrechte vaak de grote leugen genoemd, door de Hoge Raad mogelijk gemaakt. Het aantal echtscheidingen zou echter lang heel beperkt blijven. Het recht kan iets mogelijk maken zonder dat de samenleving het aanvaardt. En gescheiden mannen, maar vooral vrouwen, werden door de maatschappij niet aanvaard, zeker niet in volkskringen. Scheiden was schande; mishandeling ondergaan was niet zelden het alternatief. Scheiden was armoede en het alternatief was een klein huis met twaalf kinderen, van wie er vier het eerste jaar niet haalden.

Ik weet niet of de makkelijke scheiding van nu de goede oplossing is.

Maar ook op andere gebieden was er onrust in het recht. Zaken waar wij nu amper aan toe zijn, werden toen ter discussie gesteld. In 1870 was de doodstraf afgeschaft: nu roept half Nederland weer om invoering ervan voor 'zeer ernstige delicten' Straks bestaat alleen in Turkije de doodstraf niet.

Het Weekblad van het Recht van opnieuw 1889, nr. 5736, bevat een litanie van klachten van de hand van J.M. van Stipriaan Luïscius, waarvan ik er twee die op het strafrecht betrekking hebben citeer:

> *Maar men vergete niet dat dit Wetboek twee grote fouten heeft, nl. de levenslange gevangenisstraf die wanhopig en de vijffarige celstraf die krankzinnig maakt.*

Dat deze jurist niet alleen stond in zijn bezwaar tegen de levenslange gevangenisstraf beseffen we als twaalf dagen later in datzelfde *Weekblad* J.A. Levy (overigens niet bij uitzondering) aan het woord komt. Op een congres dat hij had bijgewoond, had een Franse hoogleraar als bezwaar tegen het nieuwe Nederlandse Wetboek van Strafrecht aangevoerd dat het de doodstraf en de deportatie had afgeschaft. Hij, Levy, had daartegen opgeworpen dat die afschaffing juist een bewijs van beschaving was én 'dat het thans de beurt is aan de levenslange gevangenisstraf om te verdwijnen'.

Ik stel vast dat in de laatste jaren het aantal levenslange gevangenisstraffen aanzienlijk aan het toenemen is.

Lessons from the past

'Zo'n x,' zegt hij, 'noem ik een randverschijnsel van de democratie. Onder een normaal en gezond denkend kiezersvolk zou zo'n man toch geen enkele kans maken? De opiniepeilingen geven aan dat hij weer zou winnen. Het is ongelooflijk dat de mensen er achteraan lopen. Maar ja, de massa is nooit rationeel. Kiezers reageren emotioneel en gaan af op hen die de mensen een klein stukje worst voorhouden.'

Wie is die 'hij', die dat zegt en over wie zegt hij dat? Een slordige lezer zal heel snel reagerend roepen: ik weet het. Ik heb het zelf gehoord. Melkert zei dat over Fortuyn, de dag voor deze werd vermoord. Dat is een onderdeel geweest van het demoniseringsproces. Heine had er een beter woord voor: diabolisering. Gerard Spong en Oscar Hammerstein zullen ook daar wel raad mee weten in hun proces tegen de duivels.

Maar – dat weet ik uit ervaring – Spong en Hammerstein zijn slim als slangen. Zij lopen nergens in. Want in het citaat staat: dat hij *weer* zou winnen. En Fortuyn, althans zijn lijst, zou wel gaan winnen en niet zo'n klein beetje ook maar dan voor de eerste keer.

Je komt er niet makkelijk achter wie wat over wie schrijft. Het moet wel een verschrikkelijke uil zijn, die zoiets bij zijn criticus oproept. Een gediaboliseerde uil, dat wel ... Maar uilen verdienen toch niet beter? En er is goddank altijd nog het grondrecht van vrijheid van meningsuiting tegenover zulk rapalje.

Ik citeerde uit de *Haagse Post* van 19 november 1983, die in

een uitvoerig interview mr. Leonardus van Heijningen, toen 64 jaar oud, aan het woord liet. En X was Joop den Uyl.

Ander citaat uit hetzelfde interview. Nadat hem gevraagd is of hij ook wel iets voor een dictatuur voelt, antwoordt mr. Van Heijningen:

> '*Kijk, het is thans hard nodig dat het parlement de regering volmacht geeft om de zaak geheel autonoom en zelfstandig te beredderen. Laat dit Kabinet nu maar eens een jaar zonder de Kamer orde op zaken stellen. Als de regering vindt dat het hard nodig is om 3,5 procent te bezuinigen, dan geeft het toch geen pas dat er vanuit het parlement stemmen opgaan om er drie procent van te maken? In tijden van nood moet het parlement buiten spel gezet worden. Bij de Romeinen werd in zulke tijden een dictator benoemd. Als de dictatuur in goede handen is, heb ik er niets op tegen. Tito is toch een zegen voor zijn land geweest? En je kunt niet zeggen dat hij een voorbeeld van democratie was. Franco heeft zijn land ook uitstekend geleid. De Griekse kolonels waren helemaal niet zo slecht...*'

... *semper mutabile*

– 1 –

Hoe zou de geschiedenis verlopen zijn wanneer Adam het aanbod van Eva om na haar van de verboden vrucht te eten, had afgewezen?

De vraag is bijna even onzinnig als die bij mij opkomt voor het geval dat het echtpaar kinderloos was gebleven, hetzij door impotentie van de man, hetzij door onvruchtbaarheid van de vrouw. Hierop is het antwoord echter duidelijk: dan had God zijn rustdag moeten gebruiken om, al naargelang, een nieuwe man of vrouw te scheppen en daarmee tevens de onvermijdelijke scheiding van echt in het leven te roepen.

De slang had aan Eva beloofd dat zij door van de vrucht, afkomstig van de boom des levens, te eten aan God gelijk zou worden. En wie zou dat niet willen? Eerlijk gezegd, als ik, zoals Eva, de slang had geloofd, zou ik haar voorbeeld gevolgd hebben: *'Zij plukte dus van zijn vrucht en at.'* In mijn herinnering leeft de gedachte dat zij daarna Adam verleidde om ook van de vrucht te eten. *Genesis* is soberder: *'Zij gaf er ook van aan haar man; ook hij at ervan.'*

Of Eva afwist van het verbod van God om van de vrucht te eten is minstens twijfelachtig. Want God gaf, volgens het verslag van *Genesis*, het gebod aan Adam vóórdat hij Eva schiep. Misschien heeft Adam het haar verteld, maar mannen zijn in het huwelijk meestal de zwijgende partij. Mogelijk ook had zij het verbod moeten afleiden uit de woorden van de slang: God zou er immers weinig voor gevoeld hebben dat zijn schepselen aan hem gelijk werden. Maar voor zo'n uitleg moet je jurist zijn en dat was Eva niet. Ze was mannin, een term die niet lang stand heeft gehouden.

Een aanwijzing, bij het eerste bedrijf, voor de toneelregisseur: '*De mens en zijn vrouw waren* [ook voor zij van de vrucht aten] *allebei naakt; maar ze schaamden zich niet voor elkander.*' De gordijnen gaan langzaam dicht. Volgende bedrijf. Het eten van de vrucht. En het eerste gevolg: '*Ze merkten dat ze naakt waren.*' En, anders dan nu het geval zou zijn, deden ze daar wat aan. Ze riepen een functie in het leven voor het vijgenblad, die de eeuwen zou trotseren. Toch vraag ik me af of ze ook vóór de zondeval al niet hadden gemerkt dat ze geen kleren aan hadden en daar alleen maar geen last van hadden.

Derde bedrijf: alle 'zinloos geweld' vindt zijn oorsprong in de moord van Kaïn op Abel. Kaïn had de pest in dat hun beider werkgever Abel kennelijk voortrok: op de goede daden van Kaïn sloeg God geen acht, wel op die van Abel. Het geweld is een zaak tussen mannen; daar komt geen vrouw aan te pas. Maar wat ook belangrijk is, is dat God zich hier, de eerste keer dat hij de kans krijgt, keert tegen de doodstraf. Kaïn ging ervandoor, ver weg, maar vreesde dat iedereen die hem vond, hem zou doden (wie die iedereen was, blijft wat raadselachtig). God zelf antwoordde hem: '*Neen, ieder die Kaïn doodt zal het zevenmaal boeten. En Jahweh gaf Kaïn een teken, opdat niemand die hem vinden zou, hem zou doden.*' Kaïn vestigde zich in het mij onbekend gebleven land Nod. Het ligt ten oosten van Eden. Daarmee verdwijnt de eerste moordenaar uit de annalen der geschiedenis.

Eerlijk gezegd had ik bij dat verbod van Jahweh om Kaïn te doden aanvankelijk minder eerbare gedachten. Ik leg dat niet uit. Ik werd gerustgesteld toen ik verder las: '*En Adam leefde, nadat hij Seth verwekt had, nog achthonderd jaar, en verwekte zonen en dochters. Heel de levensduur van Adam was negenhonderd dertig jaar. En hij stierf.*' Mijn bijbelvertaling uit 1948 probeert deze en andere nog hogere leeftijden, rationeel te verklaren. Ik heb daar helemaal geen behoefte aan.

– 2 –

Helena was de Anna Kournikova van de oudheid. Maar het is niet waarschijnlijk dat Anna zoveel zal meemaken als Helena, de vrouw van Menelaus, koning van Sparta. Voordien was ze al een keer geschaakt. Paris was, evenals Hector een van de zonen van Priamus, koning van Troje, maar minder dan Hector een held en meer dan deze een anachronistische Don Juan. Hij maakte van de gastvrijheid die hij bij Menelaus genoot, gebruik om Helena opnieuw te schaken, en daarmee riepen hij en zij de Trojaanse oorlog in het leven, waarvan de *Ilias* van Homerus een episode van ruim vijftig dagen aan het slot van de tienjarige belegering van Troje weergeeft. Sparta en Athene trokken toen voor één keer samen ten strijde. Of Helena zich erg ongelukkig voelde na en wegens die tweede schaking is zeer twijfelachtig. Zelf sprak ze achteraf van een dwaze verliefdheid. Ik denk dat Paris in bed veel beter was dan Menelaus. Het was een vrouw die aan het begin stond van het aardse tranendal en het was een vrouw die aan het begin stond van de literatuur. Beiden waren van het een en het ander niet de oorzaak, maar de aanleiding. Ik zal de lotgevallen van Helena niet op de voet volgen: Na Paris trouwde ze nog eens, nu met diens broer en voelde zich toen wel ongelukkig. Toen Troje door de list met het paard verslagen was, raakte zij in Griekse gevangenschap. Het lag voor de hand dat zij van hen en vooral van Menelaus, die zij bedrogen had, verschrikkelijke wraak had te verwachten. Zie echter wat schoonheid die blijft, aanricht. In boek 4 van de *Odyssee* vinden wij haar terug, alsof er niets gebeurd was, opnieuw als de vrouw van Menelaus. Ze heeft daar wel niet het hoogste woord, maar weet zich toch aardig staande te houden bij het bezoek van Telemachus, op wie ze, vrees ik, eigenlijk ook weer verliefd werd. Ze was niet voor niets dochter van de donderaar, de grote Jupiter. Weemoedig praat zij over haar lotgevallen in een toonaard die bij haar situatie past. In de prozaïsche vertaling van Frans van Oldenburg Ermke:

Maar waar andere vrouwen in Troje jammerden, juichte ik. Reeds lang immers werd ik door heimwee geplaagd en berouwde ik de noodlottige verliefdheid, waarmee Aphrodite mij, verblind, weglokte van mijn eigen, lief land naar het verre Troje, gescheiden van mijn dochter, mijn huwelijksbed en van mijn echtgenoot, edel van verstand en edel van voorkomen.

En zie, ook het eerste hoofdstuk van het eerste meesterwerk van onze literatuur, de *Ilias*, heeft wel als *thema* de woedende ruzie tussen Achilles en Agamemnon, broer van Menelaus, koning van Mycene en opperbevelhebber van het Griekse leger voor Troje. Maar ook hier weer zijn het twee vrouwen die aanleiding zijn voor de woede van Achilles die de Grieken bijna de das om deed. Want hij, de held, wilde niet meer meedoen met het vechten en bleef mokkend in zijn tent achter, terwijl de Grieken steeds meer in de verdrukking kwamen. Wat was er gebeurd? Chryses, een hoogwaardige priester uit het kamp der Trojanen, wilde zijn gevangengenomen dochter, die als oorlogsbuit aan Agamemnon was toegewezen, terugkopen en had daarvoor meer dan het gebruikelijke losgeld meegebracht. Iedereen vond daarom dat de vader, die zijn dochter liefhad, haar terug moest krijgen, iedereen behalve Agamemnon, die op een botte manier en onder het uiten van verwensingen zijn verzoek afwees en de man wegjoeg. Daarna werd het Griekse leger geteisterd door de zwarte dood, de pest. De ziener Calchas wist wat daarvan de reden was: boosheid van Apollo wegens de grove beledigingen zijn priester Chryses aangedaan. En Chryseis, de dochter die Agamemnon was toegewezen, mocht daarna wel terug naar haar vader, maar niet dan nadat Agamemnon in de loop van die vreselijke ruzie tussen hem en Achilles had verklaard alleen afstand te doen van Chryseis als Briseis, die aan Achilles was toegewezen, alsnog aan hem, Agamemnon, werd afgestaan. En dat gebeurde ook, waarna Achilles zich terugtrok en dat bijna ge-

durende het hele verhaal van de *Ilias* bleef volhouden. Ruzie binnen de eigen partij. Het verderf vindt vaak daar, en niet in de strijd tegen de vijand, zijn vruchtbare bodem.

Alleen Chryses, de priester van Apollo, erkende in zijn dochter de volwaardige mens die verdiende vrij te zijn. Agamemnon en Achilles bezaten haar als (geliefde) buit. De bijna fatale ruzie ontstond om deze jonge vrouwen maar niet door hun toedoen. Ze waren, in een spraakgebruik dat enige tijd geleden opgeld deed, lustobject. Er werd over hen beslist zonder hen.

Achilles zou eerst nog Hector, de held van Troje, verslaan en zijn lijk schandelijk om de muren van die stad heen slepen, voor hij Priamus op diens verzoek het lijk van zijn zoon Hector teruggaf. Kort daarna kwam Achilles zelf ten val. Agamemnon werd bij zijn thuiskomst vermoord. Zijn vrouw had een ander gevonden. Daarnaast was voor hem geen plaats. En zo ging het noodlot zijn verwoestende gang, want zijn dochter Electra wist dat zijn dood gewroken moest worden. En de wraak kwam.

– 3 –

Ik weet niet waarom, maar mannelijke heksen hebben nooit bestaan. Heksen hadden, zo geloofde men, een lijntje met de hel en vlogen daar bij tijd en wijle op bezemstelen naartoe om orders te ontvangen. Heksenverbranding was dus vrouwenverbranding. Heine en Hegel, om er maar een paar te noemen, verhalen, elk op zijn manier, van de vrouwen uit oosterse landen die zich na de dood van hun man op de brandstapel stortten. Deden ze dat niet, dan werden ze uit de samenleving gestoten.

De vrouw als geheimzinnig wezen heeft altijd veel mannelijke schrijvers geobsedeerd. En dat terwijl vrouwen toch in het algemeen het element van rust in een samenleving aanbrengen. De getrouwde junk wordt huisvader. De inbreker blijft voortaan met zijn lief in bed en geen vrouw neemt zijn plaats als inbreker over. De rok beschermt haar tegen deze ondeugd.

Dit geheim is groot. Ik zou er eindeloos op door willen gaan, maar omdat het een geheim is, weet ik er bijna niets vanaf. Ik ben geen ingewijde. Mannen worden niet ingewijd. Soms proberen mannen als schrijvers er iets van te achterhalen. Maar het lukt hun maar slecht. Een enkeling komt er dichterbij. Edgar Allan Poe, de schepper van *Ligeia*, die stierf maar uit de dood terugkwam: '*These are the full and the black, and the wild eyes – of my lost love – of the Lady – of the Lady Ligeia.*'

En nog wat indringender naar mijn gevoel bij Théophile Gautier, wiens Clarimonde de ziel van een brave dorpspriester betoverde en die voor hem, al ging zij dood, telkens weer tot leven kwam. Ik zie hen, de jonge priester samen met zijn oude bediende te paard, des nachts in een onstuimige vaart door een kale woestenij galopperen naar de stervende Clarimonde: 'twee spoken op nachtmerries'. Te laat.

Ze was al dood. Maar niet helemaal. Niet voor hem. En niet voor hem gold dat grafschrift:

– Ici gît Clarimonde
Qui fut de son vivant
La plus belle du monde.

En ja, pas na het vaststellen van de feiten: de liefde tot God kon de liefde voor haar niet verdringen, volgt het vonnis: '*En dit, broeder, is het verhaal van mijn leven. Sla nooit je ogen op naar een vrouw en loop ze voorbij met je ogen gericht op de grond; want hoe kuis en behoedzaam je mag zijn, de dwaling van een enkel ogenblik is voldoende om je eeuwig heil kwijt te raken.*'

Bolkestein

De Groene Amsterdammer van 6 juli 2002 bevat een artikel van redacteur Pieter van Os over de teloorgang van het gelijkheidsideaal. Daarin wordt weer eens herinnerd aan de uitspraak van Bolkestein tijdens de eerste paarse kabinetsperiode: '*Gezegend zij het land dat zich politieke verveling kan veroorloven.*' Ik dacht dat Bolkestein in zijn uitspraak het nog beeldender begrip saaiheid had gebezigd.

Montesquieu schreef ooit, ik heb het niet zelf ontdekt maar vond het bij Thomas Carlyle in diens boek *The French Revolution*: 'Gelukkig is het land waarvan de geschiedenis saai is.' En een andere auteur ging volgens Carlyle nog een stuk verder door hierop te variëren: 'Gelukkig is het land dat geen geschiedenis heeft.' En in een opstel over Finland ontmoet ik de uitspraak van John Updike: '*We love countries that dare to bore us.*'

De gedachte van Bolkestein is dus niet nieuw te noemen. Bolkestein is een belezen man. Er bestaan, lijkt mij, drie mogelijkheden: (a) Hij had die uitspraak bij Montesquieu ooit gelezen zonder zich daarvan nog bewust te zijn toen hij zelf zijn uitspraak deed. Ik heb mij op iets dergelijks meermalen betrapt en ik denk niet dat ik daarin alleen sta. (b) Hij deed deze uitspraak, zich de passage bij Montesquieu wel herinnerend, omdat die nu in zijn politieke context paste. Dat is zeker geen plagiaat, zo min als het plagiaat is wanneer wij teksten uit de Bijbel aanhalen zonder er de vindplaats bij te geven. Weet u, lezer, in welk boek van het Oude Testament staat te lezen dat Habakuk door een engel bij de haren werd weggesleept? Zo nee, dan kent u waarschijnlijk toch het verhaal. En zult u dat mogen gebruiken als

het in uw context past. (c) Ondanks zijn eruditie kende Bolkestein deze uitspraak van Montesquieu niet, maar hij deed zelfstandig deze politieke ontdekking die zijn voorganger al een paar eeuwen eerder had gedaan. Zo wordt soms een uitvinding gedaan die vele jaren tevoren ook al is gedaan. Wij dachten, ik denk oprecht, dat we de boekdrukkunst hadden uitgevonden en dat had onze uitvinder eigenlijk ook gedaan, maar hij had de pech dat ze daar in Duitsland al eerder mee waren gekomen. Zo'n latere uitvinding telt niet als echte uitvinding, maar het is ook geen (slaafse) nabootsing.

Als ik moet kiezen is het, met alle respect voor Bolkestein, voor de optie onder c. Ik zie bovendien eigenlijk niet waarom dat van minder respect zou getuigen dan de andere mogelijkheden. Wijsheid is toch altijd nog te verkiezen boven belezenheid.

'And than there were none'

Agatha Christies boeken tellen een oplage van meer dan vierhonderd miljoen exemplaren. Wellicht het bekendst daarvan is het hierboven aangegeven verhaal dat als leidmotief heeft het oude wiegeliedje *Ten little Indian boys,* dat eindigt met de vaststelling:

One little Indian boy left all alone
He went and hanged himself and then there were none.

Het verhaal is bekend: tien mensen worden, zonder dat zij het van elkaar weten, door iemand uitgenodigd om vakantie te gaan vieren of arbeid te verrichten op een onbewoond, rotsachtig eilandje, waarop een zonderling een grote villa heeft laten bouwen. Ze vinden daar stuk voor stuk de dood onder strikte inachtneming van de volgorde beschreven in het rijmpje van de tien kleine negertjes. Minstens negen van hen hebben de dood van een ander op hun geweten, maar hebben hun straf op een of andere manier kunnen ontlopen. Een achterliggende gedachte is ook dat wie het eerst aan de beurt komt om vermoord te worden, het minst verwijt treft en zo verder. Vera Claythorne die als laatste overblijft (zo meent zij tenminste), is daarom de meest schuldige. Zij heeft een jongen de dood ingedreven, als gevolg waarvan een rijke nalatenschap zal toekomen aan de man met wie zij op het punt staat te trouwen. Uit wroeging hangt zij zich op. Later blijkt dat de dood van de rechter in scène is gezet. Zijn gedrag als rechter was er, zo wordt ons voorgehouden, oorzaak van dat de jury een onschuldige verdachte wegens moord heeft veroordeeld, waarop in het Engeland van toen de doodstraf

stond, die dan ook aan de man is voltrokken. Hij is de man die achter de uitnodigingen zit, want hij weet dat zijn medegasten moordenaars zijn die ten onrechte de dans zijn ontsprongen. Bovendien is de verdenking die op hém rust, dat hij een *on*-schuldige ter dood heeft laten veroordelen, onjuist.

Hij speelt voor God want nu die negen mensen hun aardse straf hebben kunnen ontlopen, zorgt hij er op deze bizarre manier voor dat ze alsnog hun gerechte straf krijgen. Ik weet niet of Agatha Christie het ook bedoeld heeft, maar deze rechtvaardige rechter wordt zo de meest schuldige van allen: zijn eigenrichting heeft negen doden ten gevolge. Want ook de zelfmoord van Vera Claythorne kan hem moreel verweten worden.

Het hoofdthema van het boek is de vraag of iemand die niet vervolgd is of na vervolging onherroepelijk vrijgesproken, toch nog door een andere macht mag worden bestraft als duidelijk wordt dat hij of zij wél schuldig is. Het antwoord is: nee. Iedereen weet, en zeker rechters en advocaten weten, dat er mensen zijn die ten onrechte de dans ontspringen, simpelweg omdat recht doen, zeker in strafzaken, werken met onbekenden is en dat niet alleen wat betreft de mate van schuld in de zin van verwijtbaarheid, maar ook inzake het kennen der feiten. De reden waarom advocaten in strafzaken niet allemaal hetzelfde succes of gebrek aan succes hebben, is hierin gelegen dat rechters, die nooit uit eigen wetenschap weten wat er gebeurd is, gedwongen zijn bij enige serieuze twijfel, bij 'reasonable doubt', de verdachte vrij te spreken. Die twijfel op te wekken of te versterken is de plicht van een advocaat en bij die taak speelt de echte retoriek een heel belangrijke rol. Wie het genie der eenzijdigheid bezit, is volkomen ongeschikt als rechter, maar wie dat niet heeft, zal nooit schatrijk worden als advocaat in strafzaken.

Ik stel vast dat niemand alsnog gestraft *mag* worden voor een feit dat de rechter niet bewezen of niet strafbaar acht. Natuurlijk *kan* iemand wel gestraft worden voor dat feit en er zijn ook mensen die zich daartoe geroepen gevoelen. Ik denk aan

gedupeerden, onder wie slachtoffers (welke twee begrippen niet samenvallen) en, als er doden gevallen zijn, aan hun nabestaanden. Maar áls zij wraak nemen, áls zij de vergelding zelf ter hand nemen, begaan ze daardoor een strafbaar feit, waarbij het verleden hoogstens de rol speelt van verzachtende omstandigheid. De rechter van Agatha Christies verhaal is diens veelvuldige eigenrichting nog extra te verwijten, omdat hij rechter is en bovendien gedupeerde noch slachtoffer.

Ik vat mijn conclusie samen in drie regels: (1) Een rechter is de laatste die, na vrijspraak enzovoort, het recht in eigen hand mag nemen. (2) Aan geen mens is het toegestaan de uitspraak van de rechter, waardoor een verdachte vrijuit gaat, te verbeteren door alsnog de aan deze toekomende straf te realiseren. (3) Niemand anders dan God, dan een Opperwezen, is bevoegd het materieel onrecht dat door justitieel recht tot stand komt, te corrigeren.

Die conclusie voert noodzakelijkerwijs tot de slotsom: de rechter staat het dichtst bij God; wat hij als rechter doet, kan door niemand hersteld worden dan door het Opperwezen. Het is boeiend om te zien dat Agatha Christie in deze roman tot twee keer toe de rechter vergelijkt met, ja zelfs gelijkstelt aan God. De eerste keer gebeurt dat in een gesprek tussen Vera Claythorne en kapitein Philip Lombard waarin de laatste de rechter noemt als volgens hem de schuldige aan de reeds gepleegde moorden. Vera vraagt hoe hij daarbij komt. En zijn antwoord is:

> *Dat is moeilijk precies te zeggen. Maar, om mee te beginnen, hij is een oude man en hij is jarenlang president geweest van gerechten. Dat wil zeggen dat hij ieder jaar maandenlang voor God Almachtig heeft gespeeld. Zoiets gaat tenslotte in iemands hoofd zitten. Hij begint zichzelf te zien als almachtig, als heerser over dood en leven.*

Later volgt nog een tweede gesprek tussen die twee, op een moment dat ze menen dat ook de rechter al dood is en dus voor

hen automatisch wegvalt als potentieel seriemoordenaar. Het gesprek spitst zich weer toe op de mogelijke dader. Er komen nog maar twee anderen in aanmerking. Maar Vera heeft haar twijfels of er niet iets, liever iemand anders aan het werk is: iemand die de harten en nieren doorgrondt:

Voel je niet al maar dat er iemand *is. Iemand die toekijkt en wacht?*

Lombard zei langzaam: 'Dat zijn allemaal zenuwen.'

Vera zei gretig: 'Dus jij hebt het ook gevoeld?' Ze huiverde. Ze boog zich wat meer naar hem toe. 'Zeg 'ns, denk je niet ...' Ze hield even op, ging daarna weer door. 'Ik las eens een verhaal ... over twee rechters die naar een klein Amerikaans dorp kwamen – rechters van het Hoogste Gerechtshof. Ze spraken recht... Volmaakte Gerechtigheid. Omdat zij niet van deze wereld waren.'

Lombard fronste zijn wenkbrauwen. Hij zei: 'Bezoek uit de hemel, niet? Nee, ik geloof niet aan bovennatuurlijke zaken. Deze zaak is echt menselijk genoeg.'

Bedenksels

Je hoort het ze regelmatig zeggen, onze denkertjes: 'Ik zeg nooit nooit.' En dan hebben ze het twee keer gezegd.

Op het station staat op een elektronisch bord met grote letters te lezen: MEDEDELINGEN (voor de reizigers). Daaronder kleiner: 'Er zijn op dit moment geen mededelingen.' Dat is een mededeling en daarom een leugen, ook als het waar is.

Pessimisten hebben, vergeleken bij optimisten, een veel gelukkiger bestaan. Er lopen in dit tranendal meer dingen slecht dan goed af. Al die dingen die verkeerd aflopen, moeten de optimist verdrieten. Die slechte afloop had de pessimist echter al verwacht en die doet hem dus geen pijn; op de dingen die goed aflopen had hij niet gerekend en dat verblijdt hem.

Updike over Mulisch

Zoals Henk Hofland bij ons, zo is John Updike in de Verenigde Staten een schrijver die, gelukkig maar, van geen ophouden weet en die, als er niets is om over te schrijven, met verve schrijft dat er niets is om over te schrijven. In 1991 kwam van hem een boek van meer dan negenhonderd bladzijden van de persen: *Odd Jobs.* Het bestaat uit recensies en essays uit de jaren 1984 tot 1991. Het is het vierde deel uit een reeks, waarin zijn hoofdwerk, romans, korte verhalen en gedichten, niet is opgenomen.

Een van zijn boekbesprekingen draagt als titel '*Dutchmen and Turcs*' (blz. 619-624), maar die samenvoeging leidt niet tot vergelijkingen en betekent alleen dat Updike een boek van een Nederlander en een van een Turk in één opstel bespreekt. De Nederlander is Harry Mulisch en het van hem besproken boek: *The Assault.* Hoewel Updike zijn bespreking van dit boek aanvangt met de mededeling dat de bekendste Nederlandse auteur in de Verenigde Staten een meisje van veertien jaar is en het daar bekendste Nederlandse boek haar dagboek, is hij ook over dit boek van Mulisch bijzonder lovend. Hij prijst 'dit debuut' (ik schat voorzichtig dat het zijn twintigste boek was) als 'a brilliant one'. In studies over Mulisch wordt deze, zo schrijft hij verder, gekwalificeerd als een absurdist maar hij, Updike, ziet niets absurds in het boek. Daar heeft Updike groot gelijk in, maar dit aangrijpende oorlogsboek van Mulisch, dat ook iets weg heeft van een spannende detectiveroman, staat binnen het werk van Mulisch dan ook duidelijk apart. Later bespreekt hij nog een ander boek van Mulisch, *Last Call,* en raakt dan door de gehele

andere opzet een beetje van zijn stuk. Maar de waardering blijft de boventoon voeren.

En dat gebeurde in de tijd voorafgaande aan het grote Nederlandse offensief in het buitenland voor de romans van Van Dis, Palmen, Enquist en andere grootheden.

Wie zoveel schrijft als Updike moet nu en dan uitglijden. In *Odd Jobs* doet hij dat nogal opvallend vaak. Bijvoorbeeld door Queeny Dorothy Leavis, geboren Roth, op bladzijde 292 te verwijten dat zij in haar opstel over Henry James twee keer kort na elkaar precies hetzelfde over James' plichtsbetrachting als romanschrijver zegt. Dat had zij of haar corrector moeten voorkomen zegt hij op die bladzijde boos. En op bladzijde 293 herhaalt hij dat verwijt, bijna letterlijk. De pot en de ketel.

Paté de foie gras

– 1 –

Jeugd is onrustig zijn (en een verdwaasd
Hunkren naar onvergankelijke beminden) ... (J.C. Bloem)

En die onrust leidde ertoe dat ik in mijn jeugd na een paar bladzijden gelezen te hebben het boek, naar ik dacht voor altijd, weglegde. Saai en braaf. Kan nooit wat worden. Het stond thuis in de boekenkast: naast Sara Burgerhardt in twee delen, *Bleke Levens*, nogal korte verhalen van Potgieter, drie deeltjes enz. enz., allemaal goedkope uitgaven van de Wereldbibliotheek. Er was zoveel anders, eigentijds, opwindends: Marsman, Slauerhoff, Du Perron, Nijhoff, Gorter, Ida Gerhardt. Een broodschrijver had Douwes Dekker hem minachtend genoemd, kort nadat diens *Vorstenschool* door Conrad Busken Huet nogal kritisch was beoordeeld. En welk een figuur slaat die *Lidewyde* van Busken Huet tegenover de nog onlangs als beste Nederlandse roman aller tijden genoemde en geroemde *Max Havelaar*.

Dat is voorbij, zoals het leven haast
Maar in alleen zijn is nu rust te vinden
En dan: 't had zoveel erger kunnen zijn.

En voorbij is ook mijn jeugdige minachting voor *Lidewyde*. Ik las het boek opnieuw, met meer rust, minder opgejaagd. En ja, door boek 1, *Eene Idylle*, is nog steeds bijna niet heen te komen en zo ver was ik nooit gekomen, al beslaat het maar 58 bladzijden. Maar daarna in boek 2, *In het Vuur*, en in boek 3, *Nemesis*, ontwikkelt zich een verhaal dat mij met stomme verwondering

heeft geslagen. En dat ik in één ruk heb uitgelezen. De invloed van Flauberts *Madame Bovary* uit 1857 is zeker aanwezig, maar dat doet aan de authenticiteit niet af. Ik ken hoogstens een paar Nederlandse romans (*De Avonden*; *Nooit meer slapen*) uit de twintigste eeuw die de vergelijking kunnen doorstaan. Tijdgenoten hebben dan ook dit werk van Busken Huet vooral of alleen aangevallen op de onzedelijkheid van het boek, waarin overspel, zelfmoord, wreedheid en bedrog een rol spelen. De lezer van vandaag is op dat punt heel wat meer gewend. De passage waarin wordt beschreven hoe André, de jeugdige ingenieur-bruggenbouwer, doorgedrongen in de slaapvertrekken van de aanvankelijk afwezige Lidewyde, daar door haar, teruggekeerd en quasi in slaap, uiteindelijk wordt verleid, is adembenemend en eindigt aldus:

> *... en toen hij zich eindelijk omwendend, zodat hij met het aangezicht voor den spiegel stond en Lidewyde's beeld zich op een afstand daarin weerkaatste – toen hij daar eensklaps twee schitterende ogen naar hem zag opslaan in het glas en om hare lippen een glimlach zag spelen, die niets verbood – zelfs toen zou hij gezworen hebben (...) dat elke berekening vreemd was geweest aan hare handelwijze, en alleen een gelukkig toeval haar in zijne armen en hem in de hare voerde.*

Je moet er wel wat moeite voor doen om het geschetste beeld in al zijn trekken te verwerken maar, die moeite gedaan, is het heel wat bevredigender dan het moeiteloos heen modderen door rechtstreekse seksuele uitweidingen.

Een prachtig boek dat niet minder dan de *Camera Obscura* een hedendaagse heruitgave meer dan verdient. Eerste eerherstel.

– 2 –

Het tweede eerherstel moet nog even geduld hebben. Enkele van de vele eigenaardigheden van de taal van toen vergeleken met die van nu zijn te merkwaardig om ze niet kort te vermelden.

Waar de term antwoord vandaan komt, werd mij pas duidelijk toen ik deze bij Busken Huet zag gespeld als 'andwoord', waarna iedereen doorheeft dat het ene woord het andere woord oproept.

Twee keer spreekt Huet over opgezetenen, één keer in tegenstelling tot ingezetenen. Ik begrijp (maar ben niet zeker) dat opgezetenen wel, eventueel tijdelijk, ter plaatse wonen maar door de ingezetenen nog niet als behorend tot 'de onzen' worden beschouwd.

Toen ik las dat iemand aan een ander de gebeurtenis 'haarklein' ging vertellen, dacht ik eerst dat dit een verschrijving voor haarfijn was, daarna dat haarfijn wel een latere verbastering van haarklein zou zijn, maar na wat zoeken werd mij duidelijk dat beide woorden bestaan en dat haarklein vertellen betekent: vertellen tot in de kleinste details.

In een idyllische beschrijving in boek 1 lees ik 'het mensdom graasde' en ik meende teruggevoerd te worden naar mythologische tijden, waarin het niet ongewoon was dat de goden mensen die niet naar hun zin hadden gehandeld, in koeien of andere dieren veranderden, maar het betekent zoiets als: het mensdom genoot of haalde zijn hart op.

– 3 –

De femme fatale in Flauberts meesterwerk is Emma Bovary. De femme fatale van Huets meesterwerk heet, als bekend, Lidewyde, naar de Schiedamse heilige, die bij het schaatsen verongelukte. Maar bij Huet is er ook een Emma, de volmaakt onschuldige tegenpool van Lidewyde. Toeval?

Behalve deze twee jonge vrouwen spelen ook oudere een rol, maar ik wil het nu hebben over twee mannen die een belangrijke bijrol hebben. De ene is de arts Buardi, die ronduit een schurk is, kosmopoliet zonder vaderland, rokkenjager zonder fatsoen, die uiteindelijk uit pure nijd de aanstichter is van de dood van André en de geseling van Lidewyde. De ander is Lefebvre, een advocaat. Meestal komen advocaten er heel slecht van af in romans, maar dat is ten onrechte. Na bakkers en boeren hebben advocaten het mooiste en nuttigste beroep dat er bestaat. Anders dan artsen vechten zij niet altijd tegen de bierkaai. Ze zijn, óók als ze het niet beseffen, de verpersoonlijking van de vrijheid, het boegbeeld van de gelijkheid. En ook deze advocaat Lefebvre '*stond in de meeste opzichten hoger dan zijn programma. Wie wilde mocht met hem van mening verschillen, doch aan zijn goede trouw viel evenmin te twijfelen als aan zijn bekwaamheden*'. Groter lof is amper denkbaar, zeker als men in aanmerking neemt dat hij toch nogal wat dubieuze eigenaardigheden vertoonde. Een daarvan was dat hij heel slordig gekleed ging en ongewassen handen had. Dat is zeker niet een typische eigenschap van advocaten, want na makelaars en voetbaltrainers zijn zij het best gekleed en het geurigst gewassen. Een andere bijzonderheid van Lefebvre was dat hij evenals de Sultan van Bantam '*aan drie vrouwen en één God ver weg de voorkeur gaf boven drie Goden en ééne vrouw*'. Daar valt wat voor te zeggen misschien. Hij was conservatief en een aartsvijand van de liberalen, die toentertijd de progressieve fractie uitmaakten. Een groot redenaar was deze advocaat, die Busken Huet de kans gaf een aantal van zijn eigen politieke ideeën te spuien, want ook hij was in die tijd conservatief geworden. De liberalen, zo roept Lefebvre in een lange toespraak uit, schaffen af zonder op te bouwen. Voorbeelden: de schouwburg die gesubsidieerd werd vanuit het stedelijk casino. De zedeloze speelbank werd door de liberalen verboden en dus hield de subsidie voor de schouwburg op en werd het gebouw van de schouwburg gebruikt als veilinghuis:

Verleden jaar hebben wij de opera gesupprimeerd, omdat wij de speelbank goddeloos vonden; toekomend jaar zullen wij de terrines de foies gras supprimeren, omdat wij het treden op warme koperen platen, al geldt het slechts ganzen, voor onverenigbaar houden met onze beginselen van filantropie. En vraag niet wat wij voor een en ander in de plaats bekomen hebben, of hoe wij het voortaan zonder ganzenleverpasteipotjes en zonder opera stellen zullen. Het liberalisme supprimeert; doch remplaceren daar doet het niet aan.

Juist vandaag, woensdag 7 augustus 2002, staan de dagbladen stijf van de ingezonden brieven naar aanleiding van een artikel en televisiebeelden die duidelijk maken hoe deze paté wordt bereid. Afschuw overheerst.

En al denkt advocaat Lefebvre daar anders over, Busken Huet blijft hem de hand boven het hoofd houden. Met kennelijke instemming haalt hij de slottirade van de advocaat, aan die erop neerkomt dat we vooral niet moeten wanhopen want ons staat een bevolking te wachten '*aan wier volmaaktheid alleen nog ontbreken zal, dat zij niet gesupprimeerd is*'.

Naar ik durf te beweren voldoet Lefebvre niet aan alle eisen die wij nu aan de goede advocaat stellen en waaraan deze ook vaak voldoet. Maar dat hij conservatief is, is evenmin een minpunt als dat het een pluspunt zou zijn als hij progressief was. Het recht ziet niet naar links en niet naar rechts. En hij mag toch doorgaan als de verpersoonlijking uit de boeiende negentiende eeuw van het tweede, hoognodige eerherstel.

Wie het eerst lacht ...

Ik zal wel tegenspraak ontmoeten en er zullen mij voorbeelden worden tegengeworpen van grijnzende katten, maar, subjectief genomen, is het in elk geval waar: ik heb nog nooit een dier zien lachen. En daarom denk ik dat de eerste glimlach van het pasgeboren kind ook het eerste bewijs is dat dat wezentje een echt mens is. Die glimlach zal zich wel in heel veel gevallen richten tot de moeder, maar soms is die er niet (meer).

Al jaren loop ik ermee rond en ik verwacht als reactie: waar maak je je toch druk om? Maar ik maak mij druk om iets essentieels: de eerste lach. Dat deed Vergilius ook en hij is indirect oorzaak van mijn kopzorgen omdat hij de onsterfelijke regel schreef:

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem

Met weglating van het woord waar het mij om gaat, *risu*, is de letterlijke vertaling van de zin: Begin, kleine jongen, uw moeder te herkennen. En de vraag is nu of 'risu' moet worden vertaald als: 'met de lach van het kind' of 'door de lach van zijn moeder'.

Ik heb altijd gemeend dat de eerste vertaling de goede is, zonder aanvankelijk zelfs maar over de tweede nagedacht te hebben. Daarbij kwam mij voor ogen het sentimentele, maar in werkelijkheid meer dan eens waargenomen beeld waarin de moeder zich over het kind buigt en troelawoordjes zegt, waarop bij het kleine kind een lachje van herkenning doorbreekt, niet uitbundig, wel innig. Het weet nu dat dit zijn moeder is en die wetenschap heeft een begin dat niet samenvalt met de geboorte. Is de echte moeder er niet, dan zal voor dat kind degene die zich

regelmatig over zijn wieg buigt, toegelachen worden als zijn moeder, ook als het een man zou zijn.

In zijn opstel over Vergilius haalt Conrad Busken Huet deze regel ook aan en vertaalt haar als: '*Wek door uw lach den glimlach van uw moeder.*' Mijn bezwaar is niet zozeer dat er anders dan in de tekst van Vergilius twee keer gelachen wordt, ook niet dat er plotseling naast een lach een *glim*lach op dit toneeltje verschijnt, maar wel dat Busken Huet de (glim)lach van de moeder als hoofdthema ziet, terwijl ik blijf denken dat het gaat over de herkenning van de moeder door het eerste lachje van het kind. En in die vertaling komt het 'cognoscere', de herkenning, ook niet goed tot zijn recht.

Voorlopig blijf ik daarbij, hoewel er argumenten tegen mijn opvatting zijn aan te voeren uit het vervolg van de tekst, maar geen dwingende. Wie het eerst lacht, lacht het best. En dat is in deze tekst het kind.

De arts en zijn informatieplicht

– 1 –

De beroepsaansprakelijkheid van de drie A's (accountants, advocaten en artsen) is al sinds een jaar of twintig een steeds in belang en omvang toenemend thema. Dat laat zich ook wel verklaren: de accountant gaat over het geld van zijn cliënten, de advocaat doet hetzelfde en bovendien is hij in een bepaalde hoedanigheid de hoeder van de vrijheid van het mensdom; aan de arts ten slotte zijn leven en dood van zijn patiënten toevertrouwd. In opwaartse lijn beweegt zich van elk hunner de verantwoordelijkheid. Het is alleen maar vreemd dat de aanspraken die voortvloeien uit deze verantwoordelijkheden zo lang zijn uitgebleven. Ik denk dat dat samenhangt met het verval van de onaantastbaarheid van deze beroepsbeoefenaars. De accountant en de advocaat ontleenden die onaantastbaarheid vooral aan de onbegrijpelijkheid van respectievelijk hun cijfers (wie kan er goed balans lezen?) en hun woorden (wie weet wat een peremptoire exceptie is?). De arts ontleende zijn onaantastbaarheid aan het belang van zijn beroep. Je kunt altijd nog beter failliet dan dood gaan. En hoe je lichaam in elkaar zit, is voor ons, leken, toch een groot geheim. Toen iemand op de idee kwam dat uitspraken van artsen niet alleen gewichtig maar ook volstrekt fout konden zijn, toen bleek dat sommige chirurgen in plaats van het zieke linkerbeen het gezonde rechterbeen amputeerden (en zich daarvoor verontschuldigden met een beroep op een teveel aan werk), keerde het tij. De rechter en de arts kwamen met elkaar in een contact dat niet van de rechter, omdat hij ziek was, uitging maar van de arts, omdat hij aangesproken werd wegens een in zijn beroep begane wanprestatie of

onrechtmatige daad. In de twee hierna besproken arresten gaat het echter niet over behandelingsfouten van de arts maar over de vraag of de patiënt tevoren door de arts voldoende op de hoogte is gesteld van de risico's.

– 2 –

Hoge Raad 23 november 2001 NJ 2002, 386 gaat over een operatieve ingreep bij een vrouw in, schrik niet, het jaar 1991. Door een operatie aan de rechterpols was bij haar een zenuwbeschadiging opgetreden met als gevolg een pijnlijke rechterpols die haar zeer hinderde bij haar dagelijkse bezigheden. De operatie was poliklinisch verricht door een arts in opleiding. Eerder was een ingreep aan de andere pols probleemloos verlopen.

De eerste vraag die werd opgeworpen, was of de operatie *lege artis* was uitgevoerd. Het gebruik van die Latijnse term vindt zijn rechtvaardiging misschien in de omstandigheid dat wij voor het vrije beroep geen uitdrukking hebben die te vergelijken is met de term 'vakkundig', bij het ambacht; te spreken van een *kunst*fout wekt verwarring en kundefout lijkt ook nogal gek. Rechtbank en hof waren tot de conclusie gekomen dat de arts was opgetreden als van een redelijk bekwaam en redelijk handelend chirurg mocht worden verwacht, ook al zou de door hen gehoorde deskundige zich kunnen voorstellen dat een ervaren chirurg de complicatie had kunnen voorkomen. In cassatie werd op dit punt geen middel opgeworpen.

Het tweede punt, en in cassatie het enige, was of de behandelende arts tekort was geschoten in de op hem rustende informatieplicht. Daarbij stond vast dat de patiënte tevoren *niet* op de hoogte was gesteld van risico's verbonden aan de operatie, zodat de vraag werd versmald en kwam te luiden of zij daarover had *moeten* worden geïnformeerd. Daarbij spelen minstens twee factoren een rol: (a) hoe groot of hoe klein was het risico en (b) zou de patiënte ook dan haar instemming tot het ver-

richten van de operatie hebben gegeven als zij tevoren de risico's had gekend. Ten aanzien van de vraag onder (a) was het woord wederom aan een deskundige, die leerde dat de complicatie (zenuwaandoening) 'fairly common' was. Derhalve: informatie vooraf nodig tenzij de vraag onder (b) bevestigend zou moeten worden beantwoord. Nu is het antwoord op die vraag altijd speculatief: wat iemand zou doen als een niet bekend feit hem of haar wel bekend was, hangt van allerlei onmeetbare omstandigheden af. Toch kwam de rechtbank tot de slotsom dat aannemelijk was dat de vrouw met de operatie ook zou hebben ingestemd als zij van de 'fairly common'-risico's had geweten. Zelf had zij zich in het proces daarover anders uitgelaten:

> *'Voor de operatie had zij geen constante pijn. De fijnere motoriek was nog uitvoerbaar en zij bleef doorwerken ondanks dat zij veel schrijf- en computerwerk had. Na de operatie heeft zij altijd pijn, de fijnere motoriek – bijvoorbeeld een draad door het oog van de naald halen – is weg en ze heeft haar werk moeten opgeven. Eiseres zou de operatie absoluut niet hebben laten verrichten indien zij van de risico's van te voren op de hoogte was gesteld.'*

Dat is overigens meer een conclusie achteraf, nu zij wist en had ondervonden wat de operatie teweeg had gebracht, dan een motivering waarom zij, had ze van de nogal veel voorkomende complicatie geweten, tevoren zou hebben besloten geen toestemming tot operatie te geven.

De rechtbank ging dan ook niet met haar mee en kwam tot zijn oordeel voornamelijk omdat de eerdere operatie aan haar linkerpols succesvol was verlopen. 'Dan zal het nu ook wel goed gaan', zo veronderstelde de rechtbank de gemoedsgesteltenis van de vrouw. In hoger beroep bevestigde het gerechtshof ook op dit punt het oordeel van de rechtbank.

In cassatie stelt de Hoge Raad vast dat, zoals rechtbank en hof deden, de informatieplicht van de arts was geschonden en

dat vervolgens de vraag beantwoording behoefde of er causaal verband bestond tussen die schending en de opgetreden schade. Het hof had dienaangaande vastgesteld, kort samengevat, (a) dat terzake op de vrouw de bewijslast rustte, terwijl zij niet had voldaan aan haar stelplicht en geen bewijs had aangeboden en (b) dat van het bewuste causaal verband geen sprake was. Het middel richtte zich tegen deze twee vaststellingen.

Wat punt (a) betreft overwoog de Hoge Raad dat de 'omkeringsregel' (bewijslast rust niet op de steller van het feit maar op degene die zich tegen het feit verweert. HR 19 januari 2001 NJ2001, 524) hier niet van toepassing is. Dit wordt gemotiveerd door rechtsverfijning te vinden in de overwegingen 3.5.3. en 3.5.4., die mij niet erg aanspreekt, al was het maar omdat zo op de patiënte een *probatio diabolica* wordt gelegd, hierop neerkomende dat zij moet stellen en bewijzen dat zij, indien zij op duidelijke wijze was ingelicht over het aan de voorgestelde behandeling verbonden risico van beschadiging van een zenuw, als redelijk handelend patiënt in de gegeven omstandigheden niet zou hebben gekozen voor deze behandeling en/of dat zij om redenen van persoonlijke aard niet voor deze behandeling zou hebben gekozen. Die laatste toevoeging komt mij rijkelijk vaag voor. Misschien wordt bedoeld dat in sommige gevallen niet alleen de redelijk handelende patiënt (een abstractie) als criterium geldt wegens concrete persoonlijke omstandigheden: zo kan ik mij voorstellen dat een al of niet beroemd violist ingelicht over een klein risico bij de operatie aan (een van) zijn handen op die grond eerder die operatie zal afwijzen dan de abstracte redelijk handelende patiënt.

Nu komt de anticlimax: het causale verband tussen schending van de informatieplicht en de schade van de vrouw behoeft wegens de beslissing op punt (a) bij gebrek aan belang geen bespreking meer. En eigenlijk ging het toch juist daarom.

In zijn gedegen annotatie op dit en het volgende arrest houdt JBMV (Vranken) zich vooral bezig met de vraag of die

niet-omkering van de bewijslast wel zo vanzelfsprekend is als de Hoge Raad oordeelt. Die omkeringsregel geldt wel als het gaat over het risico op een zenuwbeschadiging, maar niet als bescherming tegen het risico niet weloverwogen te kunnen kiezen of men de operatie wil, en die laatste bescherming speelt hier volgens de Hoge Raad. Vranken zegt er dit van: 'Ik vind dit een scherpzinnig onderscheid, aanvankelijk ook inzichtelijk, maar allengs heb ik steeds meer twijfel gekregen of het wel houdbaar is.' Ik zou in plaats van het woord 'scherpzinnig' de term 'spitsvondig' hebben gebruikt en ik moet zeggen dat ik van het begin af aan méér dan twijfel had over de houdbaarheid van het onderscheid. Helaas hebben noch Vranken noch de schrijver dezes te beslissen over de houdbaarheid. Ik denk dat de informatieplicht van de arts en met name de schending van die plicht zolang het arrest blijft bestaan niet veel meer is dan een wassen neus.

– 3 –

Hoge Raad 23 november 2001 NJ 2002, 387 betreft een nog tragischer geval, waarbij na de operatie een totale dwarslaesie optrad. Is het toevallig dat ook deze operatie dateert van 1991? Ook hier werd in de feitelijke omstandigheden door de rechters vastgesteld dat bij de ingewikkelde operatie geen 'kunstfouten' waren gemaakt. Vast stond ook dat omtrent het risico van het optreden van een dwarslaesie aan de patiënte geen voorafgaande informatie was verstrekt. Het is, denk ik, wel vrij waarschijnlijk dat de vrouw, had zij geweten dat dit een vrij vaak voorkomende complicatie is, van de operatie zou hebben afgezien. De rechtbank wees de vordering tegen de chirurg af uit overweging dat die informatie niet had behoeven te worden verstrekt, omdat het optreden van een dwarslaesie bij de operatie voor een bekwaam arts redelijkerwijs niet was te verwachten. Daarmee was het hof het echter niet eens: het oordeelde op basis van

verklaringen van deskundigen dat de chirurg wel vooraf de vrouw had moeten informeren over het zo zware risico van dwarslaesie. Als gevolg van dat oordeel kwam ook hier de vraag aan de orde of de ontstane schade was aan te merken als gevolg van de schending van de informatieplicht door de arts. En anders dan ik hiervoor als vrij waarschijnlijk optekende, kon ook het hof in de toekomst zien, maar dan diametraal verschillend. Aangenomen moet worden, aldus het hof, dat de vrouw '*indien zij wel naar behoren was ingelicht over het aan beide behandelmogelijkheden verbonden risico en de onderscheiden kansen van verwezenlijking daarvan, niettemin zou hebben toegestemd ... Als redelijk handelend patiënte zou N. dan ook bij behoorlijke informatie hebben gekozen voor het vierdelig behandelplan*.'

Hier treedt de rechter weer eens op als plaatsvervanger van God himself, die harten en nieren doorgrondt.

De Hoge Raad stelt ook in deze zaak weer vast dat de omkeringsregel niet van toepassing is. En dus was het aan de vrouw om te stellen en te bewijzen dat zij, ware zij goed voorgelicht, als redelijk handelende patiënt en/of om redenen van persoonlijke aard niet gekozen zou hebben voor de behandeling die zij heeft ondergaan.

– 4 –

Annotator Vranken vraagt zich af of de Hoge Raad wel voldoende oog heeft voor de belangen van de patiënt om de aansprakelijkheidsnorm ook te zijnen opzichte te realiseren en vervolgens schrijft hij, met mijn volledige instemming: '*De informatieplicht kan hierdoor min of meer tot een dode letter worden, d.w.z. ertoe leiden dat artsen zonder veel vrees voor aansprakelijkheid hun informatieplichten jegens patiënten kunnen schenden.*'

En ik citeer bijna met wellust zijn slotopmerking onder 12:

'*Bij alle onzekerheid over de schatting hoe de patiënten toen, vóór de operatie, de afweging gemaakt zouden heb-*

ben, mag men m.i. als ervaringsregel hanteren dat zij zich het meest bewust zullen zijn geweest van hun gezondheidssituatie voor dát moment. De handicaps die zij hadden, de pijn die ze voelden, de last die ze vormden voor anderen, ervoeren ze dagelijks aan den lijve en dat was nu juist waar ze door middel van de operatie van af wilden. Wat hier tegenover stond als de operatie zou mislukken d.w.z. hoe ze verwachtten dan nog te kunnen functioneren, is op zo'n moment veel minder concreet en tastbaar, alleen al omdat de ene mislukking qua ernst en gevolgen de andere niet is. Ook percentages helpen hierbij niet echt, want wat moet men zich voorstellen bij de mededeling dat de kans op mislukken van de operatie met blijvende gevolgen bijvoorbeeld 1%, 10% of 20 % is?'

En welke gevoelens zul je koesteren tegen chirurgen en rechters als je, zoals de vrouw in deze zaak, deel uitmaakt van dat ene procent waarvoor na de operatie een dwarslaesie te wachten staat? En daarover niet bent ingelicht?

Het tweegevecht

Ons Wetboek van Strafrecht trad in 1886 in werking. Titel 6 van het Tweede Boek heeft als opschrift 'Tweegevecht' en bevat de artikelen 152 tot en met 156. In het kaartsysteem van de Nederlandse Jurisprudentie en op de website zal men vergeefs zoeken naar een rechterlijke uitspraak die op deze artikelen betrekking heeft.

Wie zich afvraagt waarom niet het méér gebruikelijke woord 'duel' is gekozen, kent de nauwkeurigheid van de jurist uit de negentiende eeuw niet. Het verschil is dat een tweegevecht ook kan plaatsvinden met andere dan vuurwapens, met stokken of messen bijvoorbeeld, en ook zulke gevechten wilde de wetgever onder zijn strafbepalingen vangen.

Het commentaar op dat nieuwe wetboek, begonnen door Noyon, is ook nu nog in losbladige vorm, met bewerkers als Langemeijer en Remmelink, richtinggevend voor rechter, officier van justitie en advocaat. Hoewel dezen aan commentaar op dit verdwenen verschijnsel weinig behoefte zullen hebben, worden er toch ongeveer achttien pagina's aan gewijd. We leren daaruit dat een van de laatste in de rechtspraak bekende duels dateert van 12 februari 1844 en plaatsvond in het Mastbos te Breda tussen een luitenant en een burger – hoogleraar aan de Koninklijke Militaire Academie aldaar. Er viel een dode, natuurlijk niet de luitenant, die echter tot vijf jaar gevangenisstraf werd veroordeeld. Wegens doodslag, want in die tijd gold bij ons nog de Code Pénal, die het tweegevecht niet als bijzonder misdrijf kende.

Het duel is een geprivatiseerde en geïndividualiseerde oor-

log die meestal de geschonden eer van een van de combattanten als oorzaak heeft. En daar hebben vrouwen vaak mee te maken. Dat het tweegevecht strafbaar is gesteld maar anders dan andere, vergelijkbare strafbare feiten als moord, doodslag en mishandeling al lang (bijna?) niet meer voorkomt, geeft op het eerste gezicht te denken over de waarde die wij aan onze eer toekennen. Maar bij nader inzien is het eerder de *comitas*, de hoffelijkheid zou ik haast zeggen, die in het gedrang komt. Want wiens eer zwaar geschonden wordt en wie dat ook zo aanvoelt, zal de ander tegenwoordig niet meer tot een duel uitdagen maar hem desnoods wel vermoorden of bedreigen zonder hem vooraf te waarschuwen. Het is bovendien eigen aan het duel dat ook degene wiens eer geschonden werd, het onderspit kan delven. Zelf heb ik twee gevallen meegemaakt waarin ik mij zeer gevoelig in mijn eer voelde aangetast, één heel lang geleden in mijn groentijd als student te Nijmegen door iemand die al lang dood is en een ander vrij onlangs door Martin Simek. In beide gevallen waren veel mensen aanwezig en zij genoten met volle teugen. Ik ben een niet-gewelddadig type, maar ik zal die aantastingen van mijn eer nooit vergeten of vergeven en als ik wat anders in elkaar had gezeten, zou ik er iets meer aan gedaan hebben dan ik nu doe. Je blijft er levenslang mee zitten, nu je niet meer mag duelleren.

Hoewel vrouwen vaak de oorzaak waren van duels, rees toch de vraag of vrouwen zelf zich eraan schuldig konden maken. Niet omdat de betreffende artikelen aanvangen met 'hij, die', maar – hoewel dat een onbewust eerbewijs is aan het niet-criminele in de vrouw – omdat al meteen na het in werking treden van het Wetboek van Strafrecht was uitgemaakt dat ook een vrouw op grondslag van art. 310 Sr wegens (winkel)diefstal kon worden veroordeeld. Waarom de vraag dan wel rees, is mij niet duidelijk geworden. Of duellerende vrouwen in de geschiedenis der mensheid niet voorkomen, weet ik niet zeker maar lijkt mij wel waarschijnlijk. En misschien heeft de wetgever gedacht

dat hij iets wat niet voorkwam ook niet strafbaar hoefde te stellen.

Ik heb mij afgevraagd of in de Oudheid het duel al bestond. En zo ja, waarom Achilles dan Agamemnon niet heeft uitgedaagd tot een duel na de belediging hem door deze aangedaan. Vechtlustig was hij genoeg en hij wist toch al door voorspellingen dat hij niet lang meer te leven had. Er zijn heel wat voorname mensen als gevolg van een duel vroegtijdig gestorven. Meestal verloren zij daarbij van iemand die zeker niet voornaam was. Dichters willen wel maar kunnen niet schieten. Daaraan is de dood te wijten van Poesjkin en Lermontov op respectievelijk 38- en 37-jarige leeftijd. Met het duel waarbij Poesjkin in 1837 om het leven kwam, had een Nederlander nogal veel te maken. Voor Lermontov was het zijn tweede duel dat hem in 1841 noodlottig werd. Bij het eerste duel, een jaar tevoren, schoot zijn tegenstander mis en hij, Lermontov, in de lucht. Wie er meer van wil weten kan terecht bij de *Geschiedenis van de Russische Literatuur* van Karel van het Reve.

Dat bij een duel in de lucht schieten levert overigens ook nog een juridisch probleem op. Het duel had namelijk vaak niet ten doel de ander te doden of ook maar te verwonden, maar slechts om publiekelijk – er moesten getuigen bij zijn – van zijn ongenoegen of woede blijk te geven. Als nu van tevoren was afgesproken, aldus Noyon, dat de tegenstanders elkaar niet zouden treffen – door in de lucht te schieten of, opzettelijk, mis te schieten – was er van een strafbaar tweegevecht geen sprake. Gebeurde dat zonder afspraak, dan was er wel een strafbaar feit. *Il faut distinguer.*

De Duitse socialist en advocaat Ferdinand Lassalle was in zekere zin bondgenoot, maar ook de persoonlijke vijand van Marx en Engels. In de onderlinge briefwisseling van die twee komt hij meer dan anderen voor en wordt 'der Kerl' uitgemaakt voor al wat slecht en lelijk is. Engels aan Marx op 27 januari 1865 (Lassalle is dan al bijna vijf maanden dood): 'Der brave Lassalle

entpuppt sich nach und nach doch als ein ganz kommuner Schuft.'

Ook Lassalle kwam – in 1864 – bij een duel om het leven. Ook in zijn geval was een vrouw de aanleiding. Hij stierf op 39-jarige leeftijd. Uit dit alles mag men niet de conclusie trekken dat het gevaar om in een duel verzeild te geraken geweken is als men veertig jaar is.

Engelse juristen en misschien ook wel andere onderdanen van het Verenigd Koninkrijk zijn altijd erg tevreden, om niet te zeggen trots geweest op hun rechtspraak. Laatste mij bekende uiting daarvan was de uitspraak van een rechter uit het House of Lords die met ingehouden woede meedeelde dat zijn land tot het Verdrag van Rome was toegetreden en de rechtspraak van het Hof voor de mensenrechten te Straatsburg had aanvaard, niet om, zoals in werkelijkheid gebeurde, telkens op de vingers getikt te worden, maar om de rechters van de andere aangesloten landen te leren hoe rechtspraak dient te zijn, als leermeester dus en niet als leerling.

Stafford (hij staat met naam zij het zonder toenaam in het arrest vermeld) was beslist geen lieve jongen. In 1967 werd hij in Engeland wegens moord veroordeeld. In 1979 kwam hij voorwaardelijk vrij. Blijkbaar is bij zulk een voorwaardelijke vrijlating de proeftijd in Engeland erg lang, want tien jaar later werd hij wegens overtreding van de voorwaarden weer gedetineerd. Die detentie duurde tot 1991. Maar in 1994 kreeg hij wegens oplichting een gevangenisstraf van zes jaar. Rond juli 1997 zou die straf aflopen, maar de minister besloot dat Stafford gedetineerd moest blijven wegens het risico dat hij in de toekomst weer delicten van niet-gewelddadige aard zou begaan. Stafford ging tegen die bestuurlijke beslissing in beroep, maar kreeg van het House of Lords de kous op de kop. De Lords overwogen dat de Criminal Justice Act ruime bevoegdheden gaf aan de minister en dat deze die bevoegdheden niet te buiten was gegaan. Straf dus voor wellicht in de toekomst te plegen misdrijven van niet-gewelddadige aard.

Stafford wendde zich op 24 juli 1998 met een klacht tot het Hof te Straatsburg, dat op 28 mei 2002 uitspraak deed, zulks – maar dit terzijde – met ruime overschrijding van wat het Hof zelf de redelijke termijn oordeelt.

Het Verenigd Koninkrijk voerde verontwaardigd aan dat het absurd zou zijn als een minister genoodzaakt zou zijn iemand vrij te laten die waarschijnlijk in de toekomst ernstige niet-gewelddadige delicten zou gaan plegen. Het Hof bezigde in zijn antwoord het woord 'absurd' niet, maar dit was waarschijnlijk puur uit aangeboren hoffelijkheid, toen het daarop antwoordde dat het nationale recht geen bevoegdheid toekent aan de autoriteiten om een onbepaalde detentie op te leggen teneinde toekomstige strafbare feiten te voorkomen. Unaniem werd vastgesteld dat het Verenigd Koninkrijk artikel 5 lid 1 en 4 EVRM had geschonden, want er was ook gezondigd tegen de eis dat een vrijheidsstraf regelmatig op zijn rechtmatigheid moet kunnen worden getoetst.

Stafford kreeg wegens geleden materiële en immateriële schade een vergoeding toegekend van 16.500 euro en nog een beetje meer ter vergoeding van de kosten van rechtsbijstand. Wat het zwaarst is, moet het zwaarst wegen.

Het arrest is ook van belang omdat daarin wordt gefilosofeerd over de wenselijkheid en/of noodzaak om op eigen rechtspraak terug te komen, zoals hier, naar wordt toegegeven, is gebeurd. Ik citeer:

> *'Het hof acht het op grond van veranderende omstandigheden (met name ook de groeiende kritiek op het rigide karakter van het Britse regime betreffende mandatory life sentences) wenselijk om de eigen rechtspraak te herzien. Het Hof zal zoveel mogelijk trachten zich te conformeren aan eerdere precedenten omwille van rechtszekerheid en rechtsgelijkheid, maar het* EVRM *is een "living instrument" dat dynamisch en evolutief dient te worden geïnterpreteerd "in the light of present-day conditions". Als het Hof een der-*

gelijke dynamische interpretatie achterwege liet, zou het EVRM *een obstakel kunnen vormen voor hervormingen en verbeteringen.'*

Het lijkt al met al een retorische vraag wie er in deze zaak absurd heeft gehandeld.

En weer kraaide de haan

Na de arresten inzake Kostovski en Van Mechelen c.s. heeft het Hof voor de mensenrechten te Straatsburg in een arrest van 14 februari 2002 Nederland voor de derde keer op de vingers getikt voor het gebruiken van de verklaring van een anonieme getuige als bewijs.

Het Hof stelt drie voorwaarden, wil het gebruik voor het bewijs van de verklaring van een anonieme getuige toelaatbaar zijn: (a) er moet een goede reden zijn om de identiteit van de getuige verborgen te houden, (b) de door het gebruik van een anonieme getuige bestaande handicap voor de verdediging moet voldoende compensatie vinden en (c) de veroordeling mag niet geheel of in beslissende mate gebaseerd zijn op de verklaring van de anonieme getuige.

Het Hof is van oordeel dat aan de voorwaarden onder (a) en (c) niet is voldaan. Vooral de niet vervulde voorwaarde onder (a) verdient aandacht. Volgens het Hof, ik citeer nu de annotator van het Straatburgse arrest Schalken, '*waren de Nederlandse rechters te coulant geweest om de getuige, die (zes jaar na het delict) zei voor represailles te vrezen, de status van bedreigde getuige toe te kennen. Het Hof verlangt een bredere motivering met vermelding van de feiten en omstandigheden die de bedreiging moeten rechtvaardigen. Bedreiging op grond van de slechte reputatie van degene die men vreest, is niet voldoende*'.

Het Hof staat duidelijk wantrouwend tegenover de anonieme getuige. Begrijpelijk is dat wel, want het houdt een methode van waarheidsvinding in die een goede verdediging een lamme arm bezorgt en de *equality of arms* verstoort. In de Verenigde

Staten, waar men volop werkt met kroongetuigen en infiltratie, wordt juist de anonieme getuige niet aanvaard.

Het zal een moeilijke opgave zijn vast te stellen wanneer er wel en wanneer er niet met de verklaringen van iemand die anonimiteit wenst, gewerkt kan worden om het bewijs vol te maken. Andersom mag niet: het anonieme bewijs als hoofdzaak bezigen naast wat minder belangrijk ander bewijsmateriaal. Ook in dat opzicht zondigde in dit geval de Nederlandse rechter.

Het is duidelijk dat Nederland met de anonieme getuige te vlot omspringt. Hij moet een uitzondering blijven, wil de kwaliteit van de rechtspraak niet blijvend worden aangetast. '*Een grotere allergie dan anoniem bewijs is in Straatsburg haast niet denkbaar*', concludeert Schalken in zijn noot.

Wij moeten blijkbaar zoals Petrus de haan twee keer horen kraaien voor we onze eigen rechtspraak echt gaan wantrouwen.

Rafels

'Rafels aan de rand van de rechtsstaat', zo noemde een vindingrijk schrijver een aantal misstanden die hij hekelde. Zonder enige twijfel zijn we al helemaal over die rand geduikeld, als gemeengoed zou worden wat ons in onderstaand relaas uit het *Dagblad De Limburger* als werkelijkheid in die provincie wordt voorgehouden:

> *Politie en justitie hebben in het onderzoek naar het doen en laten van twee drugsbaronnen jarenlang valsheid in geschrift gepleegd. Dat heeft advocaat-generaal J.A. Coster van Voorhout aan het begin van de eerste zittingsdag in de zogenaamde Limburgse IRT- affaire verklaard.*

Coster van Voorhout vroeg het gerechtshof te Arnhem, dat van de Hoge Raad der Nederlanden het proces tegen Robbie van L. en Peter van D. moest overdoen, hem niet-ontvankelijk te verklaren in zijn vervolging. Hoogst ongebruikelijk zo'n zelfkastijding, zeker bij het fiere openbaar ministerie dat zoveel moeite pleegt te hebben om zelfs duidelijke nederlagen te erkennen. Zijn motivering was echter even simpel als dodelijk: de in de jaren negentig opgestelde dossiers zitten '*vol valse processenverbaal om ongeoorloofde opsporingsmethoden te verdoezelen*'.

Het valt moeilijk vol te houden dat dit nieuwe schandaal in ons land veel ophef heeft verwekt. Toch zijn valse processen, op ambtseed opgemaakt, de doodsteek én voor de gerechtigheid én voor het broodnodige vertrouwen in de rechtspraak. En als dit *jarenlang* gebeurt, is er sprake van een epidemie die dood en verderf zaait.

Ik heb in mijn leven veel vreemde zaken meegemaakt, ook wel binnen de rechtspraak. Verwonderen doe ik me daarom zo gauw niet meer. Maar de auteurs van deze frauduleuze scoringsdrift verdienen, denk ik, eerder de schandpaal dan de jeugdige boefjes die het, ook jarenlang wellicht, te bont hebben gemaakt.

Wat deed u op dag X?

Op 8 november 1917 schreef Virginia Woolf, wier naam bijna iedereen om een verkeerde reden kent, in *The Times Literary Supplement* over een nu vrijwel vergeten boek van de ooit beroemde Russische schrijver Sergej Aksakov. Zij is lyrisch over het boek en zijn schrijver, die leefde van 1791 tot 1859. Het absolute gezag van de tsaren was voor Aksakov en zijn twee begaafde zonen, van wie er één een paar maanden na hem ook stierf louter uit verdriet over vaders dood, een goede, zelfs vanzelfsprekende zaak. Waarom deze duik in de geschiedenis? Omdat 8 november 1917, de dag van de publicatie van Virginia Woolfs jubelende bespreking van een in het Engels vertaald boek van een aanhanger van het oude regiem in Rusland, precies de dag was waarop dat oude regiem van de aardbodem werd weggevaagd. Het was de laatste dag van de *Ten Days That Shook The World,* waarover de Engelse schrijver John Reed in zijn gelijknamige boek verslag deed. Vanaf 8 november 1917 heeft de westerse wereld in steeds toenemende mate geleefd in angst en beven over de expansiedrift van het Russische communisme dat, zonder dat we het goed in de gaten hadden, in snelle vaart aan eigen onmacht ten onder is gegaan, van binnenuit vermolmd door megalomanie, wreedheid en tirannie. Maar een communisme ook dat aanvankelijk en vrij lange tijd daarna – we vergeten het te graag – voor heel wat mensen van niet gering allooi óók in de westerse wereld het droombeeld is geweest van een rechtvaardiger, ja vreedzamer wereld.

8 november 1917. De vraag wat Virginia Woolf op die dag deed, is niet te achterhalen en evenmin van belang. En als ik de

lezers van nu vraag wat ze op die dag deden, zal er een verschrikkelijk zwijgen ontstaan, het zwijgen van voor de geboorte van heel veel nu levenden. De twintigste eeuw, die pas in 1914 begon, eindigde vroegtijdig: in 1989, toen de Berlijnse muur onder gejuich werd neergehaald. Gorbatsjov heeft aan dat sloperskarwei niet eigenhandig meegedaan, maar hij was wel de conditio sine qua non. Zonder zijn optreden zouden we nog jaren, misschien decennia, met muur en schietende muurwachten hebben moeten leven.

Wat meer kans op antwoord zou ik hebben, als ik dezelfde vraag zou stellen over een andere dag in die korte eeuw: 6 augustus 1945. Maar wellicht zou ik van velen die die dag bewust hebben meegemaakt een tegenvraag te horen krijgen: wat was er voor bijzonders aan die vakantiedag ? Ik citeer daarom: '*De stad was op 6 augustus 1945 het doelwit van de eerste atoombom die door de Amerikanen werd geworpen. Zij werd over een geheel van 10 km weggevaagd en circa 92.000 mensen (volgens Amerikaanse) of 200.000 (volgens Japanse opgaven) werden gedood of vermist.*'

Hirosjima, mon amour. En ze mochten daar niet eens boos over zijn, want Japan was de vijand en de Japanners *the bad guys*. Honderdduizend of zo minder van een vijandig volk, wat geeft het?

Op 11 september 2001 vielen de torens van Babel met vestigingsplaats New York. Ze reikten bijna tot aan de hemel toen ze instortten. De hemel van aardse welvaart en stijgende beurskoersen wel te verstaan. Van de aanvankelijke zesduizend doden die daarbij vielen, zijn er later drieduizend weer tot leven gewekt.

Ze waren terecht bedroefd, al die overlevenden. Maar ze waren ook kwaad. En dat mochten ze zijn, want ze waren en zijn na de val van Rusland en voor de opkomst van China de enige wereldmacht. Toen de atoombom op Hirosjima viel, hebben we daarvan op de televisie geen beelden gezien. Van de instorting

van de twee torens daar in New York kregen we op diezelfde middag de afgrijselijke beelden, tien keer herhaald, thuis bezorgd. Stel je voor: je zit daar rustig te werken of niks te doen op de 82ste verdieping en je denkt aan het heerlijk avondje dat komen gaat. En plotseling....

Ik hoorde onlangs Charlotte Mutsaers op de radio. Haar verhaal kwam ongeveer hierop neer: een slachtoffer in een van de Verenigde Staten, en zeker een slachtoffer daar van een kwalijke zaak als terrorisme is veel meer waard dan een gewoon slachtoffer elders. Ze vond dat niet goed. Ze gaf geen cijfers. In deze wereld moet je alles met cijfers onderbouwen. Ik probeer het.

Een eenvoudige rekensom leert dat een slachtoffer uit de torens van nu ruim dertig keer meer waard is dan een uit het Hirosjima van toen: minstens 100.000 tegenover ten hoogste 3000.

Oorlog of vrede? Dit is een bitter verhaal. De toestand in de wereld is er aanleiding toe.

Flectamus genua moest ik in mijn katholieke jeugd in de vastentijd (onze eigen ramadan) meebidden. Maar na dat knielen kwam toch het opstaan: *levate*. Laten we daar om der wille van hen die na ons komen maar op hopen, zij het met een vertrouwen dat doodgewoon vermetel moet heten.

Morgenstern en Morgenthau

Zo'n jaar of vijftig hebben ze me beziggehouden en al die tijd heb ik geen woord over hen geschreven. Dit is mijn laatste kans.

Ze hebben het aanschijn der aarde niet veranderd, al scheelde dat maar weinig voor de Amerikaanse politicus Henry Morgenthau (1891-1967) die van 1933 tot 1945 minister van Financiën was, maar bekender en later beruchter werd door zijn bemoeienis met buitenlandse zaken tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Maar dichters gaan voor. Christian Morgenstern was Duitser, geboren in 1871 en gestorven in 1914, het jaar waarin Duitsland zijn onschuld verloor. Hij is een van de eerste en misschien wel de beste van de 'nonsens'dichters. Voor mij ligt een grauwe uitgave van *Alle Galgenlieder*, gedateerd 1944 maar voorzien van een voorwoord van Dr Gundula Mueller uit 1948. Morgenstern was bij uitstek een geestig dichter en, naar ik bijna zeker weet, een heel depressief mens. Die twee gaan vaak samen, omdat humor zijn fundament vindt in afwijking van het gewone, menselijke patroon en wat anders zou die afwijking bij een dichter kunnen opleveren dan zwartgalligheid. Het is niet simpel in kort bestek een goede indruk te geven van de *Galgenlieder*, want ze hangen – zij het als los zand – met elkaar samen, reden waarom de avonturen van Palmström en Korf moeten worden overgelaten aan de belangstellende lezer, evenals de loopbaan van de *Zwölf-Elf*, die er naar hunkerde eindelijk tot een *Dreiundzwanzig* te promoveren. Er is een lied zonder woorden, dat niettemin volstrekt duidelijk is: *Fisches Nachtgesang*. Er is ook een knie ('sonst nichts') die eenzaam door de wereld gaat

als enig overgebleven ongerept deel van een man die in de oorlog werd 'erschossen'.

Toch maar een voorbeeld: *Die Trichter:*

Zwei Trichter wandeln durch die Nacht.
Durch Ihres Rumpfs verengten Schacht
Flieszt weiszes Mondlicht
Still und heiter
Auf ihren
Waldweg
u.s.
w.

Morgenthau had andere zaken in zijn hoofd. Hij was een belangrijk man, een bijzondere vriend van president Roosevelt.

Toen vanaf 1944 de gruwelen in Duitsland in al hun omvang tot de Verenigde Staten begonnen door te dringen, ergerde hij zich bovenmatig aan het laconieke optreden van zijn collega-ministers van Buitenlandse Zaken en van Oorlog. Hij ontwikkelde het naar hem genoemde plan, dat twee onderwerpen bevatte: De Duitse industrie moest geheel worden ontmanteld en Duitsland moest worden herschapen in een groot boerenlandschap, waarin alleen maar plaats was voor niet-nazi's, gewone Duitsers. De nazi's moesten worden gedeporteerd naar een of ander ver weg gelegen onherbergzaam oord, een soort wat ruim uitgevallen St.-Helena. Niet allemaal echter want – en nu komt het tweede deel van zijn voorstel – de kopstukken moesten *zonder vorm van proces* standrechtelijk worden doodgeschoten. Het heeft niet erg veel gescheeld of beide onderdelen van het Morgenthau-plan waren verwerkelijkt. De lezer die de oorlog niet heeft meegemaakt, zal zich moeilijk kunnen indenken hoezeer in de laatste jaren van de oorlog de woede tegen Hitler en zijn trawanten was uitgegroeid tot withete haat. Op de conferentie van Quebec in 1944 namen Churchill en Roosevelt het plan aan.

Het is er niet van gekomen doordat het gezond verstand nog tijdig de overhand kreeg. Maar het plan en de aanname ervan door twee grote leiders van de oorlog leverde Hitler en Goebbels wel stof op voor zowat hun laatste propagandaoffensief. Alan Bullocks *Hitler: a study in tyranny* is er duidelijk over:

> *Het nieuws over het Morgenthau-plan, dat stond voor de onttakeling van Duitsland, de vernieling van haar industriële hulpbronnen en haar omschakeling tot een pastoraal landbouwland, leek het bewijs op te leveren dat Goebbels gelijk had toen hij verklaarde dat de geallieerden niets anders voor ogen stond dan de uitroeiing van een aanzienlijk deel van de Duitse bevolking en het tot slaaf maken van de rest. Het grimmige beeld dat Goebbels maanden geleden had geschetst van het lot van het Duitse volk onder Russische bezetting kon nu aangevuld worden met het vooruitzicht van een even afschuwelijke wraak uit handen van de westerse geallieerden. 'De jood Morgenthau,' zo liet Radio Berlijn horen, 'zingt hetzelfde liedje als de joden in het Kremlin.'*

Ook Hitler liet op 1 januari 1945 nog eens van zich horen:

> *... want het doel van de ons bestrijdende joods-internationale samenzwering is de uitroeiing van ons volk. Toen ik dat in 1939 te kennen gaf, heeft de een of ander dat misschien overdreven gevonden. Dit komt precies overeen met het programma van de stalinistische 'Hausjuden' Ilja Ehrenburg, die daarenboven nog aankondigt dat het Duitse volk in stukken geslagen en uitgeroeid moet worden. En dat is weer hetzelfde doel als besloten ligt in de toekomstplannen van de Amerikaanse minister en jood Morgenthau.*

Een van de argumenten waarom het eerste deel van het plan van Morgenthau al betrekkelijk snel sneuvelde (het tweede bleef langer overeind), was dat ook de naburige landen er de

schadelijke gevolgen van zouden ondervinden. Dat was een goed argument. Zonder Duitsland als partner in handel en industrie zou Nederland waarschijnlijk geheel zijn weggevaagd, terug de zee in, waar we ooit vandaan kwamen. Maar ook die andere toekomst van onze kinderen en kleinkinderen als melkers van roodbonte koeien en binnenhalers van de graanoogst zonder machines ('Sikkels klinken, sikkels blinken, ruisend valt het graan') lijkt wel romantisch, maar is het niet als melk en graan uit het grote, geheel agrarische Duitsland al meer dan genoeg in aller behoefte daaraan voorziet.

Evenmin als voorspellingen komen wensen vaak uit. Stimson, minister van Oorlog en de felste tegenstander van het Morgenthau-plan, zei dat zijn tegenstand niet betekende dat hij voorstander was van een milde behandeling van Duitsland en:

> *Het eigenlijke verschil van mening tussen ons betreft alleen de methode, want wij zijn er allemaal op bedacht te verhinderen dat Duitsland nog ooit probeert een overheersende positie in de wereld te verkrijgen.*

Wie lacht daar?

Korte rijmen

Mijn geheugen laat mij weer eens in de steek (Had Jacob Cats er iets mee te maken?). In elk geval was het een tweekamp. Wie het kortste rijm kon maken.

A begint:	*Eer is teer*	
B gaat door:	*Vet smet*	en smeert een klont vette boter op A's kostuum
A wint:	*Ik tik**	en voegt de daad bij het woord

* In de zin waarin de politie dat woord gebruikt wanneer ze een 'tik' uitdeelt: een dreun waar je niet van terug hebt. Toen ik dat een keer opwierp, antwoordde een slimme agent: 'Maar we spreken toch nooit over "een tikje"'.

Rechtspraak in koloniaal gebied

– 1 –

George Orwell en Leonard Woolf waren in hun jonge jaren beiden korte tijd koloniale ambtenaren in dienst van het Verenigd Koninkrijk, toen dat nog over de zeeën heerste: Orwell in Birma, Woolf in Ceylon. Beiden hielden ze ermee op, omdat ze zich niet meer konden verenigen met het systeem van het imperialisme. Ze waren allebei socialist, Orwell een beetje meer dan Woolf, zij het dat Woolf anders dan Orwell belangrijke functies binnen de Labour Party heeft vervuld. Orwell heeft erover geschreven in *Burmese Days* (1934) en, indirect, in zijn aangrijpend kort essay *A Hanging:*

> *It is curious, but till that moment I had never realized what it means to destroy a healthy, conscious man. When I saw the prisoner step aside to avoid the puddle I saw the mystery, the unspeakable wrongness, of cutting a life short when it is in full tide. This man was not dying, he was alive just as we are alive.*

In zijn intrigerende essaybundel *Ook de schapen dachten na (2000)* heeft Tonnus Oosterhoff bij mijn weten zowat als enige daarop gereageerd:

> *Het beeld van de veroordeelde die de modderplas ontweek is onvergetelijk; het zal altijd in me opkomen als de doodstraf ter sprake komt.*

Ook Leonard Woolf heeft het in zijn zeer uitvoerige autobiografie over de doodstraf, zoals die in Ceylon ten uitvoer werd gelegd. Woolf was inderdaad de echtgenoot van ... en hij heeft

Virginia, die van haar meisjesnaam Stephen heette en die zich in april 1941 in zee verdronk, meer dan 25 jaar overleefd. Om twee redenen ben ik op Leonard Woolf bijzonder gesteld, al wint hij het niet van Orwell. De eerste daarvan doet wat vreemd aan: het is de afscheidsbrief die Virginia voor haar zelfmoord achterliet en waarvan ik een stukje citeer:

> *I want to tell you that you have given me complete happiness. No one could have done more than you have done... All I wish to say is that until this disease came on me we were perfectly happy. It was al due to you...*

Met zo'n eindrapport zou je wellicht zelfs een zelfmoord kunnen verwerken.

Sympathiek is in dit verband ook dat de autobiografie, in twee delen, bij de zelfmoord van Virginia aan pagina 735 toe is en dat de nog komende 28 jaren maar 80 bladzijden beslaan. Maar de tweede reden waarom ik Leonard Woolf in mijn hart heb besloten, is dat hij, een uiterst ambitieus man die weet wat hij wil, kan en kent, aan het einde van die laatste tachtig bladzijden erkent dat het allemaal verspilde tijd is geweest. Zijn neef Quentin Bell, zoon van Virginia's zuster Vanessa, bestrijdt dat in zijn voorwoord en dat is aardig, maar toen hij dat schreef was hij nog lang niet van de leeftijd van Leonard. Ook betoogt de liefdevolle neef dat zijn oom zich soms misschien kon vergissen, maar altijd niets anders dan de waarheid nastreefde. Als dat waar is, is Woolf een grote uitzondering. En in zekere zin komt hij in onzachte aanraking met Orwell, die aan het begin van zijn nog steeds boeiende opstel over de autobiografie van Salvador Dali verzucht dat je een zelfbeschrijving alleen kunt vertrouwen als iemand daarin over zichzelf iets slechts zegt. En vervolgens:

> *A man who gives a good account of himself is probably lying, since any life when viewed from the inside is simply a series of defeat.*

Omdat iedereen alleen bij zichzelf naar binnen kan kijken, gaat me dat *in zijn algemeenheid* wat ver. En omdat de meeste mensen zichzelf nooit *from the inside* bekijken, loopt het ook nogal los met de zelfmoorden uit zelfverachting. Wat daarvan zij: Orwell heeft geen autobiografie geschreven en zelfs in zijn testament, overigens vruchteloos, de clausule laten opnemen dat over zijn leven geen biografie het licht mocht zien En ik moet ook toegeven dat Woolf soms heel kritisch is op zichzelf.

– 2 –

Woolf en de rechtspraak. Over de machtenscheiding is altijd veel te doen geweest. Maar ook landen die zich daaraan thuis nogal gewetensvol hielden, hadden er geen boodschap aan in hun wingewesten. De, meestal, zeer jonge mannen die als ambtenaar afreisden naar India, of Indië, *e tuti quanti*, kwamen bestuursrechtelijk aanvankelijk op een nogal ondergeschikte positie terecht maar werden daarnaast meestal ook meteen belast met enkelvoudige rechtspraak, ook in grote strafzaken. Zo ook Leonard Woolf.

Hij zegt van zichzelf tot twee keer toe dat niemand hem een milde rechter zal hebben gevonden: hij was streng omdat, zo meende hij, zonder 'law and order' elke samenleving, en zeker die in het oosten, ten ondergang gedoemd was. Ik weet niet of hij er zich ooit ook wel eens kopzorgen over heeft gemaakt of en waarom blanke westerlingen de rechterlijke macht – 'si terrible parmi les hommes' – in Afrika en Azië mochten uitoefenen over mensen die daar autochtonen waren waarbij zij, die jonge rechters, kennelijk met een gerust geweten vele van hen ter dood veroordeelden. Maar goed, de strenge rechter Leonard Woolf had toch heel opmerkelijke opvattingen over rechters en rechtspraak. Die zitten hem duidelijk hoog want hij begint er al over in het eerste deel *Sowing* en pas in het tweede deel *Growing* reist hij naar Ceylon af.

Het begint vreemd: hij heeft een erfelijke tremor in zijn handen en wanneer hij de slotsom van zijn vonnis schriftelijk moest vastleggen (er was blijkbaar geen griffier), wanneer hij toe kwam aan de woorden 'en op die gronden oordeel ik de verdachte schuldig aan... en veroordeel hem tot...', begonnen zijn handen vaak zo hevig te trillen dat hij niet meer kon schrijven en de zitting voor vijf minuten moest verdagen. Hij vraagt zich af of dit misschien komt door een weerstand, te wijten aan de in zijn onderbewuste levende gedachte dat de rechter niet minder schuldig is dan de man op het matje. Of, nog onbewuster, een verzet betekent tegen de majesteit van het recht als belichaamd in de rechter. En dan vervolgt hij nogal cru dat de beroepsziekte van de rechter wreedheid is. En hoe hoger de rechter komt op de beroepsladder hoe crimineler hij geneigd is te worden: '*It is one more example of the absolute corruption of absolute power.*' Hij maakt het te bont wanneer hij als climax het gezicht van de rechters van de High Courts op de korrel neemt. Hun oordelen, zegt hij, tonen maar al te dikwijls aan dat de wrede arrogantie van hun gezicht slechts de weerspiegeling is van de meedogenloze boosaardigheid van hun geest. Ik kan er niet onderuit om deze Lombroso-achtige benadering van gezichten van rechters toe te passen op de foto's van Leonard Woolf op het omslag van elk van de twee delen van zijn autobiografie. Als ik van gezichten van rechters bang zou zijn, zou ik van het zijne in paniek raken. Terwijl hij zelf volop voor strenge maar rechtvaardige rechter speelt over mensen waarover hij niets te zeggen zou moeten hebben, komt hij ons uitleggen dat het wellicht voor het bereiken van een hoge post in het Recht of in de Kerk nodig is een hypocriete en kwaadaardige oude man te zijn. Ik voor mij houd rechters niet voor beter dan de gemiddelde soortgenoot maar ook beslist niet voor slechter. Maar in Engeland is dat misschien anders.

Is Woolf eenmaal goed en wel op Ceylon aangeland, we zitten midden in het eiland te Kandy, dan komen er opnieuw over-

peinzingen over rechtspraak, waarvan er sommige mijn hart goed doen, andere het tegendeel bewerkstelligen. Om met de laatste te beginnen: Woolf vindt, waarschijnlijk terecht, veel wetten verkeerd. Die moet je dan als rechter toch objectief, strikt en streng toepassen, zegt hij. Waarom?

> *In fact, I should say, that the best chance of getting uncivilised laws abolished or changed is that they should be strictly applied by civilised judges who abhor them.*

Je mag alles zeggen, maar dit is natuurlijk daverende onzin en meteen een soort zelfverdediging. Maar daar staat, om met het Hof voor de mensenrechten te spreken, voor de verdachte voldoende compensatie tegenover. Woolf verklaart zich faliekant tegen de doodstraf. Hij verzet zich tegen de personen (kennelijk in Engeland) die het ook in de twingste eeuw een noodzakelijke, humane en beschaafde vorm van bestraffing noemen. Het is, volgens hem, een walgelijke en volslagen inefficiënte straf:

> *Alle bewijsmateriaal van alle landen en alle tijden toont aan dat de doodstraf geen afschrikwekkende werking heeft maar in werkelijkheid door de geheimzinnige huiver die zij verwekt pathologische of zwak begaafde mensen er toe verleidt de misdaden waarvoor mensen kort geleden zijn geëxecuteerd, te imiteren.*

Het meest onplezierige werk dat Woolf in Ceylon had te verrichten, was zijn noodzakelijke aanwezigheid in gevangenissen bij geselingen en ophangingen. Hij geeft daarvan een meer dan realistisch beeld en stelt vast dat geseling nog erger is dan ophanging. Ik zou menen dat een beschaafde rechter dan zoveel als mogelijk deze straffen niet zou moeten of zelfs mogen opleggen.

Al met al valt het rapport voor Woolf als het aan mij ligt positief uit. Ik wil er toch nog wel aan toevoegen hoeveel indrukwekkender het korte relaas van Orwell over de ter dood veroor-

deelde die omzichtig een plasje modder ontwijkt overkomt, dan de realistische beschrijvingen van Woolf die ik heb weggelaten. Maar Orwell was dan ook een kunstenaar. Woolf was een kunstgevoelige politicus. Dat scheelt nogal wat.

Toch wint hij weer veel goodwill als hij ergens achteloos neerschrijft dat vele van de reacties van intelligente mensen even belachelijk, stompzinnig en simpel zijn als die van de meest domme mens, en dat het enige verschil is dat *wij* slim genoeg zijn om dat voor de buitenwereld geheim te houden. Die 'wij' dat zijn de intellectuelen, waaronder Woolf zich terecht schaart. Iedere mens heeft waarde. Maar, zoals Woolf ook telkens weer met klem betoogt, zodra mensen zich tot massa's omvormen, is het met de menselijkheid gedaan. Ik zeg het hem na.

Alzheimer

De advocaat Sydney Carton uit Dickens' *A Tale of Two Cities* heeft nog juist voor de apotheek dichtging, drankjes en pillen gekocht die, zo waarschuwde de apotheker, gevaarlijk voor de gezondheid zijn als ze vermengd worden. Zijn verhaal speelt zich af tijdens de ergste terreur in de Franse revolutie. Hij wordt omschreven als een verlopen advocaat, die, ten goede of ten kwade, altijd voor anderen werkt – tot zijn dood toe. Je voelt aankomen wat er gaat gebeuren. Hij zal in één klap al zijn fouten goedmaken en de gifbeker aan de mond zetten. Welke woorden kwamen er bij hem op toen hij daar eenzaam naar zijn dood liep? Hij herinnerde zich, of hij wilde of niet, de woorden die lang geleden aan het graf van zijn vader waren gesproken: '*Ik ben de opstanding en het leven, zegt de Heer; hij die in mij gelooft zal leven ook al is hij gestorven, want wie in mij leeft en gelooft zal nooit sterven.*'

Het waren zijn laatste woorden niet maar wel de woorden die zijn einde inleidden. Ik weet niet welke mijn laatste woorden zullen zijn. Ik weet wel dat mijn moeder in het laatste rampzalige jaar van haar leven, toen de geest uit haar was geweken, voortdurend herhaalde: 'Mijn God, wees mij zondaar genadig.' Niet zo verheven die woorden, te zeer op haar zelf gericht, maar wel waardig en zeker niet platvloers.

Daarom verontrust het mij zo dat mij de laatste jaren in de ochtend geen enkele verheven gedachte maar alleen maar banale liedjes te binnen willen schieten, waar ik pas langzaam, bij het vorderen van de dag, vanaf kom. Is dat een gewoon verschijnsel van de ouderdom? Is zo'n liedje eenmaal weg, dan

komt het meestal niet weerom en daarom schrijf ik dat verdrietige liedje dat mij vanmorgen teisterde en waar ik nog niet vanaf ben, hier maar op. Misschien dat een gerontoloog er eens naar wil kijken. Het is meer dan verontrustend, zo'n opwelling uit het verleden die niets verheffends in zich heeft. Ik ben bang dat het een begin inluidt van het einde. Het lied?

Holderdebolder
We hebben een koe op zolder
Een dikke vette hamsterkoe
Aboe, aboe aboe.

Dat moet uit de oorlogstijd stammen. Kan het erger? Het antwoord is helaas ja. Het volgende vers stamt uit de tijd daarvoor, toen we werden grootgebracht met de idee dat de Nederlandse natie machtig was:

'T is plicht dat iedere jongen
aan d' onafhankelijkheid
van zijn geliefde vaderland
zijn beste krachten wijdt
Hoezee, hoezee
Voor Nederland hoezee.

Hoezee, aboe, aboe, hoezee.

Het ergste is nog wel dat we in die tijd toch ook te horen kregen dat we 'groots en meeslepend' moesten gaan leven. En daartoe ver van huis moesten trekken, met vermijding overigens van 'het gespuis van vrouwen'. Pa en Ma werden toegesproken als knekelhuis.

Marsman. Zijn grote gedicht *Tempel en Kruis* eindigt met trotse woorden, die allerlei raadsels oproepen en die zelfs als discriminatoir zouden kunnen worden uitgelegd.

Zoolang de europeesche wereld leeft
En, bloedend, droomt den roekelozen droom
Waarin het kruishout als een wijnstok rank,
Ruischt hier de bron, zweeft boven deze zee
Het lichten van den creatieven geest.

Was het de Middellandse Zee? Daar komt dan weer zo'n armzalig liedje in mij los. Maar, in ernst, aan die zee heeft niet alleen het kruishout gerankt, maar bloeide lang daarvoor de heldenmoed van Hector en Achilles, de geslepenheid van Odysseus, de eloquentie van Solon en Demosthenes, kortom 'de trots van Rome en van Babylon'.

Wat doet het kruishout daartussen?

Teksten die mij verbaasden

– 1 –

Zij was een oprechte huichelaarster, een tedere furie, een kuise overspeelster, een liefhebbende sluipmoordenares.

H. J. Schimmel, *My Lady Carlisle*, deel 2, pag. 178 (1864)

– 2 –

Het waren zijn medeburgers die wegens een slechte opvoeding de verkeerde kant op waren gegaan. Dat was de mening van hoofdinspecteur Heat. Maar dat verschil toegegeven, kon hij de geestestoestand van een inbreker goed begrijpen, want het is feitelijk zo dat het gemoed en het instinct van een inbreker niet verschillen van het gemoed en het instinct van een politieambtenaar. Ze erkennen dezelfde waarden.

J. Conrad, *The Secret Agent*, pag. 82 (Penguin, 1907)

– 3 –

Laat ik maar meteen zeggen dat de schoonheden van de natuur mij afschuwelijk vervelen.

G. Flaubert aan zijn nicht Caroline (1874)

– 4 –

De filosofie kent maar één werkelijk probleem: de zelfmoord. Het oordeel of het leven al dan niet waard is geleefd te worden, houdt het antwoord in op de belangrijkste vraag die de filosofie zich stelt. Al het andere... komt pas daarna. Het is maar spel:

eerst moet de hoofdvraag beantwoord worden.

A. Camus, *De mythe van Sisyphus.* Eerste zinnen (1938)

– 5 –

Elke Nederlander met een glimp van beschaving leest thans Montaigne, Shakespeare, Goethe, Dante in het oorspronkelijk zoals men in de 18de eeuw Horatius las.

C. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken,* deel 10: Het Congres van Parijs (1878)

– 6 –

Ik ben blij dat jullie een kind krijgt. Iedereen verlangt iemand te hebben waarover hij onbeperkte macht kan uitoefenen, zeker als men oud en zuur wordt. Als je je bediende te hard afranselt, betalen ze je dat met interest terug. Iemands vrouw kan te veel voor hem zijn en is niet altijd een veilige opvangplaats voor zijn toorn. Maar iemands kinderen kunnen door hem zoveel hij wil zonder enig bezwaar in elkaar geslagen worden – in elk geval gedurende een groot aantal jaren. De genoegens van het vaderschap zijn aanmerkelijk aangetast toen het goede oude Romeinse privilege van de vaders om hun kinderen naar welbevinden dood te slaan werd afgeschaft. Maar het genot van het afranselen is weliswaar minder opwindend maar wel blijvender. Je kunt iemand maar een keer doden, maar je kunt hem dagelijks afranselen en daarbij de Bijbel aanhalen om te bewijzen dat het je plicht is.

Brief van Anthony Trollope aan zijn broer Tom, toen diens vrouw na vele jaren in 1852 een kind verwachtte, aangehaald bij Anthony's biograaf Victoria Glendinning, pag. 199-200, die het terecht 'a most peculiar response' noemt. Zij zoekt de verklaring voor deze sadistische brief in de omstandigheid dat Anthony, jongere broer

van Tom, op kostschool vrijwel dagelijks werd afgeranseld door deze Tom. Toch blijft het een moeilijk verklaarbare zaak bij iemand die overigens bepaald vredelievend overkomt.

– 7 –

Kom aan mijn hart, mijn vijftiende kind
Ik heb u net zo lief als 't eerste
Rijke ouderharten zijn de teerste
En voel hoe u een vader mint.

Nicolaas Beets, *Verzamelde Gedichten. Enigszins om de vieze smaak van citaat 6 weg te werken, met toch nog een punt van zorg: hoe zat het met de liefde van Beets voor 2 tot en met 14?*

– 8 –

Auch der schädlichste Mensch ist vielleicht immer noch der allernützlichste, in Hinsicht auf die Erhaltung der Art.
Fr. Nietzsche, *Die Fröhliche Wissenschaft* (1882)

– 9 –

'Die Natur,' sagte mir einst Hegel, 'ist sehr wunderlich; dieselben Werkzeuge, die sie zu den erhabensten Zwecken gebraucht, benützt sie auch zu den niedrigsten Verrichtungen, z.B. jenes Glied, welchem die höchste Mission, die Fortpflanzung der Menschheit anvertraut ist, dient auch zum - - -.' Diejenigen, welche über die Dunkelheit Hegels klagen, werden ihn hier verstehen.
Heinrich Heine, *Uber Ludwig Börne* (1840)

– 10 –

De deur is dicht, maar ik ben dichter.
Anonymus, 2002

Querulanten

Een querulant is iemand die in het recht een bijzondere plaats inneemt. Hij kan wat hij zijn recht acht, niet krijgen én hij wil zich daarbij niet neerleggen. Soms heeft hij ongelijk maar kan dat niet inzien, andere keren heeft hij inhoudelijk het gelijk aan zijn kant. In beide gevallen voelt hij zich echter zo onrechtvaardig behandeld dat hij een ander mens wordt. Ik heb er nogal wat gekend en de meesten van hen behoorden tot de tweede categorie. Ze zijn een plaag voor de rechtspraak maar ook voor zichzelf, want hun leven valt samen met het recht dat zij niet konden krijgen. Zij zijn erger dan verslaafden, want genezing is niet meer mogelijk.

De querulant is van alle tijden en van alle landen.

Vroeger echter voerde hij zijn strijd tegen het hem aangedane onrecht op een wat robuustere manier: hij werd rover of roverhoofdman en haakte de maatschappij die hem in de steek had gelaten, pootje. Hij roofde niet om rijkdom binnen te halen maar om zijn woede een uitlaatklep te geven. Vaak stal hij van de rijken om de buit aan de armen te geven.

Heinrich von Kleist (1777-1811) schiep Michael Kohlhaas, paardenhandelaar, die ik in een eerder boek al opvoerde. Het hem aangedane gerechtelijk onrecht, begonnen met het wederrechtelijk eisen van een paspoort en eindigend met de moord op zijn vrouw, maakte hem, wiens rechtsgevoel zuiver als goud was, tot hoofd van een bende die rovend en brandschattend rondtrok. Hij eindigde op het schavot.

Alexander Poesjkin (1799-1837) schiep Dubrovski, wiens vader door samenspanning van een corrupte rechter met zijn

vijand Trojekoerov op schandalige wijze van zijn landgoed werd beroofd. De zoon die niets meer te verliezen had, werd hoofd van een bende rovers die Rusland jarenlang onveilig maakte. Het is een vreemd verhaal. Hij houdt er plotseling mee op en roept zijn rovers nog eenmaal bij elkaar om hen allemaal schurken te noemen die hun handwerk wel niet, zoals hij, zullen opgeven. Daarna verdween hij. De commentator in de Duitse versie van het verhaal drukt ons op het hart dat in Rusland het *Räuberwesen* zijn wortels vindt in het *Volksempfinden* en geen ongewoon verschijnsel was als iemand zich met de bestaande toestanden niet kon verenigen. En dat kunnen querulanten nu juist niet.

Poesjkin stierf, als eerder vermeld, een paar dagen na een duel. Von Kleist pleegde zelfmoord.

Over moord en zo

– 1 –

Het staat er losjes: op 27 juni wemelde het van nieuwsgierigen in de straten tussen Newgate, waar hij gevangen had gezeten, en Tyburn, waar hij opgehangen zou worden. Want ze wilden de *parson* wel eens zien voor wie de galg gereed stond. Die *parson*, Dr Dodd, was een beroemd predikant en het jaar was 1777. Als laatste wens had hij te kennen gegeven dat hij de reis naar het galgenveld per deftige staatsiekoets zou mogen maken en die wens werd ingewilligd. Wat had de man Gods op zijn kerfstok? Niets minder dan valsheid in geschrift en 'therefore he had to die'. Vanzelfsprekend. Charles Dickens, terugblikkend in zijn zwaar onderschatte roman *A Tale of Two Cities* op het jaar 1780, van voor de revolutie, wist er van:

'*Want inderdaad, ter dood brengen was in die tijd een hulpmiddel dat zeer in zwang was bij alle beroepen en ambachten, ... Dood is de remedie van de Natuur voor alle dingen en waarom dan niet ook van de wetgeving? Aldus werd een vervalser ter dood gebracht; degene die een vals bankbiljet in omloop bracht werd ter dood gebracht; hij die onrechtmatig een brief geopend had werd ter dood gebracht... Niet dat dit ook maar in het minst ten goede uitwerkte in preventieve zin – het mag welhaast opmerkelijk worden genoemd dat juist het omgekeerde het geval was – maar het bracht de zaak (wat deze wereld betreft) in elk bijzonder geval snel tot een einde en liet geen verdere beslommeringen na.*'

Toch kan het nog gekker en dat werd bij diezelfde gelegenheid bewezen. Achter de fraaie koets waarin de pastor zich verborgen probeerde te houden voor de menigte, reed een armzalig karretje, waarin nóg een veroordeelde zat die hetzelfde lot

moest ondergaan. Een jonge man die een misdrijf had gepleegd dat puntgaaf werd omschreven door de First Earl of Birkenhead in zijn *Famous Trials*: 'The other had attempted to commit suicide, and the law, in its horror at such an act, was now to punish the attempt by completing it.'

– 2 –

Op moord heeft lange tijd zowat overal als enige straf de dood gestaan, niet zelden voorafgegaan door afschuwelijke martelingen. Nog eens Dickens in hetzelfde boek:

'Zij fluisteren zelfs dat hij, omdat hij Monseigneur heeft vermoord en omdat Monseigneur de vader was van zijn pachters – of van zijn lijfeigenen als u wilt – zal worden terechtgesteld als vadermoordenaar. Een oude man vertelt aan de fontein dat zijn rechterhand, met het mes gewapend, voor zijn gezicht afgebrand zal worden; dat in de wonden, die aan zijn armen, zijn borst en zijn benen zullen worden toegebracht, kokende olie, gesmolten lood, hete hars, was en zwavel zullen worden gegoten en dat hij tenslotte lid voor lid aan stukken zal worden getrokken door vier sterke paarden.'

Dickens herinnert in dit verband ook aan Robert Damiens die in 1757 een mislukte aanslag pleegde op het leven van Lodewijk XV, le Bien-Aimé. En die daarna bij wijze van straf twee maanden lang werd gefolterd om vervolgens op 28 maart van dat jaar in Parijs gevierendeeld te worden. Hij had ook kunnen wijzen op het lot van Balthasar Gerards, van wie wij uit de geschiedenisboekjes weten dat hij in 1584 te Delft de eerste Willem van Oranje om het leven bracht. Gerards werd bij zijn poging tot ontvluchting gepakt. Hij kreeg geen proces maar werd na afschuwelijke folteringen gelyncht, want het woedende volk was besloten dat hij zoveel pijnigingen zou moeten doorstaan als maar denkbaar was:

'Ze geselden hem met koorden vol knopen. Ze trokken zijn vlees

uit elkaar met gespleten slagpennen en dompelden hem zo in zout water. Vervolgens wikkelden ze hem in een kledingstuk dat doordrenkt was van azijn en brandewijn. Zo lieten ze hem de hele nacht alleen en in de ochtend werd hij op de pijnbank gelegd waarna zijn lichaam met rood gloeiende nijptangen uit elkaar werd getrokken.'

Ik lees ergens dat Philips II de familie van Gerards daarna in de adelstand heeft willen verheffen. In de kathedraal van Den Bosch werd bij het vernemen van de moord op Willem van Oranje het *Te Deum* aangeheven. Onwillekeurig worden mijn gedachten dan ook weer gericht op de mislukte aanslag op Hitler van 20 juli 1944 en het barre proces dat daarna door het Volksgericht onder het presidium van Roland Freisler tegen Stauffenbach en zijn directe en minder directe medestanders werd gevoerd met als gevolg talloze voltrokken doodstraffen. Maar al is meer dan denkbaar dat de daders of sommigen van hen in de ondoordringbaarheid van hun kerkers voordien zijn gefolterd, niemand haalde het toen nog in zijn hoofd deze mogelijke, ja waarschijnlijke folteringen als onderdeel van de straf te beschouwen. En ooit, ja heel lang, was folteren legaal. De doodstraf heeft naast onoverkomelijke bezwaren ook een door Dickens vol ironie onderkend voordeel: deze mens, van dader tot slachtoffer gepromoveerd, zal – gehangen, gewurgd, geradbraakt, gefusilleerd, geëlektrocuteerd – de rechtsorde niet meer in eigen persoon kunnen schenden en schokken. In eigen persoon is geen onnodige toevoeging, want hoeveel joden zijn er na de kruisdood van Jezus van Nazareth vermoord, omdat hun verre voorouders aan deze de doodstraf zouden hebben voltrokken?

Maarten Luther heeft het, naar ik bij Jan Remmelink verneem, zonder omwegen verklaard: 'In het strafrecht straft de ene schelm de andere.' En dat, zo zou ik eraan willen toevoegen, niet zelden met behulp van een derde en ergste schelm, de thans zogeheten kroongetuige. Die uitspraak gold uiteraard voor

Luthers tijd (1483-1536), maar in ieder geval voor nog lange tijd daarna was zij geldig. De achttiende-eeuwse Engelse rechter Buller, zo vernemen we van David Pannick, liet iedere betrapte schapendief ophangen en gaf als reden daartoe op dat er zoveel schapen van zijn eigen kudde waren gestolen. Dat zo'n rechter naar hedendaagse opvatting gewraakt zou moeten worden en dat iedere redelijke verhouding tussen misdaad en straf ontbrak (het veelbezongen maar ook thans nog lang niet altijd verwerkelijkt beginsel van proportionaliteit) kwam in het rechtsbewustzijn van toen blijkbaar nog niet op. Valsemunters kwamen in kokende olie aan hun einde; homoseksuelen en overspeligen werden – en worden hier en daar ook nu nog – gestenigd.

Heel vaak wordt als belangrijkste argument tegen de doodstraf aangevoerd dat zij, als later blijkt dat het gerecht gedwaald heeft, niet meer teruggedraaid kan worden. Er is dan in de meest letterlijk zin van het woord een slachtoffer: iemand die zonder reden geslacht wordt omdat anderen hoogmoedig denken dat daartoe wel een reden aanwezig is. Het is en blijft een belangrijk argument en literatuur, die meestal zo ver mogelijk wordt weggestopt en liefst zo snel mogelijk vergeten, levert het bewijs dat er heel wat dwalingen door rechters en jury's zijn begaan. Maar het is een argument dat niet alleen voor de doodstraf opgaat. Ontnomen vrijheid kan evenmin teruggeven worden, ten hoogste wat verzacht door schadevergoeding in de vorm van geld achteraf. Daarom heb ik, nu twintig jaar geleden, in een overmoedige bui de volgende stelling als zeventiende gelanceerd in de Nieuwe Reeks no 1 van het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap:

'*Ik denk dat men in de Middeleeuwen en nadien de foltering als straf niet ongepast heeft gevonden. Iedereen zal ook toen begrepen hebben dat het niet prettig is om in een ton met spijkers op een marktplein gemarteld te worden en ook van radbraken etc. zag men toen wel in dat het pijn deed. Maar te verdedigen valt dat*

men vóór Beccaria c.s. te goeder trouw kon menen dat foltering een juiste reactie was op misdadig gedrag. Als we die gedachte transponeren op de huidige werkelijkheid lijkt het me niet ondenkbaar, ja zelfs waarschijnlijk, dat wij over honderd jaar als barbaren te boek zullen staan, omdat wij mensen voor jaren van hun vrijheid beroofden. En onze goede trouw begint al te wankelen.'

– 3 –

Hierna is mijn uitgangspunt dat moord het zwaarste misdrijf is, en de doodstraf de daarop gestelde sanctie. Niet iedereen is het met die eerste veronderstelling eens. In zijn voorwoord bij Edward Marjoribanks' biografie over de beroemde advocaat Marshall Hall schrijft de bijna even bekende jurist John Mortimer:

> *Crime becomes interesting when it is not a calculated profession, but a terrible accident which can befall quite ordinary people overcome by love, anger, jealousy or fear. For these reason murder, which usually, like Christmas, takes place in the family, between husbands and wives, lovers, landlords and tenants, is the most understandable and, in some ways the most forgivable of crimes.*

Nu wil ik een voor iedere rechtspraak onoplosbaar dilemma ontleden met de bedoeling nog eens duidelijk te maken waarom twijfel, mits in zekere mate aanwezig, tot vrijspraak moet leiden. En als dat zo is, zullen er schuldigen worden vrijgesproken, want twijfel kan naar twee kanten uitvallen. Het dilemma is onoplosbaar in die zin dat elke denkbare oplossing verre van volmaakt is, maar tegelijk ook iets goeds in zich heeft. Maar de ene oplossing meer dan de andere. Het gaat er daarom dan ook niet om de goede oplossing te vinden maar de minst slechte. Het dilemma is nogal makkelijk onder woorden te brengen, maar zal in zijn zuiverste vorm misschien niet en in ieder geval

weinig voorkomen. Er zijn echter volop gevallen waarin het in afgezwakte vorm de rechtspraak kan bedreigen: Er is een moord gepleegd. Degene die daarvoor veroordeeld zal worden, wacht doodstraf en ophanging. Die moord moet door één persoon zijn begaan en er zijn twee personen die daarvoor in aanmerking komen. Beide verdachten ontkennen en wijzen de ander als schuldige aan. Het onderzoek van politie en justitie levert geen enkele aanwijzing op die duidelijk kan maken wie van de twee de dader is. Samengevat: het is zeker dat een van de twee de moord heeft gepleegd, maar wie van de twee valt niet uit te maken.

Voor dit dilemma biedt zich een aantal oplossingen aan. Ik zie er vijf, waarvan de laatste buiten het systeem valt en daarom apart zal worden besproken. Van de overige vier: (a), (b) (c), en (d) zijn (a) en (d) elkaars tegengestelde en (b) en (c) elkaars spiegelbeeld.

a. De eerste oplossing: beiden worden voor moord veroordeeld en krijgen de doodstraf, die daarna wordt voltrokken.

Deze oplossing is zonder enige twijfel onrechtvaardig, maar heeft toch iets goeds, al zal iedere welmenende jurist en zullen vele anderen dat voordeel zeer gering achten: de moordenaar ontgaat in elk geval zijn straf niet. Daar staat lijnrecht tegenover dat ook een onschuldige aan de galg komt. In feite is dit de afschuwelijke vergroting van de handelwijze van de onderwijzer die de hele klas straft omdat een van de jongens of de meisjes, maar hij weet niet wie, met propjes door de klas heeft gegooid.

De collectieve straf, door Duitsland in de nazi-tijd veelvuldig toegepast, zelfs als de 'dader' wel bekend was, wordt in ieder humaan strafrecht als puur onrecht afgewezen.

b. De tweede oplossing: een van de verdachten (x) wordt vrijgesproken, de ander (y) veroordeeld en opgehangen. Toereikend bewijs voor de schuld van de een en de onschuld van de ander is er niet, maar het blijft een oplossing die een beetje beter is dan de eerste. Het criterium voor die beslissing kan niet an-

ders dan willekeurig zijn. Willekeur in strafrechtelijke zin. Want de een (x) kan een uitvinder zijn die door zijn uitvinding de hele wereld aan zich verplicht heeft, de ander (y) een volstrekte sufferd; de een kan heel jong zijn (x) en de ander (y) op sterven na dood; de een (x) kan een aantal ridderordes hebben, de ander (y) een imposant strafblad; de een (x) kan sympathiek overkomen, de ander (y) wekt alleen maar weerzin. Allemaal eigenschappen of criteria die er onder bepaalde omstandigheden wel degelijk, sommige zelfs in hoge mate, toe doen, maar niet als het gaat om een strafrechtelijke veroordeling. Laten we daarom voor dit en het volgende geval maar aannemen dat het lot moet beslissen. En het lot wijst nu (y) aan als verliezer. Het godsoordeel, de vuur- of waterproef, zij liggen in onze gesecularisseerde ogen niet zo ver verwijderd van een beslissing door het lot.

Het goede in deze oplossing is dat (x) en (y) allebei dezelfde kans hebben om de dood te ontlopen en dat er bovendien vijftig procent kans is dat het oordeel helemaal juist is. Maar in de andere vijftig procent der gevallen is het bar en boos: de schuldige wordt vrijgesproken; de onschuldige gehangen.

c. Deze oplossing is, zo zal duidelijk zijn, het spiegelbeeld van de tweede: (x) wordt veroordeeld en opgehangen en (y) gaat vrijuit. De oplossing heeft dezelfde positieve en negatieve waarden als die onder (b).

d. De vierde oplossing: zowel (x) als (y) wordt vrijgesproken. Ook deze oplossing heeft een ernstig bezwaar: iemand waarvan we 'zeker' weten dat hij de moord heeft gepleegd, gaat hierdoor vrijuit, want we weten 'zeker' dat óf (x) óf (y) de dader is.

Ik denk echter en hoop vurig dat geen jurist en geen humaan mens onder de gegeven omstandigheden echt moeite zal hebben met het maken van een keus uit deze vier mogelijkheden, ook al zal zo iemand tevens beseffen dat dit niet de goede maar wel de minst slechte oplossing is. Voor een jurist en voor al wie juridisch denkt, is dit zelfs de *enige mogelijke, de noodzakelijke* keus: noch ten laste van (x) noch ten laste van (y) kan bewezen

worden dat hij de moord heeft gepleegd en reeds daarom moeten ze alle twee worden vrijgesproken.

Maar hier komt dan de vijfde mogelijke oplossing (e) om de hoek kijken: justitie neemt haar toevlucht tot een list: een van de beide verdachten wordt in dienst gesteld van de veroordeling en de daarvoor nodige bewijsvoering ten laste van de ander. Als beloning voor die dienst gaat deze, ook als hij de dader is, vrijuit. Hij zal immers ongetwijfeld de ander beschuldigen, zoals hij toch al deed, maar nu als getuige onder ede. In Engeland sprak en spreekt men van een misdadiger die als 'Kings evidence' optreedt, bij ons is hij heden ten dage benoemd tot kroongetuige die de ander onder ede als de dader beschuldigt. Er is dan voldoende bewijs aanwezig, maar het bewijs is, op zijn minst genomen, van zeer twijfelachtig gehalte, wat duidelijk blijkt als men inziet dat ieder van de twee met voor zijn buitenwereld evenveel recht of onrecht die rol kan vervullen.

Voor de humane mens, waartoe ook juristen kunnen behoren, is er echter nog een ander en in wezen belangrijker argument voor de keuze van (d) aan te voeren: het onrecht, hierin bestaande dat een schuldige zijn aardse straf ontloopt, is minstens tienmaal minder erg dan dat andere onrecht als gevolg waarvan een niet-schuldige door een gerechtelijke uitspraak wordt vermoord. En in de vier andere gevallen bestaat de zekerheid (a) onderscheidenlijk de aanzienlijke kans (b) (c) en (e) dat een onschuldige aan de galg komt. Door het getal 'tien' te bezigen sluit ik mij aan bij de gangbare wijsheid, ooit door Hermann Mostar als volgt onder woorden gebracht: 'Daarom zal in twijfelgevallen elke goede en rechtvaardige rechter liever tien verdachten die vermoedelijk schuldig zijn, vrijspreken dan een mens die misschien onschuldig is veroordelen.' Maar in deze zegswijze staat het telwoord tien voor oneindig.

Dit laat zich ook demonstreren aan het antwoord op de kernvraag die aan jury of rechters wordt gesteld : heeft hij het ja of nee gedaan.

Eerst maar de antwoorden daarop die, gezien ons onvolmaakt weten in deze wereld, niet gegeven kunnen worden: hij heeft wat hem ten laste gelegd wordt zeker niet of zeker wel gedaan. Behalve vrijspraken die erop berusten dat niet *bewezen* is dat de verdachte het feit heeft begaan, zijn er, hoewel niet bij ons, vrijspraken die verdergaan, die, anders gezegd, een rehabilitatie inhouden: hij is aan het feit *onschuldig*. Maar zelfs bij bekentenis door een ander (bijvoorbeeld op zijn sterfbed of voordat hij om een ander feit zal worden opgehangen), bij bewezen alibi etc. *blijft* de mogelijkheid bestaan dat het anders ligt. Veel zorg kan ons dat niet opleveren, omdat bij betrekkelijke zekerheid dat een verdachte wat hem verweten wordt niet gedaan heeft vrijspraak onvermijdelijk is, al was het maar omdat dan geen schijn van bewijs tegen hem bestaat. Maar ook absolute zekerheid dat iemand iets *wel* gedaan heeft, bestaat in dit ondermaanse niet. Er zijn gevallen bekend geworden waarin iedereen die niet meende dat iemand had gedaan wat hem verweten werd, voor gek zou worden verklaard. Terwijl dat toch het geval was. Het sterkste van die gevallen speelde zich af in Oostenrijk in het jaar 1900. In een onbewoonde hut werd het lijk van een meisje van twaalf jaar gevonden. Het kind was van honger omgekomen. Frans Bratuscha hoorde van de vondst van het meisje en zei tegen de pastoor dat dit dode meisje wel eens zijn dochter zou kunnen zijn, die er een tijd geleden uit angst voor straf – ze had vuurtje gestookt – vandoor was gegaan. Bratuscha herkende het dode meisje als zijn dochter. Later bleek de herkenning onjuist te zijn en kwam vast te staan dat het gevonden meisje een ander kind was, dat door haar moeder Theresa Holz was gewurgd. Dat betekende dat de verdwenen dochter

van Bratuscha nog niet terecht was. En ook dat hij gelogen had. Justitie vatte argwaan op tegen de straatarme Bratuscha. Kon ook hij zijn kind niet vermoord hebben om een mondje minder te hoeven vullen? Toen de politie bij hem thuis huiszoeking had gedaan en daar de kleren van zijn dochtertje had aangetroffen met duidelijke bloedsporen erop, kwam het tot een bekentenis: Johanna was van huis weggelopen, hij had haar gezocht en ergens 'vermagerd en verhongerd' aangetroffen. Hij zei dat hij haar had gewurgd: 'Ik was boos op mijn kind, omdat het niet gehoorzaam was.' En toen hij voor het probleem kwam te staan haar te laten verdwijnen, besloot hij haar naar huis te dragen en in de kachel te verbranden. Maar later wijzigde hij zijn bekentenis of moeten we zeggen vulde hij haar aan: 'Toen wij het lichaam van mijn kind verbrandden, hadden wij voor de volgende dag slechts weinig te eten.' En dan vertelt hij zonder veel emotie dat hij, misschien met medeweten, maar zeker zonder deelneming van zijn vrouw het gebakken kind had opgegeten en hoe het gesmaakt had.

Zijn vrouw bekent ook, herroept die bekentenis, maar na gebiecht te hebben,bekent zij opnieuw, want zij (en trouwens ook haar man) waren zeer godsdienstig. In een tijdschrift voor criminologie publiceert de officier van justitie Nemantsch zijn bevindingen: 'Met zijn bewering dat hij aan niets anders dan het stillen van zijn grote honger heeft gedacht, doet Bratuscha recht aan de opvatting van Andree, die het standaardwerk over antropofagie geschreven heeft, namelijk dat de menseneterij een algemene, op honger terug te voeren kinderziekte van de mensheid is.' De geleerden knikten instemmend. Er komt vanzelfsprekend een rechtszaak waarin de vrouw van Bratuscha er met drie jaar celstraf vanaf komt; Bratuscha zelf wordt ter dood veroordeeld. Keizer Frans Josef deed wat hij altijd deed, en waarvoor hij, zeker in het licht van zijn tijd, veel lof verdient: hij verleende gratie aan de man, wiens straf werd omgezet in levenslang en iedereen in Oostenrijk en ver daarbuiten sprak daar schande van.

Zo'n drie jaar later werd een jeugdige zwerfster betrapt toen zij een kleine diefstal beging. Ze was 'first offender' en de geschiedenis en de rechtspraak mogen blij zijn dat zij de diefstal beging, want anders was de kans groot geweest dat men een even verschrikkelijke als begrijpelijke dwaling nooit op het spoor was gekomen. Begrijpelijk zeg ik en ik denk dat dat toch nog veel te zwak is uitgedrukt: juist vrijspraak zou in deze zaak volkomen onbegrijpelijk zijn geweest. Te gek om los te lopen. En toch: het betrapte meisje was de dochter van het echtpaar Bratuscha. De officier van justitie wilde wel weten waarom de man bekend had. Zijn antwoord was dat de politie hem eerst een bekentenis had afgedwongen en dat daarna voor hem gold: een man een man, een woord een woord. Dat kon echter niet de reden zijn waarom ook zijn vrouw had bekend. Maar het is goed dat sommige zaken voor altijd in het donker blijven. En: volstrekte zekerheid dat het op diefstal betrapte meisje de dochter van meneer en mevrouw Bratuscha was, och ook die bestaat niet, al zijn er voor dwaling in dat opzicht niet de minste aanwijzingen.

Intussen kom ik toe aan de gradaties toe die wel bestaan bij het antwoord op de vraag: heeft hij het gedaan? Ik zou er vier willen noemen, oplopend ten nadele van de verdachte: (grote) onzekerheid, gewone twijfel, redelijke twijfel en minieme twijfel. De meest zuivere vorm van – onversierde, gewone – twijfel levert evenveel kans op dat de verdachte het wel als dat hij het niet gedaan heeft: fifty-fifty. Geen rechter zal er onder die omstandigheden aan denken te veroordelen en in het jurysysteem zal ook een jury niet tot dat oordeel komen, te meer niet omdat in zo'n geval een rechter die zijn vak verstaat, zal aandringen op vrijspraak. Als het lot van iemand ervan afhangt of het geldstuk op munt of op kruis valt, is er geen sprake meer van redelijke rechtspraak maar van een loterij. Daarom is ook direct duidelijk dat ook waar de beslisser te maken krijgt met (grote) onzekerheid (waarbij de kans dat de verdachte het niet gedaan heeft

groter is dan vijftig procent) altijd vrijspraak zal volgen. Het probleem spitst zich toe op de rubrieken: redelijke en minieme twijfel. Daarbij moet voorop staan dat wanneer ik terecht heb betoogd dat volstrekte zekerheid dat iemand iets heeft gedaan, niet bestaat, minieme twijfel de negatieve tegenpool is van een zeer hoge mate van waarschijnlijkheid. In de beroemde serie *Famous Trials*, onder redactie van James Hodge, geeft een auteur een pakkend voorbeeld: iemand wordt, nadat buren een of meer schoten hebben gehoord, aangetroffen met een nog rokende revolver gebogen staand boven een persoon die even tevoren aan een schotwond is overleden. Het kan toch zijn, aldus de auteur, het is dus 'possible', niet volstrekt ondenkbaar, dat die persoon de moord of doodslag niet heeft gepleegd, maar dat is zo onwaarschijnlijk dat er voor de uitspraak 'guilty' geen rekening mee behoeft te worden gehouden. En dat is nu precies de intrige die speelt in *The Hollow* van Agatha Christie (1946), waarin de wat onnozel aandoende Gerda en haar man, de eminente jonge arts John, die van vele heel wat intelligentere en knappere vrouwen dan Gerda het hart heeft gewonnen, in de hoofdrollen optreden. Poirot komt aangelopen en wat hij ziet heeft alles weg van een van slechte smaak getuigend toneelstuk: '*By the side of the pool was the body, artistically arranged with an outflung arm and even some red paint dripping gently over the edge of the concrete into the pool. It was a spectacular body, that of a handsome fair-haired man. Standing over the body, revolver in hand, was a woman, a short powerfully-built middle-aged woman with a curiously blank expression. And there were three other actors...*

Het was zoals men begrijpen zal geen toneelstuk en het was geen verf maar bloed. John was doodgeschoten en zijn vrouw Gerda stond met een revolver in de hand over zijn lijk gebogen. Natuurlijk viel de verdenking op haar. Maar de schrijfster slaagt erin de minieme twijfel, de in elk denkbaar geval bestaande theoretische mogelijkheid dat Gerda toch niet de moordenares

was, te doen overgaan in redelijke twijfel en vandaar over gewone twijfel naar betrekkelijke zekerheid dat zij *niet* de dader is. Steeds meer aanwijzingen gaan steeds meer wijzen in allerlei andere richtingen en naar andere personen dan naar haar en op den duur zou iedere rechtbank, iedere jury met *die* gegevens in de hand haar, werd zij vervolgd, hebben vrijgesproken, terwijl zij zeker zou zijn veroordeeld als die aanwijzingen waren uitgebleven. Uiteindelijk blijkt dan dat al die aanwijzingen de verkeerde kant op wezen en dat zij onverwacht toch gewoon de dader was. De minieme twijfel had niet mogen uitgroeien tot echte twijfel en natuurlijk stond het genie van Poirot garant voor de terugkeer van het gewone model: *the common sense* die toch weer zegevierde.

Het echte probleem is nog niet zozeer dat de grens tussen minieme twijfel en redelijke twijfel zo moeilijk te trekken valt, terwijl die grens toch beslissend is voor – in onze opstelling – leven of dood van de verdachte, maar dat de ene mens eerder dan de andere zal menen dat de grensovergang tussen redelijke twijfel en minieme twijfel ten gunste van de laatste is overschreden. En aangezien al lang geleden is uitgemaakt dat ook rechters mensen zijn, geldt dat ook voor hen. In grove trekken zou men naar mijn mening pas aan minieme en dus te verwaarlozen twijfel mogen gaan denken, als er aanzienlijk minder dan een op tien kansen zijn dat de verdachte 'het' niet gedaan heeft. Maar je kunt wel met percentages gaan werken en zeggen dat 95 procent zekerheid of zelfs meer pas de grens vormt, maar die mooie rekensom met percentages laat zich aan de werkelijke gevallen die rechter of jury voor zich krijgen, niet aflezen. Daar komt voor juryrechtspraak nog iets bij. Veelal wordt gezegd dat in dat soort rechtspraak bij de zaken die ons bezighouden, de reeds ten tonele gebrachte *common sense* doorslaggevend is. Maar die *common sense*, de heerschappij van het gezond verstand, is juist hier een gevaarlijke zaak, omdat de werkelijkheid niet altijd verloopt langs de lijnen van het gezond verstand. Ook

wanneer objectief redelijke twijfel aanwezig is, kunnen er zo veel factoren zijn die op daderschap wijzen dat naar *common sense* veroordeling kan of moet volgen. Zo zie je nogal eens dat waar de rechter in zijn 'summing up' min of meer duidelijk wijst in de richting van 'reasonable doubt', aangeeft dus dat er veel aanwijzingen zijn voor een veroordeling maar niet voldoende om iedere redelijke twijfel weg te nemen, de jury anders beslist en tot een veroordeling komt. De Engelse rechter James Fitzjames Stephen, oom van Virginia Woolf, ook bekend geworden door zijn venijnig debat met John Stuart Mill over de vraag of, kort gezegd, zonde en strafbaar feit samenvallen, zat in 1887 op de zaak van de Poolse jood Israel Lipski, die ervan verdacht werd een Mrs Angel vermoord te hebben. Er waren heel wat aanwijzingen die de verdenking in veroordeling konden doen overgaan, maar er waren ook contra-indicaties. Ik citeer nu Charles Kingston in zijn *Famous Judges and Famous Trials*: '*The judge's summing-up gives those in court the impression that his opinion was that, whilst the gravest suspicion attached to the accused, the evidence against him was not sufficiently strong to warrant conviction, and when the jury retired the packed audience thought that they would have to wait hours for a decision – if a decision resulted. But the jury at any rate were not puzzled or doubtful, and in nine minutes they were back in court again and their foreman was recording a verdict of guilty.*'

De uitspraak van de jury werd fel bestreden en er ontstond zelfs een soort supportersclub voor de veroordeelde, die de rechtspraak verweet Lipski veroordeeld te hebben, omdat hij een arm man en bovendien een jood en een buitenlander was. Er werd gesproken van een verschrikkelijke 'miscarriage of justice' en William Thomas Stead (1849-1912), een in die dagen zeer bekend journalist en schrijver, die in 1912 zou omkomen bij de ramp met de Titanic, nam het dag in dag uit in zijn krant voor Lipski op. Met minder succes overigens dan Zola toen die zich inzette voor het lot van Dreyfus. Want toen de agitatie op haar

hoogtepunt was, kwam als een donderslag bij heldere hemel de bekentenis van Lipski: 'Ik alleen was schuldig aan de moord op Miriam Angel. Ik dacht dat ze geld had.' Hij maakte bij de moord een paar pond buit.

Is dit een aanwijzing dat ook bij 'reasonable doubt' veroordeling dient te volgen? Ik ben ervan overtuigd dat het antwoord moet zijn: nee. De uitkomst toont alleen aan, wat wij allemaal al weten, dat als vrijspraak volgt omdat er redelijke twijfel bestaat, deze vrijspraak in een flink aantal gevallen een wel schuldige zal betreffen. Maar daar staat tegenover dat het in een weliswaar waarschijnlijk kleiner aantal gevallen mensen betreft die aan de hen verweten moord onschuldig zijn, terwijl we niet met zekerheid kunnen weten wie tot deze en wie tot de andere categorie behoren. En hoewel de *kwantitatieve* weegschaal, zo onmisbaar in economie en politiek, in deze gevallen zal doorslaan naar de verkeerde kant, is er een andere weegschaal, die van de geblinddoekte vrouwe Justitia, die ons leert omwille van de *kwaliteit* van het bestaan met een blij gemoed het onvermijdelijke te aanvaarden.

De lezer die mij tot het laatst toe heeft willen volgen, ben ik dankbaar. Ik schreef hier over een zaak die mij zeer na aan het hart ligt, ja die ik als een van mijn weinige volstrekte overtuigingen door de jaren heen heb kunnen handhaven.

Galgenlieder

Ik heb mij vrij vaak verdiept in Engelse strafzaken als het daarin ging om leven of dood, galg of niet-galg. De reden daarvan is dat de Engelse literatuur daarover zo overvloedig en – niet fraai maar waar – zo sappig is.

De zaken van Seddon en Wood komen hier maar even om de hoek kijken. Wat uitvoeriger ben ik over de zaak van twee dames die aan de galg ontsnapten, op een door hun advocaten, onderscheidenlijk Patrick Hastings en Marshall Hall, gevoerd verweer dat in beide zaken op hetzelfde stramien rustte: wat is er precies gezegd door de verdachten; nauwkeuriger nog: hoe en met welke klemtoon is het gezegd.

De zaak Seddon had nog het meeste weg van het onoplosbaar dilemma dat ik een dag eerder besprak. Weliswaar kun je niet met volstrekte zekerheid zeggen dat er voor de gepleegde moord met behulp van arsenicum maar twee mensen in aanmerking kwamen, maar praktisch gezien kon alleen Seddon óf zijn vrouw de moord gepleegd hebben.

De zaak Wood had met die van Seddon gemeen het middel waarmee de moord zou zijn gepleegd en de advocaat die hen verdedigde: Hall. Een aanmerkelijk verschil was echter dat Seddon aan de galg kwam en Wood werd vrijgesproken. Achteraf bezien is het twijfelachtig of de uitkomst niet precies andersom had moeten zijn. Ook is zeker niet zonder meer duidelijk waarom de vrouw van Seddon werd vrijgesproken. Op het eerste gezicht zou je zeggen – zie hierna – dat vrouwen in zulke zaken een betere kans hadden dan mannen.

Marshall Hall was misschien wel de beroemdste van alle be-

roemde advocaten uit het Verenigd Koninkrijk en anders dan vele van zijn broeders in het beroep is hij niet na een glorieuze loopbaan als advocaat overgegaan naar de rechterlijke macht, maar in het harnas gestorven. Hij omschreef de zaak Seddon na eerste kennismaking als 'the blackest case I 've ever been in'. Dat gegronde pessimisme sproot volgens zijn biograaf Edward Marjoribanks voort uit het ontbreken van een hartstochtelijke overtuiging van de onschuld van zijn cliënt, zoals hij die wel had gekoesterd in de zaak Wood, waarin hij de jury tot een 'not guilty' wist te bewegen.

Het wekt verbazing dat een zo befaamde en zo veel gevraagde advocaat als Hall in de onschuld van zijn cliënt moest geloven om hem met succes te kunnen verdedigen, terwijl hij in zijn lange loopbaan toch heel vaak geconfronteerd moet zijn geweest met verdachten die wel schuldig waren maar bij wie het erom ging of het strafbaar feit 'beyond reasonable doubt' bewezen was.

Daar komt nog bij dat Hall als 'barrister', evenals zijn collega's, bijna nooit met de verdachten die hij verdedigde contact opnam voor de aanvang van de zitting. Hij liet niet alleen het juridische puzzelwerk, dat hij minachtte, over aan zijn junioren, maar ook het feitelijke voorwerk besteedde hij uit, zoals bekende televisie-interviewers zich niet verwaardigen vóór het interview contact op te nemen met hun slachtoffer. Een wat realistischer advocaat, Patrick Hastings, schreef onomwonden dat van moord verdachten bijna altijd liegen en dat dat de reden was waarom hij als vaste regel hanteerde 'never to see an accused person in his prison'. Onder die omstandigheden is het moeilijk een gefundeerde overtuiging te vestigen inzake schuld of onschuld. Want die overtuiging zal toch meestal tot stand komen in directe contacten *vooraf* tussen verdachte en zijn verdediger.

Het was Hastings die Elvira Dolores Barney, een jonge dame uit de high society, verdedigde toen zij van moord op haar minnaar werd beschuldigd. De vrijspraak van Elvira was een onge-

hoorde prestatie, zo ongehoord dat het voor de beschouwer achteraf bijna niet mogelijk is aan haar onschuld geloof te hechten. Het is tevens de weerlegging van de vaak gehoorde uitspraak dat een advocaat in strafzaken niets kan bereiken wat zonder hem niet óók bereikt zou zijn.

Elvira leefde, gescheiden van haar echtgenoot, samen met een jonge man, Stephens genaamd, die, zo oordeelde Hastings genadeloos, even verachtelijk was als zijzelf. Ze hadden regelmatig hooglopende ruzie. Op een middernachtelijk tijdstip in 1932 werd Stephens door een door Elvira gealarmeerde arts dood aangetroffen in hun woning. Alleen Elvira was daar aanwezig en vlak bij haar lag een revolver, die even tevoren was afgevuurd. Een buurvrouw die, als zo vaak eerder, door het lawaai van de ruziemakers uit haar slaap werd gehouden, had haar horen roepen: '*I will shoot you.*' En er waren nog andere op het eerste gezicht dodelijke aanwijzingen voor de schuld van Elvira. Bewoners van een flat in de buurt hadden een paar dagen tevoren gezien dat Stephens na een lawaaierige ruzie het huis uit was gegaan, dat Elvira toen hij wegliep een raam openschoof en hem de vrome wens toe gilde: '*Laugh baby. Laugh for the last time*', waarna ze een revolver voor de dag haalde en vanuit het raam op hem schoot. Kennelijk toen zonder 'succes'.

Nog een voordeel van de noodzakelijke connectie in het Engeland van vroeger dagen tussen moord en galg is dat een verdachte die nog iets om het leven geeft, niet snel zal bekennen. Dat deed Elvira ook niet. De verdediging kwam hierop neer: Mrs Barney had zelfmoord willen plegen en toen Stephens probeerde haar daar met geweld van af te houden, was bij de schermutseling de revolver afgegaan met het voor Stephens noodlottige gevolg. En hoe zat het dan met die bedreiging: 'I will shoot you'? De getuige, die de verdachte dat had horen roepen, werd door Hastings zo in het nauw gedreven dat zij het op het laatst niet voor onmogelijk hield dat zij alleen gehoord had: '*I will shoot.*' Zo paste de kreet in het zelfmoordverhaal van de verde-

diging, al zou het toch nog mooier geweest zijn als de getuige op het laatst had toegegeven dat zij Elvira had horen roepen: '*I will shoot myself*.' Maar zó was het blijkbaar al voldoende. De vensterepisode van enkele dagen terug werd niet ontkend maar uitgelegd als een methode om af te schrikken: Elvira wilde daarmee alleen maar haar minnaar bang maken en had het schot afgevuurd om het te doen voorkomen alsof ze zelfmoord aan het plegen was. Dat je dan uit het geopende raam naar buiten schiet, lijkt niet zo aannemelijk.

Voor de jury leverde de mogelijkheid dat het gegaan was zoals de verdediging het voorstelde kennelijk dat beetje meer twijfel op dat voor een vrijspraak nodig is. En vrijspraak volgde.

De rechter in deze zaak, Sir Travers Humphreys, heeft in zijn *Book of Trials* (1953) aan het slot opmerkingen gemaakt over deze zaak, waarin hij vaststelde dat de door Hastings gevoerde verdediging briljant was en vooral zeldzaam tactisch en terughoudend. Als rechter, zo voegde hij daaraan toe, had hij in zijn 'summing-up' de jury er nog op gewezen dat Elvira Dolores Barney, als ze van moord vrijgesproken werd, schuldig zou kunnen zijn en volgens hem ook schuldig was aan doodslag ('manslaughter'). Maar hij vond het begrijpelijk dat de jury hier niet op ingegaan was nu toch de vervolging, anders dan hij, tijdens de zitting in het geheel niet had gerept over 'manslaughter'.

Nog in een ander geval hing de vrijspraak af niet van een weg te laten woord, maar van een klemtoon. In die zaak trad Hall op voor de verdediging. Een jonge moeder stond terecht voor moord op haar baby. Een van de bewijsmiddelen waar de vervolging grote waarde aan hechtte, bestond eruit dat zij vóór de dood van het kind aan een andere vrouw had gevraagd: hoe kan iemand van een baby afkomen? 'How can anyone get rid of a baby?' Hall betoogde met vuur dat zij met die woorden niet vroeg om een methode om haar baby te doden, maar integendeel dat zij zich daarmee afvroeg hoe iemand, hoe een moeder

het in haar hoofd kon halen zich van een baby te ontdoen: 'How can anyone get rid of a baby?' En een vreemd maar bijzonder belangrijk detail is dat de jury met de verdediging meeging, omdat de moeder, naar werd vastgesteld, toen ze dat vroeg *glimlachte naar het kind in haar armen*. Vrijspraak volgde ook hier.

Iedere vrijspraak is aanvaardbaar voor wie, als voor mij, de doodstraf de (gerechtelijke) moord bij uitstek is. Wat mij echter toch van belang lijkt en waar ik geen antwoord op heb kunnen aantreffen, is wat die andere vrouw ten antwoord gaf. Misschien heeft ze gezegd dat kun je zo en zo doen of dat moet je nooit doen. In die gevallen is het belangrijk of de moeder op haar beurt toen heeft gezegd: maar dat bedoel ik niet.

Als de andere vrouw na de vraag niets gezegd heeft, lijkt de uitleg van de advocaat voldoende om tot vrijspraak te besluiten. Want waarom zou je op een retorische vraag antwoorden?

De weg naar de slavernij

Het boek dat ik het meest veracht is *The Road to Serfdom* van 1944, midden in de oorlog, geschreven door de econoom en latere Nobelprijswinnaar F. A. Hayek en opgedragen aan de socialisten van alle partijen. Hayek schrijft in zijn introductie op bladzijde 3:

> Weinigen zijn bereid te erkennen dat de opkomst van fascisme en nazisme niet een reactie is op socialistische doelstellingen uit de voorafgaande periode, maar het noodzakelijke resultaat van deze doelstellingen.

Een flinke dosis tegengif is noodzakelijk. George Orwell in *The Road to Wigan Pier* (1936):

> Het socialisme is de enige echte vijand waar het fascisme het tegen op moet nemen.

En in 1937 in een brief:

> Al met al is fascisme niets anders dan een uitvloeisel van het kapitalisme.

Weinigen waren toen en zijn vooral nu bereid dat te erkennen.

Fouten en onderzoek

Het ergert en verbaast mij steeds opnieuw dat ik in mijn leven zo dikwijls fouten heb gemaakt inzake feiten, als ik afging op mijn geheugen of dacht: zo *moet* het wel gegaan zijn. Mijn geheugen was altijd al matig en is de laatste tien jaar slecht te noemen. En mijn lust om onder te duiken in oude dossiers bestaat alleen maar om daarin 'nieuwe' dingen aan te treffen, niet om van de waarheid op de hoogte te komen of bevestiging te vinden van een vermoeden. Gibbon, wereldberoemd historicus en onderzoeker in hart en nieren, had bij het schrijven van zijn monumentale werk *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* ook last van vermoedens die hij niet kon verifiëren aan de hand van bronnen. Hij verzon een list. Als hij vermoedde dat het zo geweest zou zijn, hoewel de bronnen (alleen) op een andere gang van zaken wezen, gaf hij eerst de versie van de bron(nen) maar direct daarna zijn eigen idee hoe het ook wel gegaan kon zijn, ingeleid door het woord *perhaps*. Voorbeelden op bijna iedere bladzijde, soms meer dan één: Chrysostomus, die zijn ijver, of 'perhaps his resentment' vrij spel geeft. Een paar regels verder komen zijn vijanden aan het woord: verslag uitbrengend – *or perhaps inventing* – van het beruchte einde van een van zijn preken.

Soms valt het achteraf mee. In mijn laatste boekje *Van mensen en dingen die* niet *voorbij zijn*, besteedde ik even aandacht aan Robespierre en schreef: '*Robespierre zelf viel onder de guillotine. Een proces werd hem niet gegund.*' Mijn geheugen leerde mij dat hij omgebracht was. Meer niet. Dat het zo gegaan was als hiervoor omschreven heb ik niet nagezocht, maar ik dacht: zo

moet het wel gegaan zijn. Kort daarna las ik ergens dat Robespierre tijdens een vergadering was doodgeschoten. Ik verweet mijzelf dat ik niet eens in een encyclopedie had nagezocht of mijn vermoeden juist was. Dat heb ik dus nu wel gedaan. *De Algemene Winkler Prins: Op 27 juli 1794 werd de 'Onomkoopbare' gearresteerd en de volgende dag zonder vorm van proces geguillotineerd.* Nu is het nog maar 1-1. Moet ik naar de universiteitsbibliotheek voor nader onderzoek? Gelukkig herinner ik me dat we een *Nouveau Petit Larousse illustré* bezitten uit 1926, zevenentwintigste druk. Daarin Robespierre opgezocht. Tien regels en een prentje. Het einde: 'et périt sur l' échafaud, où il avait fait monter tant de victimes.'

Op 27 oktober 1762 werd te Rotterdam geboren Gijsbert Karel van Hogendorp, '*grondlegger van het Koninkrijk der Nederlanden*'. Zijn moeder was Carolina van Hogendorp, dochter van Onno Zwier van Haren. Op diezelfde dag wees het Hof van Friesland arrest in de zaak tegen Onno Zwier. De beschuldiging was dat hij gepoogd had ontucht te plegen met twee van zijn jongste dochters, van wie Carolina er een was. Henriëtte L. T. de Beaufort bericht ons in haar biografie van Gijsbert Karel (4de druk 1979):

> *De familiezaak was nog op volle gang, want juist op de dag van Gijsbert Karels geboorte velde het Hof van Friesland vonnis, maar het deed dit in zulke onduidelijke woorden, dat er niet goed uit op te maken viel, of Onno Zwier tenslotte schuldig of onschuldig geacht werd.*

Je hoeft geen doorgewinterd jurist te zijn om geschokt te worden door zo'n mededeling. Een strafvonnis waaruit niet blijkt of de verdachte werd veroordeeld of vrijgesproken. Het lijkt onwaarschijnlijk dat zelfs vóór 1886, toen het huidige Wetboek van Strafrecht werd ingevoerd, een strafvonnis over dat essentiële punt geen uitsluitsel zou geven. En dus moest ik wel op zoek

gaan naar dat zeldzame vonnis. Geschreven naar de griffier van het gerechtshof Leeuwarden, welk hof de voortzetting is van het Hof van Friesland, met verzoek mij het vonnis op te sturen. Spoedig bericht ontvangen dat dat vonnis zich bevond in het archief van het Hof van Friesland, ondergebracht bij het Rijksarchief en dat mijn verzoek doorgezonden was naar dat archief. Heel snel daarna bericht ontvangen van het hoofd collecties van het archief, waarin mij op zachtzinnige wijze werd duidelijk gemaakt dat ik niet moest spreken van vonnis of arrest maar van sententie. Die sententie bevindt zich inderdaad in het archief, zo meldde mij het hoofd, en zij beslaat 44 bladzijden. Maar het merkwaardigste moet nog komen:

> *De zaak is terug te vinden in de civiele serie, omdat Van Haren niet in voorlopige hechtenis zat. In Friesland was het dan gebruikelijk dat een dergelijke strafzaak als civiele zaak werd behandeld met de Procureur-Generaal als eiser.*

Behalve de sententie, zo kreeg ik te horen, is ook de rest van het dossier aanwezig, maar het dossier is dusdanig omvangrijk 'dat het integraal laten kopiëren een zeer kostbare zaak zal worden'.

Eerstdaags zal ik mij opnieuw naar Leeuwarden moeten begeven, na mijn bezoek aan het Hof aldaar in de Puttense strafzaak, om te zien of het misschien de schuld is van die behandeling als civiele zaak dat de uitkomst van de sententie zo twijfelachtig is.

De Puttense strafzaak brengt mij nog op een andere gedachte, die ook te maken heeft met de zaak van Onno Zwier van Haren. De beide verdachten in de eerste zaak zijn, in herziening, alsnog vrijgesproken. Ze hadden onafhankelijk van elkaar bij de politie een bekentenis afgelegd, waarin door hen ook details werden verstrekt die zij, op het eerste gezicht, alleen konden kennen, als zij die dag in en rond het huis waarin de vermoorde vrouw verbleef, waren geweest. Bijvoorbeeld dat op het toegangspad de sporen van een fietsband waren te zien. Toch

hielden zij later vol dat ze die dag in het geheel niet ter plaatse waren geweest en dat de bekentenis hun door de politie was afgedwongen. Het gerechtshof te Leeuwarden heeft in een arrest dat misschien wel meer dan 44 pagina's bevat, de zaak ontrafeld en de latere lezing van de mannen aanvaard.

Waarom deze zijsprong? De reden is dat nog steeds onzekerheid bestaat over schuld of onschuld van Onno Zwier van Haren, die óók een bekentenis heeft afgelegd en nog wel een schriftelijke en die daarna óók is gaan zeggen en blijven volhouden dat die bekentenis tot stand was gekomen onder ongeoorloofde druk en niet op waarheid berustte. Of de onzekerheid ooit zal worden weggenomen is de vraag, want ook als uit de sententie van het Hof van Friesland wel zou blijken dat hij schuldig is bevonden, hoeft dat niet de ware toedracht te bevatten. Ook rechters kunnen dwalen.

Van degenen die zich met de zaak Onno Zwier van Haren hebben beziggehouden, noem ik Van Vloten, Busken Huet, E. du Perron (*Schandaal in Holland*) en, onlangs, Maris. Van Vloten hield staande dat Onno Zwier niet schuldig was. Busken Huet is het niet met hem eens:

> *Daarentegen acht ik, in onderscheiding van Dr van Vloten, de schuld van Onno Zwier eene zo stellige zaak, dat alleen nog onzeker is, in hoe ver de poëzie van* Geuzen en Lierzangen *daaruit zielkundig verklaard kan worden ...*
> *Dr. Van Vloten's hypothese, dat Onno Zwier het fatale stuk uit lakenswaarde, maar niet onverklaarbare zwakheid, in één woord om bestwil zal ondertekend hebben, opdat èn het huwlijk zou kunnen doorgaan, èn de zaak voorts gesust zou blijven (...) – die onderstelling is onhoudbaar. De man en vader moet nog geboren worden, die, teneinde het nietig gebabbel over eene af te springen echtverbintenis zijner dochter te smoren zich zelven beschuldigt, met haar en hare zuster beginselen van bloedschande te hebben gepleegd, deze verklaring in duplo opschrijft en haar met zijne handteeke-*

ning bekrachtigt. Vooral een man en vader met een Frieschen kop, gelijk Onno Zwier van Haren er een op zijne schouders droeg, is daartoe niet te bewegen.

IJzersterk is deze argumentatie niet, want juristen kunnen weten waartoe vaders, als het op hun hachje aankomt, zoal in staat zijn. Maar wat Busken Huet hier laat horen is wel de stem des volks. Waarom zou iemand iets schandelijks bekennen als hij het niet gedaan heeft? En dan komt weer die druk van de politie naar voren en de vraag of iemand op grond daarvan een onware bekentenis kan afleggen. Die mogelijkheid bestaat, maar bij lange niet in deze vorm, dat ieder die zegt onder druk bekend te hebben wat hij niet gedaan heeft, dat onder ongeoorloofde druk heeft gedaan. Toch zou het, om een telkens weerkerend beroep op die druk zo goed mogelijk te kunnen onderkennen, van eminent belang zijn dat wij in Nederland eindelijk eens overgaan tot de toepassing van de regel, die in zoveel andere landen al lang bestaat, dat aan een verdachte op het moment dat hij die status krijgt, wordt meegedeeld dat hij de hulp van een advocaat kan inroepen.

Na mijn recherche in Leeuwarden zal ik nog terugkomen op deze zaak. Maar ik heb een licht schuldgevoel. Onno Zwier van Haren was een dichter. Anders dan Busken Huet in diens verhandeling in *Litterarische Fantasien* (nieuwe reeks, tweede deel) heb ik het in dit opstel daarover in het geheel niet gehad. Ik beloof plechtig dat ik minstens *Geuzen en Lierzangen* zal hebben gelezen voor ik op 'de zaak' terugkom. De zielkundige verklaring die hij onderneemt, laat ik echter geheel voor zijn rekening.

Het rode boekje

Zonder succes op zoek naar een boek van Keynes waarin hij tekeer gaat over de verdragen die Duitsland na de Eerste Wereldoorlog werden opgedrongen, stuit ik op een klein boekje dat zich ontpopt als *Het Rode Boekje,* citaten uit het werk van Mao Tse Toeng. Mijn exemplaar dateert van 1967 en is uitgegeven als nummer 1090 van de *Zwarte Beertjes* van uitgeverij Bruna, tussen de Simenons door. De inleider C. Schepel heeft het over het 'haast stichtelijk karakter van het werk', maar zegt daarna uitdrukkelijk dat hij geen partij kiest.

Ik vraag mij af of ik niet te snel was met mijn oordeel toen ik een boek van Hayek afwees als verachtelijk. Maar ik hoef mijn mening niet te herzien. Mao als politicus, als schuldig aan wat de culturele revolutie werd genoemd, was verachtelijk, zoals alle dictators verachtelijk zijn. Maar hij een stuk meer dan sommige anderen. Mao als mens was, als ik de verhalen die na zijn dood loskwamen mag geloven, verachtelijk. Maar het rode boekje is niet verachtelijk. Het bevat in zijn 427 citaten veel zoetwaterwijsheden, het is nu en dan belachelijk en soms gevaarlijk. Maar verachtelijk kun je het niet noemen.

Belachelijk: citaat 82 in zijn aanvang, een beetje gevaarlijk in zijn vervolg: *De oorlogen in de geschiedenis worden in twee soorten verdeeld: gerechtvaardigde en ongerechtvaardigde. Alle progressieve oorlogen zijn gerechtvaardigd, alle oorlogen die de vooruitgang in de weg staan zijn ongerechtvaardigd.*

Puur en alleen gevaarlijk citaat 85: *Elk lid van de communistische partij moet deze waarheid begrijpen: 'Uit de loop van het geweer komt politieke macht.'*

Onnozel, zoetsappig, overbodig of gewoon onwaar bijna de hele rest. Citaat 155: *De massa van het volk bezit een onbegrensde scheppingsmacht.* Ik zou zeggen: noem eens een schepping van de massa die de moeite waard is.

Het is een saai, vervelend boekje. Er staat maar één leuk citaat in, althans wat het begin betreft. Dat is nr. 144: *Leer 'pianospelen'. Bij het pianospelen moeten alle tien vingers bewegen, het is niet mogelijk sommige te bewegen en andere niet.* Ik weet niet of het waar is. Bij typen kun je in ieder geval wel twee vingers bewegen, terwijl de andere acht onbeweeglijk blijven.

Tot slot nog een onnozel citaat nummer 311: *Wat wij nodig hebben is een geestdriftig, maar beheerst gevoel, ingespannen maar goed geordende arbeid.* En ook smakelijke soep, maar niet te warm.

An nescis, mi fili, quantilla prudentia regatur orbis? Weet je dan niet, zoonlief, hoe weinig wijsheid er voor nodig is om de wereld te regeren?

En hoeveel domheid en inhaligheid de massa daarbij verdraagt?

Duitsland-Nederland 2-1

In hun boek *Duitsland-Nederland, en de afdoening van strafzaken* vergelijken de auteurs, de Nijmeegse hoogleraren Tak en Fiselier, onder meer het Nederlandse strafvonnis met het Duitse en komen tot een bevinding die zeer negatief uitvalt voor het Nederlandse strafvonnis.

Ik moet beginnen met hen gelijk te geven. Ik heb vrij veel Duitse strafvonnissen onder ogen gehad als het ging om een uitleveringsverzoek van Duitsland gericht tot Nederland. De rechtspraak moet zich in uitleveringszaken uitlaten over de toelaatbaarheid van de uitlevering, terwijl de minister van Justitie daarna beslist of de toelaatbaarheid ook moet leiden tot verwerkelijking van de uitlevering. De uitspraak van de rechter komt populair gezegd hierop neer: het mag maar het hoeft niet, of natuurlijk: het mag niet en dan komt een minister er niet meer aan te pas. Als het nu gaat om uitlevering met als doel een opgelegde straf te laten uitzitten (denk aan de veroordeelde die gevlucht is) bevindt zich bij de stukken het, in dit geval Duitse, veroordelend vonnis.

Dat Duitse vonnis is als het ware geconcipieerd 'aus einem Guss', het is een verhaal, niet altijd een boeiend verhaal, niet altijd boeiend verteld, maar een verhaal met een begin, een einde en een middenstuk, die in elkaar overvloeien.

Het Nederlandse strafvonnis, waaronder ik ook begrijp het arrest van een gerechtshof, is een geheel dat uit brokstukken bestaat die bij elkaar zijn geharkt zonder dat ze met elkaar worden verbonden. De bewijsmiddelen zijn van her en der bij elkaar gezocht, hoeven geen verband met elkaar te hebben en nu en dan

moet je diep nadenken waarvan dit of dat bewijsmiddel dan wel het bewijs moet leveren, zonder dat dit nadenken altijd tot het nodige inzicht leidt. Dan is het vonnis nietig, omdat het zogenaamde bewijsmiddel niet aan het bewijs kan meewerken. Ik heb zelfs een paar keer meegemaakt dat in een bewijsmiddel de ontkenning van een verdachte werd opgenomen. Een ontkenning kan natuurlijk niet meewerken aan het bewijs tenzij ... Maar laat ik niet technisch worden. Nadat de bewijsmiddelen zijn opgenomen en nadat is verklaard dat daardoor het ten laste gelegde bewezen is, komt de vraag aan de orde of dat bewezen feit strafbaar is en zo ja, of de verdachte strafbaar is. Het is vrij verwarrend een op veel bewijsmiddelen steunende ingewikkelde bewezenverklaring te laten volgen door een meestal zeer korte overweging die erop neerkomt dat het bewezen verklaarde niet strafbaar is. In het bedrijfsleven zou men waarschijnlijk gewoon zeggen: of het feit nu bewezen is of niet, het is in ieder geval niet strafbaar. Ik ga hier niet uiteenzetten waarom dat in het strafrecht op essentiële bezwaren stuit. Juristen hoef ik het niet te vertellen en de anderen interesseert het niet

Tot zover akkoord met Tak en Fiselier. Hun boek wilden zij aanvankelijk als titel geven: *Duitsland-Nederland 2-1*, als een herinnering aan de historische nederlaag van het Nederlands voetbalelftal tegen het Duitse in de finale van het wereldkampioenschap in 1974. Wie zich daar met succes tegen verzet heeft, weet ik niet.

Ik herinner mij die vernederende nederlaag nog heel goed. Die dag ging ons hele gezin met vakantie, een huisje gehuurd in Frankrijk. Alles zo geregeld dat we daar op tijd zouden zijn om de wedstrijd op televisie te zien. We waren op tijd maar het televisietoestel was stuk en de verhuurder woonde op ruim een half uur afstand. Ik kwam bij hem aan toen de tweede helft begon. De televisie stond wel aan maar ze keken amper want Frankrijk was er niet bij betrokken. De stand was al 2-1 meen ik. Ik zie nog René van de Kerkhof (arm in verband?) langs de lijn rennen en

almaar voorzetten geven die niet werden benut. Het was 2-1 en het bleef 2-1. Duitsland wereldkampioen.

We werden verslagen. Maar als ik me goed herinner was iedereen, Duitsers uitgezonderd natuurlijk, het erover eens dat Nederland toen en tevoren het mooiste voetbal had vertoond, dat Nederland verdiend had te winnen en dat de strafschop die Duitsland aan de overwinning hielp niet had mogen worden gegeven.

Ik zeg niet dat dit verhaal zonder meer overgeplant kan worden naar de kwaliteit van de wederzijdse strafvonnissen. Maar toch ...

De Duitse strafvonnissen waren ook in de jaren 1933-1945 om dezelfde reden beter dan de Nederlandse, die ook toen al een brokkelig geheel vormden. Ik heb de tekst van een aantal van die vonnissen gelezen in het boek van Helmut Ortner, *Der Hinrichter, Roland Freisler.* Het waren mooie, duidelijke verhalen, maar tevens schandelijke vonnissen, stuk voor stuk leidend tot de doodstraf uitgesproken door een rechtbank onder voorzitterschap van Roland Freisler, die het onverdiend geluk had zelf aan een doodvonnis te ontkomen doordat hij bij een laat bombardement om het leven kwam. Dat boek lezen, betekende voor mij: witheet worden van woede over zoveel onrecht, zoveel gemene streken.

Misschien lijkt het volgende een anticlimax, maar het is dat niet. Die vonnissen van Freisler staan vol met uitroeptekens, soms twee of drie achter elkaar, vol met bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden die er een schepje boven opdoen.

Ik weet haast zeker dat in geen Nederlands vonnis of arrest ooit een uitroepteken is voorgekomen. De emoties die het uitroepteken bedoelt teweeg te brengen, horen niet bij een fatsoenlijke rechtspraak. Ook is het Nederlandse vonnis zeer karig met versterkende bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden. 'De grief faalt', niet: 'de grief faalt *smadelijk*'; 'het verweer wordt verworpen', niet: 'het verweer wordt *absoluut* verworpen'. Een

stelling is 'ten onrechte' aangevoerd, niet: '*geheel* ten onrechte'. 'De eiser maakt hier de fout', niet: 'de eiser maakt hier de *afschuwelijke, de grote, de domme* fout'.

Het gaat er bij strafvonnissen niet om of ze mooi zijn maar of ze goed zijn. We kennen veel advocaten die voortreffelijke schrijvers waren. Weinig of geen rechters. Wie tien jaar lang Nederlandse strafvonnissen heeft moeten ontwerpen, is voor de muzen Melpomene en Thalia reddeloos verloren. Erg is dat niet.

26 april 19??

Op 23 december 1996 overleed de heer V. Hij was getrouwd in gemeenschap van vruchten en inkomsten. Het echtpaar had geen kinderen.

Wat nu volgt, blijkt uit een opgave van het Centraal Testamentenregister: V had in 1956 een testament laten opmaken, dat hij dertig jaar later herriep bij een nieuw testament. Daarbij werd zijn vrouw genoemd als de enige erfgename, maar het testament bevatte nog een clausule waarover notariële studenten nogal eens struikelen. Het draagt de mooie naam *fidei commis de residuo*. Dat komt erop neer dat wat er bij de dood van de erfgename nog over is van de nalatenschap toekomt aan met name genoemde personen, in dit geval familieleden van de erflater, de verwachters genaamd. De verwachters zijn meestal niet de erfgenamen van de persoon die 'residueel' heeft geërfd. Want dan zou zo'n clausule overbodig zijn. Maakt de erfgename alles op, dan krijgen de verwachters niets. Die opgave vermeldt ten slotte dat V op 26 april 1994 een derde testament heeft doen opmaken, waarbij alle voorgaande wilsbeschikkingen werden herroepen. Dat notarieel opgemaakte testament begon als volgt:

> *Heden, de zes en twintigste april, verscheen voor mij Mr ..., notaris ter standplaats 's-Gravenhage, ...*

Zoek de fout zou ik zeggen, maar eerst deel ik mee dat in dat derde testament de verwachters uit het tweede testament tot erfgenamen werden benoemd en de weduwe van V tot legataris. Deze had er daarom groot belang bij dat het derde testament ongeldig werd verklaard, waardoor het tweede testament zou

herleven. Zij vocht het derde testament aan, omdat daarin het jaar waarin het was opgemaakt niet was vermeld. Dat die omissie van groot belang kan zijn, is duidelijk als men bedenkt dat daardoor, bij het bestaan van meerdere testamenten, onzeker kan zijn welk testament het laatste en dus het geldige is. In het nog vigerende oude erfrecht van het Burgerlijk Wetboek en in de Wet op het notarisambt staat dan ook dat een testament waarin de datum waarop het is opgemaakt ontbreekt, authenticiteit mist en nietig is.

Maar als nu uit andere gegevens, bijvoorbeeld uit het Centrale Testamentenregister, wél blijkt op welke dag het testament is verleden? *Lex dura sed lex*: hoe hard de wet ook is, zij moet toegepast worden. Zo oordeelde de rechtbank, zo oordeelde het hof, zo adviseerde de advocaat-generaal bij de Hoge Raad. Het derde testament was nietig en dus ...

Iedereen voelt wel dat het weglaten van het jaartal in het derde testament berustte op een kennelijke misslag. Er zijn ook allerlei aanwijzingen waaruit blijkt dat het jaartal 1994 moet zijn geweest. Boek 4 van het nieuwe BW waarin het erfrecht is geregeld, is nog niet in werking getreden.

De Hoge Raad overweegt op dit punt *'dat in veel gevallen waarin een of meer van de gegevens omtrent de plaats en het tijdstip van verlijden van de akte ontbreken zonder veel moeilijkheden zal kunnen worden vastgesteld op welke plaats en op welk tijdstip de akte is verleden en derhalve het daarbij opgemaakte testament is tot stand gekomen'.*

In dit geval was bijvoorbeeld de hiervoor vermelde opgave vanuit het Centraal Testamentenregister een aanwijzing. De weduwe van V was voorts zelf bij het verlijden van het derde testament aanwezig geweest.

Toch durfde de Hoge Raad het niet aan zonder meer tot de uitspraak te komen dat het derde testament rechtsgeldig was. Even een klein stukje techniek. Het recht en de rechtspraak onderscheiden scherp nietigheid van vernietigbaarheid. Vernie-

tigbaarheid is als het ware de voorgevel van nietigheid. Iemand moet de vernietigbaarheid inroepen wil er nietigheid komen. De Hoge Raad overweegt nu dat naar huidige inzichten het achterwege laten van een datum niet tot nietigheid maar tot vernietigbaarheid leidt. Dat stemt overeen met een bepaling van het nieuwe erfrecht. Al is dat nog niet in werking getreden, er mag al wel een voorschot opgenomen worden. 'Anticipatie' noemen juristen dat en daar kijken ze heel geleerd bij. De Hoge Raad stelt daarna dat aangenomen mag worden dat de weduwe (later: háár erfgenamen, want zij was intussen ook gestorven) een beroep op de vernietigbaarheid heeft gedaan. Je houdt je hart vast, want als het ontbreken van de datum leidt tot vernietigbaarheid van het testament en op dat ontbreken een beroep is gedaan, welk verschil is er dan met pure nietigheid, die ook bestaat als er geen beroep op wordt gedaan?

Luister zonder te huiveren, nu de Hoge Raad weer het woord neemt:

> *Daarbij zal evenwel hebben te gelden dat geen beroep op deze vernietigingsgrond kan worden gedaan, indien op andere wijze dan uit het testament zelf met de in een geval als dit vereiste hoge mate van zekerheid komt vast te staan in welk jaar het testament is verleden.*

Om te onderzoeken of uit de aanwijzingen met hoge mate van zekerheid blijkt in welk jaar dat derde testament is verleden, wordt de zaak (omdat de Hoge Raad zelf zo een onderzoek naar de feiten niet mag doen) verwezen naar een ander gerechtshof dan het gerechtshof dat het door de Hoge Raad vernietigde arrest wees. De uitkomst na verwijzing lijkt mij duidelijk.

Ik denk dat vele lezers, zeker als ze niet vertrouwd zijn met de rechtspraak, vinden dat er in deze simpele zaak nogal veel overhoop moest worden gehaald voordat de meest rechtvaardige beslissing tot stand kwam. Zij zouden het waarachtig korter gekund hebben.

Maar wij weten het uit droevige ervaring: soms moet je er heel wat tijd en waarschijnlijk ook heel wat geld voor over hebben om je gelijk te halen. En soms krijg je het ook dan nog niet.

Van nachtegalen en ezels

Ik voel mij droef gestemd nu ik bedenk dat hij, als het erop aan komt, toch ook een Engelsman is en behoort tot het walgelijkste volk dat God in zijn toorn geschapen heeft.
Wat een walgelijk volk, wat een onaangenaam land! Hoe houterig, hoe bekrompen, hoe eng, hoe Engels! Een land dat de oceaan al lang opgeslokt zou hebben als hij niet bang was geweest daardoor maagkrampen op te lopen.

Aan het woord was Heinrich Heine, en Shakespeare is de man die hem droevig stemt maar tevens van bewondering vervult. Zo eenkennig als Heine ben ik niet, maar als het over Duitse literatuur gaat zijn er niet veel anderen dan juist Heine die ik met plezier lees. Goethe is, volgens een niet-bestaande maar wel telkens gehanteerde maatstaf groter dan Heine, maar zijn *Wahlverwandtschaften*, zijn *Wanderjahre* en zelfs zijn *Faust*: meer dan eens ben ik eraan begonnen maar tot op heden heb ik het einde ervan niet bereikt. Pas nadat en omdat ik *Lotte in Weimar* van Thomas Mann had gelezen, kwam ik toe aan *Die Leiden des Jungen Werther* en dat is zo kort dat je het uit hebt voor je ermee opgehouden bent. Voor mij is Goethe meestal te verheven, te plechtstatig, te langdradig ook.

Heine is aards en verrassend, spottend met bijna alles en dan weer ontroerend tot op het bot, humoristisch en venijnig. In zijn verzen durft hij het te hebben over piespotten die niet leeg zijn; over zijn hersens waarin een koffer gepakt wordt waarna zijn verstand op reis gaat. Maar ook plotsklaps vanuit zijn jarenlange ziekbed – zijn 'Matratzengruft' – deze nooit te vergeten aanhef:

Ein Wetterstrahl, beleuchtend plötzlich
Des Abgrunds Nacht, war mir dein Brief;
Er zeigte blendend hell, wie tief
Mein Unglück is, wie tief entsetzlich;

Soms herinnert Heine zich dat hij 'Doctor Juris' is en drijft daar wat de spot mee *of* komt plotseling aanzetten met een gedegen betoog over de doeleinden van de straf.

Hij heeft vaste symbolen voor het schone, het waardevolle en ook voor het onschone, het waardeloze. De nachtegaal en de lauwerkrans ('Lohrbeer') staan voor wat schoon en goed is, de ezel vooral, maar ook de ratten en de aap, voor het smerige en het domme.

In zijn *Romanzero* en in *Poetische Nachlese* overheerst de somberheid, maar sombere mensen zijn soms geestig en Heine is daarvan het overtuigend bewijs. In 110 coupletten van elk vier regels, waarin hij zijn ongeëvenaarde rijmtechniek botviert, verhaalt hij ons van een *Disputation* tussen een franciscaner monnik en een rabbi. Het thema van de redetwist is natuurlijk welke godsdienst de ware is, die van de drievuldigheid van het katholicisme of die van de ene God van de joden. De monnik begint al meteen met schelden op zijn tegenstander, die zich aanvankelijk goed houdt, maar op het laatst vliegen ze elkaar allebei in de haren. Het gevecht duurde en duurde; na twaalf uren was het einde nog niet in zicht. De koning maakt er een einde aan en vraagt aan de koningin, Donna Blanca, wie volgens haar gelijk heeft. Haar antwoord sluit het vers af:

Welcher recht hat, weisz ich nicht –
Doch es will mich schier bedünken
Dasz der Rabbi und der Mönch,
Dasz sie alle beide stinken.

De ratten en de ezels, het slechte en het domme, zij overheersen in deze verzen. In een paar regels maakt Heine duidelijk waar een ander een boek voor nodig heeft:

Bei der Königswahl, wie sich versteht
Hatten die Esel die Majorität

In een 'Fragment' komt Heine ons uitleggen waarom een mens twee ogen, twee oren, twee armen en twee benen heeft en maar één neus en één mond. Ik wist het niet maar vind vooral zijn uitleg over de ene mond volstrekt overtuigend:

Gott gab uns nur einen Mund,
Weil zwei Mäuler ungesund.
Mit dem einen Maule schon
Schwätzt zu viel der Erdensohn.
Wenn er doppelmäulig wär',
Fräsz und lög' er auch noch mehr.
Hat er jetzt das Maul voll Brei
Musz er schweigen unterdessen.
Hätt' er aber Mäuler zwei,
Löge er sogar beim Fressen.

Anders dan ik is de blonde Teutelinde, aan wie Heine deze uitleg gaf, daarmee niet tevreden. De beweegredenen Gods bij zijn schepping van de mens dienen door een mens niet aan kritiek te worden onderworpen. Want dan lijkt het erop, zegt zij, of de pot verstandiger wil zijn dan de pottenbakker.

Wat een geluk dat Heine, die dat ooit wel geprobeerd heeft, geen hoogleraar in de rechtswetenschappen is geworden.

De afwijkende mening

– 1 –

In Nederland zijn er ten minste drie rechtsinstituten die vrij algemeen verfoeid worden, hoewel ze elders wel bestaan en verdedigd worden. Ik doel op de zogeheten 'dissenting opinion' op, juryrechtspraak en op het 'no cure no pay'-stelsel. Ik vind dat voor alle drie wel iets te zeggen is.

Over het laatste nu even niets en over het tweede heel kort. Bijna overal bestaat, minstens in het strafrecht, in een aantal gevallen een jury, een verzameling mensen, willekeurig uitgekozen, die zich over het schuldig of niet schuldig van een verdachte moet uitspreken. En niet alleen bestaat elders dat instituut, maar het wordt daar ook met verve verdedigd. In sommige landen gaat het jurysysteem veel verder dan ik hier aangaf. Daar wordt ook over de strafmaat door de jury beslist, daar komen zelfs civiele zaken voor een jury. Dat lijkt me weinig aantrekkelijk. Maar de vraag of een verdachte datgene wat hem is ten laste gelegd al dan niet gedaan heeft, een duidelijk niet-juridisch-technische vraag, kan zeker zo goed door twaalf niet-juristen als door een of drie rechters worden beoordeeld.

William Blackstone (1723-1780), dé grootmeester van het Engelse recht, noemde de jury 'the palladium, the bulwark of our liberties' en meer naar onze tijd toe, in 1956, sprak de ook zeer bekende Engelse rechter Lord Devlin als volgt over de jury:

> *Het eerste doelwit van elke tiran die zou zetelen in Whitehall zou zijn het absoluut aan zijn wil onderwerpen van het Parlement en het daarop volgende het afschaffen of aan banden leggen van rechtspraak door de jury, want geen en-*

kele tiran kan het zich veroorloven de vrijheid van een onderdaan in handen te leggen van twaalf landgenoten. Daarom is rechtspraak door de jury meer dan een instrument van justitie, meer ook dan louter een radertje in de constitutie. Het is de lamp die aangeeft dat vrijheid leeft.

– 2 –

Terwijl juryrechtspraak niet te pas komt waar juridische knopen moeten worden doorgehakt en dus zeker niet in een cassatieprocedure bij de Hoge Raad, is juist andersom invoering van de mogelijkheid van 'dissenting opinion' alleen zinrijk in hoogste instantie, derhalve bij beslissingen van de Hoge Raad.

Indertijd heeft de Nederlandse juristenvereniging met kleine meerderheid gestemd vóór invoering ervan, maar er is tot op heden niets van gekomen.

Maar eerst: wat houdt het stelsel in? De beslissing van rechters en de gronden waarop zij berust, wordt in de raadkamer genomen. Zij komt naar buiten bij de uitspraak van het vonnis. Maar hoe zij tot stand is gekomen, en of zij unaniem dan wel met meerderheid van stemmen is genomen, dat valt bij ons onder het geheim van de raadkamer. Als nu een van drie rechters of twee van vijf enzovoort, het met de meerderheid niet eens zijn en na beraadslaging niet ééns blijven, zal de buitenwereld nooit te weten komen dat het meningsverschil bestond, maar ook niet waar dat meningsverschil op berustte. In een systeem dat de 'dissenting opinion' aanvaardt, kan (niet: moet) een rechter wiens mening afwijkt, erop staan dat ook zijn mening, die dus geen recht wordt, bekend wordt in de buitenwereld.

Naast de afwijkende mening is er ook nog de mogelijkheid van het geven van een 'concurring opinion': de uitkomst van de meerderheid wordt daarin niet aangevochten maar wel de weg waarlangs die uitkomst wordt bereikt. Bij onder meer het Supreme Court van de Verenigde Staten, en bij het Hof voor de

mensenrechten te Straatsburg bestaan deze mogelijkheden en wordt daarvan regelmatig gebruik gemaakt.

Het belangrijkste argument tegen invoering was en is in Nederland dat de overtuigingskracht van een rechterlijke beslissing afneemt al naar gelang er meer 'dissenters' zijn. Dat argument berust op de gedachte dat rechtspraak een vaststaand, statisch product is van wet en recht en dat er dus eigenlijk niet eens een 'dissenting opinion' zou mogen bestaan. Een deerlijk misverstand: bij Dante zitten de homoseksuelen in de hel. Toch heb ik enig begrip voor het argument. Wie met 3-2 verliest voelt zich sterker dan wie met 5-0 (of de schijn daarvan) ten onder gaat, ook al verliezen ze beiden. Er zijn, zo denkt de eerste, wel degelijk argumenten om mij te laten winnen, maar de meerderheid is te stom om dat in te zien. Dat biedt meer troost dan de gedachte: ik had blijkbaar geen schijn van kans en toch heb ik jaren in onzekerheid moeten zitten en ben nu zo ongeveer geruïneerd.

Toch is daarmee niet alles gezegd. Het is al vaak naar voren gebracht: goede 'dissenters' vertellen ons in hun 'opinion' hoe de rechtspraak er straks uit zal zien. Zij zijn de voorlopers, met wie de anderen nog geen aansluiting hebben gevonden. Maar – eerlijk duurt het langst – de 'dissenting opinion' kan ook een reactionaire geest als uitgangspunt hebben.

Een voorbeeld uit de laatste tijd. Het Hof voor de mensenrechten deed in februari 2000 uitspraak in een Engelse zaak. Het openbaar ministerie aldaar had aan de rechter toestemming gevraagd en verkregen om bepaald bewijsmateriaal achter te houden. De zaak werd aan het Hof te Straatsburg voorgelegd met als argument dat op deze manier van een 'fair proces' geen sprake meer kon zijn, gezien vanuit de verdediging. Het Hof deed uitspraak met zeventien rechters. Terwijl zeker in onze nationale rechtspraak het aantal rechters steeds vaker wordt gereduceerd (gelukkig kan men daarbij niet verder gaan dan tot 1) neemt in supranationale rechtspraak de hoeveelheid

rechters drastisch toe, omdat ieder land dat is aangesloten zijn zegje wil doen. Maar dat terzijde.

In de voorliggende zaak werd de klacht verworpen met *negen* stemmen tegen *acht*. Er waren dus acht rechters die van de meerderheid afweken onder wie de Nederlandse rechter.

Is zo'n nipte nederlaag voor de klager, zo'n nipte overwinning voor het land waartegen de klacht zich richtte aanvaardbaar? Zo ja, ook overtuigend? Ik ben toch wel wat gaan twijfelen. Het is in ieder geval een zaak op het scherp van de snede geweest. Maar *zonder* de mogelijkheid van het uitbrengen van een 'dissenting opinion' en het vastleggen van de stemverhouding zou daar niets van zijn gebleken. Nu zal de uitkomst wellicht in de toekomst voor nader beraad zorgen.

Een situatie waarin de kleinst mogelijke meerderheid en de grootst mogelijke minderheid zich regelmatig voordeed, was te vinden in het Amerikaanse Warren Court, dat heel vaak in de verhouding 5 staat tot 4 besliste over uiterst belangrijke zaken, zoals de gevolgen voor de rechtszaak en de verdachte van onrechtmatig handelen van het opsporingsapparaat. De Europese landen hebben het strenge oordeel van de meerderheid van het Supreme Court van de VS geleidelijk aan overgenomen. Vroeger was dat anders. Bij ernstige fouten gemaakt in, bij voorbeeld, het opsporingsonderzoek werd de speurder die daarbij verkeerd had gehandeld, ontslagen, gedegradeerd, berispt maar die fouten deden niet af aan de bewijskracht van het op die manier geconstateerde, laat staan dat zij het openbaar ministerie niet-ontvankelijk in zijn vervolging zouden maken. Nu kunnen zeer ernstige fouten die ontvankelijkheid om te vervolgen te niet doen, andere flinke fouten de bewijskracht aantasten en kleinere fouten leiden tot strafvermindering. Allemaal zaken die in het voordeel van de verdachte uitvallen zonder dat zij betrekking hebben op zijn schuld of strafwaardigheid.

– 3 –

Conclusie? In gevallen waarin de 'uitslag' 9-8 of 5-4 is, valt altijd voor het standpunt van *beide* betrokken partijen heel wat te zeggen. Ik denk dat iemand die zich bij het standpunt van de kleine meerderheid thuis voelt (zoals bij mij het geval was in de 5-4 zaken van het Warren Court), weinig moeite met die nipte overwinning zal hebben, maar dat wie aan de kant staat van de nipte verliezers geneigd zal zijn zo'n uitslag onbevredigend te vinden (zoals bij mij het geval was bij de 9-8 beslissing).

Maar duidelijk is dat in beide gevallen de minst gewenste, de onduidelijkste en de minst oprechte oplossing die is waarbij aan de uitspraak die geldt niet te zien is dat zij bij lange na niet vanzelfsprekend is.

Frauenzimmer

Aan veel zaken raak je ongemerkt gewend. Daarmee vangt het tijdperk van de onverschilligheid aan. Als een politicus in de dop wordt doodgeschoten, raakt dat iedereen. Voor- en tegenstanders van de man zijn geschokt. Maar als per dag in Nederland ongeveer vijf mensen om het leven komen bij verkeersongevallen, nemen we dat uit kleine berichten in onze krant gelaten tot ons, behalve wanneer het een van de onzen betreft. Als in de Gazastrook weer eens wat Palestijnen worden doodgeschoten of een paar huizen worden platgebrand, als daar in de buurt een jonge Palestijn zijn hemel wil verdienen door een zelfmoordactie, wenden we ons verveeld af, want dat weten we nu onderhand wel. Daar in het Midden-Oosten (een omschrijving die alleen maar geldig is vanuit ons eigen gezichtspunt) kunnen ze elkaar nu eenmaal niet met rust laten en wat kan ik daar aan doen?

De overgang lijkt triviaal, maar ook in de taal is gewenning het grote vertrekpunt van de onverschilligheid. Als een sportredacteur in zijn krant in een kort verslagje schrijft: '*Vlak na* de pauze'; 'ik vond het *knap*'; '*ondanks* de cornerverhouding van 9-1 in het voordeel van De Graafschap *ten spijt*' en ten slotte gewaagt van een '*geflatteerde* nederlaag', waarmee hij niet bedoelt dat de nederlaag groter had moeten zijn maar dat ze te hoog is uitgevallen, dan laat ons dat koud, want we weten wat hij bedoelt en daar gaat het in de sport toch over. De rest is maar gevit van intellectuelen, dat uitschot op sportgebied. Het aantal *vermeende* verdachten, die alleen maar vermoedelijke daders zijn en niet personen die ten onrechte verdacht zijn, zoals het woord 'vermeend' aangeeft, is legio.

Gewenning is er ook de oorzaak van dat men taaleigenaardigheden niet meer opmerkt. Soms word je wakker. Hoe komt het toch dat de Duitse taal het vertrek waarin (sommige) vrouwen verblijven – de Fransen zouden van 'boudoir' spreken – met haar vereenzelvigt, wanneer zij het regelmatig en doodgemoedereerd heeft over 'Frauen*zimmer*', bijvoorbeeld in Tirol, die u zo vriendelijk begroeten (Heine, *Reisebilder* II, deel I, hoofdstuk XI). Volgens het woordenboek betekent 'Frauenzimmer': vrouw, vrouwspersoon, mens, meid en eigenlijk niet eens: vrouwenvertrek

Bestaat daarvoor ook een equivalent voor de man? Mannen hadden ooit toch ook kamers in hun huis waar zij zich afzonderden om te drinken, te roken en zaken te doen. Ik heb het als rechter in Den Bosch nog meegemaakt dat na afloop van het diner, aangeboden door een oudere rechter aan zijn collega's en hun vrouwen, de heren en de dames hun eigen vertrek moesten opzoeken. Van partners was toen nog geen sprake en amper van vrouwelijke rechters die hun echtgenoten mochten meebrengen. Een dergelijk equivalent bestaat wel, maar ik ben het in mijn lectuur nog nooit tegengekomen. Het is ook minder beeldend al lijkt het anders: 'Mannsbild'. Volgens het woordenboek heeft het dezelfde betekenis en gevoelswaarde voor de man als 'Frauenzimmer' voor de vrouw heeft: man, kerel, vent en manspersoon. 'Ein Frauenzimmer und ein Mannsbild', dat is de ideale combinatie waar ik vergeefs naar gezocht heb.

Brief uit Lagos

Per fax bericht ontvangen van professor I. A., computerdeskundige van The Central Bank of Nigeria. Hij is bij die bank, zo lees ik, als enige belast met het verzenden van geldbedragen aan buitenlandse crediteuren. Hij is ervan op de hoogte dat enkele 'officials' van het 'Government' zich van mijn saldo op de bank meester willen maken en hij heeft daar te mijnen behoeve een oplossing voor. Hij neemt daarbij een groot risico, maar hij kan alles binnen 24 uur voor mij in orde maken. Uiteraard moet ik de zaak volstrekt vertrouwelijk behandelen en vooral geen mededeling doen aan een ander. Hij meldt mij zijn telefoon- en faxnummer en vraagt mij op welke rekening hij het bedrag moet overmaken.

Hij stelt drie voorwaarden:

1 Ik moet garanderen dat hij 20% krijgt van het bedrag dat op de Centrale Bank staat en dat door hem aan mij overgemaakt zal worden.

2 Ik moet meehelpen zorgen dat zijn vrouw in Nederland een rekening krijgt, waar zijn aandeel op kan worden gestort.

3 Ik moet een vliegticket Nigeria-Nederland kopen voor zijn vrouw en zijn zoon, hen opvangen op de luchthaven en ervoor zorgen dat zij comfortabel gehuisvest worden, zodat ze zijn aandeel in ontvangst kunnen nemen, terwijl hij zorgt voor de overmaking van mijn saldo op de Central Bank of Nigeria,

Dit is, zo schrijft hij, 'a last resort and your only chance of getting this fund'. Hij verwacht mijn onmiddellijk antwoord.

Ik heb niet geantwoord. Met name de voorwaarde onder drie vond ik te bezwaarlijk.Weinig moeite had ik met voor-

waarde één. Twintig procent courtage lijkt aan de hoge kant maar twintig procent van nul blijft nul.

Rust roest

Op 28 augustus 1972 trouwden ze te Laren met elkaar. Vijfentwintig jaar later werd tussen hen echtscheiding uitgesproken. Ze waren getrouwd met alleen gemeenschap van inboedel. Na een kwart eeuw huwelijk bestaat in de meeste gevallen de inboedel uit wat ouderwetse kasten, uitgezakte stoelen en onvolledig serviesgoed. Soms een paar boeken met gekromde rug en ezelsoren. Sinds kort is landelijk bekend dat dat in Laren anders ligt.

Dat dit een ongewone zaak is, volgt reeds uit het feit dat de vrouw een voorschot op haar aandeel in de inboedel vroeg van een half miljoen Nederlandse guldens. Vroeg en *verkreeg*.

Na zorgvuldige berekeningen eiste de vrouw voorts een alimentatie van fl 60.000 per *maand*. De rechters, gewend in eigen huishouden met wat kleinere bedragen om te gaan, toonden zich karig: de rechtbank wees fl 23.500,- toe, het hof kwam wat hoger uit: fl 25.000. Per maand. Na een lang leven als rechter kwam ik hier voor het eerst dergelijke bedragen tegen in het kader van alimentatie. Toen, lang geleden, een groot industrieel ging scheiden en zijn ex-vrouw wat alimentatie wilde binnenhalen, probeerde hij ons aannemelijk te maken dat hij, hoewel hij vier auto's, zes renpaarden en een zeewaardig jacht bezat, een negatief salaris en een nog negatiever vermogen bezat, zodat eerder zijn vrouw hem dan hij haar alimentatie diende te betalen.

Toch ging het daar in dit geval eigenlijk niet om, want kennelijk vocht de man die toegewezen bedragen niet aan. Het echte probleem vond zijn oorsprong in het vaststaande feit dat

de mens sterfelijk is en het zowat even vaststaande feit dat hij niet weet wanneer de *dies irae*, de dag van de toorn, aanbreekt. Ook de vrouw was hiervan niet op de hoogte, maar haar interesseerde niet zozeer de dag van haar eigen dood maar die van haar ex-man. De lezer die goed heeft opgelet, weet dat noch de vrouw noch de man zo heel jong kan zijn. Maar waarschijnlijk is de vrouw minder oud dan de man. Bovendien is bekend dat vrouwen in het algemeen langer leven dan mannen, al schijnt daar sinds kort ook al de klad in te zijn gekomen. Mevrouw vreesde nu dat meneer eerder zou sterven dan zij, in welk geval zij haar resterende levensjaren zonder alimentatie zou moeten slijten. Het voorschot was dan natuurlijk al opgegeten. Daarom was een verzekering nodig, waarvan het bedrag voor de vrouw tot uitkering zou komen op de sterfdag van de man. Die verzekering was duur maar ook nu weer lag daar de moeilijkheid niet. De moeilijkheid was dat de verzekeringmaatschappij de verzekering alleen wilde afsluiten, als de man zich medisch liet keuren en het resultaat daarvan aan de maatschappij bekend werd gemaakt. Daar voelde de man niet voor en dus werd er weer geprocedeerd, nu om zijn medewerking aan dat onderzoek af te dwingen. De rechtbank wees de eis van de vrouw af, het gerechtshof vernietigde het vonnis van de rechtbank en veroordeelde de man om binnen een maand mee te werken aan de keuring en voorts '*een verklaring omtrent zijn gezondheid (...) aan V. af te geven*'.

Met V. is de vrouw bedoeld en dat is in deze zaak van doorslaggevend belang. Want de man tekende tegen deze uitspraak beroep in cassatie aan met als enig bezwaar: schending van het recht op privacy als gegarandeerd door artikel 8 van het Verdrag van Rome inzake de mensenrechten. Die schending bestond hierin dat hij verplicht werd zijn ex-vrouw in te lichten over zijn gezondheidstoestand, negatief gezegd: over zijn ziektes, van welke aard dan ook.

Na het wijzen van dat arrest door het hof maar vóórdat de

Hoge Raad tot een uitspraak was gekomen, gingen de man en de vrouw elkaar weer in een kort geding te lijf. Daarbij werd, geloof het of niet, een regeling in der minne bereikt, die inhield dat de man wel zou meewerken aan de medische keuring, maar dat de vrouw ervan afzag zelf het resultaat daarvan in ontvangst te nemen. Zij nam genoegen met het geven van de keuringsuitslag aan de medisch deskundige die was aangewezen door de verzekeringmaatschappij.

Ik denk dat wie het verhaal gevolgd heeft tot de conclusie zal zijn gekomen, dat de Hoge Raad nu geen taak meer had. Juristen zeggen het wat anders: de man had geen belang meer bij zijn cassatieberoep.

Maar zo makkelijk kom je er in de rechtspraak niet vanaf. De man trok, ik denk op advies van zijn advocaat, het beroep in cassatie niet in. Want de uitkomsten van het kort geding stonden uiteraard niet in het arrest van het hof. Zij waren na het wijzen van dat arrest tot stand gekomen. En rechters in cassatie mogen zich alleen bezighouden met bezwaren (juristen spreken van middelen) tegen beslissingen die blijken uit de aangevallen uitspraak van het gerechtshof. En deze minnelijke schikking stond in het latere kort geding.

In een uitvoerig en knap betoog kwam de advocaat-generaal bij de Hoge Raad tot de conclusie dat de man toch nog wel enig belang had bij zijn bezwaar en – in de taal van het recht – daarom in zijn vordering kon worden ontvangen.

De Hoge Raad dacht daar anders over en oordeelde zoals het juridisch niet geschoolde publiek zou doen. Hij kwam met het ei van Columbus voor de dag, dat in het recht zo vaak niet gevonden wordt. De Hoge Raad begreep de regeling getroffen bij het kort geding aldus:

> *Dat deze geheel in de plaats treedt van de door het Hof uitgesproken veroordeling van de man... derhalve ook voor zover de man is veroordeeld een verklaring omtrent zijn gezondheid (...) aan de vrouw af te geven.*

En omdat het in cassatie daarom en daarom alleen ging, had de man bij dat beroep in cassatie geen enkel belang meer. Als je hebt gekregen wat je wilt krijgen, kun je niet blijven procederen om het te krijgen. De man werd door de Hoge Raad niet-ontvankelijk verklaard in zijn beroep in cassatie.

Dit is óók een bijzondere zaak omdat rechters en adviseur het maar niet eens konden worden met elkaar. Het recht is, zeker als het op recht *doen* aankomt, allerminst een gemakkelijke zaak. Al is het ook waar dat we veel moeilijkheden zelf in het leven hebben geroepen.

En dan te weten dat de vrouw op 31 mei 2001 bij de rechtbank Amsterdam een verzoek tot verhoging van haar alimentatie heeft ingediend.

Er is voor het recht blijkbaar ook weinig rust weggelegd.

Openbaarheid

Je moet ermee oppassen. Ook bij ons komt het steeds meer voor. Je wilt niet dat de man die terecht staat voor zeer ernstige feiten tijdens een schorsing van de zitting de benen neemt of dat er voor hem een bevrijdingsactie op touw wordt gezet, al dan niet met behulp van een helicopter. En daarom wordt de zitting gehouden in een extra beveiligd gebouw. Ook in Oostenrijk houden ze er niet van dat gevaarlijke verdachten ontsnappen. Daarom werd de zaak tegen Riepan gehouden in een streng beveiligde gevangenis.

Artikel 6 van het Verdrag van Rome (het mensenrechtenverdrag) stelt heel wat eisen ten behoeve van verdachten: geen onredelijke vertraging, een onpartijdige rechter én openbaarheid van de zitting.

Riepan was wegens moord en inbraak veroordeeld tot achttien jaar gevangenisstraf. Hij ontsnapte maar werd weer opgepakt en kwam terecht in de streng beveiligde gevangenis van Garsten. Bedreigde daar zijn bewakers. Moest daarvoor opnieuw terecht staan. De zitting werd gehouden in de gevangenis van Garsten, waar hij toch al zat: des morgens om half negen in een ruimte van vijf bij vijf meter, een bescheiden huiskamertje. Daarin stonden een tafel en stoelen voor de rechter, de griffier, de officier van justitie en voor Riepan en zijn advocaat. Of er ook zitplaatsen waren voor getuigen en publiek is onbekend. De zitting was afgelopen om vijf over negen en het daarvan opgemaakte proces-verbaal vermeldde dat zij in het openbaar gehouden was. Ruim voor de dag van de zitting was de dagvaarding aan de verdachte en zijn raadsman betekend en op de

zittingsrol die een week tevoren verspreid was onder de media waren plaats en tijd van de zitting vermeld. Riepan werd veroordeeld en ging in hoger beroep, waar hij aanvoerde dat hij onschuldig was (aan de bedreigingen) én dat de zitting van de rechtbank niet in het openbaar had plaatsgevonden.

Het beroep werd in een duidelijk wel openbare zitting verworpen en het Oostenrijkse hof overwoog daartoe dat iedere geïnteresseerde de zitting in eerste aanleg had kunnen bijwonen, maar dat er eenvoudig geen gegadigden voor waren geweest.

Riepan zocht het nu hogerop en kwam terecht bij het Hof voor de mensenrechten te Straatsburg. Hij voerde opnieuw aan dat hij bij de rechtbank geen openbare zitting had gehad.

Het Hof begon met erop te wijzen dat openbaarheid van terechtzittingen een van de fundamentele eisen is die artikel 6 van het Mensenrechtenverdrag aan het proces stelt: bescherming van de verdachte tegen geheime rechtspleging en mogelijkheid van het publiek om de rechtspraak te controleren zijn er de achtergronden van. En dan vervolgt het Hof:

Het is onbetwist dat Riepans' terechtzitting in eerste aanleg formeel openbaar was.

Zo een zinswending in een rechterlijke uitspraak verraadt al bij voorbaat de uitslag. Het zal zelden of nooit voorkomen dat vervolgens wordt vastgesteld dat die terechtzitting ook *materieel* openbaar was. Want dan was de eerste uitspraak overbodig en rechters houden niet van overbodigheden. En daarom volgde de uitspraak dat ook praktische obstakels kunnen verhinderen dat een zitting openbaar is. Als een zitting niet in een gewone rechtszaal wordt gehouden maar in een kamertje van een gevangenis is zo'n obstakel aanwezig. Om die horde te kunnen nemen zijn extra maatregelen nodig en:

in het onderhavige geval zijn naast de gebruikelijke aankondigingen geen bijzondere stappen gezet, zoals een af-

zonderlijke aankondiging met inlichtingen waar de gevangenis van Garsten zich bevindt en welke toegangseisen worden gesteld. Ook de feitelijke gang van zaken droeg niet bij aan aanwezigheid van publiek: de zitting vond vroeg in de ochtend plaats in een ruimte die misschien wel groot genoeg was om er toehoorders in onder te brengen maar daarvoor niet was ingericht.

Zo kwam het Hof in een elegante en voor iedereen leesbare uitspraak tot de conclusie dat de eis van openbaarheid der terechtzitting bij de rechtbank niet was nageleefd.

Ik heb mij afgevraagd wat er in ons rechtsbestel zou gebeuren als een verdachte in cassatie op soortgelijke gronden zou aanvoeren dat hij in hoger beroep geen openbare terechtzitting had gehad. Waar ik bang voor ben is dat het bezwaar zou worden verworpen met als argument dat het proces-verbaal toch vermeldt dat de zitting openbaar was geweest en dat er in cassatie geen plaats is voor een feitelijk onderzoek of die vaststelling wel juist is. Dan zou er weer alle kans zijn dat een beroep bij het Hof te Straatsburg tegen Nederlandse rechtspraak, niet voor de eerste keer, zou slagen. Want dat Hof kan wél feitelijk onderzoek doen.

Gesteld werd nog door de Oostenrijkse regering dat het gebrek aan openbaarheid in eerste aanleg werd gecompenseerd, werd goedgemaakt, door de openbaarheid van de zitting in hoger beroep. Compensatie voor gemaakte fouten in de rechtspleging wordt door Straatsburg nu en dan aanvaard als omstandigheid die de fout opheft, maar in dit geval wilde het Hof daarvan niet weten.

De laatste vraag en voor de verdachte de belangrijkste was: had hij iets aan deze voor hem gunstige uitslag? Als ik zeg 'nee, niets' klinkt dat ontluisterend, maar toch is het niet ver bezijden de waarheid. Hij kreeg geen vergoeding van schade want:

Het Hof wil niet gissen hoe de procedure tegen Riepan zou zijn verlopen als de eisen van art. 6 wel waren nageleefd.

Maar heeft hij dan geen immateriële, geen onstoffelijke schade geleden? Zeker wel, maar het Hof oordeelt nu:

Dat de constatering van een schending voldoende compensatie vormt voor enige immateriële schade.

Die laatste, ook in andere uitspraken van dat Hof, veel voorkomende frase vergalt voor mij de pret. Je hebt gelijk of je hebt ongelijk. Als de rechter beslist dat je gelijk hebt, krijg je door die uitspraak zelf niet een soort beloning die opweegt tegen de geleden, immateriële, schade. Het is niet meer dan de dure plicht van rechters om vast te stellen aan wiens kant het gelijk ligt. Een bijzondere verdienste is dat niet. En bijzondere dankbaarheid daarvoor van de kant van de overwinnaar is evenmin vereist.

Maar ja, net als een boer, heeft ook een jurist altijd nog wel iets om over te klagen.

Weinreb

De mooiste zin uit de Nederlandse rechtspraak is te vinden in de uitspraak van de Bijzondere Raad van Cassatie van 25 oktober 1948, waarbij Weinreb werd veroordeeld tot zes jaar gevangenisstraf:

> *Dat de rechtsorde niet gedoogt, dat enig mens, in vertrouwen op eigen kunnen en naar eigen morele maatstaf, aldus beschikt over leven en lot van anderen.*

Het is tevens de meest hoogmoedige uitspraak die ik ken, waarvan het bijzondere is dat zij de hoogmoed van een individu aan de kaak wil stellen. Alsof diens hoogmoed een strafbaar feit is dat met zes jaren cel gestraft moet worden.

En hoe vaak heeft niet, zeker in tijden van oorlog en nood, het vertrouwen op eigen kunnen en het afgaan op eigen moreel oordeel ten grondslag gelegen aan gerechtvaardigd verzet tegen vijandige machten? De verzetsstrijders die overvallen deden waarbij ook aan de andere zijde doden vielen, handelden zij niet in vertrouwen op eigen kunnen? Konden zij de rechtvaardiging van dat handelen, waarbij beschikt werd over het leven van anderen, ergens anders vinden dan in de morele maatstaf die zij voor zichzelf hadden opgesteld? En ging het in de zaak-Weinreb niet over handelen in tijden van uiterste nood, voor hem en die op zijn lijsten kwamen te staan?

Presser heeft in zijn *Ondergang* op de hem eigen, heel bijzondere manier kritiek geoefend op het arrest. Hij heeft zijn bevindingen als historicus na het doorworstelen van heel veel dossiers neergelegd in de volgende passage:

Er ligt een vonnis, er is gestraft. Deze historicus heeft, het zij herhaald, het materiaal doorgewerkt, dat zich in het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bevond, en de vele aanvullingen, die in de loop des tijds binnenkwamen, bestudeerd. Dit ontzaglijke materiaal werkt als een roman van Balzac, men ziet er al die mensen in spartelen, gedreven door angst, gedreven door hebzucht, tientallen, honderden van hen. Rest deze ene mens. Geen held, daarvoor heeft hij nimmer geposeerd. Niet zonder zwakheden, hij heeft ze erkend. Een helper en redder van velen, ze hebben getuigd.

Ik hecht veel waarde aan het oordeel van de historicus Presser. Ik hecht ook veel waarde aan het oordeel van de Bijzondere Raad van Cassatie. Er is daarna een felle discussie (mag je het zo nog noemen?) gevoerd over Weinreb, misdadiger, of Weinreb, mensenredder. Aan de kant van Weinreb, behalve Presser, Renate Rubinstein en Nuis, aan de andere zijde, onder meer, W. F. Hermans en een commissie van het NIOD die nader onderzoek heeft gedaan en die tot de conclusie kwam dat Weinreb schuldig was. Er zijn minstens twee proefschriften over de zaak-Weinreb, één geschreven door Nanda van der Zee, het andere door Regina Grüter.

De heilzame stelling dat iemand niet schuldig is totdat hij bij onherroepelijke uitspraak van de rechter is veroordeeld, mag men niet omdraaien: wie door een onherroepelijk vonnis is veroordeeld, hoeft nog niet schuldig te zijn. Aan het licht gekomen rechterlijke dwalingen demonstreren de onjuistheid van die stelling. Ook commissies kunnen te goeder trouw dwalen. Ik heb de drie dikke delen waarin Weinreb zijn verslag geeft van de feiten, niet helemaal gelezen, maar doorgebladerd, nadat mij gebleken was dat hij geen groot schrijver is en moeilijk aan een eind kan komen.

Er zijn veel zaken die nooit worden opgelost. Talloos zijn de theorieën over de dood van John Kennedy. Veel meer moorden

dan menigeen denkt, worden nooit opgelost en sommige zijn verkeerd opgelost, wat in dit opzicht op hetzelfde neerkomt. Ik schaal de zaak Weinreb in bij de onopgeloste zaken. En zou het niet kunnen zijn dat hij een voorbeeld is van die veel voorkomende mens in wie goed en kwaad onontwarbaar met elkaar zijn vergroeid en bij wie niet gezegd kan worden wat de overhand heeft? In tijden van oorlog en nood is die vervlechting van goed en kwaad in een mens die actief optreedt, en dat deed Friedrich Weinreb zeker, nog nijpender. Het recht beloont het goede niet, maar straft het kwade wel. Zelfs als de beslissing van de bijzondere Raad van Cassatie, waarbij een straf van drie en een half jaar werd verhoogd tot zes jaar, wat betreft het kwade dat Weinreb heeft gedaan juist en rechtvaardig zou zijn, dan nog kan daar zoveel goeds tegenover staan, waarvan velen hebben getuigd dat, ware er een instantie die uitgaat boven aardse en daarom onvolmaakte gerechtigheid, deze hem zou vrijspreken.

Ik weet het dus niet en blijf twijfelen. Maar ik weet zeker dat het niet past een artikel over Weinreb aan te vangen met de woorden:

> *Freek Weinreb is terug, althans op papier. Eenentwintig jaar nadat hij, ontmaskerd als zwendelaar, leugenaar en vieze man, van de ene dag op de andere op de mestvaalt van de geschiedenis belandde, duikt zijn naam weer op in de historiografie. Gisteren promoveerde de Leidse historica Regina Grüter op een proefschrift over de manier waarop de in 1988 overleden crimineel met het uiterlijk van een wijze rabbijn progressief Nederland ruim een decennium in zijn ban heeft kunnen houden.*

Gisteren was 30 oktober 1997 en de aangehaalde tekst is van Gerard Mulder in NRC *Handelsblad*. Het vooringenomen artikel draagt als titel: *Nog één keer: Friedrich Weinreb.*

Hoewel mijnheer Mulder het blijkbaar wil verbieden, heb ik

nog weer een keer over Weinreb geschreven. Zijn aanpak was mij te gortig. Hij mag schelden en Weinreb een bellenblazer en een luchtbakker noemen, ik volsta met te zeggen: hij weet het evenmin en als hij denkt het te weten, des te erger.

Chinese stories

Het Kruidvat komt in Chinese handen. Die overal opduikende typisch Nederlandse drogisterijen waar je zó goedkoop cd's met goed uitgevoerde klassieke muziek kunt (kon?) aanschaffen dat je vergeet eigenlijk gekomen te zijn om tandpasta en scheerzeep te kopen.

Houden ze in China ook zo van Mozart, Bach, Händel, Brahms en Beethoven als de huidige Nederlandse directeuren die hun cd's ongetwijfeld met groot verlies aan ons te koop aanbieden?

Ik vertrouw het niet.

China financieel omhoog gestuwd in de vaart der volken. Ook sportief? Toen aan China de Olympische Spelen van 2008 werden toegewezen, ging er over dat onmetelijke land een gehuil van vreugde en enthousiasme op. Ik zag het op de televisie en juichte niet mee. 'Ja,' gaf een woordvoerder desgevraagd grootmoedig toe, 'in China bestaat de doodstraf, maar die bestaat ook in andere landen.' Mooi argument. De van moord verdachte tot zijn rechters: 'Ja, ik beken dat ik een moord gepleegd heb, maar er zijn veel anderen die dat ook gedaan hebben. Spreek mij dus maar vrij.'

En dan de opvoedende waarde voor een land als China, die van zo'n sportfestijn uit zal gaan. Na de Berlijnse Spelen van 1936 kwam die in Duitsland ook zo schitterend tot zijn recht.

In China, dat niet zuinig is op zijn mensen – er zijn er zo gezegd volop genoeg, zo niet te veel – zijn in drie maanden 1781 mensen ter dood veroordeeld en geëxecuteerd.

Soms zie je zo'n foto in zwart-wit met daarop een meestal

jonge man die gevankelijk tussen twee dienders naar de slachtbank wordt geleid. Het is een afschuwelijk gezicht die jongen te zien op weg naar zijn dood, een paar stappen verder, maar erger nog is het te kijken naar het zelfgenoegzame gelaat van de koddebeiers die hem moeten beletten te ontvluchten.

'Zelden', zo schreef H. J. A. Hofland in NRC *Handelsblad* 'is de sport zo verachtelijk geweest als in deze dagen van de herwonnen Olympische ethiek.'

Ik zeg het hem na.

Wildplassen

Vincent Haman, de hoofdpersoon in de gelijknamige roman van W. A. Paap, is wegens wangedrag op een kostschool terechtgekomen en op een kostschool werd er vroeger groepsgewijs met een of twee surveillanten als waakhonden veel gewandeld. Vincent Haman staat voor Lodewijk van Deyssel in deze sleutelroman, die volgens Menno ter Braak in een uitvoerige inleiding bij de derde druk uit 1936 veel meer is dan een sleutelroman. De eerste druk kwam uit in 1898 en omdat de Tachtigers toen het veld der literatuur beheersten en de satire van Paap vooral tegen hen gericht was, werd het boek in die tijd genadeloos neergesabeld. Ter Braak, is in een nogal houterig essay, vol lof over Paap en houdt staande dat deze roman veruit de beste is die de Tachtigers hebben geproduceerd. Want Paap was aanvankelijk een van de Tachtigers. Hij was in het eerste jaar dat de *Nieuwe Gids*, het orgaan van de Tachtigers, uitkwam, een van de redacteuren van dat blad en heeft er één keer in gepubliceerd: een artikel over het Romeinse recht, want Paap was jurist en heeft zich later ontwikkeld tot een bekend strafpleiter die vele socialisten heeft verdedigd. Nu is het niet zo moeilijk om de beste romanschrijver onder de Tachtigers te zijn, want de romans van Van Deyssel zijn inderdaad praktisch onleesbaar en zijn enige concurrent moet dan geweest zijn Frederik van Eeden, die dan ook naar mijn mening Paap in dat opzicht verre de baas is.

Want erg goed is *Vincent Haman*, na een veelbelovend begin, naar mijn smaak niet. De ellenlange verhalen over Esther Luzac en haar poes plus later haar hond verveelden mij danig en

ik heb eigenlijk de idee dat Paap na zo'n honderd bladzijden niets meer te zeggen had maar toch nog meer dan honderd bladzijden is doorgegaan.

Terug naar het begin: de wandeling van de leerlingen. Vincent had tevoren gezegd dat er tijdens die wandeling iets bijzonders zou gebeuren en omdat Vincent zo'n rare snuiter was, was iedereen benieuwd wat hij nu weer zou uithalen.

Ik citeer nu uit het boek:

En toen zij een half uurtje gewandeld hadden, zagen ze, dat hij de hoed van het hoofd nam, wat schuin begon te lopen, in zijn hoed een kleine boodschap deed. De jongens aan 't wijzen, aan 't beweging maken, dat de secondant het zou merken. De secondant loopt naar voren, maakt in zijn woede een beweging met de hand om hem om de oren te slaan.

– U mag mij niet slaan, bij de wet verboden.

De man kiest de verstandigste partij. Waagt geen gevangenisstraf eraan.

– Ik zal zorgen dat je wordt weggejaagd van school.

– Ik protesteer. Dat is geen recht. Er is verboden op de wandelingen tegen de bomen te doen. Er is dus niet verboden het op de wandelingen in zijn hoed te doen. Als dat de bedoeling van mijnheer was geweest, dan had -i moeten zeggen, dat men het op de wandelingen helemaal niet mocht doen.

Juridisch had hij gelijk. In de rechtsgeleerdheid, in de pleitzalen, in de vonnissen der Hoge Raden van Europa wordt dagelijks met het sedert eeuwen beroemde, en dan ook volmaakt idiote *argumentum a contrario,* waarvan hij zich hier bedient – lees voor 'mijnheer de wetgever' – aan redeneringen als die van Vincent gelijk gegeven,

Het *argumentum a contrario* had en heeft in de rechtswereld, anders dan Paap beweert, altijd een slechte naam gehad. Omdat men er soms mee tot idiote resultaten komt. Zoals hier. Maar de

Engelse rechtsfilosoof H. Hart heeft indertijd al betoogd dat er geen rechter zal zijn die, als bij het begin van het park staat 'verboden voor loslopende honden', zal oordelen dat men dan wel met loslopende beren in het park mag komen. Wat in deze gevallen wordt toegepast, is het spiegelbeeld van het *argumentum a contrario*: de redenering *per analogiam*. Zo zal, als in het wetboek staat, zoals er vroeger inderdaad in stond, dat koop geen huur breekt, de slimmerd die zijn huis niet verkoopt maar cadeau geeft, merken dat de rechter bij wijze van analogie de regel opstelt dat ook schenking de bestaande huur niet kan doorbreken.

Maar al moet men, niet alleen in het recht, voorzichtig zijn met de toepassing van het *argumentum a contrario*, in het rechtsleven én in het dagelijks leven gebruiken wij het regelmatig en zou juist analogie tot verkeerde uitkomsten leiden. Ik heb een afspraak gemaakt met mijn vriend dat wij op 1 mei om twaalf uur in de middag elkaar zullen ontmoeten. Hij komt niet op 1 mei maar de volgende dag. Hij zal mij daar naar alle waarschijnlijkheid niet aantreffen. Als hij zegt: een afspraak op 1 mei kun je via analogie toch ook begrijpen als een afspraak op de volgende dag, zal hij bij weinigen begrip ontmoeten.

Vincent werd wel van school gestuurd.

Excrementen en sacramenten

Ik noteerde het zorgvuldig. Het is alweer even geleden. Om precies te zijn: zondag 20 december 1998 rond elf uur in de ochtend. De KRO-televisie doet haar best de K waar te maken. Er wordt een heilige mis uitgezonden. De gedragen gebedstoon van de priester dringt in sommige huiskamers door. Ik luister en hoor:

God, wij leggen onze gaven op uw altaar neer, samen met onze hoop.

Recht als koopwaar

Heel vroeger toen het recht nog in zijn kinderschoenen stond, kon je alleen overtredingen afkopen en wel door betaling van de maximale geldboete die op de overtreding stond. Iedereen kon daarmee instemmen, omdat de rechter zelfs in het ergste geval geen hogere straf kon opleggen

In 1921 werd die regeling voor de eerste keer verruimd. Weliswaar bleef de mogelijkheid van afkoop beperkt tot overtredingen, maar nu werd niet meer automatisch het onderste uit de kan van de stoute dader gevergd. Hij kon vervolging afkopen door te voldoen aan de transactie die voorgesteld werd door het openbaar ministerie, die was afgestemd op de ernst van het feit en niet op de maximum geldboete. Al snel werd meer dan de helft van de zaken die anders voor de kantonrechter moesten komen per transactie afgewerkt. Maar zelfs deze kleine stap voorwaarts naar afkoop ondervond bedenking bij mevrouw Hazewinkel-Suringa in de eerste druk van haar befaamde *Inleiding tot de studie van het Nederlandse strafrecht.* Zij schrijft daar over de nieuwe regeling:

> *Alleen een bewonderenswaardige wijze van rechtsbedeling is zij uiteraard niet, niet alleen niet, omdat het openbaar onderzoek en de beoordeling door de onpartijdige en onafhankelijke rechter wegvalt, maar ook niet omdat er een zekere bevoordeling der meer gegoeden in zit...Theoretisch is zij niet te verdedigen; zij is slechts aanvaardbaar op praktische gronden, nl. omdat zij aan de overheid werkkracht en kosten, aan de verdachte tijdsverlies en andere overlast bespaard;* vandaar de beperking tot lichte zaken.

Maar het hek was nu van de dam en, zoals dat dikwijls gaat in het recht, in 1983 werd deze voor lichte zaken bestemde, theoretisch onverdedigbare methode ook ingevoerd voor misdrijven waarop als maximum zes jaar of minder stond. Bovendien kreeg nu ook de politie voor kleine zaken transactiebevoegdheid. Al in 1984 werd een kwart van de misdrijven door middel van een transactie afgedaan. Een aanzienlijk deel van die transacties betreft economische misdrijven, die, anders dan gewone misdrijven als inbraak en mishandeling, voor een flink deel door de meer bemiddelden plegen te worden begaan. Remmelink schreef dan ook in de twaalfde druk uit 1991 van voornoemde *Inleiding:*

> *... zodat het voordeel dat de rijken tegenover armen toch altijd al hebben als het om afdoening door middel van geld gaat ... wordt geaccentueerd.*

Maar hoe veelvuldig, hoe overtuigend en hoe luid deze geluiden klinken, ernaar geluisterd wordt er door makers van wetgeving en beleid zelden of nooit.

Wij zijn inmiddels de stap van een reus verdergegaan op dit heilloze pad: justitie onderhandelt nu over de financiële waarde van verklaringen van kroongetuigen met deze kroongetuigen zelf. Onder kroongetuige wordt nu bijna altijd verstaan de collega-misdadiger, soms het hoofd van de bende, die bereid is te klikken als hij daarvoor genoeg geld en genoeg kwijtschelding van straf krijgt.

De kroongetuige is, het moet gezegd, niet van vandaag of gisteren. In het Engeland van de negentiende eeuw en eerder werd gesproken van 'King's evidence', een vaak onmisbare factor om de verklikte aan de galg te krijgen. Ondenkbaar was echter dat de verklikker daarvoor geld kreeg. Zijn prijs was dat hij niet vervolgd werd. In 1824 diende daar de rechtszaak tegen Thurtell, Hunt en Probert, die in nauwe samenwerking ene William Weare hadden vermoord in de onjuiste veronderstel-

ling dat de man veel geld op zak had. Thurtell en Hunt werden veroordeeld. Thurtell werd opgehangen, Hunt gedeporteerd. Probert echter, die essentiële inlichtingen over zijn mededaders had verstrekt, werd niet vervolgd. De geschiedschrijver bericht ons niet zonder ironie dat deze Probert ruim een jaar later werd opgehangen na veroordeling wegens diefstal van een paard, '*a relatively trivial affair compared with the part he took in Weare's murder*'.

Maar we dachten dat soort onrecht in de rechtspraak al lang achter de rug te hebben. Al vele decennia was de kroongetuige in deze vorm uitgebannen uit het procesrecht van de Europese landen. Dat hij nu weer terugkomt en opbloeit, is een onuitwisbare schande. Rechtsongelijkheid ten top. Niet alleen theoretisch onverdedigbaar.

Iemand die systematisch en bijna beroepsmatig jarenlang gegevens heeft verzameld over bouwfraudes, gepleegd door gerenommeerde bouwbedrijven, biedt zijn gegevens voor drie ton aan het openbaar ministerie aan, maar dat is niet bereid er meer voor te betalen dan een halve ton.

Hoe daarover te oordelen? Als je met zo iemand in zee wilt gaan en als je er redelijk zeker van bent dat de inlichtingen niet alleen waar maar ook effectief zijn en als je weet dat het gaat om grote fraudes die niet op andere wijze te achterhalen zijn, dan moet je niet op een paar centen méér letten.

Maar die drie 'alsen', of minstens een of twee daarvan, zijn naar mijn mening alleen maar negatief te benaderen. Een openbaar ministerie, belast met de leiding over opsporing en met de vervolging van zware economische misdrijven, moet geen handjeklap gaan spelen alsof de tempel van het recht een hol voor kooplieden is geworden, die recht als koopwaar aanbieden en afnemen.

Een woordvoerder zei er dit over: 'Het ministerie vindt het ongewenst dat heel grote geldbedragen worden betaald aan in-

formanten. Bovendien vinden we dat iemand die weet heeft van strafbare feiten, deze informatie eigenlijk zonder tegenbeloning aan justitie moet verstrekken. Bovendien moeten we nog maar afwachten of de fraude inderdaad zo hoog is als de informant beweerde.'

Waarom geen heel grote geldbedragen en, zoals daaruit volgt, wél tamelijk grote geldbedragen? Omdat alles te koop is, vrees ik. En iedere koper wil tegen de laagste prijs kopen.

Als straks de gevangenissen zijn geprivatiseerd, zullen daar ongetwijfeld luxe cellen in de aanbieding zijn. Eerste klas in de nor als je geld hebt.

Tweekoningen

Ze hadden allebei drie dochters en geen zonen. Ze waren allebei koning, al was een van de twee geen echte koning. Of misschien echter dan echt want verzonnen door een dichter.

King Lear kon van zichzelf met recht zeggen dat hij een man was die zelf minder gezondigd had dan er tegen hem gezondigd was. Leopold II van België kon dat zeker niet.

King Lear wilde zijn rijk verdelen onder zijn drie dochters (en hun echtgenoten). Wie hem het meest en het best zou vleien, kreeg het mooiste stuk. Twee deden, schijnheilig, hun best, één, Cordelia, voelde daar niet voor. Ze werd door hem verstoten, maar uiteindelijk bleken de twee vleiende dochters harpijen en Cordelia een schutsengel, die het voor haar gek geworden vader opnam. Eigenlijk een heel traditioneel verhaal waarin het goede wordt beloond, het kwade ontmaskerd en gestraft. Het blijft een raadsel waarom Tolstoj de fiolen van zijn toorn vooral richtte tegen dit werk van Shakespeare. Misschien had hij de andere niet gelezen.

Leopold heeft er nooit aan gedacht zijn rijk te verdelen tussen zijn drie dochters. Twee heeft hij er verstoten en met de jongste kon hij al evenmin goed over weg. Maar gek geworden is hij niet; hij had alleen een gekke zus, de vrouw van die vreemde Maximiliaan die heel kort koning van Mexico is geweest en heel snel is vermoord.

Leopold was de grote weldoener van de Congo, die hij zowat zijn hele leven in persoonlijk eigendom bezat. Onder zijn leiding zouden de negers worden gehumaniseerd en tot christenen omgevormd. Er waren er bij zijn leven een paar die daar an-

ders over dachten. Hij werd als koning van het kleine België een van de rijkste mensen ter wereld. Die rijkdom kwam uit het ivoor en later uit de rubber van de Congo. De inboorlingen moesten ervoor zorgen dat die in ongekende massa's werden verzameld en ingescheept naar België.

Adam Hochschild berekent in zijn boek *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa,* hoofdstuk 15, dat '*gedurende de periode-Leopold en in de directe nasleep ervan de bevolking van het gebied met ongeveer 10 miljoen mensen was gedaald*'. Het gaat niet aan op grond van dit gegeven te stellen dat door toedoen van Leopold tien miljoen doden zijn gevallen in de Congo. Maar het werken met miljoenen is niet zo belangrijk. Wat belangrijk is, is dat in de vreedzame jaren vóór de Eerste Wereldoorlog zich in de Congo een holocaust heeft afgespeeld, die anders dan de volgende aan de Europese wereld rimpelloos voorbij is gegaan.

Ik weet het niet zeker, maar ik denk dat Hitler nooit iemand eigenhandig heeft vermoord. Maar hij heeft er wel opdracht toe gegeven. Van Leopold, die op 74-jarige leeftijd in een koningsbed stierf, is wel zeker dat hij nooit een Congolees gedood heeft. Hij is daar namelijk nooit geweest. Ik betwijfel ook of hij ooit opdracht heeft gegeven mensen te doden. Daar zijn geen aanwijzingen voor. Maar hij was ervan op de hoogte dat in zijn naam en tot zijn voordeel in dat Afrikaanse land door zijn onderdanen op grote schaal werd mishandeld, gemarteld en gedood. Hij was ervan op de hoogte en hij kon ertegen optreden. Maar hij deed dat niet want het was de bron van zijn onmetelijke rijkdom. Conrad in zijn *Heart of Darknes* maakt melding van de wreedheden die hij daar zelf had waargenomen. Casement, Morel en een paar anderen hebben getracht de wereld op de hoogte te brengen van wat er daar gebeurde. Maar de wereld wilde liever niet weten wat er aan de hand was. Zij sloot de ogen en viel in slaap. De juist begonnen twintigste eeuw, de verschrikkelijke eeuw, waarin meer slachtoffers van oorlog, dicta-

tuur en hebzucht vielen dan in enige voorafgaande eeuw, kende haar eerste levensgrote schandaal. Kende?

Amfoor

– 1 –

Kort na de afloop van de Tweede Wereldoorlog verschenen in Nederland de literaire maandbladen *Columbus* en *Ad Interim*, uit de inhoud waarvan je maar amper kon opmaken *dat* er een oorlog had gewoed. Toen ik ze uit nostalgie nog eens aan het doorbladeren was, ontdekte ik daartussen een exemplaar van *Parade der Profeten*. Het was een wat buitenissig tijdschrift uit april-mei 1944, dat volgens de redactie maandelijks verscheen in een zeer beperkte genummerde oplaag. Mijn exemplaar draagt het nummer 26. Het bijzondere van het tijdschrift was dat '*alleen zij, die nog niet publiceerden, kunnen meewerken. Werk van hen, die reeds publiceerden, wordt slechts bij uitzondering – onder de verwijzing "gast" – geplaatst.*' Aan mijn exemplaar heeft geen gast meegewerkt. Bladen en omslag worden met een sierlijk lintje bij elkaar gehouden en de illustraties bestaan uit prenten die met goede lijm tussen de tekst door op het papier zijn geplakt. Maar de drukletters beginnen na bijna zestig jaar te vervagen. Er staat een lang stuk proza in van C. A. G. Planije, dat een inleiding vormt op een nog te schrijven roman over Calvijn. Of die roman ooit verschenen is weet ik niet. Ook in deze *Parade*, die in volle oorlogstijd is verschenen, kun je, alleen als je heel nauwkeurig leest, aan twee zinnetjes merken in welke tijd zij zijn ontstaan. A. D. van Noppen schrijft: '*De luchtafweer begon te mopperen en kleine wolkjes zag ik steeds rond het vliegtuig uit elkaar spatten*', en dezelfde even daarvoor en nóg wat vager: '*Er gingen zoveel mensen dood, zei men.*'

Een lijst van twintig medewerkers bevat de naam van Hein Roethof, de latere PvdA-politicus, en van W. Joh. Barnard. Van

de laatste zijn vier verzen opgenomen, waaronder een niet erg geslaagde parodie op het bekendste vers van Greshoff over de dominee, de dokter, de notaris die bij hem vervangen worden door '*oude schooljuffrouwen*'. Dat Barnard de dominee niet gehandhaafd heeft, zal te verklaren zijn uit het feit dat hij zelf dominee was of aan het worden was. Hij is onder de naam Guillaume van der Graft een vruchtbaar dichter geworden met bundels als *In Exilio (1946), Achterstand (1946), Poëzie in Practijk (1948), Mythologisch (1950) Landarbeid (1951)* en *Vogels en Vissen (1953)* In woordkeus en beeldspraak ben ik geneigd in hem een voorloper van de Vijftigers te zien. Zeer markant. Voor mij soms een beetje te markant.

Ik merk mijzelf neerdalen als kapok,
Ik steeg lichtvoetig de toonladders op
En zak nu langzaam door hun aller adem
(Uit: *Landarbeid*)

– 2 –

Barnard/Van der Graft was rond het jaar 1950 dominee in Hardenberg. En daar hebben we hem bezocht. Je kon en je kunt er nog steeds met de trein komen. Van Zwolle over Dalfsen, Ommen en Mariënberg. Het was toen wel een echte boemel, die, naar ik mij meen te herinneren, stopte op verzoek En ik herinner me ook dat de dichter-dominee huisde in een ruime, holle pastorie. Uit de titels van zijn bundels en van sommige van zijn gedichten maak ik achteraf op dat hij in dat grote plattelandsdorp zich toch een beetje een balling heeft gevoeld.

Maar nu terzake, waarom moesten we naar hem toe en wie waren die 'wij' die naar Hardenberg moesten. Dat laatste weet ik niet precies meer. Ad den Besten kan erbij geweest zijn, Michel van der Plas, Lou Vleugelhof, de fijnzinnige Amsterdamse advocaat Matheus Verdaasdonk. Kies maar uit. We waren met

vieren. En we gingen met hem op zijn standplaats onderhandelen. Over een op te richten maandblad, dat literair én oecumenisch zou zijn. De naam was er al, de uitgever ook. *Amfoor* zou het maandblad heten en dat was niet zomaar een naam. De amfoor is een kruik met twee oren en om die oren ging het: het ene oor was protestant, het andere katholiek. Dat hoefde je in het tijdschrift niet uit te dragen, want literatuur en godsdienst gaan niet makkelijk samen. Het was gewoon een voldongen feit waarvoor wij de achterlijke Nederlandse wereld met haar strikt gescheiden zuilen wilden plaatsen. De uitgever was Geert van Oorschot. We wisten toen niet hoe beroemd hij zou worden. We ondervonden wel dat hij slagvaardig en enthousiast was. Als we allemaal die eigenschappen hadden bezeten, zou het tijdschrift er gekomen zijn. Maar er waren twijfelaars en daartoe behoorde, naar al spoedig bleek, ook Guillaume van der Graft, terwijl hij toch een dragende pijler zou moeten zijn waarop het modernistische gebouw van het nieuwe tijdschrift zou moeten komen te rusten: hij had het meest gepubliceerd en was, samen met Michel van der Plas (*I hear America singing* [zonder jaartal, eerste publicatie], *Dance for you* [1947], *Als ik koning was* [1949], *Going my way* [1949], *De schelp* [1951], *Ergenshuizen* [1953]) in de pers het best beoordeeld. Hoewel we bijzonder gastvrij en vriendelijk waren ontvangen op de pastorie, gingen we wat mistroostig naar huis. Vanaf die dag wisten we dat het niet door zou gaan. De kruik was al gebarsten.

Totdat de Vijftigers kwamen bleven we wel actief. Ik heb een paar namen genoemd. Ik voeg er nog enige aan toe: Nico (niet te verwarren met Cornelis) Verhoeven, Michael Deak, Harriet Laurey en die onvergetelijke figuur van Frans Babylon, die te veel van het leven verlangde en toen het leven hem dat niet wilde geven, zich er gelaten van afkeerde. We gingen regelmatig maar met wisselend gezelschap de boer op met onze verzen. Soms voor kleine gezelschappen maar ook wel voor hele scholen met kostschoolmeisjes. Die moesten dan tot schrik van de

zusters horen dat Nico Verhoeven zwaar erotische verzen voordroeg met een vuur dat alleen Michel van der Plas met zijn warme voordrachtstem wat kon compenseren. Als de poëzievoordracht was afgelopen, ging Nico Verhoeven aan de uitgang van de zaal staan met een omgekeerde hoed in de rechterhand en nodigde zo de toehoorders uit hun dankbaarheid voor het genot dat hij hen geboden had te tonen. Of hij veel ophaalde weet ik niet, want hij bezag, ik denk terecht, de opbrengst, die hij hard nodig had, als zijn eigendom.

Lang duurde het allemaal niet. Er brak een stormwind, ja een orkaan over letterlievend Nederland los. Heviger dan van de oude Tachtigers. Vinkenoog en Lucebert vaagde het verleden, dat wij belichaamden, weg. Van velen van ons werd nooit meer iets vernomen. We werden of bleven dominee, dokter of notaris. Rechter zelfs.

Dood

Hoe ouder je wordt, hoe vreemder de vragen die op je af worden gevuurd. In een keurige envelop, die niets verraadt, tref ik een formulier aan van Stichting Zus en Zo. Of ik alstublieft de vragen nauwkeurig wil beantwoorden. Dat is, zo wordt mij verzekerd, voor de samenleving van groot belang. Het meegestuurde potloodstompje mag ik houden en als ik het formulier binnen tien dagen ingevuld terugstuur, maak ik kans op een reis naar Brussel, twee dagen verblijf aldaar in een driesterrenhotel en gratis terug naar huis. Dat laatste stond mij wel aan en ik begon daarom met het beantwoorden van de vragen die bescheiden inzetten en informatie wilden hebben over mijn geslacht, mijn gezondheid, mijn beroep en, zo ik er geen (meer) had, mijn laatste beroep. Vraag 17 had ook nog weinig om het lijf: *Bent u zeventig jaar of ouder?* Het bolletje bij ja of neen moest worden volgemaakt. Daaronder stond echter: *Zo neen, ga door naar vraag 19; zo ja, vul ook vraag 18 in.* Ik moest ja invullen en kwam dus toe aan vraag 18: *Als u het voor het zeggen had, hoe zou u dan dood willen gaan?* En daarna: *Vul in de ruimte hieronder tenminste drie en ten hoogste zes doodsoorzaken in, dit in volgorde van uw voorkeur.*

Zo'n vraag, bedacht ik kwaad wordend, zullen ze aan een jonkie van 65 niet stellen, die mag rustig doorgaan met die onnozele vraag 19. Die boosheid komt ook wel omdat ik dood gáán vervelend vind. Dood zijn lijkt me niet erg. Doodgaan, dat is: niet weten waar je naar toe gaat. Waarschijnlijk ga je nergens heen. In *Measure for Measure* (III,1) heeft Shakespeare het voor allen die na hem komen bindend vastgelegd:

Ay but to die, and go we know not where
To lie in cold obstruction and to rot.
This sensible warm motion to become
A kneaded clod.

Ik waag me maar niet aan een vertaling maar dat is ook niet nodig meer, want de meeste Nederlanders spreken en verstaan het Engels beter dan het Nederlands. Toch ben ik aan het invullen geslagen van vraag 18. Daarbij heb ik voorop gezet dat ik de zinsnede: als ik het voor het zeggen had, zo heb begrepen dat bij het antwoord afgezien wordt van omstandigheden van buitenaf, zoals schrik of verdriet van nabestaanden, vrienden en kennissen of toevallig betrokkenen, zoals de treinmachinist en de toevallige voorbijgangers in de buurt van het Hilton Hotel in Amsterdam.

Hier dan mijn lijst:

1 Het liefst zou ik geheel onverwacht van achteren radicaal en grondig doodgeschoten worden. Geen tijd om erover na te denken waar ik naartoe ga. Het probleem is dat je daarvoor vijanden nodig hebt die tot zo iets in staat zijn. En ik heb beslist wel vijanden, maar dat zijn allemaal nette mensen. Bovendien moet je belangrijk zijn, in het goede of in het kwade. Toch is er nog hoop. Werd niet de secretaris van de Engelse minister-president Robert Peel vermoord door McNaughton, die dacht dat hij met de beroemde man zelf te doen had? McNaughton, de moordenaar die beroemd werd, niet omdat de Engelse rechters hem niet naar de galg maar naar het gekkenhuis stuurden, maar omdat zij daarvoor een motivering gebruikten die als de 'McNaughton rules' meer dan honderdvijftig jaren de Engelse rechtspraak hebben beheerst, ook nog toen ieder weldenkend mens besefte dat ze van geen kanten deugden.

2 Mijn tweede voorkeur gaat uit naar doodgaan na een al dan niet lange periode van vrolijke dementie. Ik weet dat veel demente mensen erg chagrijnig worden en voor hun familie on-

dragelijk lastig. Maar ik heb ook een aantal vrolijke dementen meegemaakt en het lijkt me heerlijk om lachend en om niets treurend, de dood in te gaan. (Ik herhaal dat dit antwoord abstraheert van de gevoelens van anderen.)

3 Lukt het niet volgens methode een of twee dan de pil van Drion, in eenzaamheid genuttigd.

4 Is de pil niet verkrijgbaar, dan zou ik van een bekwaam arts willen horen dat ik zonder ondraaglijke pijn nog zes maanden tot hooguit een jaar te leven had. Je kunt dan nog wat genieten van je medemensen en misschien zelfs van de natuur, wat zaken regelen en een paar mensen die dat verdienen je dankbaarheid tonen voor wat ze voor je betekend hebben.

5 Vervolgens komt de aanzegging van de dood op zeer korte termijn. Je hoort van de arts dat je, normaal gesproken, al dood had moeten zijn, maar dat het nu toch gauw zal komen. Dan moet alles te gehaast gebeuren en schiet de dankbaarheid er misschien bij in.

6 Ik kan het niet verhelen. Soms, heel soms, verlang ik ernaar, als Talleyrand en zoveel andere beroemde of beruchte boeven, dood te gaan na de zalvende woorden van een priester die mij de biecht heeft afgenomen. Als voorwaarde zou ik wel stellen dat ik mijn uitvaartmis met het slepende REQUIEM zelf mee zou maken samen met het DIES IRAE en IN PARADISUM DEDUCANT TE ANGELI, want het leven is vol onoplosbare tegenstellingen en waarom zou de dood dat ook niet zijn.

Verder mocht ik niet gaan van het formulier. Dat zinde me in het geheel niet, ik scheurde het formulier in kleine snippers en stak het potloodstompje in mijn vestzak. Later heb ik de tekst van vraag 18 in urenlange strijd als een moeilijke puzzel, waaraan een paar stukjes bleven ontbreken, aan elkaar gelijmd. Het resultaat is bedroevend.

Shockschade en affectieschade

Midden in de Tweede Wereldoorlog werd door de Hoge Raad voor het eerst aanvaard, zonder dat wetswijziging daartoe had geleid, dat verdriet en pijn die het gevolg waren van de onrechtmatige daad van een ander, in aanmerking kunnen komen voor financiële vergoeding.

Het moest wel verdriet en pijn zijn van degene tegen wie de onrechtmatige daad was verricht. Dat betekende dat het verdriet van vader en moeder van een bij een verkeersongeval overleden of zwaar gekwetst kind, niet vergoedbaar was, ook al was de dood of waren de kwetsuren van dit kind door een verkeersdeelnemer op onrechtmatige wijze veroorzaakt.

Het klinkt allemaal erg formeel, maar hier komt het recht het dichtst bij de emotionele kant van het leven, het domein waarop het zich het minst thuis voelt. Kort samengevat: affectieschade wordt niet (financieel) vergoed.

Ik schrijf thans niet voor een juridisch vakblad en zal mij daarom onthouden van een weergave ván en zeker van een polemiek mét de vele juristen die zich op de problematiek hebben geworpen. Ik beperk mij tot de 'menselijke' kant van het probleem.

Die is, in één woord gezegd, huiveringwekkend.

Het gebeurde op 9 april 1992. Simone, vijf jaar oud, mocht van haar moeder, 28 jaar, met de fiets naar de speeltuin rijden. Dicht bij huis werd zij aangereden door een achteruitrijdende taxi. Ze viel van haar fietsje af, waarna een achterwiel van de taxi over haar hoofd reed. Haar schedel werd daardoor zwaar beschadigd, zodat de hersenen voor een deel naast haar hoofd te-

rechtkwamen. Haar moeder was op dat ogenblik thuis, maar werd aanstonds gewaarschuwd door een buurvrouw. Ze zag haar kind levenloos liggen met naast haar hoofd iets waarvan zij dacht dat het braaksel was. Na thuis om een ambulance gebeld te hebben rende zij terug naar haar kind, dat met het gezicht naar beneden lag, probeerde dat om te draaien en moest toen ondervinden dat zij met haar hand geheel verdween in de schedel van Simone en dat het 'braaksel' haar hersenen waren. Vaststond dat de taxichauffeur een verkeersfout had gemaakt.

Dit alles leidde tot zwaar psychisch lijden van de moeder, dat in de gerechtelijke stukken in den brede wordt omschreven. Het leidde ook tot een rechtszaak, waarin namens de moeder materiele en immateriële schade, door haar zelf geleden, werd gevorderd.

Er ontspon zich in de rechtszalen een in veel opzichten pijnlijk debat. De rechtbank wees de vordering van de moeder, 100.000 gulden wegens onstoffelijke schade, af, kort én harteloos samengevat, omdat de verkeersfout niet jegens haar werd begaan. Het gerechtshof vernietigde dat vonnis en wees aan de moeder *wegens shockschade* een bedrag van 30.000 gulden toe. De Hoge Raad verwierp het tegen deze beslissing ingestelde beroep in cassatie.

Er is heel veel over de rechtspraak in deze zaak geschreven. Dat shockschade, als element van immateriële schade door de Hoge Raad werd erkend, was op zich, gelet op de voorgeschiedenis van wetgeving en doctrine op dit punt, niet onverwacht. Er waren echter punten die nog niet zeker waren. Ik noem er maar enkele: (1) voor het bestaan van shockschade, één keer ook genoemd schrikschade moet, degene die geschokt wordt, ter plaatse lichamelijk aanwezig zijn als het ongeluk gebeurt; (2) shockschade is alleen bestaanbaar bij nauwe verwanten, zoals in dit geval de moeder; en de belangrijkste vraag: (3) hoe zit het met de verhouding tussen affectieschade die niet en shockschade die wel met geld vergoed kan worden? Daarover en over an-

dere zaken, die voornamelijk van strikt juridische aard zijn, is na 22 februari 2002, toen de Hoge Raad zijn arrest wees, al heel veel geschreven.

1 De moeder was, toen het ongeluk met haar dochter gebeurde, niet op de plaats van het onheil aanwezig. Voor het ondervinden van shockschade was dat ook niet nodig, aldus de Hoge Raad. Men kan ook een shock oplopen '(kort) nadat de gebeurtenis die tot dood of verwonding van een ander heeft geleid, heeft plaatsgevonden'. Het woordje 'kort' speelt hier een omineuze rol. Zouden ouders niet ook een shock kunnen oplopen, als ze na lange tijd in detail te horen krijgen dat hun dochter in het buitenland is vermoord en door de dader opgegeten?

2 In beginsel hoeft shockschade niet beperkt te blijven tot de naaste verwanten van het slachtoffer. Er zijn situaties denkbaar, bijvoorbeeld in oorlog of revolutie, zo gruwelijk dat een toevallige toeschouwer daarbij een shock oploopt. Omdat voor toekenning van schadevergoeding wegens het oplopen van een shock vereist is dat daarop volgt psychisch lijden dat benoembaar is binnen een psychiatrische context, zal in feite de kring van betrokkenen meestal beperkt blijven tot naaste familieleden.

3 Als reeds gezegd: affectieschade is niet vergoedbaar. De wetgever heeft dat duidelijk niet gewild. In zijn arrest worstelt de Hoge Raad met dit gegeven, omdat hij kennelijk van mening is (en ik deel die mening) dat in de huidige samenleving affectieschade naar heersende opvattingen wel vergoedbaar zou moeten zijn. Dat erkennende komt de Hoge Raad op dit punt tot de conclusie dat het vergoedbaar stellen van affectieschade, terwijl de wetgever dat duidelijk niet wil, de rechtsmacht van de *rechter* te boven gaat. En dus moeten we wachten op nieuwe wetgeving, die overigens al door de vorige minister van Justitie is aangekondigd. Maar tussen aankondigen en tot wet verheffen ligt vaak heel veel tijd.

Het probleem is nu dat er in heel veel gevallen waarin shock-

schade kan worden vastgesteld, ook sprake is van affectieschade. Hoe daarmee om te gaan? De Hoge Raad komt met deze oplossing: van de toe te wijzen vergoeding wegens shockschade moet de niet vergoedbare affectieschade worden afgetrokken. Daarvan kan ik alleen maar zeggen dat het niet alleen een ongewenste oplossing is, maar ook een schier onmogelijke. Schier onmogelijk, omdat het hier twee schades betreft die, zoals juristen dat zeggen, *ex aequo et bono* moeten worden vastgesteld, frivool gezegd: met de losse hand en naar niet verder te verklaren intuïtie. Bovendien moet, wil er iets over blijven, de shockschade altijd op een hoger bedrag worden geschat dan de affectieschade. Het is ook een ongewenste oplossing, omdat daaraan ten grondslag ligt een onverkwikkelijke discussie over wat onder liefde, wat onder geschoktheid valt. Zou shockschade aanwezig worden geacht bij anderen dan door familieband met het slachtoffer verbondenen, dan zouden deze het onverdiende voordeel hebben dat er geen affectieschade behoefde te worden afgetrokken.

In *Verkeersrecht*, aflevering 7/8, 2002, schrijft de hoofdredacteur van dat maandblad:

> *Het staat er echt: de feitenrechter zal moeten vaststellen welk deel van de psychische schade van de betrokkene een vorm van affectieschade is en welk deel vergoedbare psychische schade. Het maken van een dergelijk onderscheid is wellicht uit een oogpunt van strikte wetssystematiek verdedigbaar, voor psychologen en psychiaters is zij een mission impossible.*

Niet alleen voor psychologen en psychiaters, denk ik. De advocaat-generaal bij de Hoge Raad Strikwerda had in zijn advies een veel betere oplossing, die echter niet gevolgd werd door de Hoge Raad. Daarom citeer ik haar hier, als waardig slot van een gedenkwaardige zaak, vol van donker verdriet en onmetelijk leed, maar ook met uitzicht op klein herstel:

De affectieve relatie verhoogt als het ware de gevoeligheid voor shockschade, maar dit betekent niet dat, indien eenmaal shockschade, d.w.z. psychisch letsel, is vastgesteld, bij de vaststelling van de omvang van de immateriële schadevergoeding voor dat psychisch letsel affectie als aftrekpost in rekening moet worden gebracht.

Vijftig ...

Wie verre reizen maakt, kan lang verhalen. De meeste van mijn verhalen hebben te doen met stadsbussen en ver kom je daar niet mee. Daarom zijn ze kort. Stadsbussen gaan altijd naar een station. In mijn geval is dat station Nijmegen Centraal. Daar is sinds kort een winkeltje van Albert Heijn gevestigd. Links daarvan (als je naar binnen gaat) bevinden zich de toiletten. Daarover gaat dit korte verhaal.

Wie vroeger hoge nood had bij aankomst óp of vertrek ván het station Nijmegen, kon op dezelfde plaats als nu terecht. De toiletten zagen (en zien) er keurig uit. Anders dan in de trein. Je moest toen op een wit schoteltje vijftig cent neerleggen, in de buurt waarvan een niet zo jeugdige mevrouw, gezeten op een eenvoudige stoel, nauwlettend toezag of je genoeg betaalde. Daarna kon je ongehinderd doorlopen naar de kleine hokjes of de pissoirs. Het een kostte evenveel als het ander.

Sinds 1 januari 2002 is de prijs cijfermatig hetzelfde gebleven: 50 eurocent. Er is een tourniquet aangebracht en daarvoor staat een soort machientje met een gleuf waar je die 50 eurocent in moet stoppen. Als je dat gedaan hebt, laat het tourniquet je door. De mevrouw is verdwenen en daarvoor in de plaats staat er een forse meneer, die desgevraagd inlichtingen verstrekt.

Uit deze gelegenheid komend ontmoet ik een man die erheen gaat. Hij kijkt even en roept vervolgens verontwaardigd naar zijn reisgenoten, die op afstand staan te wachten: '*Voor een gulden en een dubbeltje pissen, dan maar wild.*'

De fout is, verklaren onze overheden, dat we allemaal nog denken in termen van een munt die niet meer bestaat.

Bij het opstaan

Jouw vogels zingen in die andere wereld.
Over een nieuwe tijd. Hier is het stil.
Ik laat koud water in de wasbak lopen
En denk, wat moedeloos: was dít zijn wil?

Van de gestorvenen – gehaat, bemind –
Wordt mij de ademstille staat vertrouwder:
Ik hoor al tot hen en zij schragen mij.
Ik sta geleund tegen hun sterke schouder.

Was dít zijn wil? Ik kleed mij langzaam aan
En buk heel diep voor de vergeten veter.
Misschien moet ik toch naar de kapper gaan.
Want het is tijd. En leven is toch beter.

Nijmegen, 27 juni 2002

Palmen

Haar eerste boek *De wetten* had groot succes. Mij viel het zo tegen dat ik *De Vriendschap* niet eens gelezen heb. En *IM* heb ik, naar ik dacht voorgoed, na de eerste zinnen weggelegd. Je kunt het ook te gek maken.

Vanmorgen, 31 augustus, lees ik een interview met haar in *De Gelderlander* van een hele pagina. En, om in mijn beroepstaal te spreken, ik ga radicaal om. Dit is een bijzondere vrouw, die ik onrecht moet hebben aangedaan (alhoewel zij dat niet gemerkt zal hebben) door te gehaast lezen of vooringenomenheid over een boek dat als titel voert *De Wetten* en niets over 'mijn' wetten zegt. Ik heb ervaren dat ik nogal dikwijls mijn mening over mensen moet herzien, meestal ten goede, soms ten kwade.

Je moet natuurlijk ook, voor je aan het oordelen slaat, kijken met wie de betreffende persoon 'omgaat'. Dat was dus eerst met Ischa Meijer. Twee keer heb ik bij hem mogen optreden. Ik vond hem origineel en sympathiek en ik heb reden (en zelfs bewijs) om te geloven dat die waardering niet volstrekt eenzijdig was. Een bijzonder mens, en dat was-ie. En voor Hans van Mierlo heb ik vanaf zijn studententijd een steeds groeiende waardering, grenzend aan bewondering, gekoesterd, hoewel ik hem nadien maar weinig meer in de persoonlijke sfeer ontmoet heb. De geliefde van zulke mannen moet zelf ook verre van gewoon zijn.

Waarom dat interview mij zo radicaal deed omgaan? Ik kan dat moeilijk uitleggen zonder in details te treden die de lezer niet kunnen boeien. Het was het gehéél dat mij ontroerde en de

herkenning van een gemoedstoestand in een detail van uitzonderlijke aard:

> *Het geeft een heerlijk gevoel om belasting te betalen. Het geeft een gevoel van macht en kracht: ik draag mijn steentje bij aan de mensen die het minder goed hebben.*

Als ik zeg dat ik dat gevoel herken, zullen velen denken: wat een huichelaar. Want belasting betalen is goed geld naar kwaad werk sturen. Maar wie arm is geweest en arm opgevoed, kent deze gewaarwording en ik zeg beslist niet dat ze zo voortreffelijk is. Het *gevoel* van macht en kracht is hoogstens neutraal te noemen op de ladder van de ethiek; macht en kracht zelf zijn, naar iedereen weet, hoogst gevaarlijk.

Vrij lang geleden, toen de top van de inkomstenbelasting 72% bedroeg, was het toch een *machtig* gevoel te beseffen dat je, zij het onvrijwillig, van iedere gulden die je over die top verdiende (de top was, ik geef het toe, bij mij erg klein) maar ruim een kwartje overhield.

In de trein las ik *De Wetten* opnieuw. Het deerde mij nu in het geheel niet meer dat het niet over 'mijn' wetten ging. En dat niet alleen omdat ik die wetten in het verloop van mijn tijd minder ben gaan liefhebben. Ik dacht nu: het is een goed boek, zoals ik toen dacht: het is een nogal slecht boek. Beide 'issen' verraden een essentiële fout: de objectivering van het puur subjectieve. Daarom moet het niet (alleen) zijn: '*Let us kill all the lawyers*' maar: '*Let us kill all the critics too*'. En zelf uitmaken wat we mooi, goed en aangrijpend vinden, wat lelijk, slecht en saai.

Mijn programma: kijken of *De Vriendschap* nog ergens te koop is (ze wordt, ook in dat ander opzicht, steeds zeldzamer), vervolgens toch maar doorlezen in *IM* en bij *Geheel de Uwe* vooral niet denken aan wijlen Fortuyn.

Kleine hebzucht loont niet

– 1 –

Op 17 december 1993 heb ik in het diepste geheim de sociaal-democratie afgezworen en mij geschaard onder de ook toen al groeiende rijen van het kapitalisme. In plaats van het in zure arbeid vergaarde, gespaarde geld op een bankboekje te zetten met 2¾% rente 's jaars of minder, heb ik mij, in nauwe samenwerking met mijn vrouw, die ik van toen af echtgenote begon te noemen, door een bankemployé laten overhalen om 220 aandelen BOLS WESSANEN aan te schaffen tegen een koers van fl 43,40 per aandeel van, nominaal, twee gulden. De kort voordien tot stand gekomen combinatie van verfijnde etenswaren met goed Hollandse jenever bood, zo werd ons gezegd, een glanzend vooruitzicht op onnoemelijke winsten. Het kostte ons weliswaar, inclusief provisie, fl 9683,48, maar dat voorschot op geluk konden we ons permitteren, nu al onze kinderen in eigen onderhoud voorzagen.

Het aandeel is in die bijna negen jaar van ongekende welvaart en tot de hemel reikende beurskoersen zowat als enige nooit die fl 43,40 te boven gekomen. Telkens wanneer er in de donkerte van de dalende lijn enig licht leek door te breken, kwam een nieuwe ramp dat licht verduisteren. De ooit zo geroemde combinatie bleek fataal voor de winst en koers van het bedrijf en Bols werd dan ook na verloop van tijd door Wessanen stoutmoedig afgestoten. We mochten niet voor Bols kiezen dus dóór met Wessanen, dat nu van een blijvende verliespost zou zijn bevrijd. Helpen deed het niet. Zowat ieder jaar kwam er een winstwaarschuwing, wat, zoals we nog moesten leren, aankondiging van verlies of minder winst betekende.

Toch was er één lichtpunt: ieder jaar werd dividend uitbetaald, voornamelijk in de vorm van nieuwe aandelen. Per jaar kregen we er zo ongeveer twee bij, zodat het aantal aandelen in ons bezit dicht bij de 235 kwam. Weliswaar werden die aandelen steeds minder waard, waardoor de aangroei fictief bleef, maar voor een beginnend kapitalist blijft dat lang onduidelijk.

Vandaag de dag staat het aandeel op 7,46 euro, dat is fl.16,44. Er wordt van gezaghebbende zijde meegedeeld dat Wessanen en zijn directeur nog één jaar krijgen en anders zal het reeds lang van de AEX geschrapte bedrijf worden opgeheven.

We dachten 234 aandelen te hebben, maar toen de laatste dividenduitbetaling kwam, bleek plotseling dat dat aantal geslonken was tot 211; 24 minder dan aangekocht en verworven, terwijl we nooit enig aandeel hadden verkocht. Dat had te maken met een transactie van ongeveer een jaar geleden, die wij, ondanks uitvoerige uitleg, niet begrepen. En dus stilzwijgend hebben aanvaard.

De waarde van onze aandelen WESSANEN is nu 211 x 7,46 x 2,20371 = fl 3.469,-, nog te verminderen met verkoopprovisie voor de bank, als we zouden besluiten ze te verkopen. Dat doen we vanzelfsprekend onder geen voorwaarde, want wie houdt niet het meest van zijn gehandicapte kind?

– 2 –

Eenmaal kapitalist nooit meer socialist. Zo leek het toen we twee jaar terug aan een nieuw waagstuk begonnen, waaraan, zoals ons werd gezegd, amper enig risico was verbonden. Aanschaf van obligaties met looptijd van twee jaar, die jaarlijks 10 3/8ste % opleverden, een fabuleuze rente zeker na de belastingherziening, die maar 4% daarvan fiscaal belastte. Het enig risico, dat geen echt risico was, bestond hieruit dat de lening was gekoppeld aan de koers van AHOLD, dat luxueuze monsterbedrijf dat alleen maar winsten maakte en over heel de wereld

voedingsbedrijven overnam. Maar God of het lot straft de overmoedigen en zie, ongeveer een half jaar voor afloop van de lening begon de koers van Ahold om telkens een andere reden (Argentinië, VS, accountancybedrog enzovoort) drastisch te dalen en hoewel de rente over twee jaar een flink bedrag opleverde, overtrof het verlies deze winst glorieus.

– 3 –

Toch maar volhouden, zij het na deze fiasco's langs een andere lijn. Goklust is, zoals ik uit ervaring weet, niet een typisch rechtse karaktertrek. Maar links doet mee ondanks zijn geweten, rechts omdat zijn geweten ertoe dwingt of minstens dringt de grote slag te slaan. Drie loten gekocht van de Staatsloterij met automatische afschrijving van 90 gulden per maand. Een paar keer in de prijzen gevallen maar nooit tot een waarde die de fl 90,- nabij kwam. Tot de loting van dit jaar 13 augustus. De eindcijfers van onze drie loten zijn 2, 4 en 6. Het voorlaatste cijfer telkens een 2. Dat levert eindcijfers op van 22, 24 en 26. De loting wees het cijfer 2 aan voor een prijs van 20 euro's. En het cijfer 22 viel ook onder de prijzen. Men telt de gewonnen prijzen bij de Staatsloterij meteen op. Wie schetst mijn verbazing toen ik daarna moest lezen dat op 22, na optelling, ook maar 20 euro's was gevallen Ik dacht dat moet een schrijffout zijn, en zo nee, een denkfout. Maar het was noch het een noch het ander, want ik ontving voor 2 plus 22 niet meer dan 20 euro's. Als behoorlijk rekenaar kwam ik tot de conclusie dat voor 22, hoewel onder de prijzen vallend naast 2, de prijs nul moest zijn. Ik dacht: ik ga toch eens aan de directie van de Staatsloterij vragen hoe dat zit. Want het lijkt me onlogisch en oneerlijk. Maar daar is niets van gekomen. Zulke vragen stel je niet in het kapitalistisch heelal. Logica en eerlijkheid. Kom, kom. Ga weg.

Ik ben, 'a wiser and sadder man', bejaard en wel teruggekeerd naar de sociaal-democratie. Terug naar Jan Marijnissen.

De hemel

Goed nieuws is weinig opwindend. Dat een vrouw het binnen of buiten huwelijk vijftig jaar met één man heeft uitgehouden, wordt in regionale kranten nogal eens als curiosum vermeld, maar álle kranten vertellen het ons met smaak, liefst geïllustreerd met een foto van het eens gelukkige paar, als een andere vrouw in het vijftigste jaar van haar huwelijk haar man met arsenicum heeft vergiftigd.

Dante moet bij zijn compositie van *De Goddelijke Komedie* aanzienlijk meer moeite hebben gehad met zijn beschrijving van de hemel dan van de hel. Over gelukzaligheid valt weinig meer te zeggen dan dat het de toestand van geluk met die van zaligheid combineert. Dat is, denk ik, ook de reden waarom onze voorstelling van de hemel evenals die van onze voorouders zo vreselijk kinderachtig overkomt. De aanschouwing van God en het voortdurend gezweef rondom Hem als engel, het is toch moeilijk voorstelbaar dat je daar in alle eeuwigheid genoeg aan hebt. Er zal best nog wat bij komen, maar wat? Is eeuwigdurend geluk niet tegenstrijdig met de 'condition humaine'?

Het *Paradijs* houdt veel meer dogmatische levenslessen in dan de *Hel*, ook al zijn daarin evenals in de Hel negen cirkels te onderkennen:

> *Want het taaie voedsel dat ge tot u hebt genomen, vereist nog enige hulp voordat het is verteerd. Open dus uw geest voor de waarheid die ik u nu blootleg, en laat haar goed tot u doordringen. Want iets begrijpen zonder het te onthouden leidt niet tot kennis... De andere zaak waarbij het er dus om gaat wat wordt geofferd, kan best van dien aard zijn dat*

men geen misstap begaat als men de ene offergave voor de andere verwisselt. Maar laat niemand een last die op zijn schouders rust naar eigen inzicht vervangen zonder dat de zilveren en de gouden sleutel zijn omgedraaid. En laat men iedere verwisseling als dwaas beschouwen, waarbij de zaak die men laat schieten zich niet ten opzichte van de zaak die men op zich neemt verhoudt als vier tot zes. En daarom kan een zaak die zoveel waarde heeft dat ze iedere balans doet doorslaan nooit afdoende door een andere worden vervangen.

Ik heb mij afgevraagd of iets onthouden zonder het te begrijpen niet veel noodlottiger is dan iets begrijpen zonder het te onthouden. Maar ik zit vooral met het omdraaien van die sleutels en met verhouding 4 tot 6 waarin wat vervangen wordt moet staan tot het vervangende.Wellicht moet het vervangende anderhalf keer zo zwaar wegen als wat vervangen wordt, maar hoe meet je dat? Waarom juist die verhouding? Waarom mag je niet op basis van gelijkheid vervangen? Welk offer, welke zaak heeft zo veel gewicht en waarde dat ze onvervangbaar is. Een noot bij de vertaling door Frans van Dooren leert dat hiermee de gelofte van kuisheid wordt bedoeld, die alle waarden te boven gaat. Waarom die gelofte en niet die van armoede of van gehoorzaamheid?

Maar wij moeten zwijgen want aldus sprak Beatrice en zij, als uitverkoren en geliefde vrouw, zal zeker beseft hebben dat het de gelofte van kuisheid was die, ook in haar tijd, het meest werd geschonden. Zoals, gelijk nu de media uit alle windstreken dagelijks melden, dat ook in onze tijd het geval is. Mission impossibe?

De hel

Rijk geïllustreerd zou ik *Hollywood Babylon* (1975) van Kenneth Anger beslist niet willen noemen. Eerder nog een nogal rijkelijk van teksten voorziene fotoreportage van de schandaalgeschiedenis van Hollywood. Voordat de tekst aanvangt, hebben we acht volle pagina's prenten moeten doornemen, die de pracht en de praal van Hollywood moeten verbeelden.

Maar al snel daarop komen de ontgoochelingen in beeld. Het begint met Olive Thomas, Ziegfeld Follies' Queen, die twintig jaar oud, in een Parijse hotelkamer vergif innam, waarschijnlijk omdat zij vergeefs had getracht genoeg cocaïne te pakken te krijgen voor haar verslaafde man Jack Pickford; dan komt de meer dan onsmakelijke geschiedenis waarin 'Fatty' Arbuckle de hoofdrol speelde en Virginia Rappe zijn meer dan vermoedelijk slachtoffer was. Al ging de dikkerd strafrechtelijk vrijuit, met zijn glansrijke carrière als komediant was het gedaan. De veelgeprezen Charlie Chaplin, de grandioze schlemiel, is beurtelings dader en slachtoffer in de strijd des levens, een schatrijke schooier, wonend in een huis met veertig kamers, aan wie wijlen onze Tom Manders nu en dan doet denken. Het hoofdstuk over Chaplin heeft als titel: *Charlie's nymphs.* Een opname over de volle bladzijden 116 en 117 geeft daarbij fotografische toelichting: Charlie liggend op een stoel, de ogen welhaast gesloten, omgeven door twintig jonge nimfen, die zonder uitzondering met bewondering naar hem opblikken. Nogal weerzinwekkend.

Het boek van Anger gaat vooral over de jaren twintig en dertig. Op de 'roaring twenties' volgden de in hun geheel genomen

ook voor Hollywood tragische jaren dertig, waarin eindelijk een moraalridder optrad: Will Hays, die strenge regels opstelde over wat op de filmset wel en vooral wat niet mocht worden vertoond. Over wat daarbuiten gebeurde had hij geen macht. Na de Tweede Wereldoorlog kreeg een deel van Hollywoods 'stardom' het juist buiten de scène zwaar te verduren. Het andere deel maakte hen zwart als communist of sympathisant met het communisme. Er werden nogal wat zelfmoorden gepleegd en er verdwenen veel sterren hetzij naar het kerkhof van de roem hetzij naar Europa. Wat nogal eens op hetzelfde neerkwam.

Veel moorden bleven onopgelost, meer dan eens als gevolg van intriges of omkoperij. Zo weten we niet of de dood op 23 augustus 1926 van de te mooie, 31-jarige Rudolph Valentino, 'the great lover', te wijten was aan buikvliesontsteking, aan een arsenicumvergiftiging door een in de steek gelaten filmster of aan een schietpartij, uitgaande van een vertoornde echtgenoot die hij tot hoorndrager had gemaakt. Ook werd wel gezegd dat hij zijn dood had gevonden toen de syfilis die hij had opgelopen, zijn hersens bereikte. Of dat kan weet ik niet.

Valentino was geliefd bij veel vrouwen, maar de media hielden niet van hem. Daarin werd zelfs getwijfeld aan zijn potentie als man. Dat kreeg wel enige waarschijnlijkheid toen bekend werd dat de twee vrouwen met wie hij getrouwd was geweest, lesbisch waren. Zijn grafkist was, zoals we op een foto zien, versierd met een bloemenkrans van Benito Mussolini, die in 1922 in Italië aan de macht was gekomen en vanaf 1924 als dictator optrad.

Dat er van verschillende zijden felle protesten loskwamen tegen de losbandige orgieën in Hollywood laat zich begrijpen in een land waar het puritanisme altijd een sterke stroming is geweest. Bisschoppen en dominees gingen zich er intens mee bemoeien. 'Het kerkhof van de deugd' noemde een van hen het. En dat terwijl tongkussen in films door Hays niet werd toegestaan.

Clara Bow, 'the hottest jazz baby in films', maakte het dan ook wel bont, toen ze het met een heel elftal deed en ze allemaal een venerische kwaal bezorgde. Vervelend was voor haar dat haar privé-secretaresse Daisy Devoe nauwkeurig op schrift had gesteld wat Clara zoal had uitgehaald en die memoires vervolgens verkocht aan het tabloid dat haar het meest betaalde: *GraphiC*. Mogelijk zal het een enkeling onder mijn lezers verwonderen dat Clara, toen zij Daisy voor de rechter sleepte, als winnares uit de strijd kwam. Daisy kwam in de gevangenis terecht. Clara had echter te veel op haar kerfstok, maar vooral was zij te slecht uit de publiciteit gekomen, om nog ooit met succes terug te komen op de filmset.

Terwijl Daisy DeVoe vlijtig aantekeningen maakte over het gedrag van haar werkgeefster, Clara Bow, beschreef de ook nu nog bekende Mary Astor vlijtig en tot in de puntjes haar eigen gedrag. Dat was niet onberispelijk, maar ze gaf het wel waarheidsgetrouw in haar dagboek weer. Dit dagboek werd daarom na de echtscheidingsprocedure, waarin het door de rechter als bewijsmiddel tegen haar terzijde werd gelegd, toch als pornografie verbeurd verklaard en aan de vlammen prijsgegeven. De passages die daartoe leidden zou je tegenwoordig in elke roman kunnen tegenkomen, maar dat betekent niet dat ze voor het Amerikaanse publiek van toen (1935) niet schokkend waren.

Haar man, Dr Thorpe, had het dagboek gevonden, toen hij in de kast op hun slaapkamer tussen het ondergoed van zijn vrouw zocht naar een paar manchetknopen die hij kwijt was. Hij sloeg het boek open, wat hij natuurlijk niet had mogen doen en beter niet had moeten doen, en las daar over een '*remarkable staying power. I don't see how he does it!*' En hij merkte al snel dat het compliment niet aan zijn adres gericht was. Verder lezend kwam hij erachter dat de man waarover Mary Astor zo pittig schreef ene George Kaufman was, een man met wie zij toen al ruim zestien maanden een hartstochtelijke verhouding beleefde. Over weer twee volle bladzijden (276-277) treffen wij in het

boek van Anger een portret aan van deze Kaufman, zo uitzonderlijk walgelijk dat je je wanhopig gaat afvragen waarom knappe vrouwen toch zo vaak op zulke rokende, brildragende monsters vallen. Mary Astor geeft daarop in haar dagboek zelf het antwoord:

> 'Als George eenmaal zijn bril afgezet heeft, wordt hij een heel ander mens', en, nu overgaand in het Engels omdat ik vastloop op de beslissende zinswending: *'We saw every show in town, had grand fun together and went frequently to 73rd Street where he fucked the living daylights out of me... Was any woman ever happier? It seems that George is just hard al the time.'*

Daar kon de tot dan toe brave doctor Thorpe natuurlijk niet tegen op en van de weeromstuit werd hij zelf ook een rokkenjager. Zijn uitspattingen werden 'the talk of the town'.

Anders dan in andere gevallen, zoals dat van Clara Bow, hinderde deze amoureuze episode de carrière van Mary Astor allerminst. Zij speelde daarna met groot succes de valse hoofdrol als verleidster in de beroemde film *The Maltese Falcon*

Om dit verhaal een ingetogen einde te geven vertel ik enkel nog dat de zelfmoord van biechtvader Paul Bern in 1932 het meest besproken onderwerp uit die tijd vormde. Hij was geen biechtvader maar had die naam te danken aan zijn 'compassionate nature'. Twee maanden na zijn tweede huwelijk met Jean Harlow nam hij afscheid van haar en van het leven met een roerend briefje. Hij moet een bijzonder mens geweest zijn, want de dag na zijn dood verdronk zijn eerste vrouw zich in de Sacramento River.

Kortom een raar boek.

Menu met vier gangen

VOORGERECHT

Als Xander een geldschuld uit lening heeft aan Ysbrand, die door Zelig willens en wetens wordt betaald, is Xander daardoor jegens Ysbrand van zijn schuld af. Vooral vanuit de Engelse literatuur uit de victoriaanse periode kennen we de vaders die de schulden die hun losbollige zoons in bordeel, pub en aan de speeltafel hebben gemaakt, voor hun rekening nemen om de zoons in staat te stellen met een schone lei aan het echte leven te beginnen.

Dat is civiel recht.

Kijken we nu naar het strafrecht. De advocaat van onze Xander heeft met veel moeite weten te bereiken dat de rechter de tegen Xander geëiste gevangenisstraf omzet in een flinke geldboete. Als Xander die boete fiscaal op zijn belastbaar inkomen in mindering kan brengen, wordt zijn boete, al naar gelang het tarief waarin hij voor de inkomstenbelasting valt, flink tot zeer flink verminderd. Weet Xander het gedaan te krijgen dat de boete voor rekening komt van de BV, waarvan hij directeur en grootaandeelhouder is, dan zal de boete nog minder zwaar op hem drukken. Maar als onze Ysbrand de boete voor hem betaalt, is de vergeldende kracht van de boete gedaald tot nul en zelfs uitgegroeid tot een voordeel als Xander het aandurft de door Ysbrand betaalde boete van zijn eigen inkomen of winst af te trekken. Kortom een van de bezwaren tegen de geldboete, overigens een zeer doelmatige straf, is dat niet tot zeer moeilijk te achterhalen is of deze straf in de mate als door de rechter bedoeld neerkomt op de veroordeelde. Geld draagt wel een beeltenis, maar er hangt geen naamkaartje aan.

Jan, vijftien jaar oud, was betrapt op 'zinloos' geweld in de vorm van ernstige mishandeling van Kees, die daardoor een schade opliep van vijfhonderd gulden. Jan werd daarvoor voorwaardelijk niet vervolgd, maar moest dan wel de schade van Kees binnen een bepaalde tijd voldoen. De schade wérd tijdig vergoed, maar door de moeder van Jan, zoals zij zelf op de zitting vertelde. Civielrechtelijk was de zaak nu geheel in orde: Kees had gekregen waar hij recht op had. Maar Jan had nog niets aan zijn moeder terugbetaald en had dus nog voor geen centje pijn geleden. Daarom vorderde de officier van justitie toch tenuitvoerlegging van de voorwaardelijk opgelegde straf en de kinderrechter ging daarmee akkoord. De straf moest immers, zo betoogde hij, ook een 'opvoedkundige waarde' hebben en daar kwam op deze manier niets van terecht. Jan had uit eigen beurs moeten betalen.

Een wijs oordeel? Ik zou daarop ja zeggen als de vraag wie de boete, wie in dit geval het schadebedrag daadwerkelijk heeft betaald in het merendeel der gevallen zou kunnen worden vastgesteld. Maar dat is bij lange na niet het geval. De jongen had een eerlijke moeder en dat was voor hem pech. Bovendien had zijn moeder ook bij een vorig akkefietje de schade die haar zoon had aangericht, betaald en toen had hij haar na enige tijd dat bedrag wel terugbetaald. Waarom zou dat op den duur ook in dit geval niet gebeurd zijn? Rechters denken ten onrechte dat zij ook in de toekomst kunnen zien.

HOOFDGERECHT

Aansprakelijkheid voor zaak- en letselschade in het wegverkeer, wie heeft er als hij oud is geworden, nooit mee te maken gehad? De verzekering speelt er een belangrijke rol bij. En ook is van groot belang de sterk verhoogde gevaarzetting die van gemotoriseerd verkeer uitgaat, van nietige bromfiets tot kolossale vrachtauto en hun al dan niet voorzichtige bestuurders. De an-

dere deelnemers aan het verkeer – kinderen, voetgangers, fietsers – zijn daardoor bijzonder kwetsbaar. Botsingen tussen twee voetgangers hebben, als je het woord botsing letterlijk neemt, bijna nooit een schadelijk gevolg voor een van hen. En zijn veel eenvoudiger te vermijden.

De gedachte om schade waarbij enerzijds de gemotoriseerde verkeersdeelnemer, anderzijds de kwetsbare verkeersdeelnemer betrokken zijn, geheel voor rekening te brengen van de eerste, ongeacht wie schuld heeft aan de aanrijding, is vanuit rationeel oogpunt te verdedigen. Zij is in enkele buitenlandse rechtsstelsels verwerkelijkt zonder dat daar van grote bezwaren gebleken is. De reeds genoemde verzekering, die voor gemotoriseerd verkeer verplicht is, draagt daar een grote steen aan bij. Toch is het wetsvoorstel dat de aansprakelijkheid in het wegverkeer radicaal langs die lijn wilde regelen, ingetrokken. De verzekeraars dreigden op voorhand met forse verhoging van de premie voor een WA-polis. Maar de echte reden was, denk ik, dat het gevoelsmatig erg moeilijk is te accepteren dat iemand die een auto bestuurt aansprakelijk is, vaak ten onrechte vertaald als schuldig, ook wanneer hij geen enkele fout heeft gemaakt, zelfs dan wanneer hij met gevaar voor eigen lijf en leden vruchteloos heeft getracht een aanrijding met een onvoorzichtige fietser te vermijden en daarbij zijn eigen auto en zichzelf in de prak heeft gereden. Bij letselschade in het verkeer treden bovendien vaak grote emotionele gevolgen op. Zelfs wanneer iemand zonder enige verkeersfout te maken als autobestuurder bij de dood van een ander, zeker van een kind, betrokken is, zal hij in veel gevallen grote moeite hebben met de verwerking. Hij had toch ook nóg langzamer, in het geheel niet of langs een andere route kunnen rijden. Er komt nu een wat minder radicaal werkend systeem in de wet, dat echter terecht blijft uitgaan van de noodzaak in het overdrukke gemotoriseerde veld, de kwetsbare deelnemer extra bescherming te bieden.

Letselschade komt ook buiten het wegverkeer voor, al is dat haar belangrijkste werkterrein. Wie iets van civiele rechtspraak afweet, weet ook dat procedures over letselschade (1) *eindeloos lang kunnen duren,* vaak door toedoen van de erbij betrokken verzekeringmaatschappij, (2) *veel geld kosten* en (3) *soms dan ook nog beroerd aflopen* voor degene die de schade heeft geleden. Over die lange duur zal ik kort zijn: een veel ruimhartiger toewijzing in kort geding van een deel van de schade zou op dit punt al een aanmerkelijke verbetering zijn.

Maar nu over de kosten, die, met name voor de middeninkomens, die er niet voor in aanmerking komen gratis of tegen sterk gereduceerd tarief te procederen, een niet te nemen obstakel opwerpen. Daarom vraag ik opnieuw aandacht voor het zo verguisde *no cure no pay*-stelsel, al dan niet in combinatie met honorering naar een bepaald percentage van de opbrengst. In dat stelsel verklaart de advocaat zich vooraf bereid geen honorarium (wel zijn kosten) in rekening te brengen als zijn cliënt zijn zaak verliest, terwijl hij bij winst het normale honorarium in rekening brengt of een eveneens tevoren afgesproken percentage van de opbrengst (*quota pars litis*). Beide afspraken zijn door de Orde van Advocaten verboden. Als ik in het verleden het stelsel verdedigde, viel mij op hoe heftig advocaten daartegen stelling namen. Ik begrijp nog steeds niet waarom en vind de contra-argumenten zwak. De Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) heeft onlangs in een voorlopig oordeel te kennen gegeven dat de verboden wel eens in strijd zouden kunnen zijn met de Mededingingswet.

Juist voor in het verkeer opgelopen vaak zware letselschade is toepassing van *no cure no pay,* al dan niet verbonden met *quota pars litis,* uitermate geschikt; immers een uitkomst voor personen die grote schade hebben opgelopen in het verkeer en wat inkomen betreft in het midden zweven. De Orde van Advo-

caten legt de nadruk op twee bezwaren: (a) de advocaat krijgt daardoor te veel belang bij de zaak en (b) het aantal claims zal kolossaal toenemen als iedereen die zijn proces verliest, tevoren weet dat hij dan zijn advocaat niet hoeft te betalen. Het eerste bezwaar komt mij rijkelijk hypocriet voor. Een advocaat heeft altijd belang bij de uitkomst van de zaak, want goede uitkomsten vermeerderen zijn klandizie exponentieel. Bedoelt men te zeggen dat het financieel belang van de advocaat bij winst of verlies dan te groot wordt, dan is ook dat een vrij onzinnige gedachte. Iedere advocaat weet dat het bij een verloren zaak moeilijk tot onmogelijk is het volle tarief te hanteren dat wordt opgevoerd als hij als glorieuze winnaar uit de strijd te voorschijn komt. En is het niet doodgewoon om bij incasso's een bepaald percentage van het binnengebrachte bedrag in rekening te brengen en dus nihil bij mislukking?

Ook het tweede bezwaar weegt niet zwaar. Advocaten willen, dat is bekend en niet onmenselijk, graag veel verdienen. Daarin lijken ze op de makelaar, die al sinds onheuglijke tijden met *no cure no pay* én het *quota pars litis* moet werken. Als die een verkoper binnen krijgt die een krot voor een veel te hoog bedrag van de hand wil doen, zal hij hem toevoegen: 'Gaat u dat maar eens bij een van mijn collega's proberen.' Zo zal ook een advocaat een kansloze of weinig kans biedende claim niet aannemen bij toepasselijkheid van *no cure no pay.* Hij krijgt dan immers voor veel werk hoogstwaarschijnlijk niets. In de huidige situatie kan hij zo'n claim wel aannemen, omdat hij ook bij verlies een rekening kan uitschrijven. Ten slotte zou ik menen (en hier ligt, schrik niet, vergelijking voor de hand met de strafbaarheid van drugsgebruik en drugshandel) dat het, nu de verboden systemen toch veel worden toegepast (en dat is het geval ook al wordt het ontkend), maar beter is de zaak toe te staan en meteen goed te regelen, zodat, om een voorbeeld te geven, een part van vijftig procent of meer van de opbrengst voor de dienstverlener uitgesloten is.

Zou het recht en die het binnen dat domein voor het zeggen hebben, er niet goed aan doen zo nu en dan eigen onmacht toe te geven? En daar de consequenties uit trekken?

Blijkt niet uit al de met geestdrift en zelfverzekerdheid begonnen vervolgingen van mensen die verdacht werden van voorkennis inzake het koersverloop van aandelen én uit de lange tijd daarna volgende even korte als moedeloze mededeling dat van vervolging wordt afgezien (om maar niet te spreken van doorgezette vervolgingen die tot vrijspraak leidden) dat het strafrecht hier te hoog gegrepen heeft en niet opgewassen is tegen dit verschijnsel, dat zeker veel voorkomt, maar dat bijna even moeilijk aantoonbaar is als de misdadige gedachten die een mens koestert maar binnen de wal van zijn tanden besloten houdt?

Wat we dus ten eerste niet weten en wel nooit te weten zullen komen is of de mens in het bezit is van een vrije wil. Voluntaristen en involuntaristen baseren zich op geloof, niet op wetenschap.

Wat we dus ten tweede niet weten en wel nooit te weten zullen komen is of er een God bestaat die de mens geschapen heeft. Gelovigen baseren zich, zoals het woord zegt, op geloof, niet op wetenschap. Maar ongelovigen doen, al laat het woord het tegendeel zien, precies hetzelfde.

Neem ik aan dat er geen God bestaat, dan doet het vraagstuk of de mens een vrije wil heeft er maar zeer betrekkelijk toe. Wij zijn dan als de dieren en de planten, leven voor onze geboorte heel lang niet, leven heel even wel en na onze dood weer eindeloos lang niet.

Neem ik aan dat God, de schepper, bestaat, dan zijn er twee mogelijkheden: hij heeft de mens voorzien van een vrije wil, zodat deze, als hij wil, het kwade kan doen in allerlei gradaties en vormen. Evenals het goede. Maar de eigenlijke oorzaak van al het kwade (en het weinige goede) is dan toch God, want in zijn almacht had hij de mens ook geen vrije wil kunnen geven. De tweede positie, die inhoudt dat de mens niet is uitgerust met een vrije wil, is simpeler en voor mij theoretisch wat waarschijnlijker. Dan is de mens op het kwade dat hij doet niet aan te spreken. Hij 'kan er niets aan doen' dat hij tot een Hitler, een Mao, een Stalin een Pol Pot of een Mussert is uitgegroeid en dat hij deed wat hij deed.

Maar die tweede optie is wel vervelend voor rechtspraak en

rechters en voor ons allemaal, die dag in dag uit met ons negatief oordeel over anderen gereedstaan. Trouwens ook voor zuster Teresa, voor Mandela en voor al die goede mannen en vrouwen die onberispelijk hebben geleefd en nu slapen in de droom van vrede.

Wij leven in de dagelijkse werkelijkheid zowat allemaal vanuit de gedachte dat we vrij over ons doen en laten kunnen beslissen en veroordelen daarom anderen die niet doen en laten wat wij juist vinden.

Laat mij nu niet op de gedachte komen, alstublieft, dat een mens soms vrij, soms onvrij is of dat sommige mensen wel, andere niet vrij zijn met alle combinaties van die vier mogelijkheden. Want wie moet dan uitmaken hoe het zit? Mijn beste leerling van vroeger roept mij vanuit de verte toe dat psychiaters dat toch dagelijks doen. Ik houd hem op afstand.

Als je denkt aan het heelal waarvan deze aarde maar een nietig onderdeeltje uitmaakt, lijkt het weinig waarschijnlijk dat een Almachtig Wezen zich nu juist met dít stipje in dát geheel bezighoudt.

Dit zijn gedachten zo primitief dat ze me al vanaf mijn zevende jaar hebben geobsedeerd. In het donker kon ik er niet van slapen. Daarna was ik een tijdlang weg in de werkelijkheid van alledag. Van de onrust die dat met zich mee brengt, word je in ander opzicht rustig. Betekent de terugtocht naar de kinderjaren iets onheilspellends of iets triomfantelijks?

Word als de kinderen. Maar kinds worden?

Mijn lijstje

Er zijn heel wat mensen die ik waardeer, wat minder die ik bewonder. Het lijkt een wat onnozele bezigheid, zich bezig te houden met keuzes. Toch is het goed, omdat je daardoor verplicht bent erover na te denken wie je leven en je denken het meest beïnvloed hebben. In het hierna opgestelde lijstje worden in twintig gevallen telkens twee mensen tegenover elkaar gesteld die ik allebei waardeer of bewonder maar van wie ik nu moet beslissen wie uiteindelijk na een lang leven toch mijn voorkeur krijgt. Soms was het bijna onmogelijk te kiezen (nrs. 1, 6,14), maar het moest; andere keren realiseerde ik mij mijn voorkeur voor het eerst. Verder heb ik als eerste van elk paar hem of haar genoemd die, naar ik meen, in de publieke waardering van de twee het hoogst staat aangeschreven. Ook dat was soms moeilijk vast te stellen, vooral ook omdat de algemene publieke opinie en die van deskundigen flink uiteen plegen te lopen. Door een van de namen cursief te plaatsen geef ik mijn voorkeur aan. De personen bewegen zich op het terrein van literatuur, recht, sport en, heel soms, van politiek.

1. Gerard Langemeijer	*Gerard Wiarda*
2. J.W. Goethe	*Heinrich Heine*
3. Connie Palmen	*Nelleke Noordervliet*
4. E. Douwes Dekker	*C. Busken Huet*
5. Balkenende	*Marijnissen*
6. U d'Oliveira	*H. van Maarseveen*
7. J.C. Bloem	*Ida Gerhardt*
8. G. Flaubert	*J. Conrad*

9. Van der Sar	*Waterreus*
10. Bert van Delden	*Harry van den Haak*
11. Charles Dickens	*Anthony Trollope*
12. *Nelson Mandela*	Moeder Teresa
13. *Van Haneghem*	Advocaat
14. Krajicek	*Schalken*
15. Paul Scholten	*Jan Vranken*
16. *Max Rood*	R. Duk
17. John Updike	*Gore Vidal*
18. Van Dis	*Geert Mak*
19. *G. Orwell*	T. S. Eliot
20. *George Eliot*	*E. Brontë*

Bij nr. 20 kon ik maar niet tot een keuze komen. Twee maal gecursiveerd is daarom geen tikfout. Morgen zou ik misschien enkele volgordes omdraaien. Maar, zoals Conrad ons in een van zijn verhalen al bindend voorhield: 'Morgen komt nooit.'

Lezen en voorlezen

Vandaag heb ik voor de tweede keer, in Nederlandse vertaling, *De Eerste Leerschool der Liefde* van Gustave Flaubert gelezen. Het is een formidabele prestatie, zeker als men bedenkt dat hij het boek voltooide op 24-jarige leeftijd. Dat was in 1845 en het zou nog 64 jaar duren tot het voor het eerst werd gepubliceerd. Flaubert was toen (1909) al bijna dertig jaar dood. Een tweede *Leerschool der Liefde* zag wel tijdens zijn leven, in 1869, het licht.

Als Flaubert soms even niet kan boeien, intrigerend is hij altijd.

Ik had een paar dagen geleden mensen op bezoek aan wier smaak en inzicht ik waarde hecht. En ik had erg veel zin om ze een van de kleine stukjes uit deze bundel, waaraan ik twijfelde, voor te lezen om te zien en te horen hoe zij daarop zouden reageren. Maar dat zou wel twintig minuten duren en ik durfde niet zoveel tijd en geduld van hen te vragen.

Flaubert was op dat punt minder scrupuleus. In september 1849 voltooide hij de eerste versie van zijn *Tentation de Saint Antoine*. Er zouden er nog twee volgen. Twee vrienden werden door hem opgeroepen om over het werk te oordelen. Het zou hen door de auteur zelf voorgelezen worden en de afspraak was dat ze hun oordeel pas zouden geven als de voorlezing geëindigd was. Flaubert las voor gedurende 32 uren verdeeld over vier aaneengesloten dagen. De toehoorders, Du Camp en Bouilhet, werd gevraagd een eerlijke reactie te geven. Een van hen zei, met instemming van de ander, dat Flaubert dit werkstuk in het vuur moest gooien en er nooit meer over moest praten. Hun bezwaar kwam er vooral op neer dat zij er steeds tever-

geefs op gewacht hadden tot er in het boek iets zou gebeuren. Nogal pijnlijk dat oordeel voor de gevoelige jonge Flaubert, maar ook: wat een geduld moeten zijn vrienden hebben betracht gedurende die vier werkdagen van acht uur.

Het volgende slachtoffer was George Sand, die toen al (in 1868) een bejaarde beroemdheid was. Zij moest vier uur voorlezen uit *L'éducation sentimentale* verduren. In *De Eerste Leerschool der Liefde* had Flaubert nog minachtend gesproken over *'het soort naaistertjes dat George Sand leest'*, maar inmiddels was tussen hen een hechte, niet-amoureuze vriendschap ontstaan die tot haar dood voortduurde. George Sand schreef in haar dagboek dat ze het werk erg goed vond. En op zijn beurt schreef Flaubert aan een vriendin dat Sand een goed, zij het wat te mild oordeel had, zo lang als haar socialistische hobby maar niet in de verdrukking kwam.

Later weer las Flaubert in de familiekring van George Sand, bij wie hij logeerde, een nieuwe versie voor van *La tentation de Saint Antoine*. Dat duurde van drie tot zes in de middag en van negen uur 's avonds tot middernacht. Sand vond het weer 'splendide'.

Voorlezen door Flaubert was, naar valt aan te nemen, voor zijn luisteraars nogal een karwei. Voor Flaubert zelf werd het lezen een obsessie. Voor *Salammbô*, een boek dat hem vijf jaar heeft gekost, had hij, toen hij halverwege was, meer dan honderd boeken gelezen en hij zegt dat hij voor het onvoltooide *Bouvard et Pécuchet*, waarin hij alle wetenschappen op de korrel neemt, meer dan duizend boeken heeft gelezen. Alle wetenschappen, behalve het recht. Misschien was hij toen hij stierf daar nog niet aan toe. Misschien vond hij het recht geen wetenschap. Erg gecharmeerd van de rechtswetenschap is hij vast niet geweest. Hij is op aanraden van thuis aan de studie ervan begonnen, maar heeft haar nooit afgemaakt.

Flaubert was een perfectionist als er weinigen geweest zijn en zullen zijn. Hoewel hij in zijn 59-jarig bestaan geen ander be-

roep heeft beoefend dan dat van schrijver, staan er maar weinig boeken op zijn naam, zeker in vergelijking met Balzac, Zola en De Maupassant om maar een paar Franse tijdgenoten te noemen.

Het merendeel van de hier vermelde gegevens heb ik ontleend aan de biografie van Herbert Lottman over Flaubert. Ook het volgende staaltje van perfectionisme van Flaubert heb ik bij hem aangetroffen:

> Een geleerde die zich op Flauberts werk wierp, heeft vastgesteld dat hij in de nieuwe versie van *L'éducation sentimentale* 495 veranderingen heeft aangebracht waarvan 420 inkortingen, De meeste van die inkortingen betroffen (in het Engels): 'but's' (125 keer), 'then's' (39 keer), 'for's' (31 keer) en 'meanwhile's' (23 keer)

Flaubert was levenslang een vrijgezel die veel korte en een paar lange verhoudingen heeft gehad. Hij schrijft heel veel over vrouwen, denk aan *Madame Bovary*. Ze trekken hem aan en hij stoot ze (soms grof) af. Hij blijft onder alle omstandigheden een eenzaam man, een soort heremiet, die in een brief uit 1830 aan zijn grote liefde Louise Colet schreef:

> *Ik heb nooit naar een kind gekeken zonder eraan te denken dat het een oude man zou worden; nooit naar een wieg of ik dacht aan een graf. Als ik naar een naakte vrouw had gekeken, droomde ik van haar skelet.*

Lord Haw-Haw

– 1 –

Meer dan een halve eeuw later is het zonneklaar dat het doodvonnis en de executie op 25 september 1945 *door de kogel* van Max Blokzijl, wegens zijn pro-Duitse radiopraatjes tijdens de oorlog, een mede door de tijdsomstandigheden veroorzaakte rechterlijke dwaling van formaat is geweest. Zie: *Kwaad* en *Goed* in mijn bundel uit 2001 *Van mensen en dingen die niet voorbij zijn.*

In de Verenigde Staten kwam de geduchte Ezra Pound, die in Italië radiocauserieën had gehouden pro Hitler en zijn bewind, met de schrik vrij. William Joyce daarentegen trof in Engeland hetzelfde lot als Blokzijl. Hij werd echter op 3 januari 1946 *opgehangen.*

Joyce is voor hen die de oorlog bewust hebben meegemaakt beter, misschien uitsluitend, bekend als Lord Haw-Haw. Die bijnaam had hij te danken aan de journalist Jonah Barrington, die, terecht denk ik, van mening was dat de 'nuisance value' van Joyces praatjes het best kon worden geneutraliseerd door hem belachelijk te maken. Daar slaagde hij grandioos in door Joyce deze bijnaam te geven en hem af te schilderen als een hersenloze idioot van het type Bertie Wooster, schepping van Wodehouse (die zelf na de oorlog ook last kreeg, maar met succes 'verdedigd' werd door George Orwell). Geen dodelijker wapen tegen vuige praat dan bespotting.

Iedereen nam de bijnaam over, en van toen af was er van enige kwalijke invloed van Joyce op de Engelse moraal geen sprake meer. Van toen af, dat wil zeggen vanaf oktober 1939. De Lord was met zijn familie kort voor het uitbreken van de oorlog

naar Duitsland verhuisd en was daar op 18 september van dat jaar met zijn radiopropaganda begonnen. Zijn invloed heeft dus maar heel kort geduurd, al bleef hij aan het woord tot 30 april 1945.

– 2 –

J. W Hall, die de voorgeschiedenis van en het proces tegen Joyce in de vierde serie van *Famous Trials (1954)* heeft beschreven, waarschuwt ons dat deze zaak in haar essentie vooral juridisch-technisch van belang is. Hoewel dat betrekkelijk waar is, zal Joyce het daar niet mee eens zijn geweest. Hoe groot het belang van een uitspraak in het strafproces voor de jurisprudentie ook mag zijn, de verdachte en de daarna veroordeelde zal voornamelijk aan zijn eigen belangen denken. Dit typisch juridische aspect kan ik niet helemaal verwaarlozen, maar ik zal het zo kort mogelijk afdoen.

De eerste vraag die rees, was of Joyce, aan wie hulp aan de vijand in oorlogstijd werd ten laste gelegd, een Brits onderdaan was. Hij was in de Verenigde Staten geboren en later met zijn ouders via Ierland in Engeland terechtgekomen, waar hij zonder moeite, maar ten onrechte, een Brits paspoort wist te verkrijgen. Die vraag werd door de rechter *ontkennend* beantwoord. Joyce was van buitenlandse nationaliteit.

De volgende vraag was dán: kan een niet-Brits persoon voor een niet in Engeland begaan misdrijf door een Engelse rechter worden berecht? Het antwoord van de rechter was: ja, dat kan.

Dat antwoord leidde tot de slotvraag: was het voor de schuld van Joyce van essentieel belang dat hij indertijd een Brits paspoort had aangevraagd en verkregen? Ook deze vraag beantwoordde Mr Justice Tucker bevestigend.

Daarna had de jury gemakkelijk werk. De feiten bestaande uit hulp aan de vijand stonden vast als een huis en werden dan ook niet ontkend.

– 3 –

Joyce probeerde, evenals Céline niet zonder succes deed, van Duitsland naar Denemarken te vluchten. Maar hém lukte dat niet. Bij de grensovergang werd hij door twee Britse officieren ontdekt en door een van hen in een been geschoten. Hij werd gearresteerd.

Hall zegt, iets té cynisch, dat er heel wat moeilijkheden voorkomen hadden kunnen worden als de man wat hoger had gemikt. Het was toen 28 mei 1945. Ruim een half jaar later werd Joyce het lot beschoren dat hem door Hall op 28 mei was toegewenst. Als Joyce had kunnen kiezen, zou zijn keuze wellicht niet verschild hebben van die van Hall.

– 4 –

Het beroep van Joyce tegen zijn doodstraf werd door de rechters van het House of Lords afgewezen, waarna hij de minister van Justitie verzocht hem gratie te verlenen. Nog voor de motivering van de afwijzing van het beroep bekend werd gemaakt – dat gebeurde pas op 1 februari 1946 – wees de minister het verzoek om gratie af. Op die motivering kon blijkbaar niet gewacht worden, hoewel daarin toch motieven zouden hebben kunnen liggen die het gratieverzoek in een ander licht stelden. Maar nee, evenals in het geval Blokzijl, moest de doodstraf vooral snel, snel voltrokken worden. In Nederland heeft iemand gezegd, ik weet niet meer of het in een vonnis stond, dat zulke mensen als Blokzijl het recht op leven hadden verbeurd. Mijn vraag is wie dat uitmaakt, wie dat kan en mag uitmaken.

– 5 –

Voor ons die ver afstaan van die tijden van hysterie en woede (hoewel er tekenen zijn die erop wijzen dat ze aan het terugko-

men zijn), is vooral het einde van het relaas van Hall van enorme betekenis.

Hij betoogt daarin dat wel niemand sympathie zal kunnen opbrengen voor wat Joyce jarenlang in Duitsland had uitgespookt. Weliswaar was hij strikt juridisch-technisch gezien een buitenlander, maar hij had heel lang in Engeland gewoond en geleefd; hij was daar ingeburgerd en liet zich ooit ontvallen dat Engeland het land was, dat hij zo 'dearly' liefhad.

Maar, zo vraagt Hall zich af, en daar raakt hij reeds in 1954 de kern van de zaak, welk nuttig doel kon ermee gediend zijn Joyce op te hangen? Ja, hij hád verraad gepleegd, maar het ene verraad is het andere niet:

> *... the crime of treason by broadcasting propaganda is hardly comparable to that of treachery in the field.*

Er wordt gezegd, aldus Hall, dat de mensen in opstand zouden zijn gekomen als aan Joyce gratie was verleend. Zijn antwoord daarop, én het mijne, is dat de eerste taak van een goed rechtssysteem erin bestaat het redelijk en onpartijdig oordeel van het recht in de plaats te stellen van het gejoel van massaal vooroordeel. Laten we dat ook voor nu onthouden.

Maar, zo besluit hij, het valt ernstig te betwijfelen of er wel zo'n massaal gejoel zou zijn losgebarsten, want, zo had hij ondervonden, bij alle afkeuring van Joyces gedrag bestond bij de jurist en bij de 'leek' vrij algemeen het gevoel dat de beslissing van de rechters verkeerd was:

> *The feeling is not so much that Joyce, having been convicted, should have been reprieved, but that he should not have been convicted.*

Ik schreef in 2003, Hall in 1954.

Twee kleine problemen en het recht

– 1 –

Jean-Jacques Rousseau trok er op zijn oude dag op uit met een botaniseertrommeltje om planten en bloemen te determineren. Er zijn mensen, en het zijn niet de minste, die uren- ja dagenlang door een verrekijker vogels en vogelsoorten bespieden. Ik ben in dat opzicht een analfabeet. Bloemen vind ik, meestal, mooi, maar tenzij het rozen of tulpen zijn, kan ik ze geen naam geven. En van de vogels is van jongs af de mus een kennis van mij, maar tot mijn schrik bemerk ik dat hij steeds meer wordt verdrongen door ander gevleugeld volk. Over het begrip vogelvrij heb ik mij vaak verbaasd. Zo vrij als een vogel betekent het zeker niet, want wie vogelvrij is, valt buiten iedere bescherming van het recht en is blootgesteld aan ieders vervolging. Maar hoe vaak heb ik niet vogeltjes wier naam ik niet ken, gadegeslagen om zo te begrijpen dat vogelvrij het tegenovergestelde is van echte vrijheid. Een vogel, zeker op de grond, is altijd op zijn hoede; het diertje kijkt rusteloos voortdurend om zich heen, want de vijand is overal. Alleen gekooide vogels weten kennelijk dat ze wel hun vrijheid kwijt zijn, maar dat ze daarvoor in de plaats van hun veiligheid verzekerd zijn. Hun gevangenis beschermt hen.

Mijn juridisch probleem gaat over de gekooide vogel. Hoor toe:

U hebt een buurman die ge van ganser harte haat. U houdt daarentegen zielsveel van vogels. Hoe geeft u aan het één én aan het ander op duidelijke wijze uiting? Gewoon zo: u zet in een onbewaakt ogenblik de kooi met zeldzame, peperdure vogels van uw buurman open en nodigt de vogels vriendelijk uit te

vertrekken. Of ze dat echt willen is niet zeker; het hangt ervan af hoe ze hun vorige vrijheid hebben ervaren: ook vogels hebben last van hospitalisatie en sommige willen maar liever in hun kooi blijven waar ze niet zelf voor voeding en onderdak hoeven te zorgen.

Buurman woest natuurlijk. U hebt jegens hem een onrechtmatige daad gepleegd, dat staat vast. Maar vergoeding van de schade die daarvan het gevolg is, stelt buurman niet tevreden. Hij wil u vooral bestraft zien. Kan hij u met succes aanklagen wegens diefstal? U hebt als heer en meester over zijn vogels, andermans goed van u uit bekeken, beschikt. Maar is dat genoeg om u met succes van diefstal te betichten? Nee, want daarvoor is ook nodig dat u wegneemt met het oogmerk van wederrechtelijke *toe-eigening*. En u hebt zich die vogels niet toegeëigend; u hebt ze de vrijheid gegeven. Dát was, naast het pesten van uw buurman, uw oogmerk. Juristen beginnen nu meestal moeilijk te doen: in een en hetzelfde ondeelbare ogenblik hebt u de vogels weggenomen en zich toegeëigend om ze pas daarna de vrijheid te geven. Wie iemand, zo zeggen ze, een portemonnee ontfutselt en de geldbeurs onmiddellijk daarna met inhoud en al in het water gooit, heeft zich die portemonnee ook toegeëigend, maar de vergelijking gaat erg mank: het weggooien is een daad van de dief, het wegvliegen van de vogels.

Hoewel het probleem me niet echt terneerdrukt, houdt het me wel bezig sinds ik ermee geconfronteerd werd in de roman van Henry Fielding, *Tom Jones* (1749). Voor werkende juristen is het boek wat lang, 854 pagina's, maar ze kunnen er wel veel van leren. Fielding is de laatste jaren van zijn leven een strenge 'Justice of the Peace' geweest, maar hij is altijd een vrolijke schelm gebleven. Voor iedere advocaat die de passage wil *naslaan*, houd ik de vindplaats gereed. De eigenaar, een landjonker, vraagt in het boek aan een advocaat om advies. Deze, zijn beroep getrouw, begint met veel omhaal van woorden een onderscheiding aan te brengen tussen eetbare vogels en zangvogels. De

laatste zijn van niemand (de jurist spreekt van *res nullius*) en daarom ontraadt hij de landjonker de zaak voor de rechter te brengen. Als het patrijzen waren geweest, had de zaak heel anders gelegen, want die zijn niet als zangvogels 'of base nature'. Het advies en de motivering ervan ontlokken de landjonker de verzuchting: 'Ik begrijp er werkelijk geen woord van.'

– 2 –

Een ander probleem dat ik tegenkwam, ligt iets meer binnen het domein van de moderne mens.

De zaak speelt zich af in een officieel casino aan een tafel waar Amerikaanse roulette wordt gespeeld. Een man zet vier fiches in ter waarde van in totaal 20.000 gulden. Dat zulke hoge inzetten, fiches van 5000 gulden, mogelijk zijn wijst op een bijzondere speelzaal of liever op een zaal voor bijzondere spelers. Terwijl het balletje aan het rollen is, valt er in de cijferbak een aantal fiches. Als de kogel op een nummer gevallen is en de dolly op het winnende nummer geplaatst, pakt de man, wiens fiches niet in de prijzen zijn gevallen, snel zijn fiches terug. Hij voert aan dat de uitkomst door de fiches die tijdens de omwenteling in de bak zijn gevallen is vervalst. Meestal zal, als zo'n incident zich voordoet, de croupier vliegensvlug het balletje uit de bak grissen, voordat het op een nummer gevallen is, maar dat gebeurde deze keer niet. Uit de stukken van het proces, dat de man in drie instanties verloor, maak ik op dat men de man ervan verdacht zelf die fiches in de draaibak te hebben gegooid.

Wat daarvan zij, de man weigerde de fiches af te geven en voerde bij de rechters aan dat er vals was gespeeld en dat de ervaring hem had geleerd dat als de croupier zijn fiches eenmaal binnen had gegraaid, protesteren achteraf nog nooit geholpen had.

Hij werd wegens diefstal veroordeeld. In hoger beroep kreeg hij een maand gevangenisstraf voorwaardelijk en een geldboete

van 750 gulden. Op het eerste gezicht een niet al te zware straf. Maar ik denk dat de fiches in beslag zijn genomen en aan het casino afgegeven, al laat het verhaal ons daarover in het donker.

Toen het balletje op een voor de man verkeerd nummer was gevallen, gingen de fiches in eigendom over aan het casino. Een wijze van eigendomsverkrijging die ik nog in geen handboek heb aangetroffen.

Het recht weet van geen ophouden.

Ik wel.

Veiligheid of privacy?

De afweging van het belang bij en het recht op veiligheid van de ingezetenen van een staat tegen het belang bij en het recht op privacy van diezelfde ingezetenen zal, op korte termijn, bijna altijd uitvallen in het nadeel van de bescherming van privacy.

Onder privacy versta ik het belang bij en het recht op non-interventie in het leven, het gedrag, optreden en expressie van het individu door de staat en zijn organen.

Hoe komt dat? Naar het mij voorkomt is dit de reden: de staat is wel verplicht, maar onder moeilijke omstandigheden niet in staat de veiligheid van elk individu te verzekeren. Het ziet ernaar uit alsof de overheid in die taak in ons tijdsbestek, waarin er zoveel nieuwe middelen zijn om onveiligheid tot stand te brengen, meer dan ooit te kort schiet. Denk alleen maar aan vliegtuigen, niet alleen die welke bommen op een slapende stad werpen maar ook die welke overdag dichtbevolkte torens ineen doen storten. Telkens wanneer aan de hand van een opzienbarend geval van die onmacht blijkt (te denken valt aan 'zinloos geweld' op straat, maar ook aan terreur- en zelfmoordaanslagen), wordt de overheid als het ware in de bank van de verdachte gezet en verdedigt zij zich door te dreigen met nieuwe maatregelen die voor de toekomst het gevaar, de onveiligheid moeten bezweren. Die maatregelen strekken zich uit over een breed gebied, lopende vanaf instelling van een Commissie die Normen en Waarden moet herstellen (hoe?) tot preventieve oorlogen jegens vijandige, van terrorisme beschuldigde staten.

Daarmee worden de ontevredenen en de angstigen voor het moment gepaaid zonder dat maar enigszins kan blijken dat de

voorgenomen maatregelen heilzaam zullen kunnen werken.

De meeste van die nieuw voorgestelde maatregelen (en met name die in nationaal verband) hebben met elkaar gemeen dat zij ter voorkoming van onveiligheid de privacy van iedereen, ook van hen die om het hardst om die maatregelen tegen onveiligheid roepen, verder aan banden leggen. Op langere termijn zal blijken hoezeer deze aanpak, deze weg leidt tot wat ieder van ons zou willen vermijden: onveiligheid van iedereen tegenover de machten van de staat.

Daarom moeten wij ons opnieuw gaan bezinnen op de vraag of de uitkomst van de afweging in het voordeel van onmiddellijke of van vermeende veiligheid niet zal uitlopen op onveiligheid nieuwe stijl.

Als we bij voorbeeld instemmen met vrijheidsberoving jegens mensen, onder de hypocriete benaming van 'bestuurlijke vasthouding', dienen we ons niet alleen af te vragen welk voordeel dit optreden bij de eerstvolgende alleen nog maar dreigende rellen kan hebben, maar ook in welke mate de veiligheid van alle mensen op de lange termijn bedreigd gaat worden door de in die maatregel verstopte tendens tot onvrijheid van eenieder.

En mag het dan eindelijk eens uit zijn met de kortzichtige rechtvaardiging van zulke maatregelen, die erop neerkomt dat wie geen kwaad wil van al dat soort maatregelen ook geen last zal hebben. Wie iets van de geschiedenis, ook van de meest recente geschiedenis, heeft opgestoken, wéét dat juist zij die het goede nastreven het slachtoffer kunnen worden van de almachtige staat die het kwade voorstaat.

*Souvent l'injustice est dans le délai**

– 1 –

Joseph Conrad vertelt in een van zijn korte verhalen hoe een schip, waarover een nogal slome kapitein het commando voert, in een geweldige orkaan terechtkomt. De 'lading' van het schip bestaat uit een groot aantal koelies, die met hun in den vreemde verdiende geld, bestaande uit munten, op de goedkoopst mogelijke manier naar China teruggaan. Tijdens de storm komen al die munten door elkaar heen op het dek terecht, waar ze, voor zover nog aanwezig, na afloop van het ontij door de bemanning worden verzameld en opnieuw moeten worden verdeeld. De een had natuurlijk meer gespaard dan de ander, maar dat viel bij gebrek aan papieren niet meer uit te maken, want er konden bedriegers tussen zitten die meer munten opgaven dan zij ooit hadden bezeten. Een officier (niet van justitie) opperde de oplossing om de munten weer opnieuw over het dek uit te strooien en de koelies erom te laten vechten. Dat vond de kapitein maar niks, want daardoor konden de sterksten of de slimsten, die misschien het minst hadden gespaard zich 'onrechtmatig verrijken'. Een ander stelde voor al de geldstukken aan de Chinese overheid over te dragen en die met de verdeling te belasten. Ook dat vond de kapitein geen goede oplossing, want, zo zei hij, dan kunnen alle koelies naar hun geld fluiten. Na lang beraad en veel wikken en wegen besloot hij, opperste rechter op zijn schip, de totale waarde van de geldstukken te delen door het aantal koelies en zo ieder een gelijk part te geven. Rechtvaardig was dat, zo begreep hij, niet maar het kwam naar zijn mening, onder de gegeven omstandigheden, de rechtvaardigheid het meest nabij. Zoals dat met willekeurige deelsommen gaat, bleef

er na de deling een aantal geldstukken over en die werden door hem gegeven aan die koelies die van de orkaan het meest geleden hadden. Daarmee had de kapitein, waarschijnlijk zonder het te weten, de idee van smartengeld verwerkelijkt. Van belang in dit verhaal is voor ons nog dat Conrad verzucht dat met beraadslaging en tenuitvoerlegging van het 'vonnis' maar liefst bijna een hele dag gemoeid was.

Voor zo'n slome denker, zo concludeert Conrad, toch nog niet zo'n gekke beslissing.

En dat vind ik ook. En dóórdenkend, realiseer ik mij dat er, zou het probleem bij de Nederlandse civiele rechter op tafel zijn gekomen, en denk nog even niet aan hoger beroep en cassatie, heel wat meer tijd verlopen zou zijn voor de beslissing rond was. Misschien zou na drie jaar uitgemaakt zijn wie op meer en wie op minder dan het gelijke deel aanspraak kon maken, maar allerminst zeker is of in die beslissing, bijvoorbeeld wegens bewijsnood, wegens meinedige getuigen of vervalste geschriften, geen fouten zouden zijn geslopen. Een lang uitgesponnen proces hoeft niet dichter bij de billijkheid te komen dan de pijlsnelle beslissing van de trage kapitein.

– 2 –

Alom in land en buitenland zijn zeer velen ervan overtuigd dat in deze tijd van snelle communicatie het civiele geding dat zich jarenlang voortsleept niet alleen uit de tijd is, maar ook onrechtvaardig *door* zijn traagheid. Uiteraard zijn er binnen elk proces partijen die er, als gedaagden van wie iets gevorderd wordt, belang bij hebben dat de uitspraak lang uitblijft. Maar diezelfde belanghebbenden zullen, als zij eisers zijn die iets te vorderen hebben, juist op haast aandringen.

Voor het verwerkelijken van een essentiële versnelling van de civiele procedure, die al meer dan een eeuw lang vruchteloos wordt bepleit, is een cultuuromslag in Europa nodig, een veran-

dering van visie en mentaliteit in de samenleving, maar vooral bij de deelnemers aan het proces, advocaten en rechters, van wier houding het lot van partijen afhangt. Een hedendaagse Engelse jurist heeft het onomwonden gezegd: het proces moet zijn '*just, speedy and inexpensive*'.

Eenmaal zover gekomen rijst onvermijdelijk de vraag of niet meer dan op beslechting van geschillen moet worden aangedrongen op bemiddeling daarin. Daarmee is men het experiment al geruime tijd voorbij. Omdat de rechterlijke beslissing in beginsel A gelijk heeft gegeven en daarom B ongelijk of omgekeerd, terwijl bij bemiddeling, die niet voorbehouden is aan rechters, dat zwartwitschema per definitie doorbroken wordt, rijst ook nog de vraag welke van beide wijzen van recht doen op die grond de voorkeur verdient. Dat bemiddeling aanzienlijk sneller in haar werk zal gaan dan het gewone vonnissen, is duidelijk. Maar is zij ook overigens te prefereren? Daarop valt geen absoluut antwoord te geven. Er zijn geschillen waarbij het gelijk van de eiser zonneklaar is; eigenlijk zijn dat geen geschillen maar helaas nogal eens geslaagde pogingen tot uitstel van betaling. Bemiddeling heeft dan geen zin en evenmin in die zaken waar een van beide of beide partijen een duidelijke zwartwitbeslissing nodig hebben. Wie aan de rechter vraagt dat het aan zijn tegenpartij, een arts, verboden zal worden over te gaan tot hulp bij zelfdoding in een bepaald geval, heeft evenmin als degene die in dat geval wél euthanasie wil, iets aan de uitspraak van de rechter dat het een beetje mag. Maar in de meeste andere civiele processen die de moeite waard zijn, is voor het standpunt van elk van partijen wel iets te zeggen en dat niet zelden in die mate dat het gelijk van de een dat van de ander zowat evenaart. De zwartwituitspraak is dan op voorhand niet de meest rechtvaardige. Blijft die uitspraak jaren uit, dan kan de verliezer, desnoods in het Nederlands, de Franse uitspraak die als titel boven dit verhaal pronkt, met recht aanhalen.

* Vrij vertaald : dikwijls zit de onrechtvaardigheid in de lange duur van het proces.

De waanzin van het recht

Bij dichters staat het recht niet hoog aangeschreven. Een uit velen: Willem de Mérode en zijn kwatrijn:

Bewaar mij voor den waanzin van het recht,
De sluwe waarheid van de letterknecht,
Het is de wilde haver op den akker,
Van buiten glanzend en van binnen slecht.

Waanzin en onzin hebben het een en ander gemeen. De onzin van De Mérode wordt duidelijk als men het recht uit de samenleving wegdenkt. Het is juist andersom: van binnen, in zijn kern, is het recht glanzend. Zoals het naar buiten komt in wetten en rechtspraak soms bedroevend slecht. Dat komt omdat wetten en rechtspraak door mensen worden gemaakt. In het recht zoals het naar buiten komt, is de victorie te vaak aan de rijken en worden de armen de dupe. Precies andersom alweer als in de voorspelling uit het *Magnificat*: de rijken zendt Hij met lege handen naar huis, maar de eenvoudigen, de armen, zal Hij verheffen.

Het is een vraag die mij al jaren bezighoudt of slecht recht nog de voorkeur verdient boven geen recht. Ik ben tot de slotsom gekozen dat die vraag bevestigend moet worden beantwoord tenzij, en ik parafraseer nu een beroemde uitspraak van Radbruch, de wetten waarin dat recht is vervat zo strijdig zijn met de menselijkheid dat zij de kwaliteit van recht ontberen.

In zijn kwatrijn hekelt De Mérode ook 'de sluwe waarheid van de *letterknecht*'. Daar verwoordt hij een klacht die van alle tijden is. Toch valt er wel iets te zeggen ten voordele van letter-

knechterij in het recht, maar dat is een negatief voordeel. Wie zich niet aan de letter van de wet houdt, loopt gevaar eigen opvatting in de plaats te stellen van het recht. Eigenrichting maar nu van de rechter. Zoals ooit in Frankrijk *le bon juge* Magnaud eigenrichting bedreef, toen hij in elke rechtsstrijd tussen werkgever en werknemer de laatste gelijk gaf, *omdat* hij werknemer en dus de zwakste partij was. Maar daarmee is wel alles wat ik kan bedenken ten voordele van de letterknecht gezegd.

Hoe moeilijk het is en hoe lang het duurt letterknechterij het hoofd te bieden kan geïllustreerd worden aan het volgende geval dat zich onlangs in onze rechtszalen heeft afgespeeld. Ik stel daarbij voorop dat de rechters die zich aan de letter van de wet hielden, daarvoor wel een sterk argument hadden, zoals trouwens meestal het geval is. Maar de argumenten om ervan af te wijken waren sterker.

Cultuuromslag

– 1 –

Cultuuromslag, wat is het precies? In een maar een beetje intellectueel gezelschap valt het woord als manna uit de hemel. Alles is ermee verklaard en niets is ermee gezegd. Ik houd het er voorlopig op dat de wijze van benadering van de kenmerken van een beschaving bij een cultuuromslag drastisch wordt gewijzigd. Meer een verandering van methodiek dan van inhoud.

In zekere zin een willekeurige illustratie van mijn opvatting gaat uit van het volgende, door alle eeuwen heen op een of andere wijze benaderd thema: De arme, eenvoudige jongeling die vurig wordt bemind door de schatrijke, edele jonkvrouw, welke liefde door de jongeman, zij het niet zonder aarzelingen, wordt beantwoord; de familie van het meisje die zich tegen het huwelijk van hun dochter met zo'n onwaardige partner uit alle macht verzet. Vaak slaagt zij daarin, desnoods door de jongeman de dood in te sturen, waarna zijn geliefde waanzinnig wordt, zich in het klooster terugtrekt, zichzelf doodt of minstens levenslang ongepaard en treurend achterblijft.

De belangrijkste thema's uit dit raamverhaal zijn:

1 een totale mésalliance bezien vanuit de vrouwelijke partij;
2 het initiatief ligt voornamelijk bij de vrouw;
3 de man is aarzelend omdat hij zich de mindere voelt;
4 voor de vrouw is hij, als minnaar, haar meerdere;
5 er liggen zware hindernissen op de weg van het paar;
6 al heel snel wordt hun geluk van buiten af bedreigd;
7 als gevolg daarvan legt de man op een of andere manier het loodje;
8 de vrouw blijft eenzaam over, kwijnt weg en vergeet nooit.

Al die elementen komen op een of andere wijze terug in het verhalend gedicht *Lenardo en Blandine* van Tollens. Lenardo is een knecht, een 'tuinjongen'; Blandine is de 'schoonste prinssese der aard'. Blandine weet haar geliefde een briefje toe te spelen, waarin hem wordt bevolen voor een amoureuze ontmoeting in het 'middernachtsuur' via een appelboom naar een eenzaam paviljoen te komen. Hij voldoet braaf aan die opdracht en in de kelder van dat paviljoen slaan zij, tussen het kussen door, aan het discussiëren over het verschil in stand, dat Lenardo benauwt maar door Blandine wordt weggewuifd:

O Lieve, mijn liefste! Laat varen dien waan:
Zie langer mij toch voor geen koningskind aan;

Maar een medeminnaar van Blandine, een prins en dus wél van haar stand, was aan het wandelen gegaan in de buurt van het paviljoen en 'daar had hij gezien en daar had hij gehoord' hun gekus en gebabbel. Hij naar Blandines vader, de koning. Die gaat mee naar het paviljoen en ja, daar ziet en hoort hij het ook. Als Lenardo het paviljoen uitgaat, wordt hij door koning en prins vermoord. De volgende nacht komt Lenardo, naar zich laat denken, niet opdagen. Wel komen pages van de koning Blandine in een beker het nog lillend hart van Lenardo aanreiken, waarop zij waanzinnig wordt en in haar waanzin het slotakkoord aanheft van het verhaal:

Hopheisa! Violen! Speelt op voor den dans
Hoe schittren mijn kleeren van paarlen en glans ...

Komt, heren en dames! Strooit lover en kruid
Tralieren! violen! Speelt op voor de bruid!

Zo gek als een mispel, nietwaar?

– 3 –

Les vaisseaux du coeur (1988) van Benoîte Groult heeft, tot in onderdelen, hetzelfde thema. Er is tussen George, de vrouw, en Gauvain, de visser en zeeman, een enorm verschil in intellectuele standing. Maar George wordt door de ruwe Bretonse zeeman zo aangetrokken dat ze vanaf 18-jarige leeftijd, als ze hem voor het eerst op vakantie ontmoet, hopeloos verliefd op hem wordt en dat blijft tot (voorbij) zijn dood. Hij stribbelt tegen omdat hij beseft hoezeer hij in artistieke en wetenschappelijke zin hopeloos bij haar ten achter ligt; hij kan daarom maar niet begrijpen dat zij zo op hem gesteld is. Zij echter ziet in hem van het begin af en tot het einde toe de volmaakte minnaar voor wie zij zich desnoods in het stof zal wentelen. En ook bijna onoverkomelijke hindernissen liggen op hun weg: hij is getrouwd en heeft vier kinderen en ook zij trouwt, krijgt een zoon, gaat scheiden enzovoort. Om te vermijden dat de echtgenoten achter hun verhouding komen, ontmoeten ze elkaar aan de uiteinden van de wereld zoals in Dakar (Senegal) en op Mahé, een van de Seychellen. De steeds weerkerende bedreiging van hun geluk vertaalt zich in de noodzaak voor beiden om zich het grootste deel van hun leven apart van elkaar te bewegen, hij als visser op de grote vaart, zij als docente in Frankrijk, in de Verenigde Staten en in Canada. Aan het geluk van de geliefden komt een plotseling einde door de onvoorziene en door haar niet meegemaakte dood van de man, die zij liefheeft en om wie zij zal blijven treuren: '*Het weer was zacht maar toch rilde ik alsof mijn huid helemaal in de rouw was om hem. In rouw om een man met wie ik nooit een kerstnacht heb doorgebracht. En toch zal ik over een maand voor het eerst een kerstnacht doorbrengen "sans lui"*'.

– 4 –

De thematiek van beide verhalen is op alle punten identiek, maar toch verschillen zij hemelsbreed. Dat verschil is te wijten of te danken aan de cultuuromslag die tussen het tijdvak van Tollens en dat van Groult overal in Europa heeft plaatsgevonden. Laat ik een paar punten noemen: het belangrijkste verschil in methodiek is waarschijnlijk het verschil in afstand dat de auteurs nemen van hun onderwerp. Tollens staat mijlenver af van de door hem beschreven geliefden; Groult is zelf een van die geliefden. Het verschil in stand ligt bij Tollens voorts op een heel ander, romantisch terrein dan bij Groult. Lenardo is een 'tuinjongen' en Gauvain een visser. Dat ligt nog niet zó ver van elkaar. Maar een gedroomde prinses of een echte, Franse intellectuele historica die de wereld afreist om colleges te geven, dat duidt op een omslag in benadering. Die omslag komt het meest markant tot uiting in de benadering van het thema door Tollens en Groult. Bij Tollens is alles, vooral ook in de liefde keurig en terughoudend, om wee van te worden. 'Maar kus mij des nachts als uw zielsminnares', verzucht Blandine, maar zij bedoelt naar begrippen van vandaag: neuk mij vannacht, zo veel als je kunt. Dat soort zaken worden door Groult zo onverhuld uit de doeken gedaan dat zij, zelfs in deze tijd, hier en daar, van pornografie is beschuldigd. Dat is zeker niet juist. Ze keert zich in haar boek zelfs met felheid tegen die pornografische schrijvers die pas tevreden zijn, als de minnares in het gezicht van haar minnaar gaat plassen of andersom. Maar ze is wel erg ronduit. Ze heeft het over de geur van heiligheid in het seksueel plezier en vraagt zich af hoe het toch komt dat Gauvain wel haar vagina de hoogste eer bewijst, maar niet de minste waardering kan opbrengen voor Picasso. Erg vindt zij dat overigens niet; de liefde zit haar dicht op de huid. Bij Tollens, maar ook bij al zijn tijdgenoten in Nederland, is de liefde, zo zij niet huiselijk, knus en ongevaarlijk is, een beest dat dreigt. Een hond die niet blaft maar

bijt. Blijf er op afstand van, schijnen ze te roepen. Maar in de echte werkelijkheid moeten ze meer op Gauvain geleken hebben dan op Lenardo. Al was het maar omdat je zo geen kinderen krijgt.

Benoîte Groult heeft met *Les vaisseaux du coeur* (hoe vertaal je dat?) niet een onsterfelijk meesterwerk geschreven, maar voor ons wel een cultuuromslag duidelijk gemaakt die er niet om liegt. Daarbij geeft zij de lezer, meestal vrij en blij, soms droevig en terneergeslagen, op 68-jarige leeftijd een inkijk in de vrouwelijke erotiek, die anders, maar niet minder heftig is en zeker ook niet minder vrijmoedig dan die van de man.

11 september 2002

Een benepen stemmetje in me zegt: doe het maar niet. Het was toch een geweldige ramp, die heel veel verdriet veroorzaakt heeft. Een jaar later mag de wereld der bondgenoten dat gerust in eerbied herdenken Dat doen we dan ook maar en daarbij weten we van geen ophouden.

Overtuigen doet het stemmetje me niet. Het verdriet is er en dat zal ik respecteren, maar het gebrul om wraak, de gekwetste hoogmoed, de snoevende taal, het hele jaar door, van een patserige president, ze overstemmen het verdriet radicaal. En ze hebben het klaargespeeld dat velen, die toen aan hun kant stonden of zelfs gingen staan, zich nu, een jaar later, verbitterd hebben afgewend.

Hoeveel doden, hoeveel mensen zonder schuld zullen slachtoffer worden van de preventieve oorlog die de Verenigde Staten gaan voeren tegen Irak, met in de rug de machtige morele steun van het Koninkrijk der Nederlanden in verval? Hoeveel kinderen zijn er van honger en uitputting, ziekte en geweld gestorven in dit ene jaar? Meer dan drieduizend in elk geval.

Enschede en Volendam, het waren, vergeleken bij New York, maar kleine rampen. Maar wij zijn dan ook een klein land. Wie hebben er buiten Nederland aan die rampen, een jaar, een maand later, nog een regel tekst, een snuifje aandacht besteed?

Er zijn ook nog grotere rampen geweest dan die van 11 september 2001. Toevallig zijn die in innige onderlinge verbondenheid veroorzaakt door de Verenigde Staten en hun trouwe Sancho Panza, het Verenigd Koninkrijk.

Ja maar, toen was het oorlog en het ging er toen om zo snel

mogelijk de vrede binnen te halen. Ten koste van vele honderdduizenden in Hirosjima, Nagasaki, Dresden, doden en verminkten. Alleen de grootmoeders treuren nog.

Is het nu dan soms géén oorlog?

Avonturen met een vrouw van 74

– 1 –

Wie wel eens een zenuwslopend spannend verhaal heeft gelezen, moet de verleiding kennen om, als de spanning te hoog oploopt, stiekem het laatste hoofdstuk te raadplegen om te zien wat de afloop is. Wie aan die verleiding toegeeft, merkt al gauw dat het spannende verhaal zijn spanning heeft verloren. Alles wordt gelezen met het oog op de uitkomst en dat was nu juist niet de bedoeling van de auteur. Doorgaan met het lezen van het verhaal in de gebruikelijke volgorde verliest zijn charme. En wat verlies ik allemaal niet, als ik, voordat ik een samenvatting van de wedstrijd (tennis, voetbal, hockey) zie, de uitslag al heb gehoord?

Dat soort verleiding heb ik meer dan eens moeten weerstaan bij het lezen van arresten of beschikkingen van de Hoge Raad in civiele zaken. In strafzaken is een verrassende uitkomst zeldzaam. De goede volgorde bij het lezen van een civiele zaak is meestal: (1) de beslissing en de daartoe leidende overwegingen van het gerechtshof van wiens in hoger beroep gewezen beslissing een van de partijen in cassatie is gekomen, (2) de tegen die beslissing en haar motivering aangevoerde middelen (in gewone taal zijn dat grieven of bezwaren), (3) de conclusie van de advocaat-generaal bij de Hoge Raad (in gewone taal is dat haar of zijn advies aan de Hoge Raad), (4) de helaas niet altijd meer gemotiveerde beslissing van de Hoge Raad en (5) soms – als niet *altijd* smakelijk toetje – de annotatie en evaluatie van die laatste beslissing door een van de steeds groter wordende kring van befaamde juristen in het enige echte vakblad voor de praktische jurist: de *Nederlandse Jurisprudentie (NJ)*. Van die annotatoren

(in gewone taal commentatoren genaamd) zijn er nu voor het burgerlijk recht meer dan twintig; vroeger beheersten twee juristen dat veld (Meijers en Scholten).

Vooral als ik het met de middelen van de advocaat wél en met de die middelen bestrijdende conclusie van een van mijn vroegere ambtgenoten niét eens ben, beukt de verleiding op mij in om prematuur naar de uitkomst te gluren. Die situatie doet zich overigens maar weinig voor.

Het zojuist beschreven gevoel en de geschetste verleiding waren echter volop aanwezig toen ik stuitte op de beslissing van de Hoge Raad, die in juridische geheimtaal wordt aangeduid als HR 26 maart 1999 NJ '99,653.

Het betrof de Wet limitering alimentatie, waarvan het uitgangspunt is dat wie vijftien jaar lang alimentatie heeft betaald voor de toekomst van die verplichting wordt ontslagen. Maar in schrijnende gevallen, zo versta ik de wet, kan daarop een uitzondering worden gemaakt in die zin dat de verplichting verder doorloopt. Die schrijnende gevallen zijn waarschijnlijk een langzaamaan verdwijnend verschijnsel. De huidige samenleving, met haar vele echtscheidingen, is zo ingericht dat *beide* ex-partners een financieel bestaan plegen op te bouwen met eigen pensioenrechten, al is de vrouw meestal degene die het minst verdient en daarom ook het kleinste pensioen heeft. Over alimentatie voor de kinderen heb ik het hier niet: die eindigt in elk geval als het kind meerderjarig wordt. Twee generaties terug was het gewoon dat de man de kost verdiende, de vrouw het huishouden bestierde en de uit (of tijdens) het huwelijk geboren kinderen verzorgde en opvoedde, zodat zij, had het huwelijk lang standgehouden, na scheiding te oud was om zich een enigszins acceptabele plaats te verwerven op de arbeidsmarkt. Met als gevolg dat zij, na vijftien jaar alimentatie te hebben ontvangen, plotseling – wellicht ruim zeventig jaar oud – moet ondervinden dat haar alimentatie is weggevallen.

Zulk een situatie deed zich in dit geval, met kleine afwijkin-

gen, voor. De werkelijkheid weet altijd te ontsnappen aan theoretische concepties, ook als die in een wet zijn neergelegd. Behalve haar AOW had de vrouw, ingevolge het arrest-Boon/Van Loon ook nog recht op een stukje van het door haar man verdiende pensioen. Dat kwam neer op 1500 gulden per maand, en met ongeveer 3000 gulden alimentatie per maand beschikte zij tot de limitering zich voordeed over 4500 gulden per maand bruto. Daarna, op 71-jarige leeftijd, zou zij zich moeten behelpen met 1500 gulden bruto. De rechtbank en het gerechtshof vonden die teruggang kennelijk *nogal* schrijnend en bepaalden dat de alimentatie nog drie jaar door moest worden betaald. In die drie jaar moest het bedrag wel geleidelijk worden terug gebracht tot nihil. Het hof bepaalde echter ook nog dat na die drie jaar verlenging van de duur waarin alimentatie moest worden betaald niet meer mogelijk was. Het was voor de vrouw, als zij de durf had 74 jaar oud nog te leven, *stazione termini*.

– 2 –

De vrouw kwam in cassatie tegen de beslissing van het hof. Bij mij had inmiddels, na het lezen van de middelen die de advocaat van de vrouw aanvoerde en de daarop gegeven toelichting, de stellige mening postgevat dat een definitieve beëindiging van de alimentatie als de vrouw 74 jaar oud was, niet behoorde door te gaan. Wel hield ik mij voor ogen dat het een *echte* zaak was, wat betekent dat er voor beide standpunten heel wat te zeggen viel. Soms is het verschil in gelijk en ongelijk zo klein dat eigenlijk alleen een bemiddelend vonnis aan de zaak recht kan doen. Maar rechters moeten meestal óf de een óf de ander geheel in het gelijk stellen en die zwartwitverplichting maakt rechtspreken soms zo krom.

Toch schrok ik behoorlijk toen ik al lezende gewaar werd dat de vrouwelijke advocaat-generaal tastend en wegend langzaamaan in haar conclusie de door mij niet-gewenste kant op-

ging, richting man. De gerechtigheid wordt wel afgebeeld als een geblinddoekte vrouw en dat moet je zo begrijpen dat die verheven vrouw bij haar beslissing het geslacht der strijdende partijen niet als meetellend gewicht in haar weegschaal legt. En als zij door de blinddoek heen toch een beetje zien kan, past ze er vooral goed voor op om niet een onrechtvaardig voordeel toe te kennen aan die van haar geslacht zijn. Een soort antipositieve discriminatie.

– 3 –

Tijdens het lezen van de conclusie en van de overwegingen van de Hoge Raad werd mijn neiging om te zien hoe het uiteindelijk zou aflopen, bijna onbedwingbaar. Als eens Odysseus moest ik mij vastbinden aan de voor mij liggende tekst. Ik deed dat door op bladzijde 3738 van NJ 1999 de rechterkolom af te dekken met een jurisprudentiekaart (die dingen zijn toch nutteloos geworden nu internet ook in de wereld der juristen heerst) en door in de linkerkolom een ander papiertje regel voor regel naar beneden te laten opschuiven. Maar aan het einde van de linkerkolom met overgang naar rechts voelde ik de spanning wegebben. Want de citaten uit de Kamerstukken zouden volstrekt overbodig, nutteloos en verwarrend zijn, als de vrouw ook van onze hoogste rechter ongelijk kreeg. Overweging nummer 3.5. doemde op. In de eerste alinea eerst nog een beschrijving. Maar dan als een bliksemstraal uit de hemel van het recht: 'De klacht is gegrond.'

De reden was dat bij zo'n beslissing met *alle* bekende omstandigheden rekening moet worden gehouden, terwijl het hof met de beruchte zinswending: *'doet daar niet aan af'* twee omstandigheden had verwaarloosd te weten (1) dat de man veel rijker was dan de vrouw en (2) dat hij lange tijd de alimentatie vergoed had gekregen krachtens de Wet uitkering oorlogsslachtoffers.

Spontaan zette ik, zoals ik nu zie, bij deze regel in de kantlijn: Goddank. In deze gesecularisseerde wereld wordt God toch nog overal bijgehaald.

Het geloof, de hand en het hoofddoekje

– 1 –

'Het spijt me echt,' zei de man die me even tevoren recht in het gezicht had gespuwd, 'maar mijn geloof verplicht mij iedere ongelovige die minder dan twee meter van mij afstaat in het gezicht te spuwen.' En hij haalde een boekje te voorschijn met een bladwijzer op pagina 56. 'Lees zelf maar', zei hij en natuurlijk deed ik dat. Het stond er echt en er stond ook dat de gelovige die verzuimde te spuwen, zich aan een zonde schuldig maakte die niet vergeven kan worden. Ik schudde hem de hand en zei dat ik het nu begreep. Ik ben een verdraagzaam mens en alle godsdiensten zijn voor mij gelijk. Ik kon moeilijk van hem verwachten dat hij om mijnentwille zijn eeuwige zaligheid op het spel zou zetten. Toen ik het verhaal thuis vertelde, bleek dat mijn huisgenoten mijn gedrag maar gek vonden. Het is, zo zei mijn vrouw, naar onze opvattingen toch een belediging als iemand je opzettelijk in het gezicht spuwt. Mijn zoon zei dat hij zelfs had gehoord dat een bekende voetballer die een speler van de tegenpartij in het gezicht had gespuwd, door de scheidsrechter met een rode kaart van het veld was gestuurd. Ik werd in de verdediging gedrongen en kwam met het argument dat de man bij wie ik te dicht in de buurt stond, alleen maar voldeed aan een hem bindend voorschrift van zijn geloof en dat hem door onze grondwet vrijheid van godsdienst werd gegarandeerd, zolang hij op het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden vertoefde. En dat die voetballer in het geheel niet *moest* spuwen, maar dat uit boosheid deed om zijn tegenstander te grieven. Daarop ontstond een fel debat over de vraag of het opzet van de spuger om te beledigen doorslaggevend was dan wel het bele-

digd gevoelen van de bespuugde. Wie zo'n debat wint, is meestal niet uit te maken. Laten we maar zeggen: gelijk spel.

– 2 –

In zijn (mijns inziens maar ten dele) polemisch geschrift tegen Börne uit 1840 vertelt Heine ons in een van zijn vele uitweidingen dat hij kort geleden gelezen had dat moslims die aan de Afrikaanse kusten wonen, op grond van hun godsdienst gerechtigd zijn alle christenen die in hun wateren schipbreuk leiden en in hun handen vallen, tot slaaf te maken. Zij verdelen die ongelukkige slaven eerlijk onder elkaar en maken van elk hunner gebruik naar gelang van zijn vaardigheden. En, zo gaat hij spottend verder, zo geviel het dat een Engelsman die in die kustlanden rondtrok, daar een Duitse geleerde had aangetroffen die schipbreuk had geleden en tot slaaf was gemaakt, maar die voor niets anders te gebruiken viel dan voor het uitbroeden van eieren; 'er gehörte nämlich zur theologischen Facultät.'

– 3 –

Ik had geluk dat ik geen vrouw was, want anders had de man uit het eerste bedrijf mogelijk geweigerd mijn ter verzoening uitgestoken hand aan te nemen. Sommige islamitische mannen geven vanuit hun geloofsovertuiging geen hand aan vrouwen en nemen een door een vrouw naar hen uitgestoken hand niet aan. Deze man was zo iemand, maar hij zei altijd onmiddellijk na zijn weigering dat hij niet de bedoeling had de vrouw te beledigen maar dat zijn handelwijze nu eenmaal voortsproot uit het strenge voorschrift van zijn godsdienst. Deze man wilde in Nederland reproductiemedewerker worden op een school. Wat dat precies is, weet ik niet; zelfs de laatste druk van Van Dale kent het woord niet. Maar het is wel zeker dat zo iemand op een Nederlandse school met mannen en vrouwen, met jongens en

meisjes te maken krijgt en even zeker is dat die allemaal op zeker moment, bijvoorbeeld bij het weerzien, de hand naar hem zullen uitsteken ter begroeting. Hij moet dan uitkijken wie dat doet en vooral niet afgaan op het feit dat de handuitsteker een broek draagt, want dat doen in Nederland de meeste vrouwen ook.

De school weigerde op die grond de man aan te nemen als reproductiemedewerker. Hij maakte bezwaar bij de Commissie Gelijke Behandeling, die op 5 maart 2002 oordeelde '*dat de school door geen personen in dienst te nemen als reproductiemedewerker die weigeren een hand te geven aan personen van het andere geslacht, geen verboden onderscheid maakt op grond van godsdienst.*

De Commissie heeft, zo schrijft Titia Loenen onder de uitspraak, als opgenomen in het NJCM *Bulletin, Nederlands Tijdschrift voor de Mensenrechten* (aflevering september-oktober 2002), een 'bevredigend en afgewogen oordeel gegeven in een lastige zaak'. Met het eerste deel van haar uitspraak ben ik het van harte eens. Maar dat het een lastige zaak is, kan ik niet inzien, tenzij we angsthazen zijn geworden. Het is in ons soort landen een grove belediging van elke mens, en dus van elke vrouw, wanneer men principieel weigert haar of hem de hand te drukken of de uitgestoken hand niet aanneemt. Dat dit niet gerechtvaardigd wordt door een beroep op een voorschrift van de aangehangen godsdienst, heb ik, een beetje ironisch, trachten aan te tonen in het eerste deel van mijn korte relaas. Als er landen zijn waar de vrouw dit gedrag, op grond van haar godsdienst, niet beledigend vindt en, voor mijn part, zelfs juist, doet dat er niet aan af dat wij, in de zo gesmade westerse cultuur het wel erg grievend en in hoge mate discriminerend vinden. Dat iemand de ander door zijn gedrag niet wil beledigen, kan hem in elk geval niet verontschuldigen als hij begrijpt of moet begrijpen dat de ander het wel zo ervaart. En, gelet op de verontschuldiging die volgde op de weigering, begreep de man dat heel goed.

Dit is bovendien iets heel anders dan het weigeren van iemand als griffier bij een rechtbank omdat zij tijdens de zitting haar hoofddoek op wil houden, ook op grond van haar geloof. Daardoor immers wordt niemand persoonlijk beledigd en onpersoonlijke beledigingen tellen niet. Daarom heeft de Commissie Gelijke Behandeling zowel in de zaak van het hoofddoekje (wel discriminatie van de vrouw) als in zaak van de handreiking (geen discriminatie door de school) juist geoordeeld. Het is hoognodig dat de uitspraken van de Commissie spoedig de bindende kracht krijgen die ze toekomt.

John Cheever (1912-1982)

– 1 –

Ik zou zo graag bladzijden lang over John Cheever willen schrijven. Maar dan bedenk ik mismoedig: wie geeft er iets om dat ik veel om Cheever geef. En zelfs: wie geeft er nog wat om Cheever zelf. Vidal noemt hem nergens in zijn bijna 1300 bladzijden tellend boek *United States, essays 1952-1992*. Alleen Updike besteedt uitvoerig en positief aandacht aan hem. Ze waren met elkaar bevriend en Cheever verwonderde zich erover dat Updike in *Couples* zoveel onkuisheid in zijn verhalen kon stoppen, terwijl hijzelf almaar brave burgermensjes bleef portretteren.

Cheever heeft korte verhalen geschreven, die naar mijn smaak huns gelijke niet vinden of het moest zijn bij Maarten Biesheuvel, die ook zo aangrijpend mooi en met humor kan schrijven over in en in droevige zaken. Korte verhalen zijn niet meer in trek, vrees ik. Maar wie zich echt in die van Cheever heeft verdiept, weet dat dat rampzalig is. En dan daarnaast het leven dat hij geleefd heeft, naar buiten zo opgewekt, zo fris en uitbundig vrolijk, zoals je hem op de foto's ziet die de uitgever aan zijn boeken meegaf. Maar inwendig verscheurd, zoals weinig mensen verscheurd kunnen zijn. Zijn brieven en vooral de na zijn dood uitgegeven *Journals* getuigen ervan, op een manier zo wrang als amper denkbaar. Maar eerst iets, kort dan maar, over die wonderbare, korte verhalen.

– 2 –

Het is moeilijk en misschien wel onmogelijk aan te geven, zó dat anderen er iets aan hebben, waaróm een werk van kunst zo

aangrijpend, zo ontroerend, zo hartverscheurend is. Een methode die in de negentiende eeuw veel werd toegepast, onder andere door John Stuart Mill en Conrad Busken Huet, was om grote fragmenten uit het besproken werk in de recensie op te nemen. Dat gebeurt nu bijna nooit meer en echt overtuigend was die methode ook niet. Het haalde je wel naar binnen in het werk van de besproken auteur maar, om zo te zeggen, niet verder dan de bijkeuken. Hier gold en geldt meer nog dan elders dat het geheel veel meer is dan de som der delen en dus zeker dan een deel of een fragment. Ook wie wil aangeven dat een boek een mislukking is en daartoe een stuk eruit citeert om het bespottelijk te maken, slaagt vaak niet in die opzet. De lezer vraagt zich dan af: waarom zou dit fragment, gezien in het onbekende geheel, zo slecht, zo bespottelijk zijn?

In de korte verhalen van Cheever gebeurt soms bijna niets en andere keren in een paar regels heel veel. Zijn thema is vooral de armzalige, op geld en liefde jagende mens van de rijke buitenwijken van een grote stad, diens verhevenheid een enkele keer, diens bespottelijkheid vaak, diens trieste presentie in een schoongeboende omgeving altijd.

Ik volsta met het belichten van een paar aspecten van die verhalen, maar moet voordien zeggen dat Cheever op den duur, na een tijd van armoede, er wel zo befaamd door werd dat hij financieel welgesteld raakte, maar toch altijd zijn verhalen zelf lager inschatte dan de grote roman waarmee hij rondliep en die nooit het licht zag. Cheever heeft wel romans geschreven, maar dat waren, in zijn geest, maar vingeroefeningen voor het grote werk dat hem voor ogen stond. Als hij een paar van zijn verhalen jaren later nog eens overleest, dan is zijn oordeel over, bijvoorbeeld, *The Wrysons* vernietigend: 'very bad', terwijl het naar mijn mening een ingehouden en ingetogen meesterwerkje is. Een ander verhaal, *The Housebreaker of Shady Hill*, waarin een medebewoner van zo'n rijke buitenwijk, werkloos geworden, aan het inbreken slaat bij zijn buurlieden en vrienden (het zijn

eigenlijk geen vrienden maar vrinden) is een waagstuk dat wonderwel gelukt is.

Kinderen schamen zich nogal eens over het gedrag van hun ouders, terwijl ouders op diezelfde kinderen meestal overdreven trots zijn. Ik herinner mij uit een buitenlandse vakantie in Frankrijk hoe we met drie al wat oudere kinderen naar een bioscoop gingen waarin een film werd gedraaid die geloof ik *Marathon Man* heette en die, naar ik later vaak vernam, een geweldige reputatie genoot. Maar ik vond het geweld dat erin voorkwam zo walgelijk dat ik midden in de film wegliep en mijn kinderen met mij mee sleepte. Die waren woedend omdat ze het een spannende film vonden, maar vooral beschaamd omdat hun vader zo gek deed. Je loopt toch niet demonstratief weg als je een film niet goed vindt.

In het kortste korte verhaal dat Cheever geschreven heeft, *Reunion,* vertelt Charlie, een jongen van ergens tussen de twaalf en veertien jaar, in ieder geval van een leeftijd waarop je je voor je ouders regelmatig doodschaamt, dat hij op doorreis per trein van zijn grootmoeder naar zijn moeder, in New York een ontmoeting plant met zijn vader, die drie jaar geleden van zijn moeder gescheiden is en die hij na de scheiding niet meer heeft gezien. Hij heeft daarvoor tussen twee treinreizen anderhalf uur de tijd. Hij vertelt in het begin hoeveel hij van zijn onbekende vader houdt en ziet uit naar die anderhalf uur met hem. Het is de bedoeling dat ze samen gaan eten, maar als de jongen weg moet, hebben ze alleen nog maar iets gedronken. Want vader begint in elk van de vier restaurants die ze bezoeken, de bedienden uit te schelden, omdat ze hem niet snel genoeg helpen of omdat ze brutaal zijn. Hij probeert in het eerste van die eethuizen de aandacht van een kelner te trekken door in de handen te klappen. De kelner komt en zegt: 'Ik houd niet van dat klappen.' 'Ik had zeker een fluitje mee moeten brengen', zegt de vader en vervolgens: 'Pak nou maar gauw je kleine blocnootje en je potloodje en kijk of je dit kunt opschrijven: twee runderlapjes. Zeg

me na: twee runderlapjes.' 'Ik denk dat u beter ergens anders naartoe kunt gaan,' zegt de kelner rustig. 'Dat', zegt de vader, 'is een van de meest briljante ideeën die ik ooit gehoord heb. Kom Charlie, we gaan als de bliksem hier vandaan.'

En zo nog drie keer met variaties. Daarna moet Charlie weg. Zonder eten. Iedere keer is hij zonder commentaar achter zijn vader aan het restaurant uitgelopen. Ten slotte is er nog een ruzie die zijn vader weet te maken met een krantenverkoper, wanneer hij voor zijn zoon een krant wil kopen voor in de trein naar zijn moeder. Ook dat mislukt door die ruzie. Cheever, die Charlie in het leven riep en als enige aan het woord laat komen in het verhaal, vertelt niets over de schaamte die Charlie al die tijd voor zijn vader moet hebben gevoeld. Maar des te beter weten we het. En dat maakt het verhaal zo zeldzaam aangrijpend, denk ik. Pa is een woeste mislukkeling en Charlie komt dat op deze manier aan de weet:

> *'Goodbye, Daddy,' I said, and I went down the stairs and got my train, and that was the last time I saw my father.*

Clementina is een langer verhaal over een Italiaans dienstmeisje dat terechtkomt bij een Amerikaans echtpaar in Rome en daar ontdekt dat de mevrouw haar niet in het gezicht spuugt als ze ontevreden over haar is, zoals Italiaanse mevrouwen dat hadden gedaan, en dat er bij hen voor alles een machine is om het werk te doen. Maar ze hebben ook vreemde eigenschappen, die Amerikanen, en de vreemdste is wel dat ze niet aan de dood geloven. Ze wordt uitgenodigd om met het echtpaar mee naar Amerika te gaan en na veel wikken en wegen doet ze dat ook. Een van haar overwegingen daartoe was:

> *Maar het moest een mooi land zijn, dacht ze, want ze had in kranten en tijdschriften foto's gezien van de torens van New York, torens van goud en zilver tegen de blauwe lucht in een stad die nooit door de ravage van een oorlog was getroffen.*

Geen vooruitziende blik in dit geval, maar mij bracht het een beetje begrip bij voor de steeds maar voortdurende consternatie en opwinding tot aan oorlogshetze toe, die veroorzaakt is toen New York in haar gouden en zilveren torens, voor het eerst, wel werd getroffen. Het is een van de somberste verhalen van Cheever met een adembenemend einde.

A Vision of the World speelt zich in hoofdzaak af tussen een echtpaar. De vrouw is, zoals haar man merkt, bedroefd. Hij vraagt wat er met haar aan de hand is en krijgt ten antwoord: '*Ik heb het verschrikkelijke gevoel dat ik een rol speel in een komedie op de televisie. Ik heb grappige en lieve kinderen, maar ik heb het verschrikkelijke gevoel dat ik zwart-wit ben en door iedereen afgezet kan worden.*'

Haar man slaat daarover aan het filosoferen met deze verschrikkelijke slotsom:

> *Oh, I sometimes think of leaving her. I could conceivably make a life without her and the children, I could get along without the companionship of my friends, but I could not bring myself to leave my lawns and gardens etc etc.*

Hard, keihard: de dingen krijgen de voorkeur boven de mensen, maar het is een *verhaal* en, het is al zo vaak gezegd, je mag de ik-figuren van het verhaal nooit vereenzelvigen met de schrijver. Dat is waar, maar je mag ze ook niet volstrekt uit elkaar trekken. Dat kan aan de straks volgende passage blijken, nu Cheever dagboeken heeft bijgehouden die na zijn dood zijn uitgegeven. Daarin is hij afschuwelijk eerlijk. Soms gaat hij in zijn dagboeken van de ik-vorm over naar de hij-vorm, terwijl hij ook in dat laatste geval onmiskenbaar zichzelf bedoelt. Waarschijnlijk is dat om de hardheid van de constatering voor zichzelf wat af te zwakken, de afstand van het ik tot zichzelf wat te vergroten. Maar het is niet de ik uit een verhaal, maar de ik uit de werkelijkheid die schrijft:

He could separate from his red-faced and drunken wife, he could conceivably make a life without his children, he could get along without the companionship of his friends, but he could not bring himself to leave his lawns and his gardens etc etc.

– 3 –

Van *The Journals* zei ik dat ze afschuwelijk eerlijk waren. Cheever realiseerde zich na verloop van tijd dat hij biseksueel was en werd in beide opzichten actief; hij was tot vrij kort voor zijn dood een mateloos alcoholist, daarin alleen overtroffen door zijn broer; zijn huwelijk met Mary dat, hoe vaak zij ook 'maldisposta' was, tot zijn dood in stand bleef, werd al vrij spoedig slecht en op den duur in veel opzichten bar slecht. En toch is hij een katholiek die ter communie gaat en biecht, een man die van schaatsen en tuinieren houdt, die ook houdt van het lichaam van zijn vrouw en van zijn kinderen, maar die zich aldoor schuldig voelt over zijn drinken, over zijn actieve homoseksualiteit, zijn overspel nu en dan en zijn bittere omgang met zijn verbitterde vrouw. Wat ik het bitterst betreur, schrijft hij, is dat ik de geschiedenis in zal gaan als een schrijver die zijn gaven heeft verspild door dronkenschap, luiheid, woede en kribbigheid. Hij heeft nu niet meer te doen met armoede en haar nare gevolgen maar 'with alcohol and with death'.

Vader was een blaaskaak en een dronkaard, broer Fred evenzeer en bijna alle verhalen, maar ook alle dagboekbladen, zijn van drank doordrenkt.

'*It is my wife's body that I most wish to gentle, it is into her that I most wish to pour myself, but when she is away I seem to have no scruple about spilling it elsewhere.*' Dat is de inleiding tot een ontmoeting met een jongen in het zwembad, die uiteindelijk, omdat hij geen dubbelleven wil leiden en omdat de jongen van zijn kant ook niet toeschietelijk is, niet tot iets leidt. Maar niet

altijd lukt het hem aan een dubbelleven te ontkomen en 'to honor the vows that I made to my wife and my children'. Cheever schrijft dat hij, als hij zou moeten kiezen tussen de pijn van gewetensbezwaren en die van tandpijn (tussen psychisch en lichamelijk lijden), onvervaard zou kiezen voor de mindere pijn van het gekwelde geweten, terwijl al zijn verhalen, al zijn dagboeken volstaan van de pijn van gewetensbezwaren. Soms droomt hij van verschrikkelijke rampen, een andere keer dat zijn gezicht op een postzegel staat.

Maar wie zou aan het eind van zijn leven dit kunnen schrijven?:

> 'En ik bedenk dat mijn vrouw veertig jaar lang voor mij heeft gekookt. Dit is, zo lijkt mij, een van de grote werken uit de geschiedenis. Zij heeft mij vaak het eten in bitterheid opgediend, ze heeft vaak geweigerd met me te praten als ze me aan tafel riep, maar avond aan avond slechts tien jaren minder dan een halve eeuw, heeft zij het voedsel op de tafel gebracht. En ik denk, terwijl ik naakt in het vroege ochtendlicht gelegen ben, dat dat een "enormous task" is geweest.'

Ik was nog vergeten te vermelden dat een van zijn bekendste, haast surrealistische korte verhalen als titel heeft : *The Enormous Radio.*

Ik heb *The Stories of John Cheever,* een pocketboek met 61 verhalen op 819 bladzijden, stukgelezen. Wilde een nieuw exemplaar aanschaffen. Maar zelfs bij het Amerikaanse Boekcentrum aan de Korte Poten in Den Haag is het niet meer verkrijgbaar.

Doem en verderf al om ons heen.

Trivialiteiten rond Tolstoj en Conrad

– 1 –

Heeft iemand zich al eens gebogen over de functie van de glimlach in het werk van Tolstoj? Op bladzijde 643 van de Nederlandse vertaling door Wils Huisman van *Anna Karenina* wordt er vier keer geglimlacht, eerlijk verdeeld tussen Lewin en zijn vrouw Kitty, een keer naar elkaar en elk een keer naar Agafja. Het zijn gewone, niets- of weinigzeggende glimlachen, maar andere glimlachen kunnen bij Tolstoj een brede *range* van gemoedsgesteltenissen beslaan. Toen ik erop ging letten, bleken er bij Tolstoj in dat opzicht meer dan honderd soorten glimlachen te bestaan. Ik vond dat nogal vreemd, want een glimlach heeft toch vaak de kleur van lieflijkheid, vriendelijkheid en aanminnigheid, terwijl Tolstoj zelf maar zelden van die lieflijke eigenschappen blijk heeft gegeven.

De glimlachen in *Anna Karenina* vallen behalve door hun veelvuldigheid op door hun zeer uiteenlopende toonaard. Bij Tolstoj kan een glimlach ook kwaadaardig, vals en vernederend overkomen.

Een stuk of wat voorbeelden:

Aleksej Aleksandrowitsj glimlachte met zijn gewone glimlach, die alleen zijn tanden ontblootte, maar verder koel en nietszeggend was (blz. 243).

Op bladzijde 361 wordt ook weer volop geglimlacht. Daar geeft zijn glimlach aan dat Wronski voorzag welke wending het gesprek zou nemen.

Op bladzijde 363 glimlacht Serpoechowskoj twee maal, een keer is het een 'zachte, bijna vrouwelijke glimlach'.

Op bladzijde 383 zit Lewin naast de gastvrouw, 'een kleine,

blonde vrouw met een rond gezicht met kuiltjes, dat telkens door een stralend glimlachje verhelderd werd'.

Er zijn innemende glimlachen (blz. 384), vrolijke glimlachen (blz. 393), wonderlijk zielige glimlachen (blz. 404), lichte glimlachen (blz. 419), maar ook minachtende (blz. 475) en gemaakte glimlachen (blz. 472), voorts verrukte glimlachen (blz. 473), glimlachen, die 'ja' antwoorden op een vraag, en glimlachen die hele zinnen beter weergeven dan woorden (blz. 443: '... en de glimlach die op zijn dikke lippen verscheen ... zei duidelijker dan woorden: "Nu, vriendje, daar heb je me ook met een gezelschap geleerden opgescheept! Laat mij maar liever een glaasje drinken en dan naar *Chateau des fleurs* gaan, dat ligt me beter."') Zo kan ik doorgaan: goedmoedige (blz. 448), blijde, vragende en sombere glimlachen (allemaal op bladzijde 502). Maar met de nauwelijks merkbare glimlach op bladzijde 509 verlaat ik Anna Karenina om te zien of ook *Oorlog en Vrede* op dit stramien doorborduurt. Dat boek heb ik gelezen in de Engelse vertaling van Rosemary Edmonds en daarom gaat mijn kleine onderzoek nu uit naar 'smiles'. Ze komen ook in dit werk voor, maar toch veel minder dan in *Anna Karenina.* Oorlog leent zich maar slecht zelfs voor boosaardige glimlachen. Op bladzijde 159 verschijnen er toch tweeëneenhalf, want de infanterieofficier was 'half smiling as he looked at the handsome girl', die zelf, toen zij van hem een appel kreeg aangeboden, deze accepteerde met een volle 'smile'.

Ik kan me voorstellen dat een literatuurminnaar mij geïrriteerd zal vragen of ik niet beter van zulke meesterwerken kan genieten zonder dat gestoethaspel met soorten van glimlach. Mijn antwoord is dat het genot daar niet van afhangt en dat ik alleen een beetje doorga op wat mij een typisch, weinig besproken trekje in het werk van Tolstoj lijkt te zijn.

Het eerste boek van Conrad, *Almayer's Folly,* begint met de uitroep: '*Kaspar! Makan!*' Na enige tijd kwam ik erachter dat de stem Kaspar Almayer, een Nederlander in de Oost, oproept om te komen eten en afkomstig was van zijn Indische vrouw. Ze staan allesbehalve op goede voet met elkaar. Wie meer van Conrad gelezen heeft, kan dat opmaken uit zijn beschrijving van de stem van de vrouw die Kaspar roept om te komen eten.

> *De bekende schrille stem liet Almayer opschrikken vanuit zijn droom over een schitterende toekomst naar de onprettige werkelijkheid van het heden. Een onprettige stem ook. Hij had haar jarenlang gehoord en was er steeds minder van gaan houden. Maar dat gaf niks want dat zou allemaal binnenkort verleden tijd zijn.*

Over Conrad en zijn verhouding tot de stem van de vrouwen uit zijn romans en verhalen zal al wel geschreven zijn. De stem van de vrouw staat bij hem als het ware voor haar karakter en voor haar verschijning, voor haar zelf. '*She hated the sound of that voice ever since*', schrijft Conrad verderop in dat boek (dat van de 'Dutchmen' weinig goeds vertelt) en dat is voor hem hetzelfde als haat jegens de mens die die stem laat klinken. Misschien het duidelijkst geeft Conrad aan de suprematie van de stem uiting in *Victory*, waar hij schrijft: '*He was relieved when she spoke in that warm and wonderful voice with* in itself *comforted and fascinated one's heart, which made her lovable.*'

Andere voorbeelden liggen voor het opscheppen. In een later, minder bekend boek, *The Arrow of Gold,* wordt de stem van de vrouw bijna een obsessie voor Conrad:

1 'She said to us: "I am sorry I kept you waiting." Her voice was low pitched, penetrating and of the most seductive gentleness.' (blz. 29)

2 'Her voice floated mysteriously and penetrating from her lips, which moved very little.' (blz. 60)
3 'I was struck for the first time by the even, mysterious quality of her voice.' (blz. 72)
4 'I had never seen anybody speak with less play of facial muscles ... her face preserved a sort of immobility. The words seemed to form themselves, fiery and pathetic in the air, outside her lips.' (blz. 75)
5 'And you have never uttered a word yet that didn't change into a pearl as it dropped from your lips, at least not before me.' (blz.114)
6 '... a very great lady but her voice was as kind as the voice of a saint.' (blz. 142)

Glimlachen komen daarentegen bij Conrad maar sporadisch voor en als ze voorkomen, hebben ze meestal een kwaadaardig accent.

Bij een dialoog staat een auteur vaak voor het probleem: moet hij telkens aan het gesprokene toevoegen: 'zei Jan', of: 'antwoordde Kees'. Doet hij dat niet, dan wordt de dialoog zeker vloeiender, maar hij beseft ook dat de lezer na een tijdje niet meer weet wie aan het woord is en daar als het ware achter moet komen door naar het begin van de dialoog terug te gaan en dan telkens een zinsnede over te slaan om er zeker van te zijn dat niet Jan maar Kees aan het woord is.

Heel weinig zal men bij Conrad de gewone aanduidingen 'he said' of 'she answered' aantreffen. Dat komt niet omdat hij het aan ons overlaat om uit te zoeken wie de spreker is, maar omdat zijn dialogen heel dikwijls binnensmonds gemompel zijn: angst van de drager van de mannelijke stem dat hij te hard neerslaat, soms op de werkelijkheid, meestal op de droom. 'He grumbled, he mumbled, he muttered, he grunted, he murmured' en, zij het maar soms, 'he whispered'. Wie het niet op mijn woord gelooft, die leze er *The Secret Agent* maar eens op na; het blijft immers toch een meer dan spannend boek. Dat ik dat ge-

mompel en gemurmureer steeds aan een 'hij' toeschrijf, is niet een toevallige slordigheid. Vrouwen en meisjes mompelen bij Conrad niet, maar zij krijsen met nare stem en *zijn* dan naar of zij reiken naar de hemel met een omfloerste, ontroerende stem en *zijn* dan hemels. Maar het komt ook omdat vrouwen en meisjes bij Conrad wel vrij vaak aanwezig zijn (de zee steekt daar nogal eens een stokje voor), maar slechts zelden het woord voeren. Doen ze het, dan doen ze het duidelijk. Lelijk of mooi. Mannen hebben altijd iets te verbergen, lijkt Conrad te willen suggereren. Daarom praten ze zo onverstaanbaar als psychiaters tijdens hun spreekuur.

'*Gelooft u eigenlijk wel dat ik besta?*', vraagt Lena in *Victory* aan Heyst. En Heyst voor één keer eens niet aan het mompelen: '*Why, your voice alone would be enough to make you unforgettable!*'

Maar even later, toen hij Lena voorstelde naar binnen te gaan, moet hij weer wat te verbergen hebben gehad. Want nu sprak weer 'very low'.

En ook Lena verviel weer in de gewone, haar als vrouw toebedeelde rol: ze stond op '*without a word*'.

Soms wil ik het mijn collega's van vroeger wel toeschreeuwen: 'Neem en lees. Dit zijn de boeken. Je weet niet wat je mist. Gooi je Assers weg.'

Maar dan bedenk ik dat die Assers juist hun – en mijn – redding zijn geweest.

Eerherstel

– 1 –

In het *Historisch Nieuwsblad* stond enige tijd geleden een interview met Loe de Jong, nu ver in de tachtig en hoewel hij een kleine dertig boekdelen heeft geschreven over *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* gaat een flink deel van het gesprek over Willem Aantjes, die in al die delen slechts twee keer ter sprake komt: een keer ter rectificatie van een fout jaartal in deel 13 en een keer met vier regels in deel 12, waarin op hoogst onpersoonlijke wijze wordt vermeld dat Aantjes moest aftreden als vooraanstaand politicus wegens zijn lidmaatschap van de Germaanse SS. Het aandeel van De Jong in deze affaire, dat beslissend was voor Aantjes neergang, was overweldigend groot. Ik hoorde De Jong indertijd over radio en televisie en het leek erop of God aan het woord was die het laatste oordeel over Aantjes velde. Maar ik denk dat God rechtvaardiger zou zijn geweest. De kritiek op De Jongs optreden als opperste rechter nam in de loop der tijden geleidelijk aan toe, maar toen in het interview aan De Jong werd gevaagd of Aantjes nu in zijn eer was hersteld, was het harde antwoord van De Jong: 'Hij zat fout.' Politiek fout bedoelde De Jong. Zelf was hij in menselijk opzicht fout geweest. Hij gaf dat bijna toe: 'Ik heb in de zaak Aantjes een aantal fouten gemaakt. De belangrijkste was dat ik bij de persconferentie veel te ongenuanceerd sprak. Daardoor ontstond het beeld van een veroordeling, zeker in de talloze huiskamers.' De politieke fouten van Willem Aantjes waren, naar mijn inschatting, maar gering. *Zijn* grootste fout is, denk ik, geweest dat hij over zijn verleden gezwegen heeft. In het strafrecht zou men zeggen dat een verdachte zichzelf niet hoeft

te beschuldigen. Maar Aantjes is nooit in strafrechtelijke zin een verdachte geweest. Wel is hij buiten het recht om door Loe de Jong onherroepelijk veroordeeld en, ik zeg het hard, niet in zijn eer hersteld.

– 2 –

Eerherstel. Een van de voor de strafrechter moeilijkste facetten daarvan is hoe te handelen bij de moord gepleegd ter herstel van de geschonden familie-eer. Zonder dat herstel van eer is het niet mogelijk te blijven behoren tot de gemeenschap waarvan men deel uitmaakt. De dader is daarom niet in alle opzichten vrij, want de uitsluiting uit een gemeenschap is, zeker in een vreemd land, een soort verbanning. Iemand, meestal een vrouw, die door ongehuwde samenleving of door gebrek aan eerbied voor haar maagdelijkheid de eer van de familie heeft geschonden, moet worden gedood. Ook als de betrokkenen in een land wonen waar men over eer en eerherstel heel anders denkt. Is het juist dat de Nederlandse rechter het doden als eerwraak strenger straft dan 'normale' doodslag en *als* dat juist is, is dat strengere straffen dan juist? Of moet het gelden als een verzachtende omstandigheid? Zoals dat het geval is, zoals werd beweerd, in Turkije, waar het doden tot herstel van de eer ook niet als strafuitsluitingsgrond wordt aanvaard maar de straf, als komt vast te staan dat er sprake is van eerwraak, maar *een achtste deel* zou bedragen van de gewone straf. En zou dat, als daarover door de nabestaanden geklaagd wordt bij het Hof voor de mensenrechten te Straatsburg, door dat Hof, aan welks rechtspraak ook Turkije als lid van de Raad van Europa onderworpen is, worden aanvaard? Naar mijn mening brengt begrip voor het goede van andere culturen niet mee dat het slechte daarin ook moet worden aanvaard. Wat goed en wat slecht is, weten wij niet met zekerheid en de maatstaven waarmee goed en kwaad gemeten worden, zijn niet steeds gelijk gebleven. Maar sinds

Kaïn Abel doodsloeg, weten we vrij zeker dat moord en doodslag om welke reden dan ook verfoeilijke zaken zijn.

– 3 –

Eerherstel, rehabilitatie in het Nederlandse strafrecht. Het *Nederlands Juristenblad* wijdde er enige tijd geleden een artikel aan, *Heeft een ex-verdachte recht op rehabilitatie?*, geschreven door Fred Bijlsma. Hij richt zijn aandacht bijna uitsluitend op de vraag of iemand die ooit van enig vergrijp verdacht werd zonder dat het ter zake tot een rechtszitting is gekomen, er bij een rechter over moet kunnen klagen dat hij niet vervolgd wordt; positief gezegd: of hij kan eisen vervolgd te worden met als gedachte op de achtergrond dat hij bij een vrijspraak van alle blaam gezuiverd zal zijn. Op zich genomen is het wel een belangrijk punt als men bedenkt dat al wie (nog) niet onherroepelijk strafrechtelijk is veroordeeld, voor niet-schuldig moet worden gehouden. A fortiori zal dat gelden voor iemand die onherroepelijk vrijgesproken is van het feit waarvan hij verdacht werd het te hebben begaan.

Toch schuilt daar het probleem. Hoe vaak hoor of lees je niet dat iemand *bij gebrek aan bewijs* is vrijgesproken, bijna altijd met de onuitgesproken maar soms ook met zoveel woorden tot uitdrukking gebrachte bijgedachte: maar hij heeft het natuurlijk wel gedaan.

Daar kan ik mij kwaad om maken, want wij kennen geen verdergaande uitspraak dan de vrijspraak omdat niet bewezen is wat was ten laste gelegd. De vrijspraak in ons recht is daarom nooit een volkomen rehabilitatie, ook niet als zij tot stand komt na een klacht van de verdachte die inhoudt dat hij vervolgd wil worden. En zelfs niet bij een geslaagde herziening, het buitengewone rechtsmiddel dat een veroordeelde wegens een strafbaar feit ten dienste staat als na die onherroepelijke veroordeling nieuwe feiten bekend worden die, wat slordig gezegd, een vrij-

spraak alsnog waarschijnlijk maken. Want ook als de herziening het verlangde resultaat oplevert, en dat gebeurt al niet vaak, betekent ze niet dat als een paal boven water komt vast te staan dat de betrokkene onschuldig is.

Tussen tien vrijspraken zit een aantal vrijspraken (ik denk minder dan de helft) van mensen die inderdaad niet hebben gedaan wat hen is ten laste gelegd. De andere hebben het wel gedaan, maar bij hun kon het niet bewezen worden. Omdat we op aarde bijna nooit te weten zullen komen wie tot de ene groep van vrijgesprokenen behoort en wie tot de andere groep, is de minst onrechtvaardige handelwijze te doen alsof ze allemaal niet schuldig zijn.

– 4 –

Van echte rehabilitatie, van volkomen eerherstel zou slechts sprake zijn als de rechter in zijn vonnis desgevraagd tot uitdrukking zou moeten brengen: u wordt vrijgesproken omdat u onschuldig bent aan wat u is ten laste gelegd.

Een systeem waarbij zo'n uitspraak verlangd zou kunnen worden door een verdachte en waarbij de rechter daarover uitspraak zou moeten doen, is niet onbestaanbaar en bestaat ook werkelijk in enkele andere rechtsstelsels. Wanneer déze uitspraak verkregen zou kunnen worden, is het eerherstel volkomen (en de schadevergoeding verzekerd). Al blijft ook dan dwaling mogelijk.

Toch zit er een nadeel aan vast dat voor mij groot genoeg is om er niet voor te pleiten. Om het maar gewoon te zeggen: wie dan *niet* vraagt om deze onschulduitspraak en gewoontjes wordt vrijgesproken, moet verwachten dat velen zullen denken dat hij inderdaad alleen maar is vrijgesproken omdat het bewijs dat hij het gedaan had niet geleverd kon worden. Maar nog veel erger: wie wél om zo'n uitspraak vraagt maar haar niet krijgt, omdat zijn onschuld niet bewezen is, zal levenslang met de ge-

dachte moeten rondlopen dat anderen hem, ondanks zijn vrijspraak wegens gebrek aan bewijs, voor schuldig aanzien. Maar wie zijn onschuld niet kan bewijzen, iets wat voor iedereen erg moeilijk is, kan nog wel onschuldig *zijn*. We zouden dan drie soorten mensen krijgen die vrijgesproken zijn van een strafbaar feit: (a) zij ten aanzien van wie het feit niet bewezen kon worden, maar die het wel gedaan hebben, (b) zij ten aanzien van wie het feit niet bewezen kon worden en die het ook niet gedaan hebben, maar die hun onschuld niet kunnen bewijzen en (c) zij ten aanzien van wie het feit niet bewezen kon worden, die het ook niet gedaan hebben en die hun onschuld wel hebben kunnen bewijzen. Omdat categorie (b) zich naar buiten niet kan onderscheiden van categorie (a) (en het verschil toch levensgroot is) en omdat categorie (b) en (c) ethisch gelijkwaardig zijn, lijkt mij een proces waarbij de onschuld van de verdachte wordt vastgesteld, onwenselijk. Wij moeten gaan leven en handelen naar het in feite niet echt nageleefd adagium dat wie niet onherroepelijk voor enig feit veroordeeld is, daaraan ook niet schuldig is.

– 5 –

Nog iets anders. Er zit in ons strafrecht één ongelijkheid ten voordele van de verdachte. Ik doel hierop: een onherroepelijk veroordelend vonnis tegen hem gewezen, kan onder omstandigheden via herziening toch ongedaan worden gemaakt. Het meest befaamde voorbeeld daarvan was tot voor kort de vrijspraak alsnog in herziening van twee veroordeelden voor de moord op een baanwachter in de zaak Giessen-Nieuwkerk uit de jaren 1923 en volgende. Die vrijspraak kwam nadat de beschuldigden eerst een gevangenisstraf hadden opgelopen van vijftien jaar. Toen ze vrijkwamen, hadden ze al een jaar of zes gezeten. De rechters in de herzieningszaak overwogen *dat het Hof op alle voormelde gronden de overtuiging heeft bekomen dat uit ...*

noodzakelijk moet volgen, dat Klunder en Teunissen het te hunnen laste bewezen verklaarde feit niet gepleegd kunnen hebben. Dit is tot op zekere, grote hoogte een onschuldvrijspraak. Een zeldzaam verschijnsel in ons recht, waartoe de rechter nooit verplicht kan worden. In de Puttense moordzaak is de herzieningsrechter bij zijn vrijspraak wel ver, maar niet zó ver gegaan.

Maar waarin zit de ongelijkheid ten voordele van de verdachte? Hierin, dat, wanneer na een onherroepelijke vrijspraak nieuwe feiten bekend worden die aan het licht brengen dat de persoon die vrijgesproken is, wel schuldig is aan wat hem werd ten laste gelegd, een nieuwe behandeling van de zaak waarin de verdachte alsnog op grond van die nieuwe feiten wordt veroordeeld, niet mogelijk is.

Ik lees nu dat erover gedacht wordt dat beginsel in een dergelijk geval los te laten om zo te kunnen komen tot een nieuwe behandeling en alsnog tot een veroordeling. Dat zou in elk geval niet mogelijk zijn als de nieuwe feiten bekend worden op een moment dat de vervolging reeds verjaard is. Er is iets voor te zeggen, denk ik, maar ook heel veel tegen. Ik ga er over nadenken als het weer eens regent.

Strafmaat (2)

Natuurlijk moet je voor zoiets in Texas zijn.

Kenneth Payne is daar veroordeeld tot zestien jaren gevangenisstraf. Zijn vergrijp? Diefstal van een reep Snickers. Kost in de winkel een dollar.

Als reden voor die straf werd opgegeven dat in Texas als een zware misdadiger moet worden gestraft wie voor de derde keer voor een misdrijf veroordeeld wordt *ongeacht de ernst van het misdrijf.*

Ik twijfel er geen moment aan dat de rechters die deze straf hebben opgelegd een dergelijke straf meer verdiend hebben dan de man die hem moet ondergaan en dat *ongeacht welke omstandigheid dan ook.*

Over getuigen en deskundigen die elkaar tegenspreken

– 1 –

Als Bram verklaart dat hij zeker weet dat hij Floris op 1 januari 2002 om twaalf uur in de middag in de stad Groningen op de Hereweg heeft zien lopen en Cornelis volhoudt dat hij diezelfde Floris op diezelfde tijd te Maastricht op het Vrijthof heeft waargenomen, moet de constatering of van Bram of van Cornelis niet kloppen. Een van beiden kan zich in de datum vergist hebben, een van beiden kan een dubbelganger voor Floris hebben aangezien of zich doodgewoon vergist hebben, maar de vraag is wie de verkeerde waarneming heeft gedaan. Meestal komt dat er niet zo op aan, maar als die Floris ervan verdacht wordt op die dag en dat uur te Maastricht een misdrijf, laten we zeggen een moord, te hebben begaan, wordt dat verschil ineens heel erg belangrijk. Nu bestaat bovendien de mogelijkheid dat een van beiden opzettelijk onwaarheid spreekt, hetzij om Floris te ontlasten, hetzij om hem te beschuldigen. Als de verklaring van Bram juist is, heeft Floris een waterdicht alibi. Er zijn nu allerlei redenen te bedenken waarom de verklaring van Bram betrouwbaarder of minder betrouwbaar is dan die van Cornelis, maar het is, minstens theoretisch, ook mogelijk dat een verschil in (on)betrouwbaarheid niet is aan te wijzen.

Heb ik hiervoor het geval geanalyseerd waarin van twee verdachten er één zeker de moord moet hebben gepleegd, zonder dat voor de rechter valt uit te maken wie van beiden dat heeft gedaan, nu staan we voor het probleem dat twee getuigen omtrent het misdrijf van één verdachte volstrekt tegenstrijdige verklaringen afleggen met volstrekt tegengestelde uitkomsten: of veroordeling of vrijspraak.

De rechter zal voor een van deze verklaringen moeten kiezen. Welke hij kiest, is aan hem overgelaten. De rechter in hoger beroep kan anders kiezen dan die in eerste aanleg, maar als die zaak bij de Hoge Raad in cassatie komt, zal deze alleen de keuze van de beroepsrechter voor zich krijgen.

Er zijn geen regels die bepalen aan welke van twee tegenstrijdige verklaringen de rechter geloof moet hechten, welke hij voor zijn beslissing moet kiezen. Er was ooit zo'n regel, herinner ik me, maar dan in het civiele recht. Bij een arbeidsconflict tussen werkgever en werknemer over de hoogte van het bedongen loon, over de uitbetaling van het loon en nog zo wat, 'wordt de meester op zijn woord, des gevorderd met eede versterkt, geloofd' (art. 1637, zeer oud, BW). De rechter is nu dus vrij om uit het ter beschikking staande materiaal datgene tot bewijs te bezigen wat hij betrouwbaar vindt, en daarom ook bij tegengestelde verklaringen die verklaring die hem het meest betrouwbaar of het minst onbetrouwbaar voorkomt.

En de Hoge Raad, die niet meer over de feiten oordeelt, kan daar geen dam tegen opwerpen. Dat is niet alleen een algemeen bestaande opvatting maar ook, en dat valt niet altijd samen, een opvatting die in zich redelijk is.

Maar die vrijheid betekent niet dat de rechter zich aan willekeur mag schuldig maken. In het hiervoor voorgestelde geval heeft hij de vrijheid de verklaring van Cornelis voor het bewijs van de moord te gebruiken en die van Bram niet in zijn gedachtegang te betrekken. Twee tegenstrijdige verklaringen kunnen niet allebei waar zijn. Maar waarom dan gekozen voor de verklaring van Cornelis, die tot veroordeling leidt, en niet voor die van Bram, die vrijspraak ten gevolge zou hebben? Er zijn allerlei redenen denkbaar voor die keuze: de verklaring van Cornelis wordt door andere verklaringen versterkt, die van Bram niet; de verklaring van Cornelis is die van iemand die geen enkel belang heeft bij de uitkomst, terwijl Bram een vaste vriend of een collega van Floris was; Cornelis heeft zijn verklaring sober en zonder

aarzeling uitgesproken; Bram was zenuwachtig, verstrikte zich soms in zijn zinnen enzovoort. In de drie opgesomde gevallen, zelfs tezamen genomen, is het nog mogelijk dat Floris niet in Maastricht, maar in Groningen was, maar de rechter die moet kiezen, en die een feilbaar mens is, zal kiezen, zal moéten kiezen voor de verklaring die het meest betrouwbaar overkomt.

Tot zover is alles nog op orde. Maar nu komt het grootste bezwaar dat ik tegen de Nederlandse strafrechtspraak koester. Het staat, zover ik weet, nergens in de wet, maar het is vaste rechtspraak dat die keuze uit het materiaal, behalve in bijzondere gevallen, door de rechter *niet gemotiveerd behoeft te worden.* Ik zou denken dat, in elk geval bij tegenstrijdige verklaringen, de motivering waarom gekozen wordt voor de ene verklaring en niet voor de andere, het wezen van de beslissing uitmaakt. Het kan moeilijk zijn om de keuze te motiveren, maar de rechter dient ook moeilijke zaken onder ogen te zien; het kan, in theorie, zelfs onmogelijk zijn om op rationele gronden te kiezen en dan zal de rechter moeten vrijspreken, omdat er evenveel te zeggen valt voor veroordeling als voor vrijspraak.

Tak en Fiselier trekken een vergelijking van de vonnissen in hun *Duitsland-Nederland en de afdoening van strafzaken* (2002). Ik geef een aantal passages weer:

> *Ook de selectie en de waardering van het gebruikte bewijsmateriaal moet volgens het* BGH *(Bundesgerichtshof, J.L.) worden gemotiveerd, omdat de bewijsrechtelijke betekenis van de gebruikte bewijsmiddelen duidelijk uit de uitspraak moet zijn af te leiden.*
>
> *Reeds bij een globale vergelijking van de eisen die door de Hoge Raad en het* BGH *aan de bewijsmotivering worden gesteld, valt op dat de verantwoordingsplicht van de Nederlandse rechter voor de motivering van zijn strafvonnissen door wet en rechtspraak zwak zijn uitgewerkt. De lat wordt door de Duitse rechtspraak aanzienlijk hoger gelegd. Voor*

de zelfcontrolefunctie van de rechter en voor de communicatie en informatie naar de samenleving is dat een niet te onderschatten goed.

Elk essentieel onderdeel van de verklaring van een verdachte of een getuige die door andere verklaringen wordt tegengesproken, moet door het gerecht zorgvuldig op betrouwbaarheid en geloofwaardigheid worden getoetst.

In vonnissen wordt de geloof- of ongeloofwaardigheid van verklaringen van de verdachte of van getuigen vaak zeer uitvoerig gemotiveerd aan de hand van andere verklaringen van getuigen of deskundigen.

Ik weet niet of het al mijn lezers bekend is, maar het grootste deel van vonnissen van kantonrechter, rechtbank en gerechtshof wordt in Nederland in het geheel niet meer gemotiveerd: als er geen hogere voorziening is ingesteld, kunnen de bewijsmiddelen enzovoort wegblijven. Dat de zelfcontrole van de rechter alleen maar van belang zou zijn als er van zijn beslissing appel of cassatie wordt ingesteld, lijkt me hoogst onwaarschijnlijk. Doordat de Nederlandse rechter zijn keuze van het bewijsmateriaal niet hoeft te motiveren, lijdt de kwaliteit van de rechtspraak een groot verlies.

– 2 –

Rechters die zorgvuldig te werk gaan en veel ervaring hebben opgedaan, zullen waarschijnlijk de betrouwbaarheid van verklaringen van verdachten en getuigen beter kunnen beoordelen dan de gemiddelde mens (daargelaten of die bestaat).

Maar als rechters de hulp inroepen van een of meer deskundigen rijst niet zozeer het probleem van de betrouwbaarheid van de deskundigen, maar van de beoordeling van hun deskun-

digheid. Dat geldt m.i. in hoge mate voor de deskundigen op het gebied van gedragswetenschap. De rechter vraagt deskundig advies, omdat hij het zelf niet of niet voldoende weet. Dat is ook de reden waarom andere mensen in andere omstandigheden advies vragen aan hen die naar zij menen er meer van weten dan zij. Ik ken maar één uitzondering. De rechters van de Hoge Raad vragen in overeenstemming met de wet een schriftelijk advies, conclusie genaamd, over een zaak die in cassatie ligt aan de procureur-generaal of de advocaten-generaal bij de Hoge Raad. En dat doen ze terwijl ze met vijf of, tegenwoordig veelal met drie, rechters oordelend, zelf bijna steeds deskundiger zijn dan de vrouw of de man die hen deskundig advies geeft. Minder dan de deskundigheid speelt hier, vrees ik, een rol het gemak van voorlichting en het overdragen van het ruwe werk.

De problemen worden levensgroot als de deskundigen elkaar tegenspreken, en dat gebeurt in elk geval nogal dikwijls als het gaat over het gedrag van verdachten (is hij toerekeningsvatbaar?) en getuigen (is hij betrouwbaar?). Bij elkaar op deze punten tegensprekende deskundigen staat de rechter voor een dilemma dat bijna niet is op te lossen en dat hij toch moet oplossen.

Een voorbeeld uit de jongste tijd:

Een jongeman die nog onder het kinderrecht valt, staat terecht omdat hij met twee nog jeugdiger jongens, broertjes, verschillende keren ontucht heeft gepleegd, die soms onder de noemer verkrachting valt. Hij ontkent, de twee jongens verklaren in zijn nadeel. Het hof verlangt een deskundig oordeel over de vraag of de jongetjes betrouwbaar zijn in hun verklaring. Daartoe wordt een psycholoog benoemd, die tot het advies komt dat de verklaringen van Rowan en Nick D.:

> *in ruime mate voldoen aan de in de vakliteratuur beschreven geloofwaardigheidskenmerken en dat er weinig redenen aanwezig lijken om te veronderstellen dat R of N een motief hadden om verdachte valselijk te beschuldigen.*

Met zo'n advies kan de rechter aan het werk, totdat er een andere, bekendere, psycholoog in deze zaak aan het woord komt die verklaart dat de deskundige adviseur wel zorgvuldig heeft gewerkt, maar met een methode (CBCA = Criteria Based Content Analysis) die niet deugt. Hij zegt het zo: '*Het is bekend dat de validiteit van de CBCA-methode in de praktijk laag is; dit betekent dat uitspraken over waarachtigheid van verklaringen lang niet altijd correct zijn.*'

Hier staan twee oordelen tegenover elkaar, al ligt het technisch wat anders. De betrouwbaarheid van de methode van onderzoek naar betrouwbaarheid is volgens het laatste rapport onbetrouwbaar. Als dat oordeel juist is, en dat valt door rechters alleen na te gaan door bestudering hoe de deskundigen over de hele wereld over deze methode oordelen, staat over de betrouwbaarheid van de verklaringen van Rowan en Nick nog niets vast. En toch wilde het hof juist dát weten. Als het niet aan de betrouwbaarheid van de verklaringen van de broertjes had getwijfeld, had het daarover geen deskundige hoeven in te schakelen.

Niet interessant, zij het voor mij wel onbevredigend, is de beslissing van de Hoge Raad dat het hof, ondanks de 'second opinion' van de tweede deskundige, die overigens in de ook in dit proces naar voren gebrachte literatuur wordt ondersteund, kon afgaan op het advies van de eerste deskundige, die, maar dat terzijde, inmiddels is overleden.

In wezen speelt hier op een verhoogd plan hetzelfde probleem voor rechters, als bij de elkaar tegensprekende getuigen. Op een verhoogd plan: omdat rechters een vraag stellen over iets wat zij (nog) niet weten of niet voldoende weten. Motivering is dan wel het minste wat nodig is.

Brand in Mokum

– 1 –

In 1989 verscheen bij uitgeverij Balans te Amsterdam *Meesters der metamorfose,* van de hand en het hoofd van B. J. Asscher, die toen president was van de rechtbank te Amsterdam en bekendheid, zo niet vermaardheid had verworven, vooral als eigenzinnig president in kort geding. Het boekje van nog geen honderd bladzijden liep goed, er is meen ik een aantal herdrukken van verschenen, en dat had voor mij gevolgen.

De meesters der metamorfose, het zijn rechters die zich stellen tegenover de sacrale koningen, een ander soort rechters. Aan het slot van zijn betoog legt Asscher het verschil tussen beide typen van rechters, kristalhelder uit:

> *De sacrale koning is het archetype van de rechter. Hij heeft behoefte aan alle parafernalia van het rechtersambt. In woord en gedrag, in beroep en in zijn privéleven is hij van de ochtend tot de avond rechter. Hij legt in zijn gehele optreden getuigenis af van de onaanraakbaarheid van zijn ambt. En als hij een goed mens is, is hij een goede rechter. De meester der metamorfose is de onzichtbare, de ongrijpbare. Zijn hoogste ambitie is zich weer terug te trekken, alsof hij er nooit was geweest. En als hij een goed mens is, is hij een goede rechter. Een goede rechter die probeert af te rekenen met de gedachte dat hij machtig is, en die enige aarzeling voelt, voordat hij durft te zeggen dat hij geen macht heeft.*

Even tevoren geeft de auteur te kennen dat hij 'vele sacrale koningen heeft ontmoet en ook vele meesters der metamorfose'. Voor zichzelf kiest hij niet radicaal, maar zegt slechts dat hij

zich 'het meest verwant voelt met de meester der metamorfose'. En ook ik denk dat wel iedere rechter een mengvorm is van die twee typen, maar dat het mengsel van rechter tot rechter in samenstelling verschilt.

Het boekje van de Amsterdamse rechtbankpresident liep zo goed dat de directeur van de nog niet zo lang daarvoor opgerichte uitgeverij Balans, die nu inmiddels weer is overgenomen door een groter uitgeversconcern, op de idee kwam dat een beetje recht in zijn aanbod aan boeken geen kwaad kon. Ik kreeg een brief of ik me ook niet eens aan een, ook voor de niet-jurist verstaanbaar boekje, zou durven wagen. Na heel wat aarzeling zegde ik toe en als gevolg daarvan kwam in 1992 *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker* uit. Alleen in *de Telegraaf* werd het boekje uitvoerig maar zeer negatief beoordeeld door een meneer Sinowsky en dat deed me in die tijd nog vanzelfsprekend plezier. Er zijn naderhand bij Balans nog vier van die boekjes verschenen en dit wordt bij leven en gezondheid van mij en van de uitgeverij het zesde. Trots ben ik er niet op, want iedere keer weer zie ik hoezeer ik, vergeleken bij wat ik voor ogen had, tekort schiet. Het zijn, en dat niet alleen in het licht der eeuwigheid, niet veel meer dan probeersels aan de zijlijn. Waarom dan toch doorgegaan? Ik weet het niet, misschien wel om dat ene stukje, die ene zin of regel die aanslaat. Als je ziet hoe weinig erover blijft van wat honderd jaar geleden met verve en vreugde werd binnengehaald, is bescheidenheid geen deugd maar bittere noodzaak. Vervuld van die gedachten schreef ik een aantal maanden terug een brief aan de uitgever, hierop neerkomend dat ik als man van 76 jaar hem langzamerhand wel de keel uit zou hangen met mijn kleine portretjes, waarvan ik zelf er een aantal, hetzij om der wille van de eerlijkheid gezegd, een nogal warm hart toedraag.

De brief kwam aan op de ochtend van de zaterdag dat er des avonds brand uitbrak in het pand aan de Keizersgracht 117 te Amsterdam. En laat dat nu precies het pand zijn waarin uitge-

verij Balans gevestigd was. Ik heb brand altijd beschouwd als iets waartegen je je moet verzekeren, hoewel het niet voorkomt. Dat is voor wie kranten leest natuurlijk onzin, maar mijn denken ís vaak weinig zinnig en moet vertaald worden als: zo onwaarschijnlijk als het winnen van 'wel twee miljoen euro's' in de postcodeloterij.

De brief werd, zo kreeg ik meegedeeld, uit de brand gered en werd zo beantwoord dat ik weer aan het schrijven sloeg, driftiger en venijniger dan ooit, want inmiddels had er in de politiek een verschuiving, wat zeg ik, een aardbeving plaatsgevonden die mij tot op het bot verbitterde. Ik meende dat de 'paarse coalitie' al veel te veel toegaf aan rechtse verlangens en nu kwam een partij, wier absolute leider door een in ieder geval domme man werd vermoord mede aan de macht met als machtswoorden: de ruk naar rechts en de kogel kwam van links. Dat het CDA, een partij die zegt een christelijk appèl te doen op de samenleving, daaraan als hoofdfiguur meedoet, verbijsterde mij toch nog, al had ik juist om die reden die partij al in mijn jeugd verlaten. Nog meer dan brand, die soms aangesticht wordt, was aardbeving een verschijnsel dat in mijn gedachtewereld alleen maar ver van ons plaatsvond. Het was dan ook geen echte aardbeving. De trillingen zullen in elk geval snel uitgewerkt zijn. En de echte aardbeving die rond die tijd wel in Limburg werd geconstateerd, had op de schaal van Richter te weinig importantie om enig rumoer te verwekken.

– 2 –

De brand in Mokum, juist in dat perceel aan de Keizersgracht, had mij wakker moeten schudden en daarmee het besef in mij doen ontwaken dat brand een verschijnsel is dat niet door verzekeraars verzonnen is. Maar '*quem Jupiter perdere vult, dementat prius*', wat zo ongeveer wil zeggen dat wij te stom zijn om van het verleden te leren.*

In de nacht waarin voor de zoveelste keer de herfst weer aanbrak, sliepen wij vast. Er zijn allang geen kinderen meer in huis die laat thuiskomen en waarop je, half slapend wacht. Er moet zo rond vier uur in de nacht aangebeld zijn, maar onze bel is niet in staat ons in de slaap te storen. Daar is een wekker voor nodig.

De volgende ochtend hoorden wij van de buurman het verhaal:

Een hoge conifeer die op ten hoogste een meter afstand van de zijkant van ons huis staat, was in de nacht door naar huis terugkerende feestgangers in brand gestoken. Ons huis en de andere huizen in de straat zijn zogenaamde videwoningen waarin aan de buitenkant veel hout is verwerkt. Hout brandt beter dan steen. Mensen die nóg later huiswaarts keerden dan de vuurstokende feestgangers waren zo humaan om, waarschijnlijk eerst bij ons, maar dan vergeefs en vervolgens bij onze buren, wier huis aan de voor hen goede kant aan het onze grenst, aan te bellen om alarm te slaan. De buurman, die een lichtere slaap genoot of misschien nog wel aan het werk was, want hij was advocaat, is er in geslaagd de brand te blussen voordat ze oversloeg. Hij vertelde het mijn vrouw de volgende ochtend en wij zagen de conifeer die tot aan de top verkoold was.

Brand is vanaf vandaag werkelijkheid voor mij. Met wellust zal ik de premie voor brandverzekering, opstal en inboedel voortaan betalen na eerst de verzekerde bedragen verhoogd te hebben. Want deze zevende manier om dood te gaan (zie *Dood*, pag 174 e.v.) heeft wel als voordeel dat je in het beste geval nergens van weet en dat je samen in bed deze boze wereld verlaat, maar ze lijkt me toch te riskant: stikken van de rook is niet aangenaam.

Brand in Mokum en Nijmegen, aardbeving in Limburg, zij bestaan.

* letterlijk: wie Jupiter in het verderf wil storten, slaat hij eerst met waanzin.

'Never a dull moment'

– 1 –

Heinrich Heine verveelt nooit. Een enkele keer slaagt hij erin mij te ergeren, dikwijls verwonder ik mij over hem, altijd amuseert hij me. Ik bewonder hem, hoewel (of omdat?) hij ook nog bijna altijd een schelm blijft.

Welke andere grote schrijver presteert het mij nooit te vervelen? In ieder geval Goethe niet, Tolstoj niet en ..., laat mij maar liever ophouden, want anders krijg ik het aan de stok met de talrijke deskundigen die 'hun' auteur voor volmaakt houden.

– 2 –

Op 26 juli 1842, Heine heeft dan al lang Duitsland voorgoed verlaten en zich in Parijs gevestigd, schrijft hij in *Lutetia*, een verzameling van 57 voor het merendeel korte, politieke beschouwingen, over de troonrede van de Franse koning. Dat is dan de burgerkoning uit het aan de Bourbons vijandige geslacht van Orléans: Louis Philippe. Die zou zes jaar later naar Engeland moeten vluchten en dat had ook voor Heine vervelende gevolgen. Heine heeft voor de troonrede en voor de man die haar uitsprak niets dan lof. De rede is kort en eenvoudig: '*Sie sagt das Wichtigste in der würdigsten Weise.*' En, zo weet Heine, de koning heeft haar eigenhandig geschreven. De anders zo spraakzame koning is 'wortkarig' geworden. Dat komt door de dood van zijn zoon, van wie men toen nog meende dat hij zijn erfopvolger zou worden. Bij diens begrafenis mocht van de bedroefde koning zelfs niet het *Requiem* worden gezongen. Muziek past niet bij droefheid en rouw, meende hij. Daarin vergiste hij zich schromelijk.

Toen het erover ging wie regent zou moeten worden, een probleem dat, achteraf bekeken, geen enkele betekenis had, sprak Philippe Egalité deze even gedenkwaardige als domme woorden: '*Zelfs de domste man is als regent nog altijd beter dan de wijste vrouw.*'

Heine oefent zelfs op deze, ook historische, absurditeit geen kritiek uit. Maar op een slinkse manier neemt hij wel de man Nemours die tot regent wordt benoemd, op de hak. Kan de koning '*deshalb dem Nemours den Vorzug gegeben vor der klugen Helene*' (de vrouw van de overleden zoon)?

Kort na 1848 kwam bij een onderzoek aan het licht dat Heine jarenlang in het geheim financiële steun van de koning had gekregen als tegenprestatie waarvoor hij de koning en diens regering in zijn publicaties in het zonlicht moest stellen.

Hoofdstuk 47 van *Lutetia* is er een voorbeeld van hoe hij dat deed.

– 3 –

Een echte chauvinist ben ik niet. Behalve nu en dan in een tak van sport is daar ook weinig reden toe. Toch voel ik iets bijzonders in mij opkomen als een Duitse dichter uit de negentiende eeuw een Franse wijsgeer uit de zeventiende eeuw schetst en dan in het tweede boek van *Salon 1* schrijft dat Descartes het grote '*vielschwatzende Land der Franzosen*' toebehoort, dat echter nooit de goede voedingsbodem opleverde voor wijsgeren, wat Descartes goed aanvoelde '*und er ging nach Holland, dem stillen, schweigenden Lande der Treckschuiten*' om daar zijn wijsgerige werken te schrijven. Alleen daar kon hij, volgens Heine, zijn geest bevrijden van het traditionele formalisme en een heel wijsgerig stelsel vanuit zuivere gedachten opbouwen. Ook zijn beroemd adagium, *Cogito, ergo sum*, kon slechts in Nederland tot stand komen. Het houdt nog niet op: '*vielleicht nirgends anders als in Holland konnte Descartes es wagen, eine Philosophie zu*

lehren, die mit allen Traditionen der Vergangenheit in den offenbarsten Kampf geriet.' Dáár alleen, zo gaat hij verder, heeft hij aan de filosofie haar autonomie, haar onafhankelijkheid van de theologie, kunnen schenken.

Wie nu, in Holland, behaaglijk achteruit gaat zitten, vergist zich deerlijk. Want, hoewel Heine nooit gezegd heeft dat hij als de wereld vergaat, naar Nederland zal vluchten omdat daar alles een halve eeuw later gebeurt, heeft hij wel verkondigd dat tot de galg veroordeelden nergens slechter dan in Nederland worden opgehangen, als gevolg van allerlei voorbereidingen en plechtigheden die daarbij te pas komen. '*Der Delinquent stirbt zugleich vor Langeweile, und der Zuschauer hat dabei hinlängliche Musze zum Nachdenken.*' Nader beschouwd is ook dit een compliment, want het houdt in dat wij in die tijd zo voorzichtig met de veroordeelde omgingen dat zijn doodstraf niet uitgevoerd kon en behoefde te worden: de misdadiger was voordat hij gehangen werd al dood en de toeschouwers hadden tijd om na te denken, naar ik hoop over de onrechtvaardigheid van de doodstraf, maar daarvan ben ik niet zeker.

Heine bespreekt, kort, Descartes' werken, voordat hij Immanuel Kant uitvoerig door de mangel haalt. Hegel is voor hem in die tijd nog een reus, Kant een nietige dwerg. Het is moeilijk een levensgeschiedenis van Kant te geven, want Kant '*hatte weder Leben noch Geschichte*'. Daarmee stemt niet helemaal overeen de op dezelfde bladzijde voorkomende vergelijking van Kant met Robespierre. Kant overtreft Robespierre verre in 'Terrorismus', maar heeft met hem gemeen 'das Spieszbürgertum'. Er komen nog heel wat schimpscheuten aan Kants adres, waarvan ik vooral voor waar houd zijn grief dat Kant zijn belangrijkste werk *Kritik der Reinen Vernunft in einem so grauen, trockenen Packpapierstil (hat) geschrieben.* Kant heeft dat overigens zelf toegegeven: zijn moeilijke gedachten liepen ver vooruit op de snelheid van zijn pen.

– 4 –

Een republikein die geld weet te bemachtigen, is volgens Heine geen republikein meer. Hij lijkt op die Oostenrijkse soldaat, die uitriep: 'Mijnheer de korporaal, ik heb iemand gevangen genomen.' 'Breng hem maar hier', zegt de korporaal en het angstige antwoord luidt: '*Ich kann nicht, denn er läszt mich nicht los.*'

De republikein van Heine is de aanhanger van links uit het heden en het jongste verleden. Dat brengt mij op een punt dat mij al lange tijd bezighoudt. Hoe komt het toch dat rechtse mensen (mits niet uiterst rechts) zoveel vrolijker, vriendelijker in de omgang en zoveel minder kribbig en haatdragend zijn dan de linkse mens? Ik spreek uit lange ervaring en, natuurlijk, in het algemeen. Vannacht ben ik op de oplossing gekomen. Mensen zijn op hun best egoïsten die ook wel eens aan anderen denken. Dat is precies het portret van de rechtse mens. Hij hoeft zich niet te forceren om zichzelf te zijn: hij wenst voor zich en de zijnen het beste, voor de anderen wat er overblijft en dan liefst voor die anderen die zijn sympathieën delen. Linkse mensen zijn grofweg in twee groepen te onderscheiden: mensen die het voor zichzelf beter willen hebben en die ook inderdaad aan de benedenkant van de samenleving staan wat betreft hun materiële en financiële omstandigheden. Voor hen is het ook niet moeilijk om links te zijn, al is gebleken dat ze zich wel eens verschrikkelijk vergissen in de keuze van hun voormannen. Maar de linkse wereld kent ook een groep mensen voor wie verbetering van eigen levensomstandigheden geen doelwit kan zijn, maar, schrik niet van het grote woord, wel wat meer distributieve rechtvaardigheid. Laat nu die linkse mensen, vaak worden ze honend intellectuelen genoemd, evenzeer als de rechtse van nature een flinke dosis egoïsme in hun ransel hebben meegekregen; niets menselijks is hun vreemd. Alle maatregelen die in het straatje van echte linksheid passen en die zij dus moeten steunen en onderschrijven, veroorzaken bij hen behalve vreugde

(het ideaal komt wat meer nabij) óók pijn (die belastingverhoging treft vooral mij; die huursubsidie, ik ben het, als het er op aankomt, die haar betaalt enzovoort). En dat mengsel van vreugde en verdriet, de zekerheid dat men aan het nagestreefde ideaal nooit geheel voldoet en soms schandelijk tekortschiet, dat maakt de linkse mens die ik schetste, bijna altijd een stuk minder aardig en soms verdomd vervelend en achterdochtig. Zelfs Jezus was, tegen zijn moeder, niet altijd aardig.

Hoofdletters

Elk woord aan het begin van een zin schrijf je met een hoofdletter, hoe weinigzeggend het ook is. Eigennamen en plaatsnamen krijgen ook een hoofdletter als ze midden in de zin voorkomen. De namen van dieren en van maanden niet, laat staan van dingen.

Er zijn advocaten die ons hoogste rechtscollege twee hoofdletters meegeven en verder kantongerechten, rechtbanken en gerechtshoven in het klein laten. Als reden wordt opgegeven dat er meerdere kantongerechten, rechtbanken en gerechtshoven zijn en maar één Hoge Raad (wat kantongerechten betreft is er overigens wel enige twijfel mogelijk of er zelf nog één van bestaat, maar dat is een heel andere zaak). De Hoge Raad discrimineert niet en geeft in zijn teksten alle gerechten een hoofdletter mee.

In de Duitse Bondsrepubliek wordt ieder zelfstandig naamwoord midden in de zin of vooraan met een hoofdletter geschreven. In het Verenigd Koninkrijk is de bijzonderheid in dit opzicht dat wie het over zichzelf als actief wezen heeft, zich daarbij van een hoofdletter moet bedienen. Omdat die 'I' er zo duidelijk uitspringt op een pagina met Engelse tekst, maakt dat duidelijk hoeveel een mens met zichzelf bezig is. Zo komt 'I' op de bladzijden 144 en 145 van *The Journals* van John Cheever 44 keer voor en dat verandert de bladspiegels, die gaan lijken op een door 44 plezierjachten her en der druk bevaren meer. Een excuus is wel te vinden: in een dagboek heb je het over jezelf, desnoods in verhouding tot anderen, maar hoe komt het toch dat 'ik' in de lijdende vorm zoveel minder voorkomt op diezelf-

de pagina's? Lijden wij liever niet, zelfs niet in onze geheimste overpeinzingen?

Ik wil zeker niet zover gaan dat ik op grond van dit verschil de Duitse 'Dinglichkeit' ga stellen tegenover de Engelse (eigen) persoonscultuur. Maar dat 'ik' met een hoofdletter geeft toch wel iets weer van het oude 'Britain, that ruled the sea'. En het verwondert me niet dat de Amerikanen die 'I' als hoofdletter hebben overgenomen, of moet ik zeggen: hebben afgepakt?

Veiligheid (2)

Het Land van Rembrand, opus magnum van Conrad Busken Huet, staat volgens historici vol fouten. Toch is het een magistraal werkstuk. Om zulk soort fouten te kunnen maken als aan Busken Huet wordt verweten, moet men veel weten. Om ze te ontdekken veel minder.

In zijn brede aanloop naar de eeuw van Rembrand (de 't' komt er pas later bij) geeft Busken Huet in vijf hoofdstukken van bijna driehonderd bladzijden een overzicht van wat zich, volgens de hem bekende bronnen, vanaf de dertiende eeuw in Nederland, dat toen als natie nog niet bestond, heeft afgespeeld. Het woord 'overzicht' koos ik bij gebrek aan beter. De levendigheid van de opgediste verhalen doet snakken naar een betere woordkeuze.

Veiligheid is in die hoofdstukken, anders dan politiek, letteren, muziek en schilderkunst, niet een afzonderlijk thema, maar zonder te overdrijven kan men zeggen dat zij, met uitzondering van het vijfde hoofdstuk misschien, daarvan doordrenkt zijn in de gedaante van haar negatie: onveiligheid, zoals die zich voordoet gecombineerd met ontrouw aan het gegeven woord, wreedheid en minachting van het 'lagere volk' en daarvan meer in het bijzonder het vrouwelijk geslacht.

De om zijn genadeloze kritieken door zijn tijdgenoten gevreesde en verfoeide auteur toont zich in zijn waardering van historische figuren nogal mild. Eén voorbeeld uit het tweede hoofdstuk over de veertiende eeuw (in wijder verband in onze tijd beschreven door Barbara Tuchman in haar *A Distant Mirror):*

Een maatschappij, welke in honderd opzichten reeds tekenen van mondigheid begon te geven, bleef gedrild worden als een bewaarschool; en niet door een geniaal wereldmonarch als Karel de Grote geweest was maar door provinciale despoten; autocratische dorpsgrootheden met meestal slechts middelmatige talenten, doch steeds een onbegrensde aanmatiging, en wier nagedachtenis van geluk mag spreken zo wij, gelijk met graaf Jan de Blois het geval is, van hen getuigen kunnen dat zij ondanks hun doelloos bestaan, hun leven op de zak van de kleine man, hun geldverkwisten, hun schuldenmaken, hun verwaarlozen van bijna al de belangen hunner onderdanen, nochtans goede mensen, trouwe vrienden en welopgevoede mannen zijn geweest.

Niet licht zouden wij ertoe komen mannen met zo kwalijke eigenschappen als hier beschreven de kwalificatie 'goed' mee te geven en minstens zouden wij ons afvragen welke bijzonder goede kwaliteiten dat oordeel zouden kunnen billijken.

Nu meer over geweld, wreedheid en onveiligheid. Enkele staaltjes uit een boordevol arsenaal geplukt.

Toen de Normandiërs de stad Barbastro in het noorden van Spanje, die toen in handen was van de mohammedanen, langdurig belegerden, verliet de eigenaar van de stad, omdat er voor hem gevaar dreigde, de vesting, waarna de overige bewoners op eigen krachten waren aangewezen. Toch hielden de soldaten van het garnizoen stand, totdat de waterleiding het begaf en iedereen van dorst dreigde om te komen. Toen gaven zij zich en de stad over, maar

enkel op voorwaarde van lijfsbehoud; hun bezittingen en hun gezinnen lieten zij over aan de genade van Gods vijanden. Dezen stonden het gevraagde toe, doch schonden hun woord want bij het trekken uit de stad werden de soldaten allen van kant gemaakt met uitzondering alleen van hun bevelhebber... en zeer enkele notabelen. De buit door de on-

gelovigen te Barbastro gemaakt, was ongehoord. Hun opperbevelhebber, de generaal der Romeinen, kreeg, beweert men, voor zijn aandeel vijftienhonderd jonge dochters en vijfhonderd vrachten meubelen... Naar men zegt, werden in het geheel vijftigduizend personen gedood of krijgsgevangen gemaakt.

De ongelovigen in dit verhaal zijn voorlopers van de kruisvaarders, anders gezegd christenen, toen nog onverdeeld katholiek. Het verhaal wordt verteld door een mohammedaan (wij zouden nu spreken van een moslim), maar volgens Busken Huet is het betrouwbaar en wordt het op hoofdpunten gestaafd door verhalen uit tegengestelde bron. Een zestal zaken valt daarbij op: (1) de soldaten denken alleen aan zichzelf en bekommeren zich niet om 'hun bezittingen en gezinnen' (let ook op de volgorde); (2) hun baas zelf is er op tijd vandoor gegaan; (3) de belofte van lijfsbehoud wordt, voor wat betreft anderen dan de hoogste figuren uit de stad, geschonden; (4) als vanzelfsprekend wordt de stad geplunderd; het recht van plundering en verkrachting is vanaf de oudheid tot voor vrij kort het absolute privilege geweest van de overwinnaar in de oorlog; (5) de winnende baas krijgt meer dan hij, naar ik aannemen moet, zelf kan verwerken en (6) jonge dochters en meubelen worden op één lijn gezet.

In het recht kennen wij het begrip *parate executie*. Het houdt in dat de pandhouder geen rechterlijke tussenkomst behoeft om, als zijn schuldenaar in gebreke blijft, diens pand te gelde te maken. In het volgende verhaal over bisschop Frederik van Blankenheim heeft het begrip een wat andere betekenis:

In 1416 liet hij te Zwolle... over de honderd kleine burgers onthoofden die, leden van een gilde geworden, zich verstout hadden een plaats in de stedelijke regering te vragen. Nadat op een vroege decemberavond de Zwolse aristocraten heimelijk een bende bisschoppelijk krijgsvolk ingelaten had-

den, gaf te middernacht de grote kerktoren het sein der parate executie. Onder het beieren der alarmklok werden de muiters aan een gemeenschappelijk drinkgelag door de soldaten overvallen; op de openbare markt, bij fakkellicht, gezamenlijk ter dood veroordeeld; en overgeleverd aan de gereed staande scherprechter. Priesters werden opgeklopt, om met de franse slag de gildemannen de biecht af te nemen; en toen in de ochtend van 14 december de trage zon over het Zwolse marktplein opging, l'ordre régnait à Varsovie.

Waar bisschop Frederik op zijn grafzerk het compliment meekreeg 'de schrik der kwaadwilligen' te zijn geweest, zal ons vooral *zijn* kwaadwilligheid bijblijven. Maar er is een troost: die brutale kleine burgers konden dan hun leven alhier verspeeld hebben, de hemel werd hun door hun kerkelijke leider wel gegund. En wat doet dit vergankelijke leven er dan toe?

Vele jaren eerder werd, ik maak een lang verhaal kort, het slot Ysselstein door de vijand belegerd. Ook toen schitterde de kasteelheer door afwezigheid. Hem hielp het niet, want hij werd in zijn schuilplaats door zijn vijanden ontdekt en gevangengenomen. Inmiddels nam zijn vrouw Barte in het slot op moedige wijze voor hem de honneurs waar.

Zij hield bijna een jaar stand, maar was toen gedwongen zich over te geven; bedong echter dat men haar en de haren (let op dit verschil met het vorige voorval) in leven zou laten.

Doch zij kon dit slegts voor zig zelve en voor de helft der Burgtzaaten bedingen.

(aldus Wagenaar, als geciteerd door Busken Huet)

Maar toen de poort geopend werd, bleken er maar 'zestien weerbare mannen' nog in leven te zijn. Daarvan dienden er, volgens de voorwaarden, acht te worden gedood. Ze moesten loten om leven of dood.

Men hadt een Hollandschen Penning geslooten in een rond bolletje en een Leuvenschen in een ander, van gelijke verw

en gedaante. Die 't laatste bolletje trokken, verbeurden 't lijf. En werden terstond onthalsd. De anderen behoorden, volgens 't Verdrag, op vrije voeten gesteld geweest te zijn; doch Aloud hieldt hen, tegen regt, gevangen.

Busken Huet vindt dat loten zo gek nog niet; hij noemt het fantastisch, in een andere zin overigens dan waarin wij dat woord nu gebruiken. En als men eenmaal aanneemt dat de voorwaarde redelijk is, wat zij vanzelfsprekend in de verste verte niet is, dan zou ook ik niet weten hoe eerlijker en fatsoenlijker gehandeld kon worden. Daarbij valt te denken aan andere problemen die vandaag de dag opgeld doen: als van zestien mensen wier leven alleen door een operatie gered kan worden, er maar acht tijdig geholpen kunnen worden, hoe moet de verdeling dan gemaakt worden? Belangrijkheid misschien (maar dan in welk opzicht: dichter, staatsman, uitvinder, zuster, broeder, priester, dominee, allochtoon?), geslacht, leeftijd, gedrag, godsdienst? Of toch maar loten? Ik zou voor het laatste kiezen. Ik vergat nog te wijzen op het opnieuw schenden van een belofte, gedaan aan de acht die goed hadden geloot maar nu in kerkers terechtkwamen en misschien een lot ondergingen dat harder was dan van hun medestrijders die het lot in de steek had gelaten.

Deze verzuchting van Busken Huet vat alle ellende aardig samen:

Niets in de oude vaderlandse geschiedenissen verbaast of ergert ons zozeer als het onzinnig welgevallen waarmede Hollanders en Vlamingen elkander de schedel kloven, en daarna wederkerig zich aanstellen alsof zij het aardrijk van zijn schadelijkst ongedierte gezuiverd hebben.

In oorlog en burgerkrijg vallen in onze eeuw veel meer doden dan in die verwilderde tijd. Maar als die bisschoppen, die elkaar te vuur en te zwaard bestreden op kosten van leven en have van hun onderdanen, als die edelen van toen, die volgens Busken

Huet 'goede mensen' waren, over bombardementsvliegtuigen, over atoom- en waterstofbommen hadden kunnen beschikken, dan weet ik nog niet of we toch niet, aarzelend, met onze eigen, zo verschrikkelijke tijd een klein beetje blij mogen (moeten?) zijn.

En wie nu, in vredestijd, over onze onveiligheid klaagt, zou moeten beseffen dat er tijden zijn geweest waarin de gewone mens zo volledig aan de willekeur van de machtigen was overgeleverd dat hij, hoorde hij ons klagen over onze onveiligheid, in een schaterende lach zou uitbarsten.

Steniging wegens overspel

Het voorspel speelde in Iran. Het naspel gelukkig niet. De vrouw was, 22 jaar oud, een relatie aangegaan met een man. De ouders, lees: de vader van de man, verzetten zich tegen het door het paar voorgenomen huwelijk. Zoals dat daar schijnt te gaan, gehoorzaamde de man als vanzelfsprekend aan het verbod van zijn vader. Hij trouwde met een ander die wel genade vond in de ogen van de familie. Maar zoals het overal gaat, hielden de man en de vrouw na zijn afgedwongen huwelijk hun relatie in stand. Zij werden in oktober 1997 op straat gearresteerd, omdat de man met een ander gehuwd was. Op het politiebureau werd er onderzoek naar gedaan of de niet-getrouwde vrouw 'nog maagd was'. De uitkomst van dat onderzoek laat zich raden. In Iran staan op overspel twee straffen: de lichte straf bestaat uit het toebrengen van een zeker aantal zweepslagen op de blote huid. De zwaardere straf is de doodstraf, die, als zij wordt uitgesproken, moet worden ten uitvoer gelegd door steniging als de overspelige een vrouw is.

Overspel werd in Van Dale in 1976 nog eenvoudig omschreven als echtbreuk, schending van de huwelijkstrouw. In de laatste Van Dale uit 1999 wordt de omschrijving moeilijker: geslachtsgemeenschap van iemand met een vaste relatie met een ander dan die vaste partner. In geen van beide definities is de ongetrouwde vrouw, de vrouw zonder vaste partner die 'het' doet met een getrouwde man, zelf overspelig. Als ze het initiatief heeft genomen, kun je zeggen dat zij het overspel heeft uitgelokt en het lijkt me zeker dat ze medeplichtig is aan het overspel dat de man met haar pleegt. Dat is allemaal van geen enkel

belang als overspel in welke vorm dan ook geen strafbaar feit (meer) is, maar het wordt heel anders, als het overspel in een land als Iran wordt gepleegd.

De vrouw slaagde erin te ontsnappen en vluchtte naar Turkije, probeerde vandaar met een vals paspoort via Frankrijk naar Canada te komen, maar werd in Parijs opnieuw gearresteerd en op het vliegtuig gezet naar Turkije. Daar werd zij voor de derde keer gearresteerd. De Turkse overheid besloot haar niet te vervolgen voor het gebruikmaken van een vals paspoort maar haar uit te zetten naar haar land van herkomst: Iran. Haar verzoek om haar asiel te verlenen werd niet in behandeling genomen omdat zij de termijn die daarvoor stond met vijf dagen had overschreden. En het beroep van de vrouw tegen haar uitzetting naar Iran werd door een administratieve rechtbank verworpen met als motivering dat het besluit niet evident onrechtmatig was en *dat uitzetting geen onherstelbare schade zou veroorzaken.* En dat terwijl de Hoge Commissaris voor Vluchtelingen van de Verenigde Naties reeds vóórdien had geoordeeld dat zij als vluchtelinge erkend moest worden '*aangezien zij gegronde redenen had om aan te nemen dat zij bij terugkeer in Iran gestenigd zou worden*'.

Turkije is lid van de Raad van Europa en heeft zich aangesloten bij het Verdrag van Rome tot bescherming van de rechten van de mens. Daarom kon de vrouw bij het te Straatsburg gevestigde supranationale Hof, dat waakt over de juiste toepassing van de mensenrechten in de aangesloten landen, een klacht indienen tegen de beslissingen van de Turkse rechters in haar geval. Aan Turkije werd verzocht de vrouw niet uit te leveren voordat in de procedure in Straatsburg een beslissing was gevallen, aan welk verzoek Turkije gevolg gaf.

Het Hof in Straatsburg maakte met het geval korte metten. De procedure voor de administratieve rechtbank deugde van geen kanten: de autoriteiten hadden indringend moeten onderzoeken of de vrees van de vrouw voor steniging gegrond

was. Het Hof overwoog dat overspeligen in Iran nog altijd het risico lopen te worden gestenigd, reden waarom uitzetting van de vrouw naar Iran schending zou opleveren van artikel 3 van het Verdrag dat 'wrede straffen' verbiedt.

Het Hof besliste dus dat de vrouw door Turkije niet teruggestuurd mocht worden naar Iran. Dat was een goede beslissing. De vrouw had schadevergoeding gevraagd ter delging van al het leed dat zij sinds haar arrestatie in Iran had moeten meemaken. Smartengeld dus. Het Hof besliste dat zijn uitspraak de vrouw wel zo veel voldoening moest verschaffen dat er voor geldelijke vergoeding van immateriële schade geen plaats was. En dat terwijl die beslissing toch doodgewoon was, niets anders dan waar die vrouw het volste recht op had in een beschaafde wereld. Een andere uitspraak van het Hof zou te gek om los te lopen zijn geweest. Dat was géén goede beslissing.

Ik vrees dat er in Europa en in de Verenigde Staten, als ook daar overspel (in ruime zin) zou worden afgestraft met steniging, een groot tekort aan bakstenen zou ontstaan.

De schoenmaker en zijn leest

Als ik er aan denk wat ik allemaal niet kan, slaat mij de schrik om het hart. Die zin kan twee betekenissen hebben, afhankelijk van de klemtoon. Die betekenissen sluiten elkaar bovendien uit. Ik kan ermee zeggen dat ik heel veel kan. Ik kan er ook mee zeggen dat ik heel weinig kan. Zo is de taal nu eenmaal. Een bron van geluk én een bron van verwarring. Mijn bedoeling valt samen met de tweede betekenis. Niet alleen weet ik bijna niets af van wiskunde, scheikunde, natuurkunde en biologie maar ook niet veel van wijsbegeerte. Bovendien zijn alle ambachtelijke vaardigheden mij vreemd. Als alle mensen op die gebieden even onkundig waren als ik, zouden we nog niet eens in hutten leven en zelfs geen dierenvellen voor kleding hebben. Het wiel zou ík niet uitgevonden hebben. Ik zou het ook niet proberen uit te vinden.

Deze bekentenis dient om mij nu met wat meer recht tot anderen te wenden. Laat twaalf hoogstintelligente mensen, die geen jurist zijn, los op de middelen die een advocaat in burgerlijke zaken in cassatie opwerpt en als ze me na twee uur kunnen navertellen wat erin staat, hebben ze hun roeping gemist. Reeds het woord 'middelen', als aanduidend 'bezwaren', 'grieven tegen de aangevallen beslissing', is onnodig verwarrend.

De middelen van cassatie in burgerlijke zaken verraden zulk een specifiek vakterrein dat er zelfs maar weinig juristen zijn die er goed raad mee weten. Om een duistere reden moeten cassatieadvocaten gevestigd zijn in het arrondissement Den Haag. Echter het feit dat iemand advocaat is in het arrondissement Den Haag, maakt hem nog niet tot een deskundig cassatieadvo-

caat. Daar moet je voor doorgeleerd hebben en het gevolg is dat cassatie in civiele zaken voorbehouden is aan enige gerenommeerde kantoren in Den Haag. Er zijn wel wat advocaten in Den Haag en omstreken (voornamelijk Leiden) die het ook eens willen proberen, maar als ze eerlijk zijn, zullen ze toegeven dat het een veel te moeilijk, te weinig lonend en te tijdrovend vak is om één of twee keer per jaar zich met zulke zaken bezig te houden. Daar zijn aparte schoenmakers voor, die zo'n zaak binnenstebuiten keren en erin slagen iedere zin van de aangevallen uitspraak op veertien manieren aan de kaak te stellen. Leuk is het niet voor wie er als rechter of adviseur van de rechter mee of tegen aan de slag moet, maar knap is het meestal wel.

Daarom is het zo wonderlijk dat bijna iedere advocaat denkt dat cassatie in strafzaken een makkelijk karwei is dat er wel even bijgedaan kan worden. Sinds kort mogen partijen zelf geen schriftuur met middelen in strafzaken meer opstellen; of liever, ze mogen het wel maar worden dan niet-ontvankelijk verklaard, al zijn de middelen nog zo scherp en juist. In het verleden kwam zo'n knappe schriftuur van een 'leek' nog wel eens voor. In civiele zaken is de tussenkomst van een advocaat altijd verplicht geweest.

Schrifturen van advocaten die goed zijn in feitelijke instanties (kantongerecht, rechtbank, hof) deugen dan ook nogal vaak niet. Sommige zouden zelfs de lachlust opwekken, als het niet over zulke ernstige zaken ging. Ik geef twee voorbeelden uit het recente verleden.

Een verdachte was in hoger beroep veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. Sommigen denken dat die in Nederland niet meer wordt uitgesproken, maar dat is een baarlijke vergissing. Het aantal daarvan neemt per jaar toe. De cassatieschriftuur van de advocaat bevatte een klacht die bij voorbaar kansloos was en die bovendien over een onbenullig technisch probleem ging. Had hier niet ter sprake moeten worden gebracht of levenslange gevangenisstraf niet een 'cruel' straf is in de zin

van art. 3 van het Verdrag van Rome inzake de rechten van de mens? Hoe vaak heb ik niet als verdediging van de doodstraf moeten horen dat die zoveel humaner zou zijn dan de levenslange gevangenisstraf? Is in rechtsgeleerd Nederland uit de negentiende eeuw na de afschaffing van de doodstraf niet heel lang geijverd voor afschaffing van de levenslange gevangenisstraf? Het is zeer wel mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk, dat zo'n middel verworpen zou worden, maar daarmee was in ieder geval een echt probleem aangeboord, dat ook in de toekomst zal spelen en dat een duidelijk antwoord vergt op een brandende vraag.

Ernstiger nog was het tweede geval, waarin het middel maar uit drie regels bestond, wat als beknoptheid wellicht nog waardering zou verdienen, ware het niet dat in die drie regels het gezegde ontbrak. Iedereen die veel schrijft kan een taalfout overkomen, maar wie maar drie regels opschrijft zou dat bij enige zorgvuldigheid toch niet kunnen overkomen wat betreft een essentieel onderwerp. En wat hield het middel in? Voor zover begrijpelijk, dat de verdachte niet veroordeeld had mogen worden omdat er zoveel andere mensen waren die het misdrijf ook hadden kunnen begaan. Wie iets van cassatie in strafzaken weet, is ermee bekend dat zo'n middel niet slagen kan en binnen het instituut van cassatie zo afgesleten is als een tapijt dat jaren in de regen heeft gelegen. Iedereen die niets van cassatie afweet, heeft het opgeworpen. Zo'n verweer behoeft, mits toegespitst en uitgewerkt, niet geheel kansloos te zijn bij rechtbank of hof, maar voor de zoveelste keer aangevoerd bij de Hoge Raad roept het gedachten op, die niet thuishoren bij de kwalificatie van de advocatuur als *nobile officium*.

'The judge's story'

Dichten is afleren, moet Jacques Bloem ooit gezegd hebben: de dichter moet steeds meer durven weglaten om de kern van leven en dood te benaderen. Ook rechtspraak is in zekere zin afleren (al moet er zeker zoveel bijgeleerd worden): rechters moeten de kunde bezitten al het bijkomstige, al het niet kernachtige uit hun beslissing te weren. Maar het te bereiken doel, de kern, is bij dichter en rechter zeer verschillend. Rechtspraak is *reductie* van de werkelijkheid, leren ons de rechtssociologen. En alleen daardoor is rechtspraak in staat de veelvoudige werkelijkheid te temmen. Dichters die afleren verhevigen daardoor de werkelijkheid: het verhaal wordt korter maar zegt meer. Het verhaal van de rechter – neergelegd in zijn vonnis – behoeft in het geheel niet kort te zijn en toch is het vaak een verminking van de werkelijkheid. De verdachte heeft ter zitting gezegd: 'Ik heb inderdaad bij de banketbakker ingebroken en spullen uit de winkel gestolen, maar ik deed dat omdat ik zo'n honger had.' Het feit zal in het vonnis worden opgenomen, niet de reden waarom het feit werd gepleegd. Er zal ook amper worden onderzocht of de man honger had en in welke mate. Geen vonnis zal zich bezighouden met de vraag of iemand die honger heeft, zich tot de voorraad van een gewone bakker moet beperken en niet de banketbakker, die alleen maar taartjes en andere heerlijkheden aanbiedt, mag duperen. Dat kán allemaal wel onderzocht worden, maar het hoeft niet, zeker niet nu we in de rechtspraak toch al zo'n achterstand hebben opgelopen. Dat die achterstand voor meer dan 95% te wijten is aan de strafbaarstelling en vervolging in megazaken van drugshandel, soft of hard, wordt er zelfs niet bij gedacht.

Het Nederlandse strafvonnis mist iedere verhaalstructuur. Het is alleen voor experts begrijpelijk en zelfs binnen het rechtsbedrijf zijn niet alle deelnemers experts op dit punt. In dat rechtsbedrijf toch is, anders dan in de samenleving en in de journalistiek, de strafrechtsector misschien niet precies een ondergeschoven kindje, maar toch wel een discipline van lager allooi.

De verdachte zal in het vonnis zijn geval amper herkennen. We kunnen nog zo vaak roepen: *tua res agitur*, en dat edelmoedig vertalen als: het gaat om jouw zaak, hij zal antwoorden: er staat niet in wat ik gezegd heb. Ter zitting was hij ook al verwonderd. De rechter vroeg hem uitdrukkelijk of hij van de eigenaar van het splinternieuwe videoapparaat toestemming had gekregen om het uit diens huiskamer weg te nemen. Om de stemming niet te bederven had hij maar niet geantwoord dat hij dan niet in de verdachtenbank terecht zou zijn gekomen.

Toch moet de strafrechter zich soms op de weg die naar het verhaal leidt, begeven. Hij doet dat zonder geestdrift en alleen als het per se moet. Zo wanneer de verdediging aanvoert dat de verdachte het slachtoffer wel met een mes gestoken heeft, maar dat hij dat deed uit noodzakelijke zelfverdediging tegen een aanranding door het slachtoffer. Had hij dat niet gedaan had, dan was *hij* slachtoffer geweest. Deze verklaring van zijn handelen moet weerlegd worden, anders is hij wegens noodweer straffeloos. Zo komt er een klein stukje verhaal in het vonnis, maar dat is zelden echt verhelderend. In zulke gevallen kan de reductie niet tot op het bot worden doorgevoerd en dat is al winst. Als het echter gaat over *de motivering* van de straf: de soort, de hoogte, de duur – voor de verdachte die niet vrijuit gaat verreweg het belangrijkste –, ontbreekt bijna steeds iedere uitleg die de verdachte en de samenleving iets wijzer kunnen maken.

Het verhaal van de rechter, zijn vonnis, zou men het laatste hoofdstuk van de toneelvoorstelling kunnen noemen. Er is wei-

nig kans op dat het terecht zal komen op de lijst van bestsellers, terwijl hij toch week in week uit met de vreemdste, de wreedste, de spannendste zaken wordt geconfronteerd. Vroeger was het verhaal meestal een collectief werkstuk, maar dat wordt steeds minder het geval. Al met al blijft de rechter een aan het straatrumoer onttrokken, wat schimmige figuur, een enkele kortgedingrechter, die van vlees en bloed is, uitgezonderd. Hij verkeert in dat opzicht in een heel andere situatie dan de advocaat die aan de weg moet timmeren. Als rechters in de Europese litteratuur, in verhalen en romans, een rol krijgen toebedeeld is dat omdat zij plotseling gek geworden zijn (zonder dat iemand dat het eerste jaar doorheeft) of omdat zij corrupt zijn (wat snel aan het licht komt) dan wel, denk aan Boccaccio en vele anderen, evenals paters en nonnen de kat in het donker knijpen. Advocaten spelen ook lang niet altijd de heldenrol, maar ze zijn in het algemeen wel echt: als je ze kietelt, moeten ze lachen, als je ze knijpt of onder tafel schopt, roepen ze hardop 'Au'. Mr Havinck, ooit ter wereld gebracht door Marja Brouwers, draagt een toga waaraan acht knoopjes ontbreken en is daarom uit het leven gegrepen. Typisch is ook de passage waarin Havinck, als zijn cliënt zo gauw geen repliek heeft op een vraag van de rechter, voor hem antwoordt en onmiddellijk van de president te horen krijgt dat hij het woord nog niet heeft. Zijn rol wordt naar het stukje van het verhaal geschoven juist voor het slothoofdstuk: het vonnis. (Sinds Brouwers haar boek schreef, hebben advocaten een aantal passen voorwaarts gedaan en laten zij zich minder gemakkelijk de mond snoeren.) Maar iedereen weet dat je tegen het eind van een verhaal een heleboel mogelijkheden niet meer hebt die aan het begin nog wel openstonden. De rechter die *helemaal* aan het eind aan het woord komt, is daar niet bedroefd over. De mogelijkheden die weggevallen zijn, maken het hem juist makkelijker om tot zijn beslissing te komen: de reductie heeft haar werk gedaan. Het verhaal is van zijn ziel beroofd.

Gevangenis

Einde van de jaren zeventig schreven twee Amerikaanse auteurs een roman, waarin de gevangenis een belangrijke rol speelt. In 1977 verscheen van John Cheever *Falconer* en in 1979 van Kurt Vonnegut *Jailbird*. Cheevers roman is kort (153 bladzijden) en die van Kurt Vonnegut niet lang (236 bladzijden). Geen van beiden heeft, zover ik weet, als 'inmate' een gevangenis meegemaakt. Maar ze weten er alles van. Ik lees die boeken voor de tweede keer en vind ze weer prachtig. Vonnegut met zijn wonderlijke stijl vol herhalingen die nooit vervelen en een fantasie die even gek als vertroostend is. Zijn boek gaat over het leven van Walter F. Starbuck als hij uit de gevangenis komt. Hij is daarin gekomen als kleine bijrolspeler in het Watergate-schandaal. Hij was Nixons adviseur in jeugdzaken, maar jeugdzaken interesseerde Nixon in het geheel niet. Eén keer slechts had Nixon al die jaren iets tegen hem gezegd en dat ging niet over de jeugd.

Kurt Vonnegut laat in het midden of Starbuck echt schuld had aan het misdrijf dat hem werd verweten: in een kast op zijn kantoor werd illegaal geld aangetroffen, daar gedeponeerd door de hoofdrolspelers in het Watergate-schandaal. Het doet er in zijn visie ook weinig toe: *Iedereen* die binnenkomt in een gevangenis, schuldig of niet-schuldig, ondergaat een soort executie. En hij, Starbuck, was naar de binnenkomst van nieuwelingen, anders dan veel anderen, in het geheel niet nieuwsgierig want: *I did not want to watch him become less than a man.*

Ook Virgil Greathouse, een rijk en beroemd man, komt in de gevangenis terecht. Hij laat zich in een dure auto met chauf-

feur naar de gevangenis rijden en heeft tevoren boksen en karate geleerd, omdat hij gehoord had dat je in de gevangenis door je collega's kon worden aangevallen, zeker als je rijk was. Maar Starbuck overdenkt:

> *There won't be anybody in that particular prison who will want to fight him, but he will get his back broken anyway. Everybody gets his back broken when he goes to prison for the first time. It mends after a while, but never quite the way it was before. As tough as Virgil Greathouse may be, he will never walk or feel quite the same again.*

Een wonderlijke combinatie van verwijzing naar de actuele, bestaande werkelijkheid en van dwalen in een soms helse, soms hemelse fantasiewereld kenmerkt het boek en zijn auteur, en ik besef dat ik daarvan maar weinig kan doorgeven.

Twee zaken die een mens nodig heeft om echt mens te zijn, maar waaraan hij toch vaak weinig gehecht is en onder bepaalde omstandigheden zelfs een hekel heeft, zijn: vrijheid van beweging, van denken en van spreken én onafhankelijkheid. In de gevangenis is met name de vrijheid van beweging beperkter dan waar ook. In een TBS-kliniek gaat dat extra op: daar is binnen de 'gevangenis' voor de bijzonder gevaarlijken nog een extra gevangenis ingebouwd. Met zijn herwonnen vrijheid weet ook de ex-gevangene Starbuck aanvankelijk niet goed raad en als hij 's morgens honger begint te krijgen, realiseert hij zich: '*Back in prison I would have been full of coffee and oatmeal by then.*'

Vonnegut weet enkele keren het drama van Sacco en Vanzetti in zijn verhaal te verwerken. Het speelde begin jaren twintig van de vorige eeuw. Zij werden, verdacht van moord, ter dood veroordeeld en vonden hun einde op de elektrische stoel. Naar alle waarschijnlijkheid waren ze beiden niet schuldig. Vanzetti was tevoren ook nog beschuldigd van een minder zwaar misdrijf. Was hij *daaraan* wel schuldig? Misschien wel, schrijft Von-

negut, maar dat deed er niet veel toe. Wie had gezegd dat het er niet veel toe deed? De rechter die deze lichtere zaak tegen Vanzetti behandelde, Webster Thayer, toen hij zich tot de jury richtte met de woorden:

> *This man, although he may not have actually committed the crime attributed to him, is nevertheless morally culpable, because he is the enemy of our existing institutions.*

Vonnegut is door deze uitspraak zo geschokt dat hij, hoewel een romanschrijver dat niet hoeft te doen, de vindplaats ervan in zijn roman nauwkeurig vermeld. Ik ben zo mogelijk nog meer geschokt door wat volgt:

> *And then this same judge Thayer got to try Sacco and the known criminal Vanzetti for murder 'Strong Stuff'.*

Cheevers roman speelt zich bijna helemaal af binnen de gevangenis, blok F, waarin de leraar Farragut, verteller en hoofdpersoon, terecht is gekomen wegens doodslag op zijn broer (fratricide). Pas aan het einde van het boek worden ons daarvan wat details gegeven en hoewel die broer een dronken mispunt was, lijkt de verklaring van Farragut dat hij zijn broer niet heeft gedood (met een 'ire iron' juridisch onhoudbaar. Maar ook dat doet er in dit verhaal weinig toe. Zoals ook de onwaarschijnlijke ontknoping er niet veel toe doet, hierop neerkomend dat Farragut een gestorven medegevangene in zijn eigen bed neerlegt en zelf in de afgesloten lijkkist de gevangenis verlaat. Het boek eindigt:

> *He held his head high, his back straight, and walked along nicely. Rejoice, he thought, rejoice.*

Wat zo bijzonder fris aandoet, aldus een recensent, is dat het boek niet eindigt met lijken en verdoemenis maar met het woord 'rejoice'. Die man moet de rest van het boek niet gelezen hebben, want de schone zwaarmoedigheid druipt ervan af en

ook dit einde draagt een bitter brok ironie in zich, besloten in de onuitgesproken vraag: Maar wat nu, nu ik hier sta en 'vrij' ben, voor hoelang? En ik denk aan het verschrikkelijke eerste en enige bezoek in de gevangenis van zijn vrouw Marcia, als zij als het grote voordeel voor haar van zijn verblijf in de gevangenis aanduidt: 'Well... it is nice to have a dry toilet seat.'

En ik denk dat niemand zo prangend en tevens hilarisch de pijn heeft beschreven van een drugsverslaafde die dreigt zijn dagelijkse portie methadon in de gevangenis enige tijd niet te krijgen. En die dan later te horen krijgt dat de vermeende methadonpillen placebo's waren.

En ik denk aan die gehospitaliseerde gevangene die zich afvraagt waarom iemand ernaar zou hunkeren uit deze vriendelijke gevangenis te komen. Buiten op straat is iedereen arm, iedereen werkloos en 'it rains all the time'. En als ze al niet in de regen in de rij staan voor het een of het ander, maken ze zich bang voor de atoombom. Maar als er een atoomoorlog komt, zullen wij de eersten zijn die gered worden.

Eerder heb ik iets geschreven over de documentaire van George Orwell, *A Hanging*, hoe hij zag dat de ter dood veroordeelde op weg naar het schavot zorgvuldig de modderplas ontweek die hij op zijn laatste reis tegenkwam. Bij Cheever lees ik iets dergelijks in een nog cynischer vorm: '*He guessed that a man walking to the electric chair would be happy to pick his nose.*'

Vreemde wereld.

Kleinzoon

Kaas van Willem Elsschot is onlangs in het Engels vertaald en had in Engeland en in de Verenigde Staten een bescheiden succes. Toen ik dat vernam, kwam de bewondering weer bovendrijven die ik in mijn jeugd had gekoesterd voor het werk van Elsschot, met uitzondering van *Villa des Roses*. Ik zocht en vond zijn *Verzameld Werk* in 1957, drie jaar voor zijn dood bij Uitgeverij Van Kampen en Zoon te Amsterdam uitgekomen.

Achteraan in dat boek staan 21 verzen. Van een ervan is een regel in Nederland beroemd geworden. Zij wordt om de haverklap, maar vaak verkeerd, geciteerd. Vier ervan, uit zijn jeugd stammend, zijn aan zijn moeder gewijd en een, het felste en laatste, heeft hem onnoemelijk veel leed, last en haat opgeleverd.

Van de 'moederverzen' was er vooral een mij bijgebleven. Het begint zo:

Als vader slaapt gelijk een rustig beest
En in zijn droom herkauwt en zalig lacht
Dan ligt gij wakker, starend in de nacht
En roept uw zoons en dochters voor den geest

En het eindigt zo:

Er is niets aan te doen, zooals gij ziet.
Drink dus een borrel bij een passend lied,
Daar schele Piet reeds met uw teenen trekt

Sommige dichters worden door een enkel vers, heel enkelen door een regel of zin uit een vers beroemd. Tot die laatsten behoort Elsschot. In zijn gruwelijke gedicht *Het Huwelijk* staat deze regel. Maar daaraan vooraf gaan vier regels die ik tot goed begrip eerst moet aanhalen:

Hij dacht: ik sla haar dood en steek het huis in brand
Ik moet de schimmel van mijn stramme voeten wasschen
En rennen door het vuur en door het water plassen
Tot bij een ander lief in enig ander land.

Waarna, ingebed tussen wijsheden van alle tijd, de beroemde regel/zin volgt:

Maar doodslaan deed hij niet, want tussen droom en daad
Staan wetten in de wet en praktische bezwaren,
En ook weemoedigheid, die niemand kan verklaren
En die des avonds komt, wanneer men slapen gaat.

Het laatste vers *Borms* heeft Elsschot, als gezegd, veel verdriet bezorgd en veel woedende reacties, ook van vrienden. Door die reacties is hij een verbitterd mens geworden. Borms, een leeftijdgenoot, was in België na de Eerste Wereldoorlog als flamingant ter dood veroordeeld wegens landverraad, kreeg toen gratie en kwam in 1929 vrij. Na de Tweede Wereldoorlog, waarin hij hetzelfde standpunt had ingenomen als in de Eerste, werd hij opnieuw ter dood veroordeeld maar nu ook terechtgesteld. Elsschot nam het in dit vers uit 1947 voor hem op en ik zie niet in waarom hij dat niet zou hebben mogen doen. Een vriend verdedig je, zeker in die Belgische toestanden, zelfs als hij iets fout doet, omdat hij ook veel goeds gedaan heeft.

Kaas blijft ook bij hernieuwde lezing een amusant meesterwerkje, waarin de draak wordt gestoken met alles en iedereen, maar vooral met tomeloze ambitie bij bar weinig verstand.

Een historie van alle tijden en bijzonder ook van onze tijd.

Maar dat andere verhaal, ook uit 1933, *Tsjip* is toch nog veel mooier. Ondanks al het geharrewar en gehannes rondom de Poolse minnaar van de oudste dochter Adele, komt alles op zijn pootjes terecht. Als de verlossende brief komt, waarin hij haar ten huwelijk vraagt, wil het hele gezin, dat vurig meegeleefd heeft, weten of en hoe het erin staat, want ze wensen niet 'verneukt' te worden. Ik had dat woord toen ik nog kind was, ook vaak in die betekenis gehoord uit de mond van twee broers van mijn vader, zeer eerwaarde priesters uit het bisdom Breda. Het betekende voor hen gewoon: bij de neus genomen worden, voor de gek gehouden worden. Ik heb aan de maar langzamerhand aanvaarde en nu ingeburgerde betekenis van het woord nogal moeten wennen.

Adele kreeg een zoon en de verteller van het verhaal en zijn 'lieve vrouw' een kleinzoon. Het zal de eerste geweest zijn. Want dan komt een vertaling van het *Magnificat*, een nieuw *Hooglied*, dat mij de adem beneemt en dat ik alleen maar, stilgevallen, kan overnemen:

> Tsjip en ik zijn gezworen kameraden. Samen zullen wij door dik en dun gaan, ik voorop. En ieder krijgt zijn werk. Terwijl ik de doornen kap kan hij de bloemen plukken. Langs de baan zal ik hem onderrichten: dat hij veel doen moet wat ik heb nagelaten en veel nalaten van wat ik heb gedaan; dat hij de gevulde hand moet afstoten; dat hij niet bukken mag voor 't geweld, juichen noch rouwen op bevel van de machthebbers. Dat hij moet opstappen met de verdrukte scharen om vorsten en groten tot brij te vertrappen. Ik zal met hem het lied der bevrijding aanheffen en zo bereiken wij samen het land waar die gouden vogel jubelt, veel hoger dan de leeuwerik. Zijn blik zal de boze bedaren, voor rotswanden zal hij de bazuin steken. Geen drek, geen tranen die ons stuiten, want ik zal waden en hij zit op mijn schouder.

Toen het boek – in 1936- in het Duits werd vertaald, werd deze passage eruit weggelaten.

Mensheid en menselijkheid

Misschien *is* het niet belangrijk, maar omdat ik het belangrijk vind, besteed ik er toch aandacht aan. Het gaat over *crimes against humanity.* Waartegen richten die misdrijven zich eigenlijk? Rond februari 2001 ontving ik een brief van mr G.A.F. Brizzi. Daarin schreef hij (als zij een vrouw is vraag ik voor nu en straks excuus) dat hij in Nederland almaar hoorde spreken en zag schrijven over misdrijven tegen de *menselijkheid.*

Humanity, zo schreef hij, heeft twee betekenissen; de eerste is mensheid, de tweede menselijkheid. In de overbekende uitdrukking: *homo sum, nil humani a me alienum*: ik ben mens en niets menselijks is mij vreemd, heeft 'humani' dus de tweede betekenis en zien we meteen dat menselijkheid niet per se een positieve klank behoeft te hebben. Brizzi schrijft vervolgens dat de eerste betekenis van 'humanity' slaat op het geheel van de wereldbevolking, terwijl de tweede een positieve karaktertrek van mensen weergeeft. Als gezegd verschil ik een beetje met hem van mening in het opzicht dat menselijkheid altijd een positieve trek moet weergeven, maar dat doet niet erg terzake. Misdrijven tegen een karaktertrek, zo vervolgt hij, is iets onzinnigs en het gaat dan ook om misdrijven tegen de mensheid. Ik schreef hem terug en publiceerde mijn antwoord in het tijdschrift *Juridisch up to Date* van 8 maart 2001:

> 'Een Amerikaans schrijver wiens naam mij ontschoten is, heeft een boek geschreven met als titel *Are Judges Human?* Een zeker niet onbelangrijke vraag, maar wat vraagt de schrijver zich daarbij af? Of rechters in hun optreden de trekken van een mens vertonen, menselijk op-

treden dus of vraagt hij zich af of rechters wel deel uitmaken van de mensheid. Ook hier daarom het dilemma. Ik denk dat je misdrijven tegen de *menselijkheid* ook kunt begrijpen als misdrijven die in strijd komen met positieve menselijkheid, misdrijven die inhumaan zijn, zoals moord en verkrachting. Maar dan volgt de vraag of de internationale strafbepalingen, die *crimes against humanity* strafbaar stellen, wel het oog hebben op deze onmenselijke misdaden. Ik denk van niet, want dan zou een 'gewone' moord , dan zouden verkrachting (buiten oorlogstoestanden) en vele misselijke misdrijven die in het ordinaire leven worden begaan, eronder vallen. Dat kan niet de bedoeling zijn.

Daarom heeft mr Brizzi naar mijn mening gelijk. Het gaat over misdrijven tegen de mensheid en in het vervolg zal minstens één persoon zijn mening delen en zijn advies volgen. Maar wijdverbreide misverstanden zijn moeilijk uit te roeien ook, misschien zelfs in het bijzonder, op het gebied van de taal.'

Sindsdien tot op 4 oktober 2002 lette ik er bijzonder op hoe in de Nederlandse vertaling *crimes against humanity* eruit kwamen te zien. Ik vond nooit iets anders dan misdaden tegen de menselijkheid. Eindelijk echter stuitte ik op gezaghebbende steun in het *Nederlands Juristenblad* van 4 oktober 2002. Daarin schreven Richard van Elst en Machteld Boot-Matthijssen, die ik van harte een glorieuze toekomst toewens, over het wetsvoorstel internationale misdrijven, dat op desastreuze wijze wordt afgekort als WIM, onder meer dit:

De vertaling van 'crimes against humanity' als misdrijven tegen de menselijkheid *is ongelukkig, nu het niet zozeer overeenkomstig het spraakgebruik* onmenselijke *misdrijven betreffen – een wijdverbreid misverstand – maar misdrijven die zijn gericht tegen de* mensheid. *Het zijn in de*

woorden van Röling misdrijven die de mensheid aantasten in een van de samenstellende delen. Ook de Belgische wetgever benoemt deze categorie als misdrijven tegen de mensheid.

Slachtoffer in het verkeer

– 1 –

Te Ospel, dat in de buurt van Weert ligt, reed in juni 1998 een zekere x, toen ongeveer veertig jaar oud, als bestuurder van zijn personenauto, van achteren tegen een tractor met aanhangwagen, waarvan de bestuurder op een kruispunt naar links wilde afslaan en, naar aannemelijk lijkt, daartoe (nagenoeg) stilstond. Als gevolg van die aanrijding kwam R die als passagier bij x in de auto zat, om het leven. x moest zich voor de strafrechter verantwoorden. De aanklacht hield onder meer in dat de aanrijding aan zijn schuld was te wijten en dat hij tevoren had 'gedronken'. Dat werd ook bewezen verklaard.

In hoger beroep werd x veroordeeld tot het verrichten van onbetaalde arbeid gedurende 210 uren en tot ontzegging van de rijbevoegdheid voor de tijd van twee jaren.

Een milde straf, dunkt mij, als je let op het dodelijk gevolg en de toestand waarin x met zijn auto reed. Ik zeg niet te mild, omdat ik veel te weinig weet van andere omstandigheden dan de genoemde. Anders gezegd: ik ken het verhaal niet; alleen maar de brokstukken die in de rechterlijke beslissing staan. Was die inzittende familie van x, een vriend(in) misschien of een goede kennis? Dan, en ook in nadere gevallen, was x mogelijk al volop gestraft door het feit zelf en zijn wroeging. Wie in het wegverkeer door zijn fout de dood van een ander veroorzaakt heeft, moet, als hij een beetje gevoel heeft, heel wat verwerken.

Toen ik een aantal jaren geleden in de ochtend te Nijmegen te vroeg op een kruispunt naar links afsloeg toen dat nog niet mocht en daarbij in botsing kwam met een automobiliste die haar weg rechtuit vervolgde en mocht vervolgen, was het aan

mijn schuld, mijn *onvoorzichtigheid en onoplettendheid* te wijten dat er even later twee auto's total loss aan de kant van de weg stonden, en aan puur geluk te danken dat de twee autobestuurders er zonder letsel afkwamen. Puur geluk was ook dat zij, anders dan x, geen passagier in hun auto hadden, want aan de (voor) kant waar die meestal zit, waren de auto's niet meer dan een stuk verwrongen staal. In mijn auto zou die mede-inzittende waarschijnlijk mijn vrouw geweest zijn. Op de meest ongelegen momenten komt de situatie zich weer in mijn geest opdringen en ik betrap er mij dan soms op dat ik vreemde geluiden uitstoot, die bij al dan niet toevallig aanwezigen de vraag oproept wat er met mij aan de hand is. Dat ik mijn voornemen om nooit meer een auto te besturen gestand heb gedaan, biedt onvoldoende troost. Het maakt de kans dat je schuld hebt aan de dood van en ander aanzienlijk kleiner, maar neemt die niet weg.

Mild dus, maar niet te mild.

– 2 –

Daarmee is, helaas het verhaal nog niet af.

x tekende cassatie aan tegen het milde arrest van het gerechtshof. Dat was zijn goed recht. Anders dan in hoger beroep gaan is het ook ongevaarlijk. Wie in hoger beroep gaat, kan in het systeem van ons strafrecht ondervinden dat hij er op achteruit is gegaan: zijn straf kan in hoger beroep verhoogd worden. In cassatie is dat niet mogelijk.

Wie in cassatie gaat in een strafzaak en daar bezwaren (middelen) tegen een uitspraak wil aanvoeren, moet dat sinds kort doen door tussenkomst van een advocaat. In dit geval had de advocaat maar één middel aangevoerd.

In de aanklacht stond, kort samengevat, dat het ongeval aan de schuld van x te wijten was, omdat hij *zeer onvoorzichtig en onoplettend* na het gebruik van alcoholhoudende drank had gereden. De rechtbank verklaarde dat bewezen. In hoger beroep

oordeelde het hof, kort samengevat, bewezen dat het ongeval aan de schuld van x te wijten was, omdat hij *zeer onvoorzichtig en oplettend* na het gebruik van alcoholhoudende drank had gereden.

Het middel van de advocaat hield in dat overtreding van het betreffende artikel van de Wegenverkeerswet niet bewezen kon worden nu de bewezenverklaring inhield dat x oplettend had gereden.

Ik weet niet of het in oeroude tijden denkbaar is geweest dat zo'n argument, waarbij overduidelijk gebruik wordt gemaakt van een schrijffout die leidt tot iets wat volstrekt onzinnig is, werd gehonoreerd. In ieder geval zijn die tijden, gelukkig, lang voorbij. Ik heb gezegd dat het het goede recht van x was om in cassatie te gaan. Misschien mocht hij ook dit idiote argument als enige aanvoeren. Maar een advocaat moet geweten hebben dat het middel kansloos was. De Hoge Raad verbeterde de schrijffout, in de rechtspraak wordt dan gewaagd van een kennelijke misslag en verwierp het beroep.

De dode bleef dood en heeft zich zelfs niet in zijn graf omgedraaid, maar een stokoude, zorgvuldige accountant is nu al maanden aan het uitzoeken hoeveel dit cassatieberoep heeft gekost aan de samenleving en hoeveel het heeft opgeleverd voor de advocaat.

Het gedoogbeleid: zegen of ramp?

Marian Hulsken en Freke Vuijst beschrijven in hun onlangs verschenen boek XTC, *Smokkel* de geschiedenis van het middel *ecstasy* als exportproduct vanuit Nederland naar de Verenigde Staten en de middelen die de VS aanwenden om die export de kop in te drukken. Daartoe bemoeien de VS zich intensief met opsporing in Nederland, ook langs de indirecte weg van anti-propaganda tegen het in Nederland tot nu toe gevoerde beleid in de strijd tegen drugshandel en vervaardiging van drugs. Het verwijt jegens Nederland culmineert in het hier bestaande *gedoogbeleid* jegens verkoop en gebruik van softdrugs. Allerlei middelen worden te baat genomen om dat beleid tegen te gaan: zeer zware bestraffing van Nederlanders die voor in Nederland begane drugsvergrijpen door Nederland aan de VS zijn uitgeleverd, wat mogelijk is sinds op een rampzalige dag de Nederlandse wetgever heeft afgeschaft de van oudsher bestaande regel: geen uitlevering van 'nationalen', waarmee worden aangeduid de personen die de nationaliteit hebben van het land waaraan het andere land om uitlevering verzoekt. Terwijl de VS zich met hand en tand verzetten tegen berechting van Amerikanen wegens oorlogsmisdrijven door een internationaal Strafhof, proberen zij – wat ons land betreft met groot succes – Nederlanders voor de Amerikaanse rechter te brengen, nadat ze zijn uitgeleverd. Daar krijgen ze straffen die het dubbele of meer zijn van die ze gekregen zouden hebben in Nederland, daar krijgen ze te maken met een hun volmaakt onbekend strafproces met 'deals' en 'pleas', terwijl de bedongen terugkeergarantie, d.w.z. de terugkeer naar Nederland om daar als Nederlander de straf

uit te zitten, op onredelijke wijze wordt vertraagd. Zoals wellicht bekend, moet na terugkeer naar Nederland de straf zelf opnieuw worden vastgesteld en zou deze verlaagd kunnen worden tot de Nederlandse maatstaf, als men het hier al aandurft de grote vriend uit Amerika hardhandig tegen het hoofd te stoten

Ons gedoogbeleid is het 'bête noire' van de Amerikanen. Tijdens een in het afgelopen voorjaar in Eindhoven gehouden symposium van een internationale vereniging die bestrijding van drugshandel ten doel heeft, gebeurde, zo vertellen ons Husken en Vuijst, het volgende:

> *Een entertainer maakte in een hilarische schets het Nederlandse gedoogbeleid belachelijk. De conference werkte aanstekelijk. De zaal, die vol zat met Nederlandse opsporingsmedewerkers en beleidsambtenaren, bescheurde zich over de zogenaamde 'Australische professor van down under' ... De stemming zat er echt in ...*

Ook in huidig Nederland, dat een ruk naar rechts heeft gemaakt, neemt het verzet tegen het gedoogbeleid zienderogen toe. Men laakt het als een zwakheid, terwijl het volgens mij eerder van wijsheid getuigt.

Gedogen, iets toelaten waar men het eigenlijk niet mee eens is, is een verschijnsel dat in het maatschappelijk leven veel meer voorkomt dan bestraffing of beloning waar het tussenin balanceert. In elk gezin worden nu en dan prestaties beloond, vergrijpen gestraft, maar veel vaker wordt het handelen of nalaten van de andere partner, van de kinderen gedoogd. Zonder dat gedogen zou het in bijna elk gezin constant oorlog zijn. Wie gedoogt, kan toezien dat het gebied waarop gedoogd wordt, nuttig wordt gebruikt en niet buiten zijn grenzen wordt uitgebreid. Gedogen gebeurt niet uit zwakheid, maar vanuit de wijsheid dat mensen, van kind tot grijsaard, onvolmaakt zijn en dat we toch met ze voort moeten, liefst in vrede en geluk.

Is het zo ook met het gedoogbeleid van de overheid?

Ik ben overtuigd van wel. Daarbij moet voorop staan dat een gedoogbeleid niet kan bestaan, niet mag bestaan, jegens handelingen die intrinsiek slecht zijn. Moord, doodslag, verkrachting, oplichting en inbraak mag men niet gedogen en dat gebeurt ook niet. Ook niet wanneer de opperste man van het Nederlandse openbaar ministerie verkondigt dat vervolging van inbraken geen prioriteit meer heeft. Hoewel ik die opvatting betreur, omdat wij, gewone mensen, de inbraak zien niet alleen als een gevaar voor onze goederen maar ook als inbreuk op onze privacy, hoewel ik die, als gezegd betreur, stel ik ook vast dat hiermee aan inbrekers geen gedoogbrief wordt gegeven om straffeloos hun beroep uit te oefenen.

Van het vervaardigen, het handelen in en gebruiken van softdrugs kan men onmogelijk zeggen dat het, omdat het schadelijk is voor de gezondheid van de gebruikers, omdat de vervaardigers en de handelaren zich onmetelijk verrijken, in zich slecht is. Want dan moest ook het vervaardigen, verhandelen en consumeren van rookwaren en sterke drank in zich slecht zijn. Drugs gebruiken is 'slecht', omdat het verboden is, niet verboden omdat het slecht is. Heel lang is handel in en gebruik van drugs niet strafbaar geweest en was het zelfs een bron van inkomsten voor de overheden.

Daarom is een gedoogbeleid op dit punt wijsheid en geen zwakheid. Wijsheid omdat anders handelen ofwel de rechtszalen tot slachthuizen zou maken ofwel het verbod tot een lachertje eerste klas zou maken. Anders handelen zou iedere controle, onder andere op de kwaliteit van de drugs en op de leeftijd van de gebruikers, die bij een fatsoenlijk gedoogbeleid mogelijk en daarom noodzakelijk is, frustreren.

Binnen de roep om *normen en waarden* dient, ook als men de volgorde omkeert, niet het gedoogbeleid aangevallen te worden, maar dienen de aanvallers van het gedoogbeleid te worden gekapitteld, omdat zij ziende blind zijn en horende niet (willen) horen. Maar we moeten ze wel gedogen, die agressieve mensen, anders gaan ze toeslaan.

Wie bewaakt de bewaker?

Over monotheïstische religies wordt in de gesecularisseerde westerse wereld veel kwaads gezegd, maar men kan deze niet verwijten dat ze geen drastische oplossing bieden voor het grote probleem van het gezag. Ze bieden ons één God, die almachtig is. Dat zou nog best mis kunnen lopen, want almachtige despoten hebben in alle tijden slechte, wrede, belachelijke, ontaarde besluiten uitgevaardigd en laten uitvoeren. Maar die ene God is ook alwetend en oneindig wijs, Hij overziet alles en allen, neemt steeds de goede beslissing en heeft de macht die door te voeren. Zo iemand hoeft niet meer bewaakt te worden.

In de Griekse en Romeinse godenwereld was het daarbij vergeleken een rommeltje: veel goden, wel een oppergod maar die kan zich laten ompraten, veel gerotzooi onder elkaar op seksueel gebied en zelfs met mensenkinderen, waaruit dan het vreemde genus van de halfgoden werd geboren. Dat kon geen standhouden. De stiefzoon van een timmerman die twaalf vissers voor zich wist te winnen, maakte daar een eind aan.

Op dit ondermaanse blijven wij met het probleem worstelen dat ook degene of degenen die in een geschil het laatste woord hebben, niet onfeilbaar zijn. Dat de paus van Rome dat in een beperkt aantal zaken wel zou zijn, is reeds daarom geen oplossing, omdat veel meer dan de helft van de wereld daar niet mee akkoord gaat. Bovendien is die onfeilbaarheid nogal laat ontdekt. Kortom, de al-machtige van hier is niet ook al-wijs. Dat geeft hij hoogstens besmuikt toe: in de rechtspraak zeggen we dan dat de Hoge Raad (almachtig op een klein terrein) *om*gaat. Zelf legt hij dat zo uit: de vroegere beslissing was vroeger goed;

nu, bij de gewijzigde omstandigheden, deugt zij niet meer. Met Aufidius in Shakespeares *Coriolanus* is onze hoogste rechter het eens: '*So our virtue lie in th'interpretation of the time.*'

Toch heeft het laatste woord van de hoogste rechter ook een belangrijk voordeel. Met het beetje Latijn dat wij nog kennen roepen we dan: *Litis finiri oportet*, vrij vertaald: er moet ooit een eind komen aan het gekibbel. Fout beslissen is beter dan te laat beslissen, behalve als de fout het gehalte heeft van een misdaad.

Zo was het vroeger. In (rechts)geschillen had de Hoge Raad het laatste woord. Er is een tijd geweest dat daar een kanttekening bij geplaatst moest worden: ik doel op de tijd dat E. M. Meijers, Paul Scholten en Willem Pompe in gezaghebbende commentaren de beslissingen van de Hoge Raad wogen en meer dan eens te licht bevonden. Maar die commentaren, die gepubliceerd werden direct onder de arresten, konden, hoe dodelijk ook voor het zelfrespect van die verheven rechters, de man die ten onrechte het verlies kreeg te torsen, niet baten; want die drie commentatoren waren wel al-wijs maar zeker niet al-machtig. Nu zijn er meer dan dertig officiële commentatoren, stuk voor stuk knappe juristen, maar niet alle dertig coryfeeën, vrees ik.

Inmiddels is er echter een serieuzer kaper op de kust waargenomen: de hoogste nationale rechter heeft wél een waakhond gekregen, niet alleen in Nederland overigens. Ik doel op de gerechten die in supranationaal verband rechtspreken. Het Europese Hof voor de mensenrechten hoort daartoe. Het kan beslissingen van de hoogste nationale rechters in de landen die aangesloten zijn bij de Raad van Europa, toetsen op hun gehalte aan goud, anders gezegd op het in die beslissingen getoonde of niet getoonde respect voor de rechten van elke mens in elke omstandigheid.

De supervisie van een andere supranationale rechter, het in Luxemburg zetelende Hof van de Europese Gemeenschappen, komt wat minder hard aan, omdat die meestal tot stand komt niet nadat de hoogste nationale rechter heeft beslist en dus ter

correctie, maar binnen het bij die nationale rechter hangende geding. Die beslissing kan vervolgens worden verwerkt door de nationale rechter in de zijne, als ware zij van hem zelf afkomstig. Minder prestigeverlies ongetwijfeld. En als het over soevereiniteit gaat, is dat nog steeds een tere zaak. Het neemt echter niet weg dat de zogenaamde *prejudiciële* beslissing die Luxemburg geeft, de gevestigde nationale rechtspraak naar de mesthoop kan verwijzen. En we weten allemaal dat er, als die te groot wordt, ook weer maatregelen te wachten staan.

En als het erop aankomt, is het probleem alleen nog maar een stukje verder naar omhoog verplaatst. Er zijn rechters die machtiger zijn dan de nationale rechters. Maar zijn ze ook wijzer? Een Lord van het House of Lords uit het Verenigd Koninkrijk klaagde er enige tijd geleden over dat Engeland zo vaak terecht werd gewezen door het Europese Hof voor de mensenrechten. Dat was, zo zei hij, allerminst de bedoeling geweest toen Engeland toetrad. Wat dan wel? Volgens de Lord was de bedoeling van die daad louter menslievend: andere landen konden nu aan de Engelse rechtspraak zien en aflezen hoe ze recht moesten spreken. Arrogantie is een ondeugd die niet valt af te leren.

Geld

Wij kregen op wat vroeger de lagere school heette Franse les. Als ik me niet vergis, was het eigenlijk bijles, na de reguliere schooltijd gegeven aan kinderen die straks verder zouden gaan leren. Elitair dus. De ouders moesten er ook iets voor betalen, meen ik. In mijn herinnering blijft opkomen een van de eerste zinnetjes uit het eerste deeltje van Arnaux (?): *les hommes les plus riches ne sont pas toujours les plus heureux.* We bevroedden toen nog niet dat 'les hommes les plus pauvres' ook niet altijd, ja maar zelden, gelukkig zijn. 'Money is the root of all evil' bevat evenveel waarheid als de verzuchting dat geld veel kan vergoeden en vergoelijken. De pas langzaam verworven wetenschap in het recht dat ook smart en verdriet geldwaarde kunnen hebben, toont dit aan.

Ik blijf het al met al vreemd, zij het niet onaangenaam, vinden dat wij, nu ik gepensioneerd ben, met niets doen per maand méér geld ontvangen dan toen ik, soms per week zestig uren of meer, zwoegde op conclusies, vonnissen en ander juridisch werk. Ik hoor reeds de twee tegenwerpingen van onze realisten. Ten eerste: je verdient niet meer dan vroeger want met de gulden die je nu ontvangt, kun je niet kopen wat vroeger drie kwartjes kostte (ik merk dat ik nog steeds niet in euro's denk; het is nu kermis in Nijmegen en ik zie dat *'kinderen een kwartje'* ook al lang verleden tijd is geworden.). En, tweede argument: je hebt er toch heel je beroepsleven voor betaald.

Om met het laatste te beginnen: het is waar, maar doet voor mij niet echt terzake. Ik heb het geld dat als pensioenpremie van mijn salaris werd afgetrokken, nooit als inkomen beschouwd.

Het was eraf voor ik kon gaan bedenken dat ik het had gehad. Dat is, vrees ik, een onzinnige redenering, maar die toch lang niet alleen bij mij opgeld zal doen. Ik geloof niet dat je als ambtenaar kunt zeggen: ik wil geen pensoen en trek dus ook, overheid, van mijn salaris geen pensioenpremie af. En niemand zal gaan narekenen of de betaalde premies opwegen tegen de ontvangen pensioengelden. Hoe ouder je wordt, hoe beschamender dat uitvalt.

Het eerste argument lijkt nóg sterker, maar voldoet psychologisch evenmin aan mijn denkraam. Boven een bepaald bedrag, boven, zo te zeggen, het minimumloon, is wat wegens geldontwaarding meer aan loon of salaris wordt verdiend, iets wat je niet nodig hebt en dus vermeerdering van inkomsten. Ook dat is voor economen een onzinnige redenering, mijn gevoel zegt me echter, dat het door anderen niet als onzin wordt ervaren.

Maar het is niet nodig goede argumenten met foutieve redeneringen te bestrijden. Wie al enige tijd gepensioneerd is, zal in veel gevallen zijn huis of huizen vrij van hypotheeklasten hebben gemaakt. Anders dan de kosten van de pensioenpremie hebben de kosten van de hypotheek psychologisch altijd wel pregnant op het besteedbare inkomen gedrukt. Dat flinke bedrag ging af van een salaris waarop je rekende. Maar vooral: de kinderen spelen hier hun rol. Zij die vroeger óók een financiële last betekenden, zijn nu *alleen* maar een bron van vreugde. Dat scheelt een slok op een borrel.

Geld, het is er maar raar mee gesteld. Ik kan mij herinneren hoe bedroefd en verontwaardigd velen van ons waren toen, lang geleden op een onzalig moment, over het vakantiegeld meteen de loonbelasting werd afgetrokken. Soms was dat in zekere tijd 72%. Toch maakte het geen enkel verschil uit met de vroegere toestand, want daarin werd bij de eindafrekening de verschuldigde loonbelasting ook afgetrokken. Misschien kan iemand met mij meevoelen als ik zeg dat ik veel gemakkelijker

honderd euro's van een bank- of girorekening betaal, dan vijftig euro's los uit de hand. Geld op papier is niet hetzelfde als papiergeld.

En ik denk dat niet alleen die mannen die, als zij aan het eind van de week hun loon in de hand ontvingen, daar eerst een borreltje of twee van bekostigden, het hebben betreurd dat hun loon plotseling niet meer in hun handje werd gelegd door een trotse werkgever of diens boekhouder, maar op giro of bank werd bijgeschreven. Zo onpersoonlijk. Zo onwerkelijk.

Zoals het leven.

'Warte nur ...'

Zijn trein loopt met vertraging het station Amsterdam Centraal binnen. Hij krijgt plotseling lust om naar Den Helder door te reizen, naar het eindpunt van (Noord) Holland, aan drie kanten omringd door de zee. Maar Amsterdam Centraal ligt ook in het water. Eens woonde een dochter van hem achter het station in zo'n woonschuit in het IJ. Om er te komen moest je eerst een andere woonschuit oversteken, want haar woning stond dubbel geparkeerd. Schommelde nogal wild in het nogal woelige water. Nu woont ze al lang op het vasteland. Zo vaart het leven voorbij. Van woelig naar windstil.

Hij ziet af van het plan om door te reizen. Stapt uit. In Amsterdam geeft een geleerde vrouw een uiteenzetting over *De geheimen van het vrouwelijk hart.* Eigenlijk heeft hij daar niet zo heel veel aan want, zoals dat in de wetenschap gaat, het geheim eindigt in 1840. Maar dat zal hij pas later ontdekken.

Hij loopt de grote hal van het station door. Er drommen zowat evenveel vrouwen en mannen naar binnen als naar buiten. Plotseling klinkt er een stem uit de microfoon. De stem zegt: *Dit is een mededeling voor alle reizigers. Let op uw persoonlijke eigendommen. Er lopen zakkenrollers op het station.* Hij kijkt om zich heen. Waar zijn ze? Loopt er ook niet een verkrachter, een moordenaar, een inbreker en een fraudeur op het station tussen al die mensen. Waarom zouden de anderen niet denken dat hij de zakkenroller is. Te oud? Dat is juist een mooie dekmantel voor allerlei vergrijpen: kinderen en grijsaards worden niet verdacht. En plotseling weet hij het zeker: hij is de zakkenroller, maar van de anderen weet niemand dat. Hoe rol je zak? Doet er niet toe als je het bent.

Al die mensen op het plein voor het station. Links en rechts trams die op het punt staan weg te rijden naar het middelpunt van de hel. Iemand stapt nog in terwijl de deuren zich sluiten. Er wordt gevloekt. Hij weet niet door wie. Midden op het plein staan een jonge man en een wat oudere vrouw een concert te geven. De omgekeerde hoed naast hen is bijna leeg. Hij loopt er met een boog langs. Voelt in zijn zak. Vijftig eurocent heeft hij beet. Hij gaat terug en gooit het muntstuk naast de hoed. Mikken leer je af als je oud bent. Ook op ander gebied. De man heeft de munt snel te pakken. De stem uit de microfoon vraagt weer de aandacht. Zelfde bericht. Hij denkt: er loopt geen zakkenroller meer op het station. Of in ieder geval één minder. Heeft hij dat muntstuk ook gerold?

Plotseling begint het te regenen. Striemende regen. Honderden mensen, net het station uit, lopen terug. Zoeken onderdak. Hij loopt mee. Er is weer minstens één zakkenroller op het station. En veertig mannen die hun vrouw bedriegen. Hoeveel vrouwen? Is er een moordenaar in de zaal?

De regen is aan het minderen en er vormt zich een voorhoede die weer het station uitloopt. De schapen denken na en volgen hen. Tussen hen de zakkenroller. Tussen hen twee moordenaars en een heilige. Maar de heilige weet het nog niet. Zij moet het nog worden.

En ineens breekt de herfstzon door. Laag over het plein dat volgelopen is. De muzikanten zijn weg. Iemand vraagt hem of hij zin heeft in 'a pretty girl'. 'Cheap, Cheap.' Waarom zouden ze denken dat hij een Amerikaanse toerist is? Mooie meisjes zijn niet goedkoop, vermoedt hij. Maar hij heeft er nooit één gekocht. Hij loopt naar het Damrak toe. Het Victoria Hotel met aan een buitenmuur de sobere gedenkplaat voor een man die daar lang geleden neergeschoten is. Het was toen oorlog. Het is nu ook oorlog. Tussen de wisselkantoren veel restaurants en cafés. Op de vroege middag zit een zowat ontblote, niet heel jonge vrouw in een van de restaurants uitdagend op de knie van

een man, die wat gegeneerd om zich heen kijkt. Die vrouw of een van haar collega's treden daar dagelijks op. Er staan wat mensen te kijken. Hij denkt: ik loop door, ik kijk niet; het is een armzalige bedoening. Maar hij kijkt wel. En loopt door. Hij loopt door langs de vele automatenhallen. De boekhandel die verdwenen is en waar hij ooit een boek van hem als behorend tot de toptien van *die* winkel zag uitgestald. Er lagen (nog?) drie exemplaren en hij kocht er twee van. Zonder schrijverskorting. De verkoopster zegt: maar dat bent u toch zelf en ze draait een boek om. Een foto. Duidelijk bewijs. Hij schaamt zich. Waarvoor? De Dam, het Paleis, het monument. De Damstraat. De tweedehands boekhandel Kok. Alles van Vestdijk in de etalage. Hij denkt aan de weduwe. Aan de dood.

Hoeveel mensen heeft hij vandaag ontmoet? Duizenden? En hoeveel kent hij ervan? Hoeveel kennen hem? Het geeft rust dat het antwoord twee keer nul is. Wat is rust? Hebben de doden eeuwig rust? Hij denkt ineens, daar kort voor de Kloveniersburgwal de Damstraat kruist, dat al die duizenden die hij gezien heeft en de tientallen die hij niet gezien heeft, omdat ze wel verwekt maar nog niet geboren zijn, over honderd jaar allemaal vervangen zullen zijn. Een wereld die volmaakt anders is samengesteld dan die van ons. Fortuyn is al dood, maar al zijn aanhangers zullen dan ook dood zijn. En eindelijk genieten van hun eeuwige rust. Maar ook Melkert (PvdA) en Koetje (ooit CDA), die hij twee decennia geleden, of was het nog langer, in Delft hoorde debatteren over rassendiscriminatie onder aanvoering van de burgemeester van die stad, Van Walsum (?). Leeft die nog? Ze waren het erover eens dat rassendiscriminatie verkeerd is en hij herinnert zich dat hijzelf, vijfde wiel aan de wagen, daar ook mee instemde. Midden in de Damstraat staat hij stil en kijkt naar boven. Rondom hem hebben zich wat mensen verzameld. Is er iets met hem aan de hand? Hij peinst over het wezen van de rust. Filosoofje ... Kun je zeggen dat de doden rusten? Dat zij rusten en nog wel in vrede? Als dat waar is, zijn ze

niet dood. Want rust is een gewaarwording die je alleen maar kunt hebben als je leeft. De doden scheppen rust voor de levenden, maar ze hebben zelf geen rust. Vestdijk heeft het gezegd: voor foltering moet je bang en angstig zijn, want foltering word je gewaar en die gewaarwording is onaangenaam: foltering doet pijn. Maar angstig zijn voor de dood is onredelijk. Want de dood is het niets en in het niets kun je niet rusten.

Hij loopt langzaam door naar het (te oude) geheim van het vrouwelijk hart. En hij denkt nog even aan de moerbeibomen die ruisten, maar hij weet niet hoe moerbeibomen eruitzien. Ja, en God ging voorbij. Helaas God is voorbij. Hoe hij eruitziet weet niemand.

Hij denkt toch maar even op de kruising dat het wel waar kan zijn, als een beroemd dichter en een beroemd componist het daarover met elkaar eens zijn. Waarom niet? En dat het geen waarschuwing is maar een ge*rust*stelling, die Schubert op *onsterfelijke* muziek zette in de woorden van Goethe:

Balde ruhest du auch!

Saddam Hoessein

De zaal vermaakte zich opperbest, totdat een vreemde man in een donkere cape vanuit het niets het toneel op kwam gestapt. We hadden niet aanstonds door dat hij er niet bij hoorde. Je bent aan gekke dingen gewend als het hedendaagse cabaret op volle toeren draait. Dat was vroeger overigens niet anders. Weet je nog van die beroemde toneelspeler, ach hoe heet-ie nou ook weer, in ieder geval iedereen kende hem toen, dat die aan het eind van het derde bedrijf plotseling tegen de grond smakte. Het paste niet helemaal binnen het verband van het toneelstuk, maar ook bij toneel moet je op alles voorbereid zijn. Hij kreeg een staande ovatie, maar hij reageerde niet want hij was morsdood. Wij gingen wat verstild de schouwburgzaal uit die avond.

Maar nu: deze man met zijn zwarte cape tot bijna over zijn ogen zou wel eens de topverrassing van deze toch al dolkomische avond kunnen worden.

'Ik heb maar een korte vraag', begon hij, zonder microfoon maar we konden hem toch goed verstaan. 'Is iemand in deze zaal bereid tegen een redelijke vergoeding Saddam Hoessein om het leven te brengen?' Moet je nu lachen, vroegen wij ons af, maar een paar mannen voor ons deden het al, want ze gingen ervan uit dat alles wat je niet begrijpt, extra leuk is.

Niemand meldde zich. 'Ik ben de afgezant van Jimmy Carter', vervolgde de man. 'U weet wel die Amerikaanse oud-president die onlangs de Nobelprijs voor de vrede heeft gekregen. Ik kom met zijn vredesboodschap en vraag u nogmaals dringend: is iemand hier bereid tegen een redelijke vergoeding Saddam Hoessein te doden?' En toen wij beduusd bleven zwijgen, ging

hij door. 'U weet wellicht dan toch wel dat de collega van Carter George Dubbeljou Bush junior van plan is volgende week zijn oorlog tegen Irak te beginnen. En u hebt zeker ook gehoord dat George Dubbeljou Bush junior niet het volk van Irak wil straffen maar zijn leider, die de wereldvrede in gevaar brengt. Maar de man ziet geen ander middel om daarin te slagen dan door heel Irak plat te branden met een nieuw soort bommen, die het volk zullen uitroeien maar Saddam Hoessein niet zullen deren in zijn superbeveiligde, geheime schuilkelder waar hij met zijn vriend Bin Laden alsmaar kaartjes legt.'

'Mijnheer', onderbrak een pittige jonge dame uit het publiek hem. 'U weet toch ook dat niemand het recht heeft een ander het leven te benemen. Dat is moord en u bent de uitlokker. Nog erger dan de dader. Bovendien verstoort u het programma waar wij voor u kwam veel plezier in hadden, om met immorele voorstellen bij ons aan te komen.

'Kent u Menno ter Braak?' vroeg de man haar. Ze zei dat ze hem heel goed kende, want ze had de tweedelige biografie die over hem geschreven was, al half uit. 'Hij haalt het niet bij Pim Fortuyn', zei ze smalend. 'Te intellectueel. Te grijs.'

'Ze hebben een paar dingen gemeen', zei de man. 'Ze zijn allebei dood en ze zijn geen van beiden in bed gestorven. Maar ik wil u graag een klein stukje van Ter Braak voorlezen, dan begrijpt u misschien wat ik bedoel. Hij had het een jaar voor zijn dood, in 1939, in zijn journaal over Hitler:

> *Alle volken hebben dezen oorlog gewild, want ze hebben Hitler zes jaar lang gewild: de Duitschers omdat zij door hem alles voor niets meenden te kunnen stelen, de anderen omdat zij op den duur voor niets van hem dachten af te komen (...). De 'schuld' valt op allen terug, ook op ons, antifascisten, die toch in laatste instantie teveel op ons gemak waren gesteld om het enige te doen wat absolute waarde zou hebben gehad: den loudspeaker van Berchtesgaden vermoorden.*

Er klonk uit de zaal wat goedkeurend gemompel, maar daar bleef het bij. Een oude man riep vanaf een zijbalkon met schorre stem: 'Graf von Stauffenberg ...' De man met de cape maakte een afwerend gebaar. 'Hij was veel te laat', riep hij kwaad. 'En hij had zich onvoldoende voorbereid en daarom moest zijn coup mislukken.'

En plotseling ging het dwaze gesprek over de rechtvaardiging van tirannenmoord. We kwamen eruit dat die rechtvaardiging, als ze er was, viel te zoeken in een afweging van belangen. Is het niet beter dat één mens sterft dan dat allen verloren gaan? Wie vroeg zich dat ook weer af?

De man begon zich terug te trekken. 'Amuseer jullie je maar verder', spotte hij. 'Mijn vraag had een thema als onderwerp dat boven jullie pet ging: je mag zonder schuld een tiran vermoorden, ja, volgens jullie Ter Braak moet je dat zelfs om onschuldig te blijven, als je daardoor dood en lijden van hele volkeren zou kunnen voorkomen.'

'Hij is onze Ter Braak niet', riep een obstinate jongen. 'Hij is van u. Wij houden meer van Edgar du Perron.'

De man was al bijna weg, toen die arrogante jongen hem nog een vraag na stuurde: 'Zou je niet evengoed George Dubbeljou Bush junior tegen een redelijke vergoeding kunnen doden? Want als die weg is ...' Maar de man was al buiten gehoorsveld. Hij was er niet meer. Ik weet niet of hij er ooit geweest is.

De rest van de avond zat de stemming er minder in. Toen we massaal de schouwburg uitschuifelden, hoorde ik een man achter mij aan zijn vrouw of zijn vriendin, misschien was het wel zijn dochter, vragen: 'Wat zou zo iemand eigenlijk verstaan onder een redelijke vergoeding?'

'het was stil op straat...'

Vandaag, 15 oktober 2002, wordt de man van onze koningin begraven. De man van een koningin is een gemaal, woord met drie zeer verschillende betekenissen, en een koningin is hare hoogheid bij de gratie Gods koningin der Nederlanden enzovoort.

Omdat ik verdiept ben in een boek uit 1927, kan ik maar nu en dan een blik werpen op het toneelstuk dat, op waardige maar wel wat opzichtige wijze, wordt opgevoerd. Maar horen doe ik des te meer. Paardengetrappel van Den Haag naar Delft.

Prins Claus. Ik hoor de sonore stem van de sympathieke royaltyverslaggeefster Maartje van Weegen met zorg alle namen noemen van de personen uit binnen- en buitenland die acte de présence geven en die zij hoogwaardigheidsbekleders noemt, een van de verschrikkelijkste woorden die ik ken.

Prince Consort Albert, gemaal van koningin Victoria. Zij was waarschijnlijk een nog grotere bazin dan onze koningin en haar rijk was onmetelijk veel groter dan het hare. Maar ze hebben toch nogal wat gemeen. Beiden verloren hun echtgenoot tijdens de periode van hun regering en beiden, zo durf ik zeggen, verloren daarmee niet enkel een man maar vooral een geliefde. Victoria is al zo lang dood, ze stierf op 21 januari 1901 en Albert was haar veertig jaar voor gegaan, dat over hun beider verhouding heel veel bekend is. De anders vaak cynische Lytton Strachey raakt er in zijn biografie *Queen Victoria* (1921) tot zijn eigen verbazing bijna ontroerd van:

As she knelt by the bed, he breathed deeply, breathed gently, breathed at last no more. His features became perfectly

rigid. She shrieked – one long wild shriek that rang through the terror-stricken Castle – and understood that she had lost him for ever.

Veertig jaar zal onze Beatrix (ook Victoria en Albert hadden een Beatrix) niet beschoren zijn. In ieder geval niet als koningin. Ik denk ook niet dat zij de dood van Claus zal kunnen wijten aan onzorgvuldigheid of zelfs beroepsnijd van de artsen die haar man hebben bijgestaan, zoals dat wel het geval was bij de dood van Albert.

De dood van Prince Consort Albert was, zo vervolgt Strachey, het keerpunt in het leven van Victoria. Naar haar gevoelen was het echte leven voor haar aan zijn eind gekomen bij de dood van Albert. Aan haar vertrouweling, de koning van België, schreef zij:

My life as a happy one is ended! The world is gone for me...!

En ze moest nog veertig jaar door in haar 'much disliked position' als koningin van Engeland en keizerin elders.

Een biograaf, aldus Strachey, beschikt bijna niet meer over gegevens uit die natijd van Victoria, terwijl die er volop waren over de periode vóór de dood van Albert. Ik denk ook niet, hoewel ik het toch ook niet zeker weet, dat van Claus, al was ook hij Duitser van afkomst, gezegd kan worden, zoals door Disraeli van Albert gezegd is:

We have buried our sovereign. This German Prince has governed England for twenty-one years.

Maar invloed heeft hij ongetwijfeld gehad en, naar mijn overtuiging, invloed ten goede. Onze kinderen misschien, onze kleinkinderen waarschijnlijk, zullen er meer van horen.

Het verraad van de 'clercs'

Negentienhonderdzevenentwintig.

Stalin had in Rusland drie jaar na de dood van Lenin in 1924, na een verbeten machtsstrijd eindelijk de touwtjes definitief in handen als partijleider en dictator. De touwtjes werden touwen, de touwen kabels. Mussolini was al drie jaar als alleenheerser aan het bewind in Italië. Hitler was nog een betrekkelijk onbeduidend persoon, die een paar maanden tevoren het tweede deel van *Mein Kampf* het licht had doen zien. Het boek trok weinig belangstelling. De joden konden er, als zij dat wilden, uit lezen wat hun lot zou zijn als hij aan de macht kwam. De meesten lazen het boek niet, want het was lijvig en saai. Op 5 maart 1927 werd het verbod aan zijn adres om in Beieren in het openbaar op te treden opgeheven. Tevoren was zijn gevangenschap ook al bekort. Het leek wel of iedereen hem welwillend wilde bejegenen in die tijd, het was zeker dat iedereen hem in die tijd onbelangrijk vond. Hij had intussen van Freud het een en ander geleerd over de psychologie van de massa. En zou dat op misdadige maar grandioze wijze in praktijk brengen. Freud schreef:

> *Iedere groep is buitengewoon lichtgelovig en ontvankelijk voor beïnvloeding; zij heeft geen kritisch vermogen en het onmogelijke bestaat voor haar niet. De gevoelens van een groep zijn altijd erg simpel en overdreven met als gevolg dat de groep twijfel noch onzekerheid kent.*

Niemand die in 1927 leefde kon weten dat dit het jaar was gelegen precies midden tussen het begin van twee wereldoorlogen. Iedereen kon toen weten, maar bijna niemand wilde weten,

dat de westerse wereld aan de rand van een vulkaan stond.

Bijna niemand. In dat jaar, nu 75 jaar geleden, zag *La Trahison des Clercs* van Julien Benda het licht, een uit de hand gelopen essay van 120 bladzijden. De schrijver oogstte bijna alleen kritiek en werd hier en daar belachelijk gemaakt. Wie pleegden volgens Benda dat verraad? In *Le plus petit Larousse* wordt ons geleerd dat een 'clerc' een bediende is op een notariskantoor, zo iemand die staande voor een hoge lessenaar lange stukken kopieert in de romans van Dickens. Benda verstaat er een andere soort figuren onder: mensen wier functie het is de eeuwige en belangeloze waarden, als rechtvaardigheid, waarheid en redelijkheid, te verdedigen. Die hebben de laatste vijftig jaar volgens hem verraad gepleegd jegens deze waarden ten gunste van praktische belangen, van onmiddellijk nut. Het is moeilijk in één woord zo'n begrip samen te vatten: de intellectuelen komt er misschien dichtbij, maar geeft onvoldoende aan dat ook kunstenaars, schrijvers vooral, ertoe behoren en dat ook die het hebben laten afweten. Tegenover de 'clerc' stelt Benda de 'laïc', de mens die bij alles wat hij doet en laat vooral op (eigen) nut let.

De tweede druk van het boek verscheen na de Tweede Wereldoorlog in 1946 met een lang nieuw voorwoord, waarin Benda betoogt dat zijn stellingname uit 1927 allerminst aan waarheid heeft ingeboet. Met grote tussenpozen kwamen er nog drie herdrukken uit, waarvan ik de laatste uit 1975 met een boeiend voorwoord van André Lwoff, 'prix Nobel de Médicine', voor mij heb liggen. Toen was Julien Benda al bijna tien jaar dood.

Ik zal niet proberen de inhoud van *La Trahison* weer te geven. Het is een van die boeken die geen concessies doen aan de lezer en die aan een poging tot samenvatting weten te ontsnappen. De samenvatting zou langer worden dan het samen te vatten werk.

Maar een paar aspecten licht ik eruit, want meer dan in 1927,

in 1946, in 1958, in 1965 of 1975 is Benda's aanklacht nu waar en actueel.

Welke zijn de passies die ertoe leiden dat de ene groep mensen zich richt tegen de andere groep, welke zijn, in mijn woorden, de passies die oorlogen, burgeroorlogen, misdrijven tegen het leven veroorzaken? Het zijn de politieke hartstochten van racisme, van klasse en van nationalisme, die steeds sterker zijn geworden. Oorlogen en burgeroorlogen raken oneindig veel meer dan vroeger alle mensen. Een vaststelling die de waarde heeft van een profetie na, noem maar op Rotterdam, Londen, Dresden, Hiroshima, Nagasaki, Vietnam, de Chinese culturele revolutie, de Balkan en Irak. Politieke passies die te maken hebben met het nationalistisch sentiment. Benda noemt, let wel in 1927, (1) de agitatie tegen de joden, (2) de agitatie van de welvarende klassen tegen het proletariaat en (3) de woelingen tussen autoritairen en democraten en verklaart voorts dat die drie vaak samengaan. Aan al deze zaken hebben de 'clercs' van Benda enthousiast deelgenomen, niet zelden als voorlopers. Wie zou menen dat Benda een kortzichtige maniak was, moet weten dat hij volmondig toegeeft dat de moderne staat, die nog niet oud is, zonder nationalisme, eenzijdige zelfverheffing, niet kan bestaan of in stand blijven. Maar dat men over die verschijnselen ook onder de intelligentsia verheugd is, dat is een kenmerk van de nieuwe tijd. Van de 'laïcs' zullen er altijd genoeg zijn om hun natie in stand te houden. Van de 'clercs' mag verwacht worden dat zij de uitwassen van klassenstrijd, racisme en nationalisme en alle vormen van fascistische bewegingen daaromheen, ook dan bestrijden als dat niet in de kraam van hun land en hun landgenoten te pas komt.

Ook al doet de natie waartoe u behoort iets verkeerds, toch heeft ze gelijk. Dat is het door Benda meer dan eens gehekelde wachtwoord van het nationalisme en:

De 'clerc' is pas sterk als hij aan de mensen zegt dat zijn koninkrijk niet van deze wereld is. De redelijkheid van zijn

onderricht is gelegen in zijn afwijzing van waarden die op nut gericht zijn. De taak van de intellectueel is de 'leken' waarheden voor te houden die hen mishagen en die hen van hun rust beroven.

Ik denk nu aan de universiteiten, die de broedplaats moeten zijn van volstrekt nutteloze waarheden, van waarden van zuivere wetenschap. Hoe ze aan het verworden zijn tot tempels, waarin het geld rinkelt en waarin de kooplieden het hoogste woord hebben.

Ik denk aan de politiek, aan de sociaal-democratie, die zich, na Den Uyl, te slapen heeft gelegd in een nederige rustplaats naast het kapitalisme en de mammon zachtjes, zachtjes over de haren strijkt.

Ik denk aan mezelf die...

En dan hoor ik weer de stem van Julien Benda vanuit zijn grafkelder, helder, profetisch, waarschuwend en onheilvoorspellend:

De 'clerc' moet zijn instemming betuigen met het ideaal van links, met de metafysiek van links, maar niet noodzakelijkerwijs met de politiek *van links. De functie van de intellectueel op het gebied van de politiek is eerbied te prediken voor rechtvaardigheid en waarheid.*

De inleider van de derde uitgave uit 1958, René Étiemble, geeft toe dat men met een beetje handigheid allerlei bezwaren tegen de opvattingen van Benda kan aanvoeren. Ook bij mij kwamen die bezwaren een paar keer opdoemen. Niemand, uitgezonderd misschien Jezus en Socrates, die Benda in de laatste zin van zijn studie vol bewondering opvoert, kan alleen maar universele en nutteloze waarden aanhangen met verwaarlozing van alle eisen die de praktijk aan het leven stelt.

En het is goed te mogen horen van een niet-kerkelijk gelovige als Benda dat de auteur van de N*avolging*, Thomas à Kempis,

aan de wereld wat meer en wat beters te vertellen had dan de auteur van *Mein Kampf*, Hitler, ook als wie dat hoort met het universeel radicalisme van de eerste, diens genadeloze reistocht naar rechtvaardigheid en waarheid, moeite heeft.

En vooral vind ik het jammer dat de liefde ('l'amour') volgens Benda een commando van het hart en niet van de rede is en dus 'het tegengestelde van een *valeur cléricale*'.

Maar je kunt niet alles hebben. Veel is ruim genoeg.

Feest

Kort vandaag, (16 oktober 2002) want het is feest.

Toegegeven, het feest komt op een ongelegen tijd. Maar daar kan ik niets aan doen. De zeer tijdelijke minister-president Balkenende wel. Die heeft het gerotzooi in de fractie en de partij van de LPF laten voortsudderen tot het niet langer meer kon en moet daarom de dag na de begrafenis van haar man de Koningin lastigvallen.

Mijn eerste beschouwing in dit boek was een aanklacht tegen het CDA, dat – machtsbelust – met de LPF in zee ging. Dat dit schip (van staat) schipbreuk moest lijden, het zou het CDA een zorg zijn. Het deed mee, met zijn voorman als baas, aan de ruk naar rechts en protesteerde niet tegen de leugen dat de kogel van links kwam. Dat het schip (van staat) schipbreuk zou lijden, het is door enkelen vanaf het begin voorspeld. Die hebben gedurende 87 dagen de hoon van de dwazen over zich zien uitgestort.

We kunnen nu weer wat rustiger ademhalen. Het is jammer en ook wel wat vreemd dat zovele politici van ondermeer de Partij van de Arbeid niet meer kunnen terugkeren omdat zij inmiddels elders mooie banen hebben gekregen.

Misschien zou de minister-president, geassisteerd door, ik noem maar iemand, de heer Gerrit Zalm, mij willen uitleggen welke regeringsdaden dit kabinet heeft volbracht. Voorlopig houd ik het op: geen enkele. En ik voeg eraan toe: gelukkig maar.

De waanzin is voorbij.

Boeken en reizen

'Voor velen van ons is het leven zonder literatuur niet denkbaar en niet leefbaar.' Wie zoiets verkondigt, moet dat niet doen tijdens een voetbalwedstrijd of op een disco-avond. Er zijn heel veel mensen die, gevraagd naar hun liefste boek, antwoorden dat ze na hun schooljaren nooit meer een boek hebben uitgelezen. Je kunt niet vaststellen dat ze daardoor minder gelukkig zijn dan de boeklezers. Wat iemand niet kent, mist hij niet. De idee van Anthony Trollope ontwikkeld in *An Autobiography* dat een roman eigenlijk een preek is die, anders dan gewone preken, niet alleen een les in deugdzaamheid moet zijn maar ook 'a delight to his readers', zal bij de lezers van Céline of W. F. Hermans, ik noem er maar een paar, weinig instemming ontmoeten.

De auteur van bovenstaand citaat is de niet zo lang geleden overleden prof. dr. W. J. M. Bronzwaer, hoogleraar in de neerlandistiek, en het is te vinden in zijn rede van 14 oktober 1977 gehouden bij de verjaardag van de Nijmeegse universiteit. De rede draagt de aantrekkelijke titel *De zwijnen lusten geen parels meer* en bevat onder meer een loflied op Poesjkins' *Schoppenvrouw,* waar Karel van het Reve in zijn *Geschiedenis van de Russische Litteratuur* niet veel meer van zegt dan dat het geschreven werd in de tijd dat Poesjkins' roem enigszins taande en niet erg gewaardeerd werd. Mij boeide het verhaal wel.

De titel van de rede van Bronzwaer is aantrekkelijk maar ook misleidend. De bedoeling is duidelijk: de geestelijke rijkdom van de hogere literatuur wordt niet meer door zijn studenten, die beter konden weten, gesavoureerd. Want de rede werd uiter-

aard uitgesproken binnen de omheining van een universiteit. Echter: de zwijnen hebben nooit parels gelust en dáárom was het voor hen uitstrooien van parels, die zij achteloos lieten liggen, een zo jammerlijke zaak. In de rede van Bronzwaer komt nog een zinsnede voor die mij om haar oorspronkelijkheid verrast: '*Menige medicus heeft het leven van menige patiënt met geen ander gevolg gered dan dat de genezene nog enkele jaren door kon gaan met romans lezen.*'

Zo heb ik de levensreddende functie van de geneesheer nog nooit omschreven gezien. Maar het raakt mij wel omdat ook ik, en nog wel meer dan de vier uur die Macchiavelli er per dag aan besteedde, in een hoekje van de kamer zit te lezen. En niet op reis ga, terwijl velen volhouden dat je pas door te reizen iets van de wereld leert begrijpen. Ik ontken dat niet, maar zou het ook niet zo zijn dat alleen reizigers die de reis als een zoektocht opvatten iets leren van het reizen? En dat je, als je de boeken van die reizigers leest, met hen mee op reis gaat? Niet in die afschuwelijke hotelkamers hoeft te overnachten, waarin je, een uitzondering daargelaten, alleen een telefoonboek en soms een bijbel aantreft. De uitzondering is het 'hotel met de boeken' in Doldersum. Warm aanbevolen voor wie Drenthe maar saai vindt ondanks al die fietspaden en huifkarren.

Ik sprak over Macchiavelli die vier uur per dag aan lezen besteedde. Dat heb ik ook al weer gelezen en wel in *Nexus*, 1997 nummer 18, waarin de hoofdredacteur Rob Riemen in zijn voorwoord een brief van Macchiavelli aan een vriend citeert uit welk citaat ik op mijn beurt citeer:

> *Maar 's avonds keer ik terug naar huis en ga naar mijn studeervertrek. Bij de deur ontdoe ik mij van mijn kleren van alle dag die vol modder en smurrie zitten... En vier uur lang voel ik geen enkel verdriet, vergeet ik al mijn zorgen, heb ik geen angst voor de armoede en word ik niet verontrust door de dreiging van de dood...*

Wie datzelfde buitengewoon boeiende nummer van *Nexus* verder doorleest, zal misschien wel wat verdriet en zorgen bij zich voelen opkomen, als hij kennis neemt van het artikel van Heikelien Verrijn Stuart, dat als ondertitel heeft *Wreedheid en verraad voor het Joegoslavië Tribunaal*, waarin zij, maar dit terzijde, al spreekt over misdrijven tegen de *mensheid* en niet tegen de menselijkheid. Wat is de hoofdtitel? Schrik niet, maar verbind wel, *An Ordinary Man*.

Ik houd vol dat je in goede boeken kunt reizen. Wie met V.S. Naipaul op reis gaat – naar Martinique, Suriname of Jamaica –, wie zich met hem begeeft onder de *Believers*, wie met hem de *Bend in the River* volgt of *A Turn in the South* maakt, ziet en hoort meer dan wie zijn reis boekt bij reisbureau De Zon. Zo reis ik al jaren lang en zeg met Petrarca in zijn brief aan Boccaccio, ook weer te vinden in *Nexus*, 1997 nummer 18, dat ik hoop dat de dood mij zal vinden 'terwijl ik zit te lezen of te schrijven of, zo het God behaagt, wanneer ik mij overgeef aan tranen en gebeden'. Helaas voor die gebeden moet de wereld waarin ik leef nogal een stukje veranderen. En ik met haar ...

Wat daarvan zij: ik reis in boeken en boek geen reizen.

Onno Zwier van Haren

– 1 –

In nummer 33 (*Fouten en onderzoek*) nam ik mij voor op de rechtszaak tegen Onno Zwier van Haren terug te komen, nadat ik in het Rijksarchief te Leeuwarden onderzoek had gedaan naar de 'wonderlijke' sententie van 26 oktober 1762. In die sententie had het Hof van Vriesland uitspraak gedaan in de zaak van de procureur-generaal bij het Hof versus Onno Zwier van Haren. Die sententie leek wonderlijk omdat Henriëtte de Beaufort in haar biografie van Gijsbert Karel van Hogendorp schreef dat de sententie in zo onduidelijke woorden was gesteld dat er niet uit viel op te maken of de verdachte, die in die tijd als beklaagde werd aangeduid, schuldig of onschuldig werd geacht. Ook leek die sententie wonderlijk omdat Du Perron in zijn *Schandaal in Holland* uit 1939 schreef dat het Hof van Vriesland op de dag van de geboorte van Gijsbert Karel in de strafzaak tegen diens grootvader het *non liquet* had uitgesproken. *Non liquet* betekent: we weten het niet, we komen er niet uit, het blijft een onopgelost raadsel. In nogal wat processen en zeker in civiele zaken is het aandeel van gelijk en ongelijk zo eerlijk over de strijdende partijen verdeeld dat een absolute uitspraak: jij hebt voor honderd procent gelijk, en jij daar hebt volslagen ongelijk, eigenlijk niet te verantwoorden is. Een uitspraak als: we komen er jammer genoeg niet uit, zou van een bijzonder zelfinzicht getuigen, maar toen ik dat las dacht ik meteen dat zulk een wijze uitspraak niet tot het rechterlijk arsenaal behoorde. Wellicht maar goed ook want de uitspraak is niet alleen wijs, maar ook in hoge mate onpraktisch. Knopen moeten worden doorgehakt.

Zowel de opvatting van De Beaufort als die van Du Perron

laten zich als afkomstig van niet-juristen begrijpen. Die van Du Perron is bovendien in zekere zin juist.

– 2 –

Waar gaat het over? Kort gezegd: had Onno Zwier van Haren meermalen getracht met twee van zijn dochters in zijn 'boekekamer' ontucht te plegen en zich zo aan het misdrijf van poging tot incest schuldig gemaakt? Pogingen die alleen niet geslaagd waren omdat de dochters daaraan niet mee wilden werken.

Het vonnis telt 44 bladzijden, sierlijk volgeschreven door een geduldige hand. De aanklacht bevat de helft van het geschrift, het verweer doet daar weinig voor onder en voor zijn beslissing heeft het Hof amper een halve bladzijde nodig.

Wat houdt die beslissing in? Ik geef het scenario: Nadat de procureur-generaal had gevorderd dat de beklaagde zou worden gestraft met zodanige straf als het Hof in goede justitie passend zou oordelen, kwam de verdediging met haar tweevoudige eis dat (1) de procureur-generaal niet-ontvangbaar zou worden verklaard in zijn eis en (2) *ten contrary de beklaagde zou worden verklaard compleet en ten eenenmale gezuiverd te zijn van 't crimen hem ten laste gelegd.*

De niet-ontvangbaarheid waarvan hier sprake is (wij noemen het niet-ontvankelijkheid), is duidelijk niet bedoeld in de hedendaagse zin. Nu verstaan wij eronder een omstandigheid die, voordat de zaak zelf onderzocht is, leidt tot niet-strafbaarheid van de verdachte, zoals in het geval dat de vervolging verjaard is, de verdachte overleden of zodanig schandelijk optreden van politie of justitie aan de orde is dat de rechter, of de verdachte nu schuldig is of niet, het openbaar ministerie niet-ontvankelijk moet oordelen in zijn vervolging. De beklaagde Van Haren eist onder (1), als ware er sprake van een civiele zaak, dat hij zal worden vrijgesproken.

En hij eist onder (2) bovendien dat zal worden uitgesproken dat hij onschuldig is, dat hij volledig zal worden gerehabiliteerd. En hoe oordeelt nu het Hof van Vriesland? Het Hof

> *op alles rijpelijk gelet (hebbend) ende geconsidereerd hebbend hetgeen men in dezen behoort te considereren in den naam en vanwegen de Heerlijkheid der Landschappen van Vriesland* (tot hier is er sprake van een vaste, rituele formule, JL) *verklaart de klager vooralsnog tot zijn genomen eisch en conclusie niet ontvangbaar, absolveert de beklaagde ab instantia en ontzegt daar te boven vooralsnog de beklaagde zijn verzoek in het tweede lid van derzelven conclusie gedaan en om redenen compenseert de kosten van het proces.*

Naar mijn overtuiging is dat een glasheldere uitspraak, die in twee delen uiteenvalt. Wat moeten rechters doen als zij twijfelen of een verdachte heeft gedaan datgene waarvan hij verdacht wordt? Het antwoord is duidelijk: tenzij de twijfel flinterdun, alleen maar theoretisch is, moeten zij deze verdachte vrijspreken.

En wat vroeg Onno nog meer dan vrijspraak, nog méér dan de verklaring dat niet bewezen was wat hem was ten laste gelegd? Dat de rechters zouden oordelen dat hij *onschuldig* was, dat bewezen was dat hij de poging tot incest waarvan hij werd beschuldigd, niet had gepleegd. Wat moeten rechters die twijfelen of een beklaagde al dan niet schuldig is met deze tweede eis doen? Ook hierop is het antwoord duidelijk: *omdat* zij twijfelen, moeten zij deze eis afwijzen. Immers als rechters twijfelen, betekent dat enerzijds dat zij niet tot een veroordeling kunnen komen, anderzijds dat zij niet kunnen verklaren dat de vrijgesproken verdachte het feit zelfs niet heeft gepleegd. Er waren in het verleden en er zijn tegenwoordig heel wat vrijspraken, die uit twijfel – 'reasonable doubt' aan schuld – zijn geboren en die niet betekenen dat de vrijgesprokene onschuldig is. Hoe het echt zit weten ze alleen hierboven.

In zekere zin, zo betoogde ik, had Du Perron met zijn *non liquet* het gelijk aan zijn kant. Uit de uitspraken van de sententie blijkt duidelijk dat de rechters niet wisten of de beklaagde het misdrijf wel of niet gepleegd had. Hun 'wij weten het niet', 'het blijft een raadsel', leidde noodzakelijkerwijs tot twee uitspraken; vrijspraak maar ook ontzegging van de eis dat de beklaagde onschuldig (gezuiverd) zou worden verklaard. De verklaring 'wij weten het niet' is dus niet het einde van het verhaal, maar het beginpunt van twee daaruit voortvloeiende beslissingen.

Inderdaad is zo in het midden gebleven of de beklaagde aan de monsterachtige vergrijpen die hem werden verweten, schuldig was of niet. Maar dat is ook nu nog bij alle vrijspraken het geval, omdat die niet verder komen dan de uitspraak dat het feit niet (voldoende) bewezen is.

Ik zou daar nog het volgende aan toe willen voegen. Onno Zwier van Haren had de feiten in een door hem uitgeschreven en ondertekende verklaring bekend. Later kon hij alleen aanvoeren dat hij dat onder dwang had gedaan en dat de verklaring niet de waarheid bevatte.Twee van zijn dochters hadden voor hem zeer belastende, gedetailleerde verklaringen afgelegd en konden als getuigen die verklaringen herhalen, hoewel Betje, die een beetje achterlijk was, haar verklaringen die haar vader beschuldigden, heeft teruggetrokken. Maar daarbij was van de kant van haar vader en haar moeder zeker zoveel aandrang uitgeoefend als voordien, naar zij later zei, door haar zuster Caroline en vooral door haar zwagers Van Sandick en Van Hogendorp op haar was uitgeoefend. Zij was bovendien degene die de zaak aan het rollen bracht en toen zij dat deed, stond zij in elk geval onder geen enkele druk. De verdediging was wel minutieus, maar ook zwak en soms ridicuul. De beklaagde beriep zich bij herhaling op zijn godsdienstige inborst en voerde aan dat hij onder dwang getekend had om zo het aanstaande huwelijk van

zijn dochter Caroline met Willem van Hogendorp te sauveren, maar het was juist Caroline die hem tezamen met haar verloofde het meest had beschadigd. Er werd hem verweten dat hij Betje bij zich in de bibliotheek had ontboden onder het voorwendsel om hem thee te schenken. Hij verklaarde omstandig dat hij om redenen van gezondheid nooit thee dronk. Kortom, ik denk dat hij in onze tijd op het aanwezige bewijsmateriaal veroordeeld zou zijn.

– 4 –

Het kleine boekje van Du Perron, een jaar voor zijn dood geschreven, heeft indertijd veel vooral 'morele' kritiek ontmoet, zoals onder andere bij Adriaan Venema te lezen valt in zijn *Schrijvers, uitgevers & hun collaboratie, Het Systeem.* Dat is moeilijk te begrijpen, want het is een goed geschreven, beknopt gehouden verhaal waarin de bronnen heel nauwkeurig zijn gevolgd. Ik geef twee voorbeelden die ook dienstig kunnen zijn om de sfeer rond het opzienbarend proces tegen de vrome grietman en rijke regent in te kleuren.

Nadat Onno ten einde raad zijn bekentenis in duplo uitgeschreven en ondertekend had, zou hij volgens Du Perron uitgeroepen hebben: 'O God, wat zijn uw oordelen zwaar, als het u belieft de mens te straffen.' Die uitroep vinden we terug in de processtukken. Onno ontkent ze gedaan te hebben, zoals hij zowat alles ontkent wat niet onomstotelijk vaststaat. Hij voegt daar direct aan toe: maar als ik het gezegd zou hebben, dan zou het voor het bewijs tegen mij niets inhouden. Direct bewijs inderdaad niet, maar toch wel een aanwijzing dat hij gestraft diende te worden, want de God die het beliefde hem te straffen was voor hem absolute werkelijkheid. Waarvoor?

Een tweede voorbeeld ter aanduiding van Du Perrons accuratesse is voor de beschuldigers van Onno weinig vleiend, maar op zijn minst genomen ook merkwaardig. Uit de stukken van

het dossier blijkt dat als getuige is gehoord de oude generaal Tiddinga. Oneindig veel vragen werden in het proces op hem afgevuurd en op vele daarvan antwoordde hij alleen maar: ja. Een vraag luidde, zakelijk: is het waar dat Van Sandick en Van Hogendorp (respectievelijk de echtgenoot van Onno's oudste dochter en de verloofde van Caroline) met instemming van u een brief hebben laten uitgaan naar Onno Zwier van Haren, waarin hem werd verzocht onmiddellijk naar het huis van zijn oudste dochter te gaan, omdat u, zijn oude vriend, daar zwaargewond was heen gebracht na een duel in een liefdesaffaire? Het antwoord was: ja. Volgende vraag: was dat een leugen? Antwoord: ja, maar een leugen om bestwil. Uit de context blijkt dat het gezelschap Onno liever niet in zijn eigen huis tot een bekentenis wilde brengen en hem daarom onder dit valse voorwendsel naar het huis van zijn met Van Sandick getrouwde dochter Amelia wilde laten komen. De list slaagde. Toen Van Haren bij zijn dochter aankwam en zijn vriend Tiddinga daar gezond van lijf en leden aantrof, vroeg hij hem of hij dan niet gewond was. Waarop deze, toch wel een tikkeltje schijnheilig, antwoordde: 'Het zijn mijn wonden niet die u naar hier geroepen hebben, maar uwe gruwelen.' Vriendschap weg. Dit alles vindt men bij Du Perron en in het origineel dossier van de rechtszaak.

Terzijde nog één, om een heel andere reden, typerend geval uit deze bewogen geschiedenis. Betje, als gezegd niet van de slimste, wilde in alles haar knappe en wijze zuster Caroline nadoen. Ze was zo dom dat ze de nare, ja smerige verzen op haar uiterlijk van Van Hogendorp erg geestig vond en van buiten kende. Betje, aldus Du Perron 'rivaliseerde ook met Caroline in het durven gaan zonder halsdoek, dat wil zeggen in het "zich ontbloten" en daar zij nauwelijks gevormd was kon zij zeer laag gaan'. Dat levert een kleine herinnering op aan de moslimmeisjes in Nederland die hun hoofddoek thuis durven laten en zo hun verleidelijke haardos ontbloten. Er is weinig nieuws onder de zon.

– 5 –

Een sententie van 44 bladzijden, waarin ongeveer 22 bladzijden nodig zijn voor de aanklacht en even zovele bladzijden voor de verdediging, terwijl de beslissing zelf maar een halve bladzijde beslaat en niet gemotiveerd is, is dat niet vreemd?

Mijn antwoord is: nee. Eerst zou ik echter een mogelijk misverstand uit de weg willen ruimen. Voor mij ligt een dossier met een dikte van, ruw geschat, 22 centimeter, geheel gewijd aan de zaak Onno Zwier van Haren. Alles wat er in dat proces is gebeurd, wie er zijn gehoord, wat hun is gevraagd en wat zij hebben geantwoord, is in dat dossier vastgelegd. Het Hof heeft er zich zeker niet gemakkelijk van afgemaakt.

Maar als al die stukken tot de overtuiging bij de rechters leiden dat er een vrijspraak moet komen omdat niet of onvoldoende bewezen is wat was ten laste gelegd, dan is ook in de rechtspraak van vandaag de vrijspraak bijna altijd zonder enige motivering. En wat betreft de door Van Haren gevorderde verklaring van onschuld, een eis die in ons huidige strafrecht niet mogelijk is, wat zou een Hof meer en anders kunnen of moeten zeggen, nu in ieder geval gebleken was dat er twijfels bestonden, dan dat het bewijs van onschuld niet geleverd is en dat de eis daarom moet worden afgewezen? Daar valt nog bij op te merken dat zelfs een verdachte die werkelijk onschuldig is, er vaak niet in zal slagen dat te bewijzen als hij geen waterdicht alibi heeft.

– 6 –

De procureur-generaal bij het Hof, in de sententie klager genaamd, heeft in zijn breedvoerige akte van beschuldiging ook zogenaamde wijsheden gedebiteerd die we ook nu nog regelmatig tegenkomen en die de werkelijkheid geweld aandoen in die zin dat ze misschien meestal waar zijn, maar zeker soms, en

daartoe kan dit geval behoren, niet. Wat zegt de klager onder meer?

> *Dat hij niet konde gelooven dat twee dogters immer zo ontaart konden wezen dat zij haar vader valselijk van een enorm crimen zouden beschuldigen, min van een crimen, waarin zij selfs mede direct betrokken wierden en nog minder dat Juffrouw Caroline daardoor de voltrekkinge van haar huwelijk soude willen wagen.*

Wij weten nu dat zulke dochters, zo zij zeldzaam zijn, toch voorkomen en ook in 1762 heeft dit argument er in ieder geval niet toe kunnen leiden dat Onno Zwier van Haren schuldig werd bevonden.

Het is maar terzijde dat ik opmerk dat Van Sandick en Van Hogendorp, die als stoere mannen de klachten van twee jonge vrouwen tegen hun vader 'ter hand' namen, geen lieverdjes waren. Van Sandick was een niksnut die levenslang zwaar in de schulden zat, hoewel hij door zijn schoonvader op allerlei, soms twijfelachtige manieren, aan goede betrekkingen was geholpen. Ook Willem van Hogendorp, vader van Gijsbert Karel, was geen voortreffelijk mens. Caroline heeft aan haar huwelijk met hem weinig goeds overgehouden, tenzij daaronder gerekend mag worden het zestal kinderen dat zij kregen, van wie er één nationale roem zou verwerven. Willem, van jongs af verwend, sloeg failliet en besloot naar Nederlands Oost- Indië te gaan om langs die weg weer *in bonis* te geraken. Dat was een niet ongebruikelijke manier en we moeten ons maar niet te zeer afvragen op welke wijze die snelle rijkdom tot stand kwam. Van het plan om vrouw en zes kinderen mee te nemen werd uiteindelijk afgezien. Na de tien jaar die daarvoor stonden, was hij weer boven Jan en aanvaardde vol goede moed en met de buit de reis naar huis. Hij is daar echter nooit aangekomen. Het schip met Willem van Hogendorp aan boord moet, met man en muis,

zijn vergaan. Het is nooit teruggevonden, de opvarenden evenmin.

Onno Zwier van Haren werd er door zijn dochters ook van beschuldigd dat hij, toen zij weigerden aan zijn verlangens te voldoen, hun de Heilige Schrift voorhield waaruit op te maken zou zijn dat kinderen in alles zonder meer aan de wensen van hun ouders dienden te voldoen. Want hun ouders hadden altijd het beste met hen voor. Op die beschuldiging antwoordde Van Haren:

> *Dat 't menschelikerwijs onmogelijk was dat hij tot zulke gruwelen zou zijn vervallen van de Heilige Bladeren tot zulk een Godloos voornemen te hebben willen misbruiken.*

Dat is ten naaste bij de toon van zijn hele verdediging. 'Willen ze mij op het schavot brengen?', had hij radeloos gevraagd. Dat lijkt onwaarschijnlijk; maar Willem van Hogendorp zei wel in staat te zijn hem dood te schieten als hij bleef ontkennen. Toch een aanwijzing voor ongeoorloofde dwang?

De rechters hebben Onno Zwier van Haren vrijgesproken. Niet omdat zij ervan overtuigd waren dat hij onschuldig was, maar omdat zij niet met zekerheid wisten dat hij schuldig was. Tussen die twee ligt een heel veld bloot. In maatschappelijke zin moeten wij aannemen dat iemand die vrijgesproken is, evenals iemand die nog niet veroordeeld is, dient te worden gehouden voor niet-schuldig.

Of dat in overeenstemming is met de waarheid, weten wij niet. Zoals wij ook niet met zekerheid weten of iemand die onherroepelijk veroordeeld is, wel schuldig is. Soms blijkt na jaren dat dat niet het geval is. Wel kunnen we met zekerheid zeggen dat er veel meer kans is dat iemand die vrijgesproken is, toch schuldig is dan dat iemand die veroordeeld is, toch onschuldig is.

Dat is een zegen die twee erkenningen inhoudt. Ten eerste de

erkenning van ons aller niet weten: 'In raadselen wandelt de mens op aard' (De Genestet); en ten tweede de erkenning dat we *daarom* veel voorzichtiger moeten zijn om iemand te veroordelen dan om iemand vrij te spreken.*

Non liquet. Het raadsel blijft onopgelost.

* Er blijft bij dat alles voor mij nóg een raadsel over. Waarom wordt in de sententie tot twee keer toe gewaagd van 'vooralsnog'? Uit het dossier waarin een conceptsententie ligt, blijkt dat het eerste 'vooralsnog' later is ingelast. Vooralsnog en voorshands zijn termen die de president in kort geding, die sinds kort een lelijke naam heeft gekregen, regelmatig gebruikt. Zijn beslissing is niet alleen onderhevig aan hoger beroep en cassatie, maar kan ook in een bodemprocedure alsnog worden ontmanteld. Dan verwordt de snelheid van de TGV-trein tot de traagheid van de oude boemeltrein.
Maar wat is er voor voorlopigs aan deze beslissing van het Hof van Vriesland? Wordt gesproken van voorlopigheid, omdat er nog een rechtsmiddel openstaat? Geen rechter zou dat nú doen. Mogelijk kan een rechtshistoricus dit raadsel voor mij oplossen.

De late avond man

Het is bijna vijftig jaar geleden dat ik een vers schreef dat was getiteld: *De vroege morgen man.* Het was bedoeld als een liefdesvers voor een jonge vrouw. Het werd, geloof ik, opgenomen in het maandblad *Dietsche Waranda en Belfort,* maar ik kan het niet meer terugvinden. Ik herinner me dat ik het aan de verenigde families voorlas en dat het niet met enthousiasme werd ontvangen.

Aan diezelfde vrouw, nu oud geworden, draag ik, nog ouder geworden, dit vers op.

Liefste, mijn jaren zijn om
Jij, van het goede de beste
Bracht wat aan vreugde mij restte
Dichtbij. Je roept me. Ik kom.

Ik kom in de kou van de avond
Waarop je alleen bent en huilt.
Ik kan niet meer praten, gehavend
Door de omgang des doods, en vervuild.

Maar vragen je morgen de buren:
Wie was die onttakelde man?
Zeg dan, – want ik kan het verduren –
Hij was ooit mijn gelukkige man.

Semper femina

– 1 –

Een opvallend verschijnsel in de internationale literatuur uit de negentiende eeuw is dat zoveel bekende, ja beroemde mannelijke auteurs het aandurfden een (meestal) jonge vrouw tot belangrijkste figuur van hun roman te maken. Ik heb daarbij zeker niet in het bijzonder Dickens op het oog, wiens *Little Dorrit* maar een bescheiden plaats inneemt naast al die mannen: Pip uit *Great Expectations*, naast *Olivier, Nicholas, Barnaby, Martin, Dombey & Son, David, Edwin* en al die mannen uit *de Pickwick-Club.* Dickens is, evenals Conrad, maar op een geheel andere manier, een mannen-schrijver. Estella komt na en naast Pip niet echt tot leven. De vrouwen in Conrads romans en verhalen zijn nogal eens geheel absent, wanneer het schip in volle zee het middelpunt van zijn verhaal is, andere keren zijn zij zo zwijgzaam dat zelfs de uitgever er bezwaar tegen maakt, maar altijd zijn zij, áls ze figureren, onaanraakbaar ook al worden ze aangeraakt. Ze lijken uit een wereld te komen waar mannen wel naartoe willen gaan, maar die ze nooit bereiken of slechts ten koste van hun ondergang. Alice in *A Smile of Fortune* is het prototype van de onbereikbare, zwijgzame jonge vrouw. Daar komt dan nog bij dat ze zo roerloos is als een figuur in een wandtapijt. Haar 'absolute immobility' en haar grievende zwijgzaamheid maken de man uit het verhaal, een zeekapitein, woedend en radeloos, hoezeer hij zich tot het einde tot haar aangetrokken blijft voelen. Het wordt uiteindelijk zo helemaal niets als niets maar kan zijn tussen die twee, en het verhaal neemt een zonderlinge wending. Er is gezegd dat het een van de weinige verhalen van Conrad is met een goede afloop. Nu, dat is maar zeer be-

trekkelijk en ik denk dat Conrad, als hem dat gezegd was, met een aristocratische, antikoloniale glimlach zou hebben gereageerd. Want de goede afloop bestond hieruit dat de geweldig grote partij aardappelen die de kapitein *nolens volens* als lading in zijn schip had opgeslagen, bij aankomst in Australië wegens een misoogst enorm in prijs was gestegen. Aardappels wel, Alice niet.*

Ook *Freya of the Seven Isles* is betoverend, maar beslist geen druktemaakster. Zij is de dochter van een verengelste Zweed, zoals Conrad een verengelste Pool was. In dit niet echt korte verhaal krijgt Nederland er als gebruikelijk flink van langs. Een Nederlander, Heemskirk, staat voor alles wat er met Nederland mis is. De vader van Freya, het verhaal speelt in Indonesië en op het eiland Banka in het bijzonder, vertelt helemaal aan het begin van zijn relaas dat hij uit angst voor de Spaanse autoriteiten nooit in de buurt van de Philippijnen durfde te komen. Van Engelse autoriteiten had hij niets te vrezen. Die vertrouwde en respecteerde hij en dat was in overeenstemming met Conrads eigen opvatting dat alleen Engeland een fatsoenlijke koloniale mogendheid was. En dan vervolgt Nelson or Nielsen: 'Hij had net zo'n afschuw van de Nederlanders als van de Spanjaarden, maar hij wantrouwde hen nog meer. Zeer onbetrouwbaar waren die inderdaad. Naar zijn inzicht waren Nederlanders in staat een gemene streek uit te halen tegen iemand die de pech had hun te mishagen. Ze hadden wetten en verordeningen, maar ze dachten er niet aan die op een faire manier toe te passen.'

Dat de Nederlanders ook bij Conrad zelf maar laag aangeschreven stonden, blijkt zonneklaar uit zijn eerste twee boeken, *Almayers' Folly* en *An Outcast of the Islands*, waarin de Nederlanders Almayer, die in werkelijkheid bestond maar een beetje anders heette, en Willems de rol van de schurk krijgen toebedeeld. En ook uit deze passage in *The Mirror of the Sea:* Conrad ligt met het schip waarover hij als kapitein het commando voert,

vastgevroren in de wateren van Amsterdam. Iedereen heeft hij moeten wegsturen, omdat aftocht bij zo'n vorst ondenkbaar is. Hij is alleen op het schip, zij het vergezeld van een man die het vuur in een kachel op het schip moet aanhouden. En dat gebeurde door

> *een tabak snuivende ragebol van een Nederlandse 'shipkeeper', een ongelofelijk smerige en griezelig tandeloze man, die amper drie woorden Engels kon spreken maar toch een aanzienlijke kennis van die taal moest bezitten omdat hij erin slaagde, alles wat tegen hem werd gezegd altijd in precies tegenovergestelde zin uit te leggen.*

Voor even terug naar Freya. Zij bestaat het om er met de vervloekte Nederlander Heemskirk vandoor te gaan (al zeggen de vijanden van Heemskirk dat hij er met haar vandoor is gegaan) en haar oprechte minnaar Jasper Allen in de steek te laten. Die was ook niet van de slimste, want met een ontroerend domme vreugde stelde hij vast dat zij op haar eigen haren kon zitten.

Over Heemskirk vanzelfsprekend geen goed woord: 'een getaande, arrogante, donkerharige Nederlander, bijna een kop kleiner dan de anderen en zo veel dikker dan een van hen dat hij op een schepsel leek dat zichzelf kon opblazen, een bespottelijk specimen van de mensheid op een andere planeet'.

En zo gaat dat het hele verhaal door zonder dat er door Conrad zelfs maar een poging wordt ondernomen om wat Freya zelf achteraf ook als een misstap beschouwt, te verklaren. Vrouwen doen voor hem onbegrijpelijke dingen, denken en voelen anders dan hij als man zich zelfs maar kan voorstellen. Ze intrigeren hem, omdat hij ze niet doorziet. Hoewel ze niet de gewoonte hebben zichzelf op te blazen, lijken ook zij wel van een andere planeet te komen. Een verklaring van het vrouwelijke hart moet men bij Conrad vooral niet zoeken. Hij is er tegelijkertijd te hoogmoedig en te bescheiden voor.

Conrad en Dickens, ieder op zijn manier, namen afstand van de vrouw en zouden er niet aan denken een poging te doen haar hart te doorgronden.

Heel anders Henry James en Thomas Hardy, die Isabel Archer (in *The Portrait of a Lady)* en Tess (in *Tess of the d'Urbervilles)* op de voet volgen. In Frankrijk was Flaubert hen voorgegaan met zijn wereldberoemde *Madame Bovary* en had Guy de Maupassant een hele serie vrouwen aan het repertoire toegevoegd, van wie Jeanne (in *Une Vie)* naar mijn smaak Tess en Isabel het dichtst benadert.

Die drie vrouwen hebben twee zaken gemeen: hun auteur meent ze in hart en nieren te doorgronden én hun auteur geeft hun de status van – wat er ook op hen aan te merken valt – zeer belangrijke mensen in een tijd waarin vrouwen in het algemeen een, het is niet al te precies uitgedrukt, ondergeschikte rol vervulden. Tess pleegt een moord en wordt opgehangen, zij is, naar wij van Hardy weten, de eerste goede moordenares; Isabel is hoogmoedig en kiest uit de vele mannen die haar omringen, de enige echte boef, die ze, als ze dat door krijgt, toch niet in de steek laat. Dit is een typisch negentiende-eeuws trekje, dat James uit het verleden heeft overgehouden evenals een zekere preutsheid van beschrijving, eigenschappen die we allebei óók, zelfs overvloediger en uitbundiger tot ongeloofwaardigheid toe, bij Anthony Trollope zijn tegengekomen. Jeanne ten slotte leeft aan de rand van de waanzin, waaraan zij zich weet te ontworstelen. Een man, haar man is aan die waanzin schuldig. Maar al het aanvechtbare, voor hun buitenwereld vaak schandalige, waaraan zij zich schuldig maken, kan niet verhinderen dat hun scheppers hen alle drie als uitzonderlijk en bewonderenswaardig zien en willen dat ze door hun lezers gezien worden.

Een inleidster van James' *Portrait* beweert dat Hardy van Tess hield en James niet van Isabel. Of dat laatste waar is betwij-

fel ik toch: hoe zou een zo gevierd auteur in staat zijn een flink aantal jaren en een kleine zeshonderd bladzijden te besteden aan een door hem zelf geschapen figuur zonder haar zo niet te beminnen dan toch te bewonderen?

Aan de roman als amusante preek die Anthony Trollope predikte, is met een geweldige explosie een eind gekomen. We kunnen maar weinig lachen bij de lectuur van James en Hardy. Dat was nog wel het geval bij William Makepeace Thackeray in zijn *Vanity Fair,* met als zeer kenmerkende ondertitel *A Novel without a Hero.* Een heldin heeft het boek wel en dat is de recalcitrante, naar de maatstaven van die tijd zeker slechte, onzedelijke en onfatsoenlijke *Becky Sharp,* die al in het eerste hoofdstuk bij het afscheid van haar school het haar geschonken boek uit het vertrekkende rijtuig smijt. Thackeray weet van de zondares een heldin te maken, die we, of we willen of niet, moeten bewonderen en stelt daarmee de victoriaanse zeden al danig op de proef; maar hij durft het nog niet aan zijn beeld van de vrouw die om haar onafhankelijkheid, eigendunk en daadkracht bewondering verdient – en dat is Becky en niet de brave Amelia Sedney – anders aan te kleden dan met de mantel van humor, die het naakte beeld van de opstandige vrouw – want dat was Becky ook – verdonkert en daardoor ook ontkracht.

– 3 –

Isabel, een Amerikaanse verzeild in Engeland (zoals James), is aan het begin van de roman 23 jaar, 'pretty' maar niet zo knap als een van haar zusters, en vooral onafhankelijk, met veel gevoel van eigenwaarde – zij meende dat ze in discussies altijd gelijk had, en dat niet alleen omdat ze veel gelezen had – en daadkrachtig in de zin van haar beslissingen nemend op eigen gezag, los van gewoontes en rituelen. Deze Isabel heeft de humor van haar schepper niet nodig. Dat was nog wel enigszins het geval geweest toen James *Daisy Miller* het aanzien gaf en

zestien jaar later in – let op het binnenrijm – *What Maisy knew.*

De grote aandacht die James aan vrouwen besteedt, is des te opvallender omdat hij – evenals Flaubert en naar ik meen De Maupassant – nooit aan een huwelijk is toegekomen. Er is wel verondersteld dat hij homoseksueel zou zijn geweest, wat die aandacht nog merkwaardiger zou maken. Maar zijn levenslange liefde voor de jonggestorven Minny Temple is daarmee in strijd en kan zelfs de reden voor die aandacht zijn geweest. En Flaubert heeft een langdurige relatie – met vallen en opstaan – gehad met Louise Colet.

De, ook bij De Maupassant en misschien wel het meest bij hem, aan obsessie grenzende belangstelling als man voor de mens van het vrouwelijk geslacht, een obsessie die, behalve bij Flaubert, meestal gegrondvest was op bewondering of minstens waardering, vind ik bij hedendaagse schrijvers niet of veel minder terug. Grof gezegd zijn die in het algemeen alleen met zichzelf of hun beeld van zichzelf bezig, waaromheen dan een of een aantal vrouwen cirkelt, die te pas en te onpas uit die cirkel worden gestoten.

Mooie, kunstig in elkaar gedraaide zinnen met veel infinitieven (niet te verwarren met initiatieven) vindt men bij Henry James te kust en te keur. Thomas Hardy was te hard toen hij van de stijl van James zei: 'een zwaarwichtige maar warme manier om in eindeloze zinnen niets te zeggen'. Ook Arnold Bennett verklaart in zijn dagboek dat hij met de lectuur van *The Ambassadors* al kort na het begin is gestopt omdat er zo weinig in gebeurde. Dat boek heb ik ook nog steeds niet uit en ik geef toe dat bij het lezen van alle boeken en verhalen van Henry James bij mij wel eens de lust opkomt om te verzuchten: waarom dat niet wat eenvoudiger gezegd.

Er wordt soms om de faam van een schrijver of dichter goed te laten uitkomen gezegd dat in zijn of haar verhalen of gedichten geen woord staat dat gemist kan worden. Dat is nooit helemaal waar en meestal absoluut niet waar. Maar wat gemist kan

worden, ook in de werken van James – en dat is heel veel bijvoorbeeld in de trage hoofdstukken aan het begin van zijn *Portrait* –, kan nog wel bijzonder de moeite waard zijn. Als we alleen maar mochten lezen wat niet gemist kan worden, zouden echte christenen alleen de bijbel lezen en de rest het spoorboekje. Het nutteloze, het overbodige, de herhaling, ze zijn het zout der aarde. Luister maar naar klassieke muziek op haar best: ze hangt van herhalingen aan elkaar. En wat is de charme van een goede ballade? De herhaling aan het eind van elke strofe.

Daarom hier tot slot een zin uit het *Portrait* van Henry James, die, vrees ik, gemist zou kunnen worden, maar die ik voor geen geld ter wereld zou wíllen missen. Het gaat natuurlijk weer over het karakter van Isabel:

> *Her desire to think well of herself had at least the element of humility that it always needed to be supported by proof.*

Wie zó over een vrouw schrijft, moet haar wel beminnen.

* Eigenlijk moet hier minstens ook melding worden gemaakt van Tolstoj's *Anna Karenina* uit 1878, maar dat boek brengt mij steeds weer opnieuw in grote verwarring. Anna was een echtbreekster die haar veel oudere man inruilde voor een jonge bloem. Zo ongeveer in regelrechte tegenstelling tot de gebruikelijke figuur waarin de man zijn ouder geworden vrouw in de steek laat voor een groen blaadje, welke zegswijze weer een behoorlijk affront oplevert jegens de jonge vrouw, alsof die zich zonder meer naar de luimen van zo'n man schikken zou. Ik weet niet of Tolstoj van Anna Karenina heeft gehouden of dat hij haar als een soort voorbeeld wilde stellen van het gruwelijke lot dat de ontrouwe vrouw treft. Ik denk dat Anna Karenina als door de auteur geschapen vrouwenfiguur toch meer weg heeft van Madame Bovary dan van Tess of Isabel of zelfs Becky.

Rationaliteit en emotionaliteit in het verkeersrecht en rechtsverkeer

– 1 –

Martin was toen drie jaar en erg speels.

Er werd een weg aangelegd en waar dat gebeurt, zijn er in de buurt zandhopen, voor kinderen het ideale speelveld. Er was ook een laadschop, bestemd op pakketjes stenen te vervoeren van de 'grote hoop' naar de plaats waar de nieuwe weg moest komen. Een stilstaande laadschop is voor kinderen een raar monster dat niks doet; zet de laadschop zich echter in beweging, dan wordt hij voor hen ... ja wat? We zullen zien.

– 2 –

De laadschop reed nu eens voor- dan weer achteruit, al naar behoefte. Toen hij achteruit reed, werd Martin, die de zandhoop in de steek had gelaten voor een nieuw wonder en naar de achterkant ervan was gerend, door het voertuig getroffen. Zwaar getroffen. Hij liep daarbij 'ernstige wonden op, een bekkenfractuur, schaambeenfractuur, beschadiging blaas, met ernstige, wellicht blijvende gevolgen, zoals manklopen, blaasklachten enzovoort'. De kleine Martin was, kort gezegd, alleen *niet* dood.

De zaak kwam voor de rechter. De vader van Martin moest bewijzen dat de chauffeur van de laadschop schuld aan het ongeluk had. Dat alle rechters het erover eens waren dat Martin met zijn drie jaar geen schuld kon hebben, vermeld ik maar voor de volledigheid. Het hof oordeelde dat de chauffeur geen schuld had. De Hoge Raad oordeelde anders. Toch hadden hof en Hoge Raad hetzelfde uitgangspunt: de chauffeur had vanuit zijn bestuurdersplaats Martin op geen enkel moment kunnen

waarnemen. Dat was voor het hof voornamelijk de reden waarom het de chauffeur geen schuld toedichtte; de Hoge Raad daarentegen oordeelde dat de chauffeur juist daarom in deze voor hem onoverzichtelijke situatie hulp van een ander, een collega, had moeten inroepen om toe te zien of hij zonder gevaar achteruit kon rijden.

– 3 –

Deze emotioneel zwaarbeladen zaak is, dunkt mij, beslist op grond van een zeer uiteenlopende visie op *het* karakter van *het* heel jonge kind – een dubbele abstractie – van psychologisch-pedagogische aard, waaromtrent het Hof noch de Hoge Raad bijzondere deskundigheid had. Het Hof overwoog:

> '(...) *dat het eerder te verwachten was dat een kleuter van de leeftijd van Martin op eerbiedige afstand zou blijven van een imponerend voertuig als de laadschop is.*'

De Hoge Raad daarentegen overwoog:

> '*dat de chauffeur rekening had moeten houden met de onberekenbaarheid van jonge kinderen en de attractie die een voertuig als het onderhavige voor een kind kan hebben.*'

– 4 –

Afstotend of aantrekkend? Aan de kant blijven of het gevaar tegemoet gaan? *De* driejarige als van nature een avonturier of als een bangelijk toeschouwertje op afstand? Het is, dunkt mij, duidelijk, dat de chauffeur, heeft het Hof gelijk met zijn karakterschets, Martin niet achter zijn laadschop hoefde te verwachten en dat in de schets van de Hoge Raad deze zelfde chauffeur met Martin achter zijn laadschop als reële mogelijkheid rekening had moeten houden.

Als in dit opzicht (met zo uiteenlopende rechtsgevolgen)

Hof en Hoge Raad zo diametraal tegenover elkaar stonden, hoe kan men dan van een eenvoudig chauffeur verwachten dat hij weet dat van die opvattingen die van de Hoge Raad (al was het maar omdat die als laatste oordeelt) de juiste was? Want vergeet niet dat als die *chauffeur* mocht oordelen zoals het gerechtshof op dit punt aangaf, *hij* er geen rekening mee hoefde te houden dat er wel eens een kind van drie jaar zich in de directe nabijheid van zijn laadschop waagde. Die laadschop die voor Martin in een oogwenk van wonder tot moordtuig werd.

Hoewel zo'n ongeval ook voor de chauffeur, die zich geen andere dan *juridische* schuld hoeft te verwijten, traumatisch kan werken, ben ik toch geneigd de beslissing van de Hoge Raad als van twee kwaden de minst slechte te beschouwen, vriendelijker gezegd: als de best mogelijke.

– 5 –

Waarom? Niet op puur rationele gronden. Ook niet, omdat bij die beslissing het recht het best is toegepast. Zoals betoogd hing de beslissing af van de beslist niet juridische kijk van rechters op het karakter van *de* driejarige jongen, die niet bestaat. En al evenmin omdat de karakterschets van de driejarige jongen, ontworpen door de Hoge Raad, beter uit de verf komt dan die van het hof. De meeste kinderen, jongens en meisjes, van die leeftijd zullen, voortdurend gewaarschuwd door hun ouders en verzorgers voor de gevaren van de auto en andere helse machines, wellicht het gedrag vertonen van de door het Hof geschetste driejarigen. Wanneer ik vroeger rond vijf uur in de middag zowat stapvoets de woonstraat in een stadsbuitenwijk inreed aan het einde waarvan ik woon, zag ik de vele jonge kinderen uit de straat, die van die straat terecht bezit hebben genomen als hun speelterrein, naar de kant vliegen om hun spel pas te hervatten als het trage snelheidsmonster is gepasseerd. Maar, zo vraag ik mij af, hoe kun je in het recht op welke algemene karak-

terschets van welke mensengroep dan ook afgaan? Er kan altijd een kind zijn dat aan het profiel van de Hoge Raad voldoet en, desnoods vanaf de voordeur van het eigen huis, blindelings de straat oversteekt op weg naar het geluk dat aan de andere kant van de weg hem toelacht.

– 6 –

Er was op en bij de zandhoop een aantal kinderen, leeftijdgenoten van Martin, aan het spelen. Maar slechts een van hen, Martin, kon de verleiding van de op en neer rijdende laadschop niet weerstaan. Niet omdat driejarige jongetjes zo *plegen* te reageren als Martin deed, had die chauffeur voorzichtiger moeten zijn, maar omdat ze zo *konden* reageren en een van hen, Martin, het ook deed. Wie daarover nadenkt, komt tot een vreemde conclusie. In zulke omstandigheden waarbij extreme gevaarzetting in het spel is, moet niet wat geregeld gebeurt maatstaf van het handelen zijn, maar wat een zeldzame keer kan gebeuren.

In het wegverkeer een regel opstellen niet met het oog op de overgrote meerderheid van kindergedrag als abstract gegeven, dat is niet de weergave van een rationele gedachte maar veeleer van een emotionele overtuiging. Juristen willen daar niet van weten. Maar zonder dat zij het beseffen, gebeurt het, en nog wel binnen het recht, toch.

– 7 –

Menig jurist zal de zaak vanuit een geheel ander gezichtspunt benaderen. Schuld als grondslag van aansprakelijkheid? Weg ermee, ieder moet eigen schade dragen, tenzij ... Schuld is een ouderwets begrip. Schuld stamt van Adam en Eva, van Kaïn en Abel en van Noach toen die ladderzat was.

Het jonge kind is minstens vanaf het begin van zijn leerplichtige leeftijd, die steeds maar vervroegd wordt, deelnemer

aan het verkeer en meestal in de gedaante van meest kwetsbare deelnemer: voetganger of fietser. Het is zelden tegen ongevallen verzekerd, meer, maar lang niet altijd, tegen wettelijke aansprakelijkheid. Lijdt het schade als gevolg van een ongeval waarbij een autobestuurder betrokken is, dan is de meest voor de hand liggende oplossing deze laatste, als verplicht verzekerde, de schade te laten dragen. Daartoe wordt het *ontbreken* van alle schuld bij deze laatste bijna onmogelijk gemaakt en het dragen van schuld door het kind, ook als het schade *toebrengt,* ongeveer uitgesloten. Daarbij merk ik op dat de verbanning van de schuldidee in het verkeer bij jonge kinderen emotioneel makkelijker te verwerken is dan indien dit voor iedereen zou gelden, een tendens waar wij naartoe dreigen te gaan. Aan een bijzondere aansprakelijkheid van gemotoriseerd verkeer jegens bejaarden die bij de oversteekplaats meer tijd nodig hebben dan het groene licht hun gunt, wordt geloof ik nooit serieus gedacht. Laat mij dat dan ook maar niet doen.

– 8 –

Heel vroeger, toen alleen de meisjes en de jongens van het middelbaar onderwijs op de zaterdagochtend nog schoolse wijsheid moesten vergaren, reed ik met een Volkswagenkever voor dag en dauw van het parmantige dorp waar wij woonden naar de mooie stad aan de Waal waar de school was gevestigd. Ook op zaterdag begonnen de lessen om half negen en ruim voor die tijd moest de leraar, in mijn geval de docent maatschappijleer, present zijn. En op zo'n zaterdag uit die oude tijd vroeg in de ochtend sliepen alle andere mensen nog vreedzaam in elkaars armen uit. De weg was geheel verlaten. Geheel? Ja, als je alleen op mensen acht sloeg. Want die weg waar de mens met machine zich nog niet op vertoonde, was in beslag genomen door de vogels. Zij gedroegen zich ook als rechtmatige bezitters van de weg. Wat ze er zochten, wat ze er vonden, zal wel een raadsel

blijven, sinds er geen paarden meer op onze wegen te vinden zijn dan opgesloten in zo'n hoog bakje achter een Mercedes op weg naar een concours.

Wat mij dan opviel, was dat heerszuchtige gedrag van vroege vogels die pas op het allerlaatste moment, als je al flink aan het remmen was, wegvlogen en – in de achteruitkijkspiegel kon je het zien – onmiddellijk het territoir weer in bezit namen, als het gevaar voorbij was. Meer dan eens heb ik op die vroege ochtenden gepeinsd over een vreemde tegenstrijdigheid: vogels, zonder verstand, die bijna steeds het gevaar van ook een eenzame auto onderkennen en er doeltreffende maatregelen tegen nemen en sommige mensenkinderen, met verstand, die het gevaar niet onderkennen en vanaf het veilige trottoir of zich losrukkend uit moeders klemmende hand het onheil tegemoet snellen met de vreselijke gevolgen van dien voor het kind, voor zijn ouders en familie en voor de bestuurder van de auto, die het ongeluk alleen had kunnen voorkomen door op dat moment niet, in ieder geval niet daar, op die plaats, een auto te besturen. Een kind gedood of verminkt te hebben, zelfs bij ontbreken van alle schuld daaraan, is er iets te bedenken dat meer huiver verwekt? Is er iets dat onze dromen tot aan het einde onzer dagen wreder zal blijven doorspoken?

– 9 –

Kinderen, vooral de zeer jeugdige, verstoren de orde in de keurig bijgeharkte tuin van de jurist. Zij treden achteloos buiten de paden, de perken in; zij spelen op onze aalgladde gazons, tussen en op onze met zorg gekweekte planten, maar als zij moe van het spelen binnenkomen, juicht heel het huisgezin. Harder gezegd: zij zijn niet strafbaar, wat ze ook uithalen; zij hebben in juridisch opzicht geen schuld, wat ze ook doen; hebben zij schade aangericht, zij zijn niet aansprakelijk; kortom uit louter liefde voor hen zetten wij ze buiten elke gewone rechtsorde. Het is op-

vallend waaruit die situatie is gegroeid. Immers lang niet altijd en nog steeds lang niet overal was en is het kind de enige die in de maatschappij kan bogen op privileges, op welwillende bejegening, en in het gezin op aandacht en liefde. Iedere maatregel waarbij een kind betrokken is, moet – of het gebeurt, is iets anders – zijn grond vinden in het belang van het kind.

– 10 –

Toen de dood van jonge kinderen een even gewone zaak was als het met het grote regelmaat, zowat jaarlijks, baren van kinderen door de moeders, die bij de laatste van die prestaties hun echtgenoot vaak tot weduwnaar maakten, toen leerplicht nog een droombeeld was en jonge kinderen op grote schaal ingeschakeld werden om in veel te lange werkdagen mee te helpen de kost te verdienen, toen had het recht nog niet zoveel positieve belangstelling voor het kind, en de ouders van toen zouden vreemd opkijken als zij de ouders van nu hoorden zeggen dat het in strijd met de natuurlijke orde der dingen is, als ouders hun kind moeten begraven. Want reeds het feit dat zij, de ouders, *niet* in hun vroege jeugd gestorven waren, maakte dat zij tot de sterken behoorden en elk kind dat geboren werd, moest dat nog bewijzen.

– 11 –

Onze jonge kinderen lopen het meeste gevaar om te sterven in het wegverkeer. De medische wetenschap is zo ver gevorderd dat er maar weinig kinderen meer aan kinderziekten ten onder gaan. Als ik dat zeg, vraag ik me ineens angstig af of de juridische wetenschap met betrekking tot kinderen ook een sprong voorwaarts heeft gemaakt en zo ja, waartoe die sprong heeft geleid. Misschien vooral deze: dat wij, als er kinderen bij betrokken zijn, onze rationaliteit wel niet inruilen voor emoties, maar

naar een combinatie van die twee op zoek zijn. Of daarbij altijd de toestand van evenwicht is bereikt, valt te betwijfelen. Ik denk dat emotie die niet alleen tot de conclusie leidt dat het jonge kind geen schuld heeft, maar ook dat de volwassene die evenals het kind betrokken is bij het ongeval, zonder meer altijd schuld draagt, een verstoring van dat evenwicht oplevert die gevaarlijk is. De klinkklare uitspraak dat het belang van het kind altijd prevaleert, een uitspraak die langzamerhand ingeburgerd is, is te emotioneel. Wie mij kent, zal weten dat ik emotie in het recht niet alleen niet veroordeel, maar onmisbaar vind. Juist daarom echter dient zij niet op het terrein van het jonge kind de alleenheerschappij te krijgen. Als het belang van het kind altijd prevaleert, dan is het wezen van recht en rechtspraak geschonden: iedere *afweging* van wederzijdse belangen is dan bij voorbaat uitgesloten. Andere mensen, hun belangen spelen, al zijn ze nog zo groot, geen rol meer.

Zou het niet zijn om onze onmacht jegens 'het' kind te verdoezelen dat we een zo onjuridisch beginsel zonder veel tegenspraak in het juridische veld hebben binnengevoerd?

Het woord Londen kon hij niet uit zijn pen krijgen, maar als hij die stad toch moest noemen, had hij het over 'the great' of 'the infernal WEN'(uitwas). Zijn werk is in veel later tijden wel vergeleken met dat van George Orwell, meer in het bijzonder met diens *The Road to Wigan Pier*. Een socialist was hij niet, maar het blijft een vraag of hij daarin wezenlijk verschilde van Orwell, al noemde die zich wel zo. Beiden waren in de eerste plaats radicaal. En socialisme aan de macht of op weg naar de macht is allesbehalve radicaal, zoals iedereen nu wel moet weten. Beiden hadden weinig vertrouwen in de overheid en geen in het establishment, dat hij gewoon was aan te duiden met THE THING. Hij wilde de 'boroughs' afschaffen, piepkleine dorpen die toch hun 'heer' automatisch en erfelijk tot lid van het House of Commons zagen benoemd worden, terwijl die heren wegens jachtverplichtingen maar zelden naar Londen afreisden. Hij stond voor algemeen kiesrecht (van mannen) en voor geheim stemrecht. Hij kon onvoorstelbaar saai schrijven, maar een paar regels verder bijzonder boeiend worden en sardonisch kwaad en geestig. Hij heeft in de gevangenis gezeten, want hij zei wat hem voor de mond kwam en als dat, zoals bij hem, kritiek inhield, liep je in die tijd gevaar. Hij was tegen het eind van zijn leven een herenboer zonder boerderij en zonder in de gewone zin des woords een heer, een Lord, te zijn. Hij was een econoom die alles van landbouw wist en niets van industrie wilde weten. Hij werd dus miskend. Hij was een wereldreiziger, die vooral kleine dorpjes in Zuid-Engeland en de akkers daaromheen aandeed en tot in finesses beschreef. Hij had een bloedhekel aan dennenbomen en hij beminde eiken.

Als iemand mij tien jaar geleden deze gegevens had voorgezet, zou ik zeker niet geweten hebben over wie het ging. Ik zat almaar juridische puzzels op te lossen en werd steeds dommer. Ik zal het daarom niemand kwalijk nemen als hij bekent niet te weten dat ik het hier heb over William Cobbett (1763-1835) en in het bijzonder over zijn *Rural Rides* van 1830. *Rural Rides* is een dagboek én een reisverslag en het bevat talrijke gegevens waaruit wij, zonder er enige behoefte aan te hebben, te weten komen van welk dorp naar welk dorp over welke afstand, in welke tijd en bij welke weersomstandigheden Cobbett per paard reisde. Ik geef maar een willekeurig, even kort als krachtig voorbeeld:

> *'I got a little wet in the middle of the day, but, I got dry again and ...'*

Dat gebeurde op 30 augustus 1826, maar op diezelfde dag schreef hij ook over de teelt van aardappelen en dat gaat zo:

> *Het was een van de grootste schurken die de aarde heeft voortgebracht (Sir Walter Raleigh) die, naar men zegt, als eerste de aardappel in Engeland heeft geïmporteerd. Hij werd uiteindelijk opgehangen. Wat jammer dat dit, als hij dan toch gehangen moest worden, niet gebeurde voordat hij zo'n schandelijke duivel werd als hij het laatste tweederde part van zijn leven is geweest.*

Ik kan me slecht voorstellen dat wie dit leest, niet aanstonds meer over Sir Walter te weten wil komen. Het staat nog maar te bezien of hij terecht ter dood werd veroordeeld en gehangen. Het was in elk geval een politieke zaak en dan moet je als mens die de waarheid liefheeft, extra gaan oppassen. Sir Walter Raleigh, die leefde van 1552 tot 1618, werd in 1603 wegens (vermeende?) deelneming aan een samenzwering ter dood veroordeeld, kreeg gratie, waarna hij tot 1616 in de gevangenis zat om na zijn vrijlating in 1618 te worden geëxecuteerd *op het oude vonnis.* Verneem je vervolgens dat hij in 1614 (in de gevangenis dus) een

boek schreef, getiteld *The History of the World* (in 418 bladzijden), dan doemt het gevaar op dat je in dat boek verzeild raakt en komt er van schrijven niets.

Maar waar het mij bij dit citaat vooral om gaat, is die rare zinswending, waaruit je moet opmaken dat in de opvatting van Cobbett iemand gehangen zou kunnen worden, *voordat* hij een schurk werd. Preventief strafrecht van de meest radicale soort.

Met de doodstraf door ophanging had Cobbett het niet zo moeilijk als het om halsmisdrijven ging, maar wel als dat gebeurde wegens het schieten van patrijzen en ander in het wild levend gevogelte op het jachtgebied van een Lord of wegens aan de game keeper geboden weerstand bij aanhouding voor een dergelijk vergrijp. Hij raakt er niet over uitgepraat en wordt steeds opnieuw razend als een bezetene, als hij denkt aan de man die opgehangen werd omdat hij had geschoten op de jachtopziener van Lord Palmerstone *zonder dat die geraakt werd.* Maar dat het strafblok als straf bijna overal werkeloos stond te wachten op onvrijwillige klanten, vond hij verkeerd. Daar moeten van hem zo nu en dan een paar benen in steken. In de verte is het insluiten in een blok als straf te vergelijken met de straf van onbetaalde arbeid ten algemene nutte: ze kosten de staat weinig of niets, ze kunnen een opvoedende werking hebben en wie zulke straffen moet ondergaan, vindt dat vervelend en dat is een van de bedoelingen van straf. Blokken waar nooit iemand ingesloten wordt, zijn volgens Cobbett vergelijkbaar met ministeriële verantwoordelijkheid: iets om over te praten, maar nergens anders goed voor, een bespottelijk iets en '*a thing laughed at by those whom it is intended to keep in cheque*'.

En wat is het gevolg van deze nalatigheid? Gevangenissen tien keer zo groot als vroeger, tuchthuizen en tredmolens.

Het doet denken aan onze tijd, als je genoeg fantasie hebt om tredmolens in kampementen te vertalen en je het cellentekort in herinnering roept.

Geen bijltjesdag maar toch...

– 1 –

In deel 10a, tweede helft, *Het Laatste Jaar* van De Jongs *Het* KONINKRIJK *der* NEDERLANDEN *in de* TWEEDE WERELDOORLOG, bevindt zich tegenover bladzijde 791 een foto van een jongeman aan de voorkant vastgebonden op een jeep, waarin hij door Weert wordt rondgereden. Veel belangstellenden met vrolijke gezichten, behalve een jong meisje dat bedenkelijk kijkt. De arrestant draagt voor zich uit een bord met als tekst onder meer: *Ik ben de verrader van Weert.* Naast de jonge bestuurder van de jeep zit een gewichtige oudere man in militair tenue, die eruitziet alsof hij bezig is met het op waardige wijze voltrekken van een even onaangenaam als noodzakelijk vonnis. Het is al zo lang geleden dat die jonge man nu of heel oud moet zijn of (al lang) dood. Toch moest ik, dit ziende, even denken aan de straks op te richten schandpalen op de markt, die nu in het vooruitzicht worden gesteld aan jeugdige delinquenten, en vroeg ik mij af of die ook zoveel gnuivende omstanders zullen trekken als deze man, wiens gelaatsuitdrukking geen woede, verdriet of angst uitstraalt, maar eerder een onbewogen waardigheid. Lang kijkend naar deze ontluisterende illustratie begin ik, vreemd genoeg, steeds meer overeenkomst te ontwaren tussen zijn gelaatsuitdrukking en die van de oude militair in de jeep. Ze zijn zich beiden, zij het vanuit een geheel verschillende optiek, bewust van de ernst van wat aan het gebeuren is.

De man met het bord voor zich heeft na zijn arrestatie doorgeslagen en als gevolg daarvan zijn vier mensen uit het verzet, die in Weert in geheime vergadering bijeen waren, door de Duitsers opgepakt en gefusilleerd. Een zware zaak dus en hoe-

wel dat zijn publieke vernedering niet wettigde, valt er, gelet op de tijdsomstandigheden, op het eerste gezicht enig begrip voor op te brengen. Ook al was hij nog niet veroordeeld en moest hij daarom, naar ook toen reeds bestaande opvattingen, voorlopig voor niet schuldig worden gehouden.

Op het eerste gezicht, maar zeker niet voor wie wat verder kijkt. Want het pikante, beschamende, ja dramatische aspect van deze zaak is, dat hij niet alleen voorlopig maar ook bij de onherroepelijke uitspraak definitief niet schuldig werd bevonden. En dat hoewel te zijnen laste bewezen werd verklaard

> *dat hij in juni 1944 in Nederland opzettelijk, terwijl hij moest begrijpen, dat opsporing en vrijheidsberoving door den vijand als gevolg van zijn hierna omschreven handelwijze te verwachten was, mededeling heeft gedaan aan de Sicherheitsdienst dat in Weert een bijeenkomst van illegale werkers zou plaatsvinden, waarna hij naar die bijeenkomst is gegaan, tengevolge van welke handelwijze van verdachte* vier in de bewezenverklaring met name genoemde personen (JL) *door den vijand werden gearresteerd en van hun vrijheid beroofd en gestorven zijn.*

De Bijzondere Raad van Cassatie heeft bij sententie van 24 juni 1946 dit bewezenverklaarde niet strafbaar geoordeeld en de man daarom ontslagen van rechtsvervolging.

Deze uitspraak lijkt onbegrijpelijk en is in ieder geval hoogst onbevredigend. Het was een vormfout waardoor de verdachte die de dood van vier personen op zijn geweten heeft, vrijuit gaat, zou men tegenwoordig woedend vaststellen. Wat was het geval? Het Bijzondere Gerechtshof had niet bewezen verklaard dat de verdachte *wist, althans begreep* dat zijn handelwijze de arrestatie en de dood van vier verzetsmannen ten gevolge zou hebben, maar dat hij dat *moest begrijpen.* Maar iemand die de strafbaarheid, het ongeoorloofde van iets moet begrijpen en het toch doet, begaat, aldus de Bijzondere Raad dat feit niet op-

zettelijk, maar is er alleen maar schuldig aan. En schuld aan dit feit (art. 26 Besluit Buitengewoon Strafrecht) is, anders dan opzet daaraan, nergens strafbaar verklaard en daarom was er door het Bijzondere Hof een niet strafbaar feit bewezen verklaard en moest de verdachte vrijuit gaan. Juristen noemen dat: ontslag van rechtsvervolging: het feit is wel bewezen maar niet strafbaar.

Wie dit heeft kunnen volgen, zal zich alsnog met terugwerkende kracht over zo een uitspraak in zo'n zaak intens schamen. Terecht. Maar evenzeer ten onrechte. Want ik heb niet het hele verhaal verteld.

– 2 –

Ook het Bijzonder Gerechtshof had deze verdachte ontslagen van rechtsvervolging, maar om een heel andere reden. Ook dit Hof was van oordeel dat het feit bewezen was. Het oordeelde bovendien, volgens de Bijzondere Raad van Cassatie ten onrechte, dat *het* bewezen verklaarde *feit* strafbaar was als vallende onder art. 26 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht, maar kwam ten slotte tot het oordeel dat *de verdachte* wegens (psychische) overmacht niet strafbaar was.

De feiten, zoals die in het proces zijn komen vast te staan:

1 Getuigen, zowel à charge als à décharge, waren het erover eens dat de verdachte (te samen met zijn vrouw) voorafgaande aan zijn arrestatie 'zeer omvangrijk en zeer gevarieerd ondergronds werk had verricht in diverse illegale groepen op het gebied van valse persoonsbewijzen en distributiestamkaarten, hulp aan onderduikers, Joden en piloten en dat de verdachte daaraan tenslotte al zijn tijd besteedde'.

2 De verdachte werd door mishandeling geprest om te verklaren wat de in zijn zakboekje gevonden aantekening: 'Vergadering Limburg, Theo Roermond' te betekenen had. Hij hield stand. Was de verdachte als gevolg van deze mishandelingen

gaan praten, dan zou hij, naar vaste rechtspraak, niet vrijuit gaan omdat iemand die in het verzet werkte, moest beseffen dat zoiets hem zou kunnen overkomen.

3 Daarna brachten de verhoorders een joodse moeder met twee kinderen, een jongetje van vijf jaren en een meisje van ongeveer vier jaren binnen, die, omdat hij, verdachte, niet wilde doorslaan, werden geslagen. En omdat hij bleef zwijgen, 'dreigden ze de kinderen armen en benen te breken en begon een der mannen, die de kinderen mishandeld hadden, bij het jongetje de mouwen op te stropen en het armpje te spannen en dreigend boven zijn knieën te houden, terwijl W zei tot het uiterste te zullen gaan. De moeder, een furie gelijk, vloog toen op me af en trapte en sloeg mij en schreeuwde mij toe toch te spreken. Ik ben toen gezwicht...'

Het Bijzondere gerechtshof kwam, ook nog rekening houdend met de slechte lichamelijke en geestelijke gezondheidstoestand waarin de verdachte bij zijn arrestatie verkeerde (hij had, door het vele illegale werk overspannen geraakt, op het platteland rust willen zoeken, maar was overgehaald zijn ondergronds werk te hervatten, omdat men hem nodig had) tot het oordeel dat er sprake was van overmacht, dat wil zeggen dat hem wegens de op hem uitgedrukte pressie, het bewezen verklaarde feit, niet mocht worden aangerekend. Doorslag gaf daarbij zonder twijfel (want overmacht wordt, zeker in ernstige zaken als deze, niet snel aangenomen) de dreiging om de kleine kinderen in het bijzijn van hun moeder armen en benen te breken. Ontslag van rechtsvervolging dus, omdat de verdachte aan het bewezen en strafbare feit door overmacht niet schuldig was.

– 3 –

De Bijzondere Raad van Cassatie was het met dat oordeel geheel eens. Weliswaar zette de Raad voorop dat aan hen die vrijwillig aan het verzet hebben deelgenomen '*hogere eisen moeten*

worden gesteld dan aan Nederlanders die zich in dit opzicht afzijdig hebben gehouden' (al met al toch wel een navrante waarheid) maar vervolgde daarop aanstonds met de vaststelling dat schuldigverklaring van iemand in de omstandigheden van de verdachte een 'overspanning' zou betekenen van de strafrechtelijke aansprakelijkheid.

– 4 –

Hoe zit dat nu, zal de attente lezer zich afvragen, met die rijkelijk formele uitspraak van de Bijzondere Raad van Cassatie, die hiervoor werd aangegeven?

De oplossing is alleen voor een jurist aanstonds begrijpelijk. Het strafvonnis is krachtens vaste lijnen van methodiek opgebouwd. Dat maakt het wel helder voor de kenner, maar gortdroog voor de belangstellende niet-jurist. Deze methodiek komt, voor zover hier van belang, op het volgende neer: eerst moet de rechter zien of wat is ten laste gelegd, bewezen kan worden verklaard. Zo nee, dan volgt vrijspraak. Zo ja, dan moet de rechter bekijken of het bewezen verklaarde feit bij enige wet strafbaar is gesteld. Zo nee, dan volgt ontslag van rechtsvervolging. Zo ja , dan (pas) mag en moet de rechter bekijken of de verdachte aan dat feit strafbaar is. Zo nee, dan volgt *ook* ontslag van rechtsvervolging, maar op een andere grond dan in het eerste geval. (Zo ja, dan komt de strafmaat aan de beurt.)

Om redenen die iedereen die wil, kan begrijpen is de Bijzondere Raad van Cassatie eerst ingegaan op de beslissing van het Bijzonder Gerechtshof, die erop neerkomt dat deze verdachte niet strafbaar was. Daar verklaart de Raad zich mee akkoord. Eigenlijk echter kon de Raad daaraan niet toekomen. Want reeds de vraag of er sprake van een strafbaar feit, beantwoordde de Raad ontkennend en de hiervoor geschetste noodzakelijke methodiek brengt dan mee dat de zaak al afgelopen is voordat de vraag of de verdachte strafbaar is aan de orde kan komen.

De eigenrichting jegens deze jonge man gepleegd, zoals uit dat plaatje in het boek van De Jong schrijnend naar voren komt, is, naar achteraf is gebleken, dubbel onrecht: ten eerste omdat het eigenrichting is en daarom al onrechtmatig en ten tweede omdat zij op zo wrede manier werd toegepast op iemand die voor wat hij deed, niet gestraft mocht worden.

Er resteert één brandende vraag. Stel dat er bij dezelfde tenlastelegging en bij dezelfde bewezenverklaring sprake was geweest van een verdachte die geheel vrijwillig en zonder enige dwang zijn vroegere makkers in het verzet had verraden, zou dan de Bijzondere Raad van Cassatie ook de beslissing hebben aangedurfd dat zo'n verdachte toch vrijuit moest gaan omdat het bewezen verklaarde feit wegens dat 'moest begrijpen' niet een strafbaar feit was? We zullen het nooit met zekerheid weten. Theoretisch is het antwoord duidelijk: natuurlijk, want het recht moet zijn loop hebben. Lex dura geldt niet alleen ten laste van een verdachte.

Ik ben er echter vast van overtuigd dat de theorie in dat geval het onderspit zou moeten delven. En ik zou het er nog mee eens zijn ook.

Tante Post en haar dienstverlening

– 1 –

Een van de minder bekende van de zevenenveertig romans die Anthony Trollope schreef, is *Miss Mackenzie* uit 1865, waarin hij vergeefs probeerde liefde en verliefdheid buiten te sluiten. Wat hij meestal ook niet geheel uit zijn romans kon verbannen, was het reilen en zeilen van de dienst der posterijen, waarin hij lange tijd (tot in 1867) werkzaam was, begonnen op de laagste tree maar op den duur opstijgend, ondanks gestage werkzaamheden als romanschrijver, tot vlak onder de top. Het Engelse imperium zorgde ervoor dat hij in dienst van de posterijen de hele wereld door is gereisd als strenge surveyor, en zijn grote productie vindt gedeeltelijke oorzaak in die wereldreizen gedurende welke hij, vroeg uit de veren, gestaag door bleef schrijven. Er is gezegd, ook door mij, dat hij de uitvinder is van de rode postbox waar de briefschrijvers hun correspondentie in kwijt konden en verliefde meisjes, althans volgens Trollope, hun geheime brieven zonder gevaar voor ontdekking konden posten. In de Verenigde Staten, waar Trollope ook enkele keren naar toe is gereisd waren er tot zijn vreugde schitterende postkantoren maar tot zijn verdriet geen postboxen. Zijn biografe Victoria Glendinning verstoort mijn illusie: postboxen uitvinden deed hij niet maar het was aan zijn volharding en enthousiasme te danken dat ze overal in Engeland werden geplaatst. Het idee kwam van een van zijn superieuren aan wie hij het land had: Rowland Hill.

In *Miss Mackenzie* is in hoofdstuk XIV sprake van een streng Stumfoldian voorschrift. Daarin werd bepaald dat niemand van die familie op zondagen post mocht ontvangen. Dat hing

natuurlijk nauw samen met godsdienstige opvattingen. De postbode mocht vanzelfsprekend bij hen ook geen post op zondag bezorgen. Daardoor kon het gebeuren dat Miss Mackenzie pas op maandagochtend de brieven ontving die zij anders op zondag had ontvangen en dat had nare gevolgen.

Wat hier en ook in andere boeken van Trollope als vanzelfsprekend, wordt verondersteld, is dat er op zondag minstens één postbestelling plaatsvond. Door de week werd er twee keer per dag post bezorgd en in ons land was dat nog vele jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog ook het geval. Wat ook opvalt, is dat post sneller werd bezorgd dan in onze tijd (de treinverbinding was er al). Ook zou men er toen niet over denken een brief die een heer of mevrouw uit Nijmegen aan zijn of haar buurman schreef hem te doen toekomen na een omweg over Nieuwegein.

– 2 –

Of het in het hele land zo is, durf ik niet te zeggen, maar in Nijmegen komt de postbode de ene dag om half elf, de andere dag om half drie langs. Je kunt er absoluut geen staat op maken. Hoeveel financiële schade zoiets oplevert, is, bij mijn weten, nog niet uitgerekend, maar het moet in de miljoenen lopen. Maar vooral aan hoeveel smart, niet vergoedbaar met smartengeld, moet een dergelijke wisselvalligheid debet zijn, daar waar het leven niet in de eerste plaats een zaak van hoofd en portemonnee is, maar van hart en liefdesarsenaal.

Ook dat was vroeger anders. Ik kom weer terug bij Trollope, expert bij uitstek.

De route van de postbode was pietepeuterig vastgelegd... In An Old Man's Love, *geschreven in het laatste jaar van Anthony Trollope's leven, was William Whittlestaff boos omdat de postbode die om kwart voor negen voor de deur moest staan, altijd tien minuten te laat kwam. En er waren*

ontevreden klanten, zoals de eerwaarde Heer Frank Fenwick in The Vicar of Bullhampton; *zijn huis stond aan het einde van de route van de postbode met als gevolg dat de post zelden voor elf uur in de voormiddag bij hem aankwam. Mr Fenwick had een altijddurende vete met de autoriteiten van het Postbedrijf waarbij hij als het beroemde adagium van goede postbezorging verkondigde dat brieven uit de hemel op de ontbijttafel moesten komen regenen precies zoals warm water werd bezorgd voor de thee.*

Waarom postbodes bijna altijd tien minuten en soms uren te laat kwamen en komen, kan een nieuwsgierig mens beter dan bij Trollope, te weten komen bij Charles Bukowski in zijn *Post Office,* uit 1971. Ik licht maar een tipje van de sluier op als de substituut postbode Chinaski verzucht:

She was a good one all right...
But I couldn't help thinking, god, all these mailmen do is drop in their letters and get laid. This is the job for me, oh yes yes yes.

Overigens blijf ik de mening toegedaan dat het heden ten dage slecht gesteld is met de verlening van service, en niet alleen bij de posterijen. Hoe meer er over zulke zaken gepraat wordt, hoe minder er aan gedaan wordt. Bij de Nederlandse Spoorwegen kun je tegenwoordig terecht voor *Tickets & Service.* Maar als je eindelijk je kaartje te pakken hebt, valt, zo krijg je te horen, 'tot onze spijt', de eerstvolgende trein uit.

De nar, de clown en de columnist

De nar was ooit de welkome huisvriend van de absolute vorst. Die duldde geen tegenspraak van wie dan ook dan van hem, de nar. De nar sprak vaak in raadselen voor de buitenwereld, maar de vorst begreep hem terdege. En die wist ook dat hij zonder tegenspraak zou verworden tot dictator en tiran en zo zijn verderf en ondergang onvermijdelijk tegemoet ging. Maar tegenspraak vanuit de wereld die zijn bevelen moest uitvoeren, ministers, hoge ambtenaren van staat, stond voor hem gelijk aan insubordinatie en moest daarom desnoods met geweld en meedogenloos worden onderdrukt. De ministers van Lodewijk XIV waren nog wat het woord zegt: zijn dienaren.

De nar was ongevaarlijk omdat hij geen 'draagvlak' had in de angstige samenleving, maar uiterst invloedrijk omdat alleen hij de vorst tegensprak. Als bij Shakespeare de nar aan het woord komt, en ik denk met name aan de nar van King Lear, haken veel toeschouwers en lezers af omdat nartaal wartaal lijkt te zijn. Maar de vorst begrijpt elke toespeling. De nar mag *bijna* alles zeggen omdat niemand dan zijn vorst zijn dodelijke kritiek door heeft. Maar soms gaat hij zelfs voor de vorst net iets te ver. Dan wordt hij onthoofd.

De clown is de nar van de vorst die aan een constitutie vastzit. Hij richt zich tot vorst én volk en moet daarom veel duidelijker zijn dan de nar. Maar daardoor is wat hij zegt, ook minder ingrijpend dan de woorden van de nar. En ook begrijpelijker voor het volk want hij richt zich tot velen. Meer dan de nar neemt hij zijn toevlucht tot depressieve humor, want humor maakt zware kritiek dragelijker. Onlangs is gezegd dat de heer

Ratelband niet in de politiek thuishoort. De belangrijkste redenen voor deze vaststelling waren dat Ratelband een clown en regeren een vak is.

Dat laatste beaam ik, al betekent dat niet dat alle regenten – een beter woord dan regeerders – hun vak *goed* uitoefenen. Maar het eerste bestrijd ik met vuur: Ratelband is geen clown, want hij is niet droevig, hij is niet somber en niet humoristisch, allemaal eigenschappen die de clown noodzakelijk moet hebben om zijn werk naar behoren uit te kunnen oefenen. Ratelband roept op tot opgewektheid, zijn lijfspreuk spoort de mensheid aan om aan te pakken, niet bij de pakken neer te zitten. De clown zit altijd bij de pakken neer. Hij is allesbehalve een positivo, hij ziet in alles en iedereen het kwade. Maar hij weet dat zijn ruimte voor kritiek smaller is dan die van de nar. De absolute vorst staat sterker dan de constitutionele, die een heel volk omvat en die zich daarom eerder op zijn vele teentjes voelt getrapt. Maar wat hij, als hij regeert, broodnodig heeft, is een clown die hem de les leest. Die hem probeert aan te leren om gewoon te praten, de dingen te benoemen zoals ze zijn, de toestanden te beschrijven naar hun ware, verdrietige aard en niet naar de wens van de massa. De clown is de gedegradeerde nar in een gepromoveerd staatsbestel

Er zijn tegenwoordig clinic-clowns, die optreden voor zieke kinderen. Zo sympathiek als die zijn, toch berust hun bestaan op een misverstand. Het kind, ziek of niet, is zijn eigen clown. In het deftige gezelschap dat vader en moeder met moeite rond zich hebben verzameld, kijkt het voortdurend vol verbazing naar de voor vader belangrijkste man en vraagt na een tijdje: 'Mamma, waarom heeft die meneer zo'n gek gezicht?' Daarop is geen antwoord mogelijk dat de zaak nog kan redden. En dat is het wezen van de clown: de mensheid vastzetten, opdat ze aan het denken kan worden gezet.

De columnist is de nar, is de clown van de al dan niet republikeinse democratie. Hij mag, zoals we allemaal weten, meer

schrijven dan de gewone journalist. *Zeggen* mag hij overigens niets meer dan een ander, want het nu en dan opduikende verschijnsel van de praatcolumnist is een contradictio in terminis. Hoe kun je in godsnaam column-gewijs praten?

De columnist wordt noch door een absolute noch door een constitutionele vorst geduld en gebruikt, maar staat ten dienste van een het volk. Hij mag ver naar rechts uitwijken en een beetje minder ver naar links. Als hij toch te ver naar rechts uitwijkt, gebeurt er meestal niets, maar heel soms iets heel ergs: hij krijgt de kogel; wijkt hij te ver naar links uit, dan is hij bezig met demoniseren van zijn tegenstanders en krijgt een kogelbrief.

Hij of zij, de columnist van vandaag (vroeger bestond hij niet), wordt in toom gehouden door de rechter maar de rechter weet dat de toom lang niet zo strak gespannen dient te worden dan bij de auteur van een gewoon essay, een gewoon commentaar of nieuwsbericht.

Waarom wordt aan de columnist van vandaag meer toegestaan dan aan anderen? Dat is een staaltje van volstrekte willekeur, tenzij men begrijpt dat de columnist van nu de rechtmatige erfgenaam is van de nar van heel vroeger en de clown van toen. Iedereen kon vroeger nar worden en ook voor het beroep van clown had je geen diploma's nodig. Maar de nar en de clown, die hun zotheid, die vaak een nog niet ontdekte waarheid was, niet aan de man konden brengen, waren spoedig werkeloos. En er waren maar weinig echte narren en ook de echte clown is zeldzaam.

Er zijn veel te veel mensen die denken dat ze columnist zijn. Ze weten niet dat ze in werkelijkheid stukjesschrijvers zijn die zich aan de normen en waarden van de gewone mens moeten aanpassen en het ook doen. De echte columnist gaat als een razende te keer. De echte columnist vertelt niet dat zijn tante hoofdpijn heeft maar dat de minister schurft heeft. Hij kan dat niet bewijzen maar hij weet het. En wie het weet, mag het ook zeggen.

Andere tijden, andere zeden

– 1 –

In *He knew he was right,* gepubliceerd in 1869, heeft Anthony Trollope nog meer dan hij gewoon was te doen, allerlei varianten van moeilijke relaties tussen mannen en vrouwen die net getrouwd zijn of aan trouwen toekomen, bij elkaar gezet. Daarvoor had hij 822 bladzijden nodig en je moet wel gek zijn om die ouderwetse kost tot je te nemen. Zo gek ben ik graag geweest en daarom was ik een dag of vijf niet alleen getuige van, maar ook verwikkeld in (1) het hoofdthema: de jaloersheid en heerszucht van de man in het rampzalige huwelijk van de heer Louis Trevelyan met Emily Rowley; (2) de vóórhuwelijkse perikelen van Emily's arme zus Nora met de schatrijke Engelse aristocraat Glascock, wiens huwelijksaanzoek zij afwijst, en met de straatarme journalist Hugh Stanbury, wiens aanzoek zij blijde honoreert; (3) de eveneens voorhuwelijkse wederwaardigheden van de lieftallige, bedeesde, maar o zo schrandere Dorothy Stanbury (zus van Hugh) met de vrij bemiddelde Anglicaanse geestelijke de heer Gibson, die zij afwijst om daarna met Brooke Burgess, die na de dood van zijn tante haar immense erfenis (wellicht) zal erven, in innig contact te komen, dat leidt tot zijn huwelijksaanzoek dat zij na veel twijfel omtrent haar eigen (vooral financiële) waardigheid, uiteindelijk accepteert; (4) de ook weer voorhuwelijkse problemen van voormelde geestelijke Gibson, die na het blauwtje dat hij bij Dorothy opliep zich eerst verlooft met de verschrikkelijke feeks Camilla French en na veel daaruit voortspruitende ellende met haar zus Arabella; en (5) ten slotte de ook weer voorhuwelijkse tribulaties en (vooral) jubilaties van de door Dorothy afgewezen Engelse Lord Glascock

met de Amerikaanse – en dus wellicht te eigengereide, te weinig onderdanige – Caroline Spalding, die ook voorzien is van een zuster, maar een die haar, anders dan Camilla, niet naar het leven staat.

De meest imponerende figuren in deze roman zijn echter Priscilla, zuster van Nora (zie 2), en de Amerikaanse virago en radicale strijdster voor de emancipatie van de vrouw Wallachia Petrie, vriendin van Caroline (zie 5), die er beiden niet aan zouden denken met welke man dan ook welke relatie dan ook aan te gaan. Zij krijgen echter temidden van alle ruzies en kuise vrijpartijen, waarbij de minnaars hun geliefden aan hun boezem laten rusten en zelf mogen zij dan hun handen om haar middel (*her waist*) slaan, van Trollope maar weinig speelruimte en vooral Wallachia moet het binnen die kleine ruimte nogal ontgelden. Ik zou van de lezers van dit verhaal, waarvan er wellicht geen deze roman van Trollope heeft gelezen wegens gebrek aan tijd en afkeer van negentiende eeuwse preutsheid, te veel aandacht verlangen als ik nader inging op andere personen die niet *rechtstreeks* met de toekomstige huwelijken te maken krijgen, zoals daar zijn de oude, zeer gefortuneerde dame Jeremia Stanbury, die van haar (al met al gouden) hart geen moordkuil placht te maken en de oud-politieagent, nu optredend als privédetective, Bozzle. Voor hen die met de reeks Barchester-romans en met de reeks Pallisser-romans van Trollope kennis hebben gemaakt, voeg ik daaraan toe dat de dames Proudie en Glencora, die respectievelijk in de eerste reeks een onsympathieke en in de tweede reeks een toch wel hartveroverende maar weinig minzame rol vervullen, hier even ten tonele verschijnen. Kolonel Osborne, de door Trevelyan van amoureuze omgang met zijn vrouw verdachte nietsnut en daarom de oorzaak van alle ellende, verdwijnt binnen de nevelen van het verhaal in de mist van onbeduidendheid. Trollope heeft aan hem zijn beste krachten zeker niet gewijd. Hij is een pias.

Omdat de voor gek versleten Trevelyan zijn vrouw de deur heeft gewezen en vervolgens met zijn veel te wijs zoontje naar Italië is uitgeweken en zich daar vergeefs in een onmogelijk huis in de buurt van Siena heeft geprobeerd te verstoppen, reist de familie Rowley (vader en moeder Rowley, de droeve echtgenote van Trevelyan, zus Nora en twee jongere zusjes) vol goede moed naar Italië om het zoontje te veroveren op de halsstarrige vader, die zich van het kind met een smerige list heeft meester gemaakt. Met juridische middelen valt het jongetje niet aan zijn macht te ontrekken. En overtuiging moet falen nu de vader naar aller gevoelens knettergek is hoewel hij in het hele verhaal wel veel naars, maar nooit iets geks heeft gezegd of gedaan.

Waar het mij in dit relaas om gaat, is iets heel anders. Nora heeft indertijd de puisant rijke en invloedrijke Glascock afgewezen, zulks tot woede en verdriet van haar ouders, die zo'n goede partij voor een van hun dochters belangrijk achtten voor de hele familie, die voornamelijk uit huwbare jonge dames bestond, maar met volle instemming van haar zus Priscilla. Glascock komt om een reden die ik niet zal noemen in Italië terecht en zal gaan trouwen met Caroline Spalding (zie 5). Nora, wier huwelijk met de armoedzaaier-journalist Hugh Stanbury moet wachten totdat Hugh in het onderhoud van zijn geliefde en van de vele kinderen die waarschijnlijk zullen komen, kan voorzien, wil in ieder geval niet met vader en moeder mee terug naar de (niet bestaande) Mandarin Islands, waarover haar vader gouverneur is. Zij is in Italië dik bevriend geraakt met Caroline Spalding en die biedt Nora aan dat ze, in afwachting van haar huwelijk, haar intrek zal nemen in het Engelse paleis, dat Caroline en haar echtgenoot, tevens afgewezen minnaar van Nora, de Lord Glascock, zullen gaan betrekken. Dat gebeurt ook.

En nu ben in eindelijk terecht gekomen aan het punt waar het mij om te doen is. Nora is er altijd van overtuigd geweest dat haar gastheer, Glascock, niet alleen rijk, maar ook deugdzaam en goed is. Ze heeft hem indertijd wat lichtzinnig afgewezen omdat ze van een ander, van de journalist Hugh Stanbury hield, die zelf, toen ze Glascock afwees, zijn liefde voor Nora nog niet had verklaard. Maar met name vrouwen kunnen bij Trollope maar op één man tegelijk verliefd, zijn en zijn ze eenmaal op die ene man verliefd dan zullen ze hem, wat voor schurk hij ook is, trouw blijven, zelfs na zijn dood. Een weduwe die hertrouwt is, in de visie van Trollope, bijna even overspelig als de getrouwde vrouw die zich met een andere man afgeeft.

Nora gedraagt zich tijdens die langdurige logeerpartij meer dan keurig tegenover haar gastheer, meer dan vriendschappelijk tegenover Caroline en blijft hartstochtelijk trouw aan haar minnaar Hugh Stanbury. Zij blijft al die tijd in dat weelderige huis wonen als gewaardeerde gast van Glascock en hartsvriendin van Caroline Spalding. Niets is er op haar of wie dan ook in dat paleis, wat betreft goede zeden, aan te merken. Want ook Glascock, wiens eerste liefde toch Nora was, die hij nu dagelijks om zich heen ziet, denkt er niet aan een poging te doen om haar te verleiden. *Dat* is in de negentiende eeuwse verhoudingen in Engeland zo *vanzelfsprekend* dat er in hoofdstuk 96 (blz. 797-804), waarin het verblijf van Nora bij Glascock en Caroline Spalding aan de orde wordt gesteld, in het geheel geen aandacht aan wordt geschonken. Of het moest dan zijn in deze uiterst vervagende vorm dat Nora niet kan nalaten te denken dat al deze materiële pracht en heerlijkheid de hare had kunnen zijn als zij indertijd op het aanzoek van Glascock was ingegaan, om direct daarop te bedenken dat die afwijzing onvermijdelijk was *omdat* zij toen met nog onbeantwoorde liefde van een ander hield. Ik denk dat bij Trollope zelf zulke slechte gedachten even-

min opgekomen zijn, al kun je dat nooit volstrekt zeker weten.

Maar als dit verhaal, met alle voorhanden gegevens, geschreven zou zijn door een auteur uit de twintigste eeuw, bijvoorbeeld door John Updike, dan zou zich naar alle waarschijnlijkheid een heel andere ontwikkeling hebben voorgedaan. Zo ongeveer: Nora ziet het echtpaar gedurende lange tijd dagelijks met elkaar verkeren, ze krijgt een lichte afkeer van Caroline, die, Amerikaanse als ze is, wat al te eigengereid en bazig tegenover haar man optreedt en ze gaat van de man van haar vriendin de goede kanten steeds meer waarderen. Dat merkt Glascock natuurlijk donders goed en dan ontstaat er, en *dat* is in Updike's eeuw *vanzelfsprekend*, een heftige amoureuze verhouding tussen Nora, die haar eigenlijke liefde zonder gewetensbezwaren uit het oog verliest, en Glascock, die al spoedig ontdekt dat hij toch veel meer van de bekoorlijke Nora houdt dan van zijn al te Amerikaanse vrouw. We krijgen, ik vertoef nu bij Updike, heel wat meer van die amoureuze relatie te zien en te horen dan de boezem van de man, het middel van de vrouw en de romantische woorden die bij die gelegenheden, ik vertoef nu bij Anthony Trollope, plegen te worden gesproken. Door die relatie loopt uiteindelijk alles mis: de vriendschap van Caroline en Nora, het huwelijk van Caroline en Glascock en de ooit zo hechte liefdesband tussen Nora en Hugh Stanbury. Na de onvermijdelijke scheiding tussen Caroline en Glascock volgt de teloorgang van de relatie tussen Nora en Glascock en zo verder.

Bij John Updike loopt, kort samengevat, op den duur alles mis, nadat er heel wat heerlijks in de sfeer van ontrouw en erotiek is voorgevallen. Bij Trollope komt (bijna) alles aan het einde op zijn pootjes terecht, nadat zowat iedereen in volslagen woede of wanhoop zijn en haar ondergang dreigde tegemoet te gaan.

O tempora, o mores.

... We remembered Sion ...

Niet alle joden werden in ballingschap weg gevoerd naar Babylon. Niet alle joden vonden de dood in de gaskamers van Dachau en andere oorden van verschrikking. Of het er zes miljoen zijn geweest of iets meer of iets minder, het getal gaat ons verstand en ons gevoel te boven. Zes miljoen: dat was toen half Nederland, van iedere twee Nederlanders één, als we allemaal gelijk waren. Maar dat waren we niet. Er was een ondervolk. Er moest een volk uitgeroeid worden.

Van die verschrikkingen, van die horror, heb ik mij levenslang nooit helemaal los kunnen maken. Er zijn joodse mensen die er een schuldgevoel aan over hebben gehouden dat *zij* niet en de anderen wel in een gaskamer zijn omgekomen. Hoeveel te meer moeten wij, ariërs, ons dan schuldig voelen, als we niet ten minste een van hen onderdak en redding hebben geboden.

Ik lees de verhalen en sluit mijn ogen. De treinen waarin ze opgestapeld werden, zoals vee niet meer opgestapeld mag worden. Zo kwamen er velen al dood aan. Misschien waren dat de gelukkigen.

Dachau. Ik ben er nooit geweest. Ik wilde er niet aan denken. Ik wilde leven, genieten zoals Heine voorschreef, desnoods verdriet hebben maar niet om hen. Het lukt niet om zes miljoen mensen die je niet kent, lief te hebben, om hen te rouwen met waarachtig verdriet. Maar ze zijn mij bijgebleven, ze zijn bij mij gebleven. Wilde ik niet naar hen toe, ze kwamen des nachts maar ook overdag naar mij en ik hoorde er één zeggen: 'Ik was toen zeker een der minsten van de Zijnen en wat heb jij voor mij gedaan?' 'Ik heb je niet gezien', was mijn antwoord, maar hij zei:

'Omdat je je ogen sloot, omdat je niet wilde zien.' En weg was hij.

Dachau. Ik zie het bijna dagelijks. Ze moeten zich uitkleden. Als je iemand vergast en zeker als je er honderden tegelijk vergast met kleren aan wordt het een onhygiënische rotzooi. Daar staan ze uitgekleed, sommigen begrijpen het, anderen geloven dat het om een douche gaat na de vuile reis in de trein. Wellicht zijn zij minder ongelukkig dan de welweters. Ze staan daar bloot, een paar minuten voor hun dood.

En ik denk aan het verschil tussen bloot en naakt. Bij 'naakt' zegt het woordenboek: bloot en bij 'bloot': naakt. Maar die twee verschillen hemelsbreed. Naaktheid is het symbool, nee de werkelijkheid van de liefde. Van verheven liefde, van gewone liefde, van liefde in de zin van pornografie. De grote schilders schilderden naakten, vrouwen vooral, in alle standen en toestanden. Ze hebben geen bloten geschilderd. Zijn wij kwaad op iemand die lui is, dan zeggen we dat hij de hele dag op zijn blote kont zit niks te doen. Een naakte kont komt wel voor, maar niet in deze combinatie. De naakte kont is erotiek, de blote kont afschuw. En het kan dezelfde kont zijn waarover het gaat. We stellen onszelf *bloot* aan dit of dat gevaar, maar ook hier kunnen wij het synoniem niet gebruiken.

Dachau: het is het failliet van de menselijkheid. Het is geen Duitse zaak meer. Het is een zaak van de mensheid geworden. Ik denk aan Julien Benda en zijn aanklacht tegen de 'clercs', waartoe hij zelf ook behoorde. Hij poneerde dat de intellectueel zich zorgen moest maken over de gerechtigheid, en niet over zulke frivole zaken als liefde. Ik verfoeide ooit die opvatting. Maar nu denk ik dat ze juist is. Dat liefde zonder gerechtigheid op oorlog uitloopt. Want liefde is eenkennig. In staatsverband leidt zij tot Stalin, tot Mussolini, tot Hitler en Mao. Bij de begrafenis van een man van wie ik hield, een man die een jarenlang ziekbed manhaftig had doorstaan, werd er gezongen: *ubi caritas et amor ibi deus est.* Amor kennen we allemaal, al hebben velen

van ons er weinig mee gedaan. Caritas is een andere liefde: de zorg voor de minsten. Daar hebben we met ons allemaal zo goed als niets aan gedaan. Gezegd is, ik weet niet of het waar is, dat de hele wereld in een staat van redelijke welvaart zou kunnen verkeren, als alle bronnen van rijkdom gelijk verdeeld zouden zijn. We maken er niets van. We proberen concurrentie uit te schakelen door ons als een Verenigd Europa aaneen te sluiten en we gebruiken andere, minder ontwikkelde landen, omdat ze door hun goedkope werkkrachten – loonslaven, kinderen – *voor ons,* voor onze bedrijven, meer winst in het kolossale laatje brengen.

'Daar is God.' Wáár is Hij? Is Hij er? Dan doet Hij er niet veel aan. Mogelijk heeft Hij andere, grotere zorgen.

Waar *judicia* ontbreken, aldus een spreuk in het gebouw van de Hoge Raad, *incipit bellum,*begint de oorlog. *Judicia*: het wordt vertaald als rechtsoordelen, vonnissen, arresten. Maar die verwerkelijken maar een klein deel van de gerechtigheid en, helaas, ook een stuk ongerechtigheid.

Wij zaten aan de oevers van de rivier en we probeerden ons te herinneren hoe het in onze vaderstad, hoe het in Jeruzalem was. 'Jeruzalem, voordat ik u vergeet', zong een dichter. Jeruzalem, het stond voor gerechtigheid. Het werd verwoest. Nu wordt er weer om gevochten.

Als ik te grote woorden heb gebruikt, weet dan dat ook een kleine man luid kan schreeuwen.

Inhoud

'Oh, what a wonderful world' – Woord vooraf 5
Bericht aan J. P. Balkenende en zijn CDA; de tout mon coeur 7
Niet iedere vergelijking gaat mank 9
The Horror 10
Bloem, dichter en jurist 15
De strafmaat toen en nu 20
Kuisheid 21
'Morgen brengen' 23
Van toen het recht nog simpel was (1) 27
Van toen het recht nog simpel was (2) 31
Lessons from the past 33
...semper mutabile 35
Bolkestein 41
'And than there were none' 43
Bedenksels 47
Updike over Mulisch 48
Paté de foie gras 50
Wie het eerst lacht ... 55
De arts en zijn informatieplicht 57
Het tweegevecht 64
Straf als voorschot 68
En weer kraaide de haan 71
Rafels 73
Wat deed u op dag x? 75
Morgenstern en Morgenthau 78
Korte rijmen 82
Rechtspraak in koloniaal gebied 83

? in PE: twijfel en onzekerheid bij de strafrechter

Alzheimer 89
Teksten die mij verbaasden 92
29 Querulanten 95
? Over moord en zo 97
Galgenlieder 112
De weg naar de slavernij 117
Fouten en onderzoek 118
Het rode boekje 123
Duitsland-Nederland 2-1 125
26 april 19?? 129
Van nachtegalen en ezels 133
De afwijkende mening 136
Frauenzimmer 141
Brief uit Lagos 143
Rust roest 145
Openbaarheid 149
Weinreb 153
Chinese stories 157
Wildplassen 159
Excrementen en sacramenten 162
Recht als koopwaar 163
Tweekoningen 167
Amfoor 170
Dood 174
Shockschade en affectieschade 177
Vijftig … 182
Bij het opstaan 183
Palmen 184
Kleine hebzucht loont niet 186
De hemel 189
De hel 191
Menu met vier gangen 195
Terugkeer van problemen uit mijn kinderjaren 201
Mijn lijstje 203

Lezen en voorlezen 205
Lord Haw-Haw 208
Twee kleine problemen en het recht 212
Veiligheid of privacy? 216
Souvent l'injustice est dans le délai 218
De waanzin van het recht 221
Cultuuromslag 223
11 september 2002 228
Avonturen met een vrouw van 74 230
Het geloof, de hand en het hoofddoekje 235
John Cheever (1912-1982) 239
Trivialiteiten rond Tolstoj en Conrad 246
Eerherstel 251
Strafmaat (2) 257
Over getuigen en deskundigen die elkaar tegenspreken 258
Brand in Mokum 264
'Never al dull moment' 268
Hoofdletters 273
Veiligheid (2) 275
Steniging wegens overspel 281
De schoenmaker en zijn leest 284
'The judge's story' 287
Gevangenis 290
Kleinzoon 294
Mensheid en menselijkheid 298
Slachtoffer in het verkeer 301
Het gedoogbeleid: zegen of ramp? 304
Wie bewaakt de bewaker? 307
Geld 310
'Warte nur ...' 313
Saddam Hoessein 317
'het was stil op straat ...' 320
Het verraad van de 'clercs' 322
Feest 327

Boeken en reizen 328
Onno Zwier van Haren 331
De late avond man 341
Semper femina 342
Rationaliteit en emotionaliteit in het verkeersrecht
en rechtsverkeer 349
Een merkwaardig mens 357
Geen bijltjesdag maar toch ... 360
Tante Post en haar dienstverlening 366
De nar, de clown en de columnist 369
Andere tijden, andere zeden 372
... We remembered Sion ... 377

Index op personen 385

Index op personen

Aantjes, Willem 251, 252
Advocaat, Dick 204
Aksakov, Sergej 75
Alaric 21
Albert Prince Consort van Engeland 320, 321
Andrée, S. 106
Angel, Miriam 110, 111
Anger, Kenneth 191, 194
Arbuckle, 'Fatty' 191
Asscher, B. J. 264, 265
Asser, Carel 254
Arius 22
Astor, Mary 193, 194
Augustinus, Aurelius 21, 22

Babylon, Frans 172
Bach, J. S. 157
Bakhuizen van den Brink, R. C. 25
Balkenende, J. P. 7, 203, 327
Balzac, Honoré de 207
Barnard, W. Joh. *zie* Graft, Guillaume van der
Barne, Ludwig 236
Barney, Elvira Dolores 113-115
Barrington, Jonah 208
Barte 278
Beatrix koningin der Nederlanden 320, 321, 327
Beccaria, C. B. de 101
Beethoven, L. von 157
Beets, Nicolaas 94
Beaufort, Henriëtte L. T. de 119, 331
Benda, Julien 323-326, 378
Bennett, Arnold 347
Biesheuvel, Maarten 239
Bell, Quentin 84
Bell-Stephen, Vanessa 84
Bern, Paul 194
Besten, Ad den 171
Bijlsma, Fred 253
Bilderdijk, Willem 26
Bin Laden, Osama 318
Birkenhead, First Earl of 98
Blackstone, William 136
Bloem, Jacques C. 15-19, 50, 203, 287
Blokzijl, Max 208, 210
Boccaccio, Giovanni 289, 330
Bolkestein, Frits 41, 42
Boot-Matthijsen, Machteld 299
Bordewijk, Ferdinand 15

Borms, August 295
Börne, Ludwig 236
Bouilhet, Louis 205
Bow, Clara 193, 194
Braak, Menno ter 159, 318, 319
Brahms, J. 157
Brandt Corstius, Hugo 25
Bratuscha, Frans 105-107
Bratuscha, Johanna 105, 106
Brizzi, G. A. F. 298, 299
Brontë, Emily 204
Bronzwaer, W. J. M. 328, 329
Brouwers, Marja 289
Bukowski, Charles 368
Buller, C. 100
Bullock, Alan 80
Bush, George W. jr 318, 319
Busken Huet, Conrad 23, 24, 26, 50-54, 56, 93, 121, 122, 203, 240, 275, 277-280

Calvijn, Johannes 170
Camp, Maxime du 205
Camus, Albert 93
Carlyle, Thomas 41
Carter, Jimmy 317, 318
Casement, Roger David 168
Cats, Jacob 82
Céline, Louis-Ferdinand 16, 210, 328
Chaplin, Charlie 191
Cheever, John 239-245, 273, 290, 292, 293
Christie, Agatha 43-46, 108
Chrysostomus, Johannes 118
Churchill, Winston 79
Claus, prins 320, 321, 327
Cobbett, William 357-359
Colet, Louise 207, 347
Collens, Wilkie 10
Conrad, Joseph 10-14, 92, 168, 203, 204, 218, 219, 246, 248-250, 342-345
Coster van Voorhout, J. A. 73

D., Peter van 73
Dali, Salvador 16, 84
Damiens, Robert 98
Dante Alighieri 25, 138, 189
Deak, Michael 172
Delden, Bert van 204
Demosthenes 91
Descartes, René 269, 270
Devlin, Lord 136
Devoe, Daisy 193
Deyssel, Lodewijk van 159
Dickens, Charles 10-12, 89, 97-99, 204, 323, 342, 345
Dis, Adriaan van 49, 204
Disraeli, Benjamin 321
Dr Dodd 97
Donker, Gretha 15-17, 19
Dooren, Frans van 190
Douwes Dekker, Eduard 50, 203
Dreyfus, Alfred 110
Drion, H. 176
Duk, R. 204
Duynstee, Frans 17

Edel, Leon 12, 13
Edmonds, Rosemary 247
Eeden, Frederik van 159
Eggink, Clara 17, 18
Ehrenburg, Ilja 80
Eliot, George 12, 204
Eliot, T. S. 204
Elsschot, Willem 294-296
Elst, Richard van 299
Engels, Friedrich 66
Enquist, Anna 49
Étiemble, René 325

Fielding, Henry 213
Fiselier, A. A. M. 125, 126, 260
Flaubert, Gustave 51, 92, 203, 205-207, 345, 347
Fortuyn, Pim 5, 33, 185, 315, 319
Franco, F. 34
Frans Josef, keizer 106
Frederik van Blankenheim, bisschop 277, 278
Freisler, Roland 99, 127
Freud, Sigmund 322

Gaskell, Elisabeth 10
Gautier, Théophile 40
Genestet, P. A. de 340
Gerards, Balthasar 98, 99
Gerhardt, Ida 50, 203
Gibbon, Edward 21, 22, 118
Glendinning, Victoria 93, 366
Goebbels, Paul Joseph 80
Goethe, J.W. von 24, 133, 203, 268, 316
Gorbatsjov, Michail 76
Gorter, Herman 50
Gouvain, P. 225
Graft, Guillaume van der 170-172
Greshoff, Jan 171
Greene, Graham 12
Groult, Benoîte 225-227
Grüter, Regina 154, 155

Haak, Harry van der 204
Hall, J.W. 209-211
Hall, Marshall 101, 112, 113, 115
Hammerstein, Oscar 33
Händel, G. F. 157
Hanegem, Willem van 204
Hardy, Thomas 345-347
Haren, Onno Zwier van 119-122, 331-340
Haren, Betje Zwier van 334-336
Harlow, Jean 194
Hart, H. 161
Hastings, Patrick 112-115
Hayek, F. A. 117, 123
Hays, Wil 192
Hazewinkel-Suringa, D. 163
Hegel, G.W. F. 39, 270
Heijingen, Leonardus van 34
Heine, Heinrich 31, 33, 39, 94, 133-135, 142, 203, 236, 268-271, 377
Helmers, J. Fr. 24
Hermans, W. F. 154, 328
Hill, Rowland 366

Hitler, Adolf 79, 80 99, 168, 201, 208, 319, 322, 326, 378
Hochschild, Adam 168
Hodge, James 108
Hoessein, Sadam 317, 318
Hofland, H. J. A. 48, 158
Hogendorp, Carolina van 119, 334-336, 338
Hogendorp, Gijsbert Karel van 119, 331, 338
Hogendorp, Willem van 334-336, 338, 339
Holz, Theresa 105
Homerus 37
Hugo, Victor 23
Huisman, Wils 246
Hulsken, Marian 304, 305
Humphreys, Sir Travers 115

James, Henry 10-14, 49, 345-348
Jan graaf de Blois 276
Jong, Loe de 251, 252, 360
Joyce, William 208-211

Kant, Immanuel 270
Karel v 21
Karel de Grote 276
Kaufman, George 193, 194
Kennedy, John 154
Kerkhof, René van de 126
Keuls, H. J. W. M. 15
Keynes, J. M. 123
Kingston, Charles 110
Kleist, Heinrich von 95, 96
Klunder, J. Chr. 256
Koetje, H. 315
Kostovski 71
Kournikova, Anna 37
Krajicek, Richard 204

L., Robbie van 73
Langemeijer, Gerard 64, 203
Lasalle, Ferdinand 66, 67
Laurey, Harriet 172
Lenin, V. I. 322
Leopold II koning van België 167, 168
Lermontov, Michail J. 66
Levy, J. A. 32
Lipski, Israel 110, 111
Lodewijk XIV koning van Frankrijk 369
Lodewijk XV koning van Frankrijk 98
Loenen, Titia 237
Lottman, Herbert 207
Louis Philippe van Orléans koning van Frankrijk 268, 269
Lucebert 173
Luther, Maarten 99, 100
Lwoff, André 323
Lytton, Bulwer 11

Maarseveen, H. van 203
Machiavelli, Niccolo 329
Magnaud 222
Mak, Geert 204

Mandela, Nelson 202, 204
Manders, Tom 191
Mann, Thomas 133
Mao Tse Toeng 123, 124, 201, 378
Marijnissen, Jan 188, 203
Maris, Cees 121
Marjoribanks, Edward 101, 113
Marsman, H. 15, 50, 90
Marx, Karl 66
Mathijsen, Marita 23-26
Maupassant, Guy de 207, 345, 347
Maurras, Ch. M. Ph. 16
Maximiliaan koning van Mexico 167
McNaughton 175
Mechelen, Van 71
Meijer, Ischa 184
Meijers, E. M. 231, 308
Melkert, Ad 33, 315
Mérimée, Prosper 26
Mérode, Willem de 221
Meyer, Arnold 16
Mierlo, Hans van 184
Mill, John Stuart 110, 240
Montesquie, Ch.-L. de 41, 42
Morel, E. D. 168
Morgenstern, Christian 78
Morgenthau, Henry 78-81
Mortimer, John 101
Mostar, Hermann 104
Mozart, W. A. 157
Mueller, Gundula 78
Mulder, Gerard 155, 156
Mussert, Anton 17, 201
Mussolini, Benito 192, 322, 378
Mutsaers, Charlotte 77

Naipaul, V. S. 330
Nemantsch 106
Nemours, A. 269
Nietszche, Friedrich 94
Nijhoff, Martinus 15, 50
Nixon, Richard M. 290
Noordervliet, Nelleke 203
Noppen, A. D. van 170
Noyon, T. J. 64, 66
Nuis, Aad 154

Oldenburg Ermke, Frans van 37
Oliveira, U.d' 203
Oorschot, Geert van 172
Oosterhoff, Tonnus 83
Oosterhuis, Huub 5
Ortner, Helmut 127
Orwell, George 16, 83-85, 87, 88, 117, 204, 208, 293, 357
Os, Pieter van 41

Paap, W. A. 159, 160
Palmen, Connie 49, 184, 185, 203
Palmerstone, Lord 359
Pannick, David 100
Pauwels, François 15
Payne, Kenneth 257
Peel, Robert 175
Perron, Edgar du 50, 121, 319, 331, 332, 334-336

Petrarca, Francesco 23, 330
Philips II 99
Pickford, Jack 191
Planije, C. A. G. 170
Plas, Michel van der 171-173
Poe, Edgar Allan 40
Poesjkin, Alexander 66, 95, 96, 328
Pol Pot 201
Pompe, Willem 308
Potgieter, Ezerhardus Johannes 50
Pound, Ezra 16, 208
Presser, J. 153, 154

Raleigh, Sir Walter 358
Rappe, Virginia 191
Ratelband, Emile 370
Reed, John 75
Rembrandt van Rijn 275
Remmelink, Jan 64, 99, 164
Reve, Karel van het 66, 328
Riemen, Rob 329
Robespierre, Maximilien 118, 119, 270
Roethof, Hein 170
Roland Holst, Adriaan 17
Röling, B.V.A. 300
Rood, Max 204
Roosevelt, Franklin Delano 79
Rousseau, Jean-Jacques 212
Rubinstein, Renate 154

Sacco en Vanzetti 291, 292
Sand, George 206
Sandick, Alexander van 334, 336, 338
Sandick, Amelia van 334, 336
Sar, Edwin van der 204
Schalken, Sjeng 204
Schalken, Tom 71, 72
Schepel, C. 123
Schiller, J. Ch. F. 24
Schimmel, H. J. 92
Scholten, Paul 204, 231, 308
Schrieke, J. J. 18
Schubert, Franz 316
Shakespeare, W. 133, 167, 174, 308, 369
Simek, Martin 65
Simenon, Georges 123
Sinowsky 265
Slauerhoff, Jan 50
Socrates 325
Solon 91
Spong, Gerard 33
Stafford 68, 69
Stalin, Josef 302, 322, 378
Stauffenbach, Berthold Graf von 99
Stauffenberg, Claus Philipp Graf von 319
Stead, William Thomas 110
Stephen, James Fitzjames 110
Stimson, Henri Lewis 81
Stipriaan Luïscius, J. M. van 32

Strachey, Lytton 320, 321
Strikwerda, L. 180

Tak, P. 125, 126, 260
Talleyrand, Charles Maurice 15, 16, 176
Teresa, moeder 202, 204
Teunissen, J. 256
Thackeray, William Makepiece 346
Thomas, Olive 191
Thayer, Webster 292
Thomas a Kempis 325
Thorpe, Dr. J. 193, 194
Tiddinga, T. 335
Tito, J. 34
Tollens, H. F. C. 23-26, 224, 226
Tolstoj, Ljev 10, 167, 246, 247, 268, 348
Trollope, Anthony 10-12, 20, 93, 204, 328, 345, 346, 366-368, 372-376
Trollope, Tom 93, 94
Tuchman, Barbara 275
Tucker, Justice 209

Updike, John 41, 48, 49, 204, 239, 239, 376
Uyl, Joop den 34

Valentino, Rudolph 192
Venema, Adriaan 335
Verdaasdonk, Matheus 171
Vergilius 55, 56
Verhoeven, Cornelis 172
Verhoeven, Nico 172, 173
Verrijn Stuart, Heikelien 330
Vestdijk, Simon 315
Victoria koningin van Engeland 320, 321
Vidal, Gore 204, 239, 239
Vinkenoog, Simon 173
Vleugelhof, Lou 171
Vloten, Johannes van 121
Vonnegut, Kurt 290-292
Vuijst, Freke 304, 305
Vranken, Jan B. M. 60-63, 204

Wagenaar, J. 278
Walsum, burgemeester Van 315
Waterreus, Huub 204
Weare, William 164
Weegen, Maartje van 320
Weinreb, Friedrich 153-156
Wiarda, Gerard 203
Wilhelmina, koningin 31
Willem I van Oranje 98, 99
Willem III, koning 31
Wodehouse, P. G. 208
Woolf, Leonard 83-88
Woolf, Virginia 75, 83, 110

Zalm, Gerrit 327
Zee, Nanda van der 154
Zola, Emile 110, 207

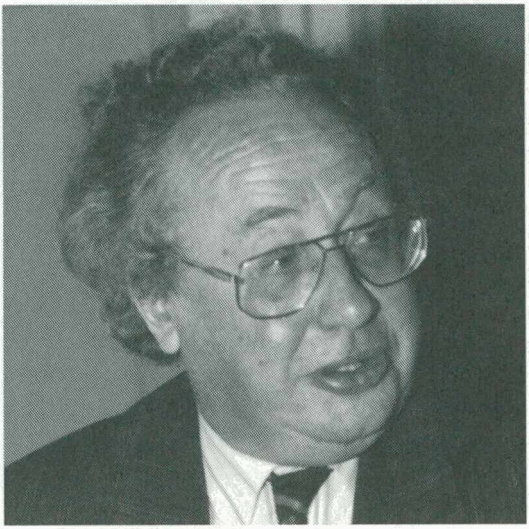

Jan Leijten is oud-advocaat-generaal bij de Hoge Raad en publiceerde bij Uitgeverij Balans een vijftal succesvolle boeken, waaronder *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker* en *God houdt niet van rechters*.

Kronieken van een uiterst betrokken waarnemer, aantekeningen van een lucide jurist, essays van een literaire rechtsfilosoof, oordelen van een rechtsprekend literator.
Politiek, literatuur, recht, het alledaagse leven, ouderdom en liefde, Jan Leijten beschrijft in volstrekt eigen stijl zijn voorkeuren en vonnist wat in zijn ogen verwerpelijk is.
Kleine hebzucht loont niet schreef hij in een bewogen periode van ons land. Zijn boek is gekleurd door die periode, maar is er niet in gevangen.

'Kom laten we vrolijk wezen, al is het leven nog zo droevig. Herinner je de goede dagen. Alles zal niet "reg kom". Maar scheef blijft alles evenmin'.

ISBN 90-5018-598-3
9 789050 185981

www.uitgeverijbalans.nl